

ఓమ్

కాళీదాస హృదయము

పరిశీలించు

16/8/02

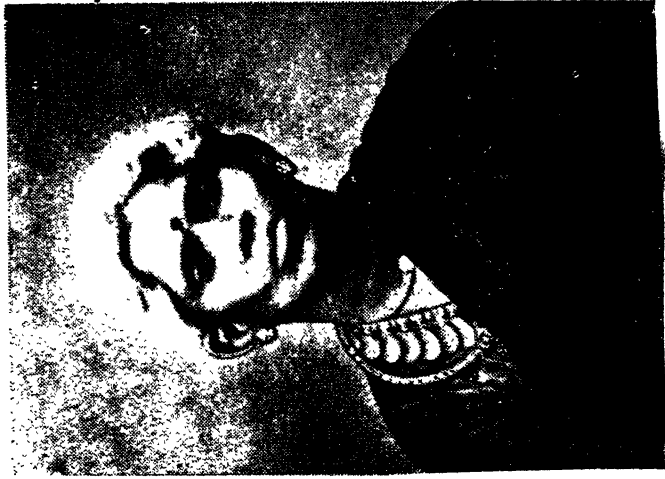

సర్

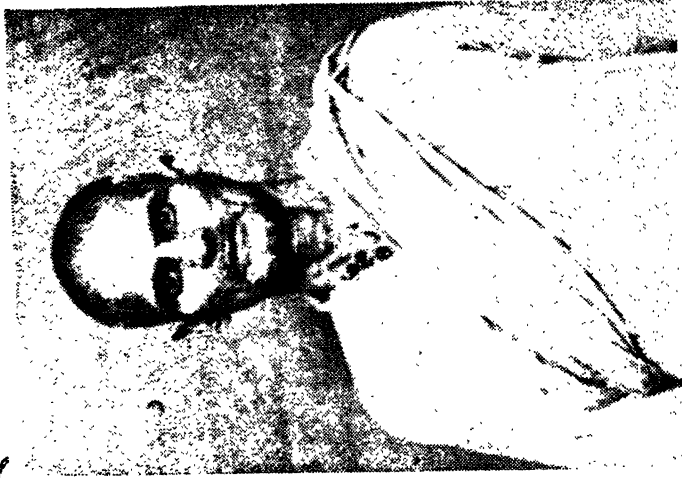
కృతికర్త :

ఖండవిల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

కృతి కర్తయొక్క జనన కుటు

కామేశ్వర్

రామమూర్తి

కృతి సమర్పణమ్

జన్మాద్యారభ్య కాండంతో మమాభ్యుదయమేవ యా ।
కామాక్షీరామమూర్త్యాభ్యౌ వందే మత్పితరౌ సదా॥

౧

యాభ్యాం పితృవ్యచరణాః వేద మధ్యావయంశ్చ మామ్ ।
అధ్యాత్మజీవితకరౌ వందే మత్పితరౌ సదా॥

౨

వాత్సల్యామృతయుక్తాభ్యాం పితృభ్యాం భక్తిభావతః ।
ముదా సమర్పయామ్యద్య మత్కృతిం కుసుమంయథా॥

౩

ఓమ్

గుర్వాశీరభ్యర్థనమ్

“క్షేమంకరాణి సకలేంద్రియనందనాని

సర్వై ర్మహాభ్యుద్ధయభవ్యభైర్యతాని॥

ఆశీర్వాచంసి సతతం మహతాం గురూణాం

మభ్యర్థయే సకలకాంక్షితసంభృతాని॥

నా మనవి

“ధర్మతత్వజ్ఞులు ధర్మశాస్త్రంబని
అధ్యాత్మవిదులు వేదాంతమనియు
నీతివిచక్షణుల్ నీతిశాస్త్రంబని
కవివృషభులు మహాకావ్యమనియు
* * * *

పరమ పౌరాణికుల్ బహుపురాణ సముచ్చ
యంబని మహి గొనియాడుచుండ
వివిధశాస్త్ర తత్వవేది వేదజ్ఞుండు
కావ్యమర్మవేది కాళిదాసు
విశ్వహితకరుండు విశ్వజనీనమై
ఘనతత్కెక్కఁజేసె కావ్యచయము ||”

పై ప్రశస్తికి సంపూర్ణముగ శాత్రమైన మన కాళిదాస
మహాకవి తన కావ్యములను సర్వజగద్ధితకరంబులుగ రచించి కవికుల
గురువైన విషయము విశ్వవిదితమైనది. కనుకనే మన మల్లినాథసూరి
యీ కవిత్వజ్ఞుని కవితం గూర్చి

“కాళిదాసగిరాం సారం కాళిదాస స్సగస్తతీ ।

చతుర్ముఖోఽథవాసాక్షౌ ద్విగుర్నాఽన్యేతుమాదృశాః”

అని దెలిపినాడు. ఇట్టి కవీశ్వరుని కమనీయ మహాకావ్యములను గూర్చి
యల్పాల్పజ్ఞుఁడనైన నేను వ్రాయఁబూనుట, దినమణిని దివ్యేతోఁ
దెలుపనెంచుటవంటిదే యగును. ఐనను బలవత్తరమగు నొక చాప
లము నన్నీ సాహసకార్యమునకుఁ బురికొల్పినది. ఈ నా సాహస
మును మనీషులు మన్నించెదరుగాక.

సముజ్వలభావ సంభాసితములైన కాళిదాసోపమానములలో నొకదానికంటె నింకొకటి మహత్తరభావభాసితమై మధురాఽతి మధురముగ నుండును. అట్టి యుపమానములలో నుదాహరణార్థమై యేవేని గ్రాహ్యములు! అన్న విషయములో తన్మధురిమాస్తబ్ధచిత్తుఁడ నైన నేను నిజమునకు కింకర్తవ్యతా మూఁడుఁడనై కాళిదాస కావ్యా మృతభాండమునుండి పైకి స్రవించిన కొన్ని యుపమానాఽమృత బిందువులను మాత్రమే గ్రహించగల్గితిని. కాని తదాస్వాదన భాగ్య ప్రాప్తిలో నెంతవరకుఁ జరితార్థుఁడనైతి నో పాఠకోత్తములే నిర్ణయించదగియుండిరి. కనుక మొదటి వ్యాసము తదుపమాన స్వారస్య ప్రకటన విషయములో అల్పసూచికవంటిదని నా మనవి.

“దీపశిఖా” వ్యాసములో కాళిదాసునకు ఈ “దీపికా” “దీప శిఖా” నిర్దేశములపైగల మోజు ప్రకటితమైనది. ఇక “వాల్మీకి-కాళిదాసు” అను వ్యాసములో వాల్మీకి మునియందు కాళిదాసునకు గల “మహిత గురుత్వ” భావము దిజ్ఞాతముగ ప్రకటితమైనది. ఇందుల్ల కొక యుదాహృతి.

“తామభ్యగచ్ఛ ద్రుదితాఽనుసారీ

కవిః కుశేఢ్ధాఽహరణాయ యాతః!”

(చూ. రఘువంశము సర్గ 14. శ్లో 70)

ఇందు కాళిదాసు ప్రయోగించిన “కవి” శబ్దము ఒక్క “వాల్మీకి ముని” కే యుద్దిష్టమైనది. కాగా “కవి” శబ్దము ఒక్క వాల్మీకి మహర్షి కే తగునని యీ కవి భావము. ఈ కవికి “వాల్మీకి” యందు గల యీ “గురు” భావమే యీ కవిచే శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణ మును తన కావ్యరచనకు మూలముగా గ్రహింపఁజేసినది. రామాయణ శైలి, భావము మున్నగువాని యనుకరణమునకుఁగూడ కాళిదాసునకు పై భావమే మూల మనఁదగును.

ఇట్లే “శ్రౌతవిజ్ఞానము” లో మానవునకు స్వవిహిత కర్మాణము చతుర్విధ పురుషార్థసిద్ధి దాయకమనియు, “ప్రకృతిసహజీవము” లో ప్రతి మనుజునకును చరాచరప్రపంచముతో నుండవలసిన సంబంధబాంధవ్యములును “సూక్తిమహాత్మికములు” లో, లోకభావము అనునవి సూచితములైనవి. ఇక తుదివ్యాసములో విభిన్నానవసంఘములు విశ్వకల్యాణమునకు ఎట్లు అర్హత సంపాదించెనో, తత్పిద్ధికి ఏది మార్గదర్శకమో సోదాహరణముగ వివృతమై యిది. ఇట్టి కాళిదాస కావ్యములు విశ్వశ్రేయ్య సంపాదనములో అఖ్యపాత్ర వహించిన రీతిని నా యల్పాలైన జ్ఞానముతో సూచించితిని. భారతీయసంప్రదాయ ప్రదర్శనమున కీ కవి కావ్యములు హితసాధనములని నా భావము.

ఈ పుస్తక ముద్రణములో పూర్వము సరిచూచి నాకు దోడు వాదోడుగనున్న బ్రహ్మశ్రీ మధునాపంతుల సత్యనారాయణ శాస్త్రిగారికి నా కృతజ్ఞతా వందనము లర్పించెదను. ఈ పుస్తకము పంపించినంతనే సాదరముగఁ జదివి తమ యుదారాశయములు నాసి పంపించిన విశ్వ విజ్ఞాన విరాజితులు పండిత వరేణ్యుల కందఱును నా హృదయపూర్వక నమోవాకము లర్పించెదను. ఈ ముద్రణమునకు మొదట ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికా సంపాదకులు నావ్యాసములఁ గొన్నిటిని తమ పత్రికలో బ్రచురించి, నాకోరికపై నావ్యాసములుగల కొన్ని ప్రతులు వేరుగ నాకు పంపించుచుండిరి. అందుకొక్క వ్యాసభాగమును జదివి పరమానందభరితులై అనేకరీతులఁ గొనియాడుచు నాకెన్నియో యుత్తరములు వ్రాయించిన మధ్వశ్రీశ్రీ కాశీకృష్ణాచార్య మహోదయులకు, ఆంధ్రప్రభుత్వాస్థాన కవివరేణ్యులకు, విద్యావారిధి, మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ, మున్నగు నుత్తమ బిరుదములతో బ్రశస్తిగన్న గురుమూర్తులకు నా పత్యేక ప్రణామము లర్పించెదను. ఇట్లే నాయుం దెంతయు వాత్సల్య

భావపూర్ణులై, పండితవరేణ్యులైన బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ చతుర్వేది అమరేశ్వరశాస్త్రి సోదరమహోదయులకు - ఎన్నియో మంచి సూచనల నిచ్చిన ఆత్మీయులకు-ముద్రాపకులకును నా కృతజ్ఞతా వందనము లర్పించెదను. ముఖ్యముగా ఈ పుస్తక ముద్రణ విషయమును విన్నవించి నంతనే ఏతస్మద్రణముచు సాదరముగ సంగీకరించి తమ యచుమతి పత్రము నొసంగిన మహారాజశ్రీ తూర్పుగోదావరిజిల్లా పరిషత్తు చైర్మన్ వారికిని, మహారాజశ్రీ డిప్యూటీ సెక్రటరీవారికిని నా కృతజ్ఞతా వందనము లందించెదను.

అనుమతిపత్ర వివరము :—

“N. Dis. B 7. 28867/65 D/ 8-11-65

2) The permission applied for is granted ”

చివరి వ్యాసముల పూర్వము సరిచూచిన బ్రహ్మశ్రీ చిలుకూరి లక్ష్మీపతి శాస్త్రిగారికి కృతజ్ఞతా వందనములు.

సంస్కృతాధ్యయనము సేయు కళాశాలా విద్యార్థులకును, సంస్కృతాధ్యయనము సేయు ప్రైవేటు విద్యార్థులకును నా యీ చిన్నిపాత్రము అన్నిటను మార్గదర్శకముగ నుండగలదని యాశించుచుంటిని. ఉన్నతవిద్యాశాఖాధికారులు నా యీ ప్రయత్నమును ఆదరించెదరని నమ్మెదను. భారతీయ సంప్రదాయ సంప్రకాశమునకై ఏ త త్పుస్తకప్రచురణముఖమున నా యీ ప్రథమ ప్రయత్నమును ఆంధ్రమహాశయుల హస్తకములముల కందించి ఆనందించుచుంటినని నామనవి.

ఇట్లు, విద్వజ్జన విధేయుడా,

ర చ యి త.

పీఠిక

“ఆర్ష విద్యా భూషణ”

జటావల్లభుల పురుషోత్తము, ఎం. ఏ. గారు.

“కాళిదాస హృదయ” మను నీ గ్రంథమును రచించిన శ్రీ ఖండవిల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు పండితరాజ స్వగ్రామముగు ముంగండలో సత్సంప్రదాయవిలసితమయిన విఖ్యాతవంశమున జనించి, వేదాధ్యయనముగావించి, వ్యాకరణాది పరికరముతోఁగూడిన ప్రాచీన పద్ధతి సాహిత్యమును సంపాదించిన సరసహృదయులు. వీరు విశ్వవిద్యాలయమునుండి సంస్కృతాంధ్రములకు సంబంధించిన చిరుద పట్టమునొంది యుపాధ్యాయ వృత్తిలో విద్యార్థులకు బోధించుటతోఁ దృప్తి నొందక, తాము గ్రహించిన కాళిదాస సారస్వత రసామృతమును “ఏకఃస్వాదు నభుంజీత”యను న్యాయమున నాంధ్రపాఠకాళికి పంచ నెంచి యేతద్గ్రంథరచనకుఁ బూనుకొని కృతార్థులై మనలను కృతార్థుల నొనరించిరి.

బహుముఖ వైభవోపేతమైన కాళిదాస సారస్వత విమర్శ మును వీరు 1. “ఉపమాకాళిదాసస్య” 2. “దీపశిఖ” 3. “వాల్మీకి-కాళిదాసు” 4. సౌందర్యసమారాధనము-విశ్వప్రేమము” 5. ప్రకృతి సహజీవనము” 6. “ఋతుసంహారము-కవితాసామగ్రి” 7. “హిమాలయ ప్రకృతి” 8. “సూక్తిమాక్తికములు” 9. “ధర్మశాస్త్రవిజ్ఞానము” 10. “శ్రౌతవిజ్ఞానము” 11. “శివభక్తితత్వము - తత్వజ్ఞాన వైభవము” అనుశీర్షికలక్రింద విభజించి కాళిదాసహృదయమును ఆవిష్కరించినారు.

“ఉపమా కాళిదాసస్య” యను లోకోక్తి పానఃపున్యముగ లోకములో వినఁబడుచున్నదేకాని యందలి సత్యమును ప్రజల హృద

యమునకు హత్తుకొని పోవునట్లు విస్తరించి బహుదాహరణ పురస్కరముగా నందించిన వారితవరకు తేకుండిరి.

“వాగర్థా వివసంపృక్తా” ఇత్యాది శ్లోకమునువ్యాఖ్యానించుచు మల్లినాథుడు “వాగర్థావివేత్త్యేకం పదం” అని వ్రాసినాడు. ఇప్పట్ల కాలిదాస హృదయమును మల్లినాథహృదయమునుగూడ శాస్త్రిగారు చక్కగా వివరించినారు. ఇచ్చట “వాగర్థా” “ఇవ” అను వానిని విడఁ దీయరాదనుటచే శివపార్వతుల యవిభేద్యసంబంధము స్ఫురించుచున్న దనియు ఉపమానోపమేయముల రెంటును “అవ్యయయోగము” గమనింపఁ దగినదనియు శాస్త్రిగారు గావించిన సూచన ప్రాథముగా మాత్రమేకాక గ్రాహ్యముగాఁ గూడనున్నది.

“భీమకాంతైర్నృపగుణైః” ఇత్యాది శ్లోకములో భౌపమ్య స్వారస్యమును వివరించుచు శాస్త్రిగారు, “తిమింగిలాది జలజంతు సదృశములగు భీకరగుణములును, రత్నసదృశములయిన కరుణాది మనోహర గుణములును దిలీపునిలో నుండుట”ను చక్కగా వ్యాఖ్యానించినారు.

“హిమనిర్మలైః యోగ్యోగే చిత్రాచంద్ర మసోరిప” అను చోట హిమావసరణ ప్రసంగముచే త్వరలో సంభవింపనున్న శాపావసరణమును ధ్వనించుచున్న దనుట గమ్యముగా నున్నది.

“పయోధరీ భూతచతుస్సముద్రాం జగోప గోరూపధరామి వోర్వీం” అనుపట్ల శాస్త్రిగారు నిరూపించిన విశేషణ స్వారస్యము వలన భూపాలుడు గోపాలు డగుట వింతకాదను చమత్కృతి పొడము చున్నది.

కాలిదాసునకు దీప ప్రదీప దీపశిఖాది వర్ణనముల యంద మితోత్సాహము కలదని యాయన రచనల వలన తెలియఁగలదు. వివిధగ్రంథములలో తత తత వికీర్ణములై యున్న యీ వర్ణనములను

ఏకత్రితముచేసి పరిశీలించిన కొందరు విమర్శకులు ఈ వర్ణనములు మిక్కిలి మనోహరములుగా నున్నవనియే కాక కాళిదాసునకు ప్రదీప ప్రభపట్ల లోకోత్తరాకర్షణ పక్షపాతములు కలవని నిర్ణయించి, యాయనకు “దీప్తిభా” బిరుదము నొసంగియున్నారు. ఈ విశేషములనన్నింటిని శాస్త్రిగారు మనకందించుచు ఆంధ్రదేశములో కాళిదాసుని గురించిన యొక యపూర్వభావమునకు వ్యాప్తిని గలిగించిరి.

“నేడు సంస్కృత భాషను నేర్చుకొనఁదలచినవారు కాళిదాస గ్రంథపఠనమూలమున నేర్చుకొన్నారు కదా, కాళిదాసె పరిగ్రంథమును పఠించి భాషలో వైదుష్యమును సంపాదించెను?” అను శంక చాలమందికి గలుగుచుండును. భాషాపండితిని కాళిదాసు వాల్మీకి రామాయణ మూలమున సంపాదించెనను నది యసందిగ్ధము. అతడు వాల్మీకి రామాయణమును కంఠస్థముచేసెనన్నను అతిశయోక్తి కానేరదు. ఇందులకు సాక్ష్యములు కాళిదాస గ్రంథములలోన సంఖ్యాములు లభించును. వర్ణనములలోను, అలంకారములలోను సమాసఘటనములలోను, ఇతర సారస్వతాంగములలోను ఈ యిరువురకును బహుళ సాదృశ్యమేకాక, కొన్నిపట్ల ఐక్యముగూడ కన్పట్టును. ఈ యంశములను నిరూపించు వాక్యములను అనేకములను ఉభయసారస్వతముల నుండియు శాస్త్రిగారు త్రోడీకరించినారు.

సౌందర్య సమారాధన సమీక్షాసందర్భమున నీరచయిత గావించిన సౌందర్యబాహ్యభ్యంతరవిభాగము, దివ్యసౌందర్యప్రస్తుతి మౌలిక ప్రజ్ఞాస్ఫోరకములుగా నున్నవి.

“పార్వతీ సౌందర్యము ప్రణయమందును, ప్రణయము పరిణయమందును, పరిణయము కుమారప్రభవమునందును సార్థకత నొందెను”

“యశావనాహంకార దోష దూషితమైన వీరి (పార్వతీశకుంతల) ప్రేమను నిరాకరింపఁదలచినట్లు మన కవీశ్వరుఁడు అట పార్వతికి

ముక్కంటి కంటిమంటలను, ఇట శకుంతలకు అగ్నివంటి దుర్వాసుని దుర్భరశాపమును గల్పించినాడు. అహంకార నిష్కాసన సమర్థములైన యీ సన్నివేశ (ద్వయ) క్షయోగబలముచే వీరి యావనాహంకార కీల్పిష మంతరించినది. ఇంక వీరికి జిత్రనైర్మల్యసిద్ధి కలుగుటకై వీరిచే మన కవి తపస్సు చేయించినాడు.”

“కేవల భౌతిక భోగదృష్టితోనే యెవ్వడును భార్యను నిత్యముగ ప్రేమింపలేడు.”

ఇత్యాది వచనములు గభీర భావభరితములై పాఠకుని యాలోచనా శక్తికి వినియోగమును గల్గించు గల్గియున్నవి.

కాళిదాసు ప్రకృతి వర్ణనమును, తద్బ్రంధస్థ పాత్రల ప్రకృతి సహజీవనమును రచయిత చిత్రించినరీతి బహుసుకుమారముగను సహజముగను గన్నట్టుచు మానవహృదయ వైశాల్యవరమావధిని ప్రదర్శించు చున్నది.

“అధార బంధప్రముఖైః” (రఘు. ౩-6) “సఖి, న కేవలంతాత నియోగః । అస్తి మమాపి సోదరస్నేహ ఏతేషు” (శాకుం. 1) ఇత్యాది స్థలములలో తగుగుల్మ లతాదులతోను తీక్ష్ణగంతువులతోను ఆశ్రమ వాసులకు గల విశ్వప్రేమ వ్యాఖ్యానింపబడినది. “లగ్నద్విరేఫేత్యాది శ్లోకమునకును, “ఆవర్జితాకించిది వేత్యాది శ్లోకమునకును శాస్త్రీగారు ఆంధ్రములో వ్రాసిన సమగ్రవ్యాఖ్యలు కాళిదాసు ప్రకృతివర్ణన సౌభాగ్యమునకు సునిర్మల దర్పణములు.

కాళిదాసు రచనలలోని సూక్తులన్నియో లోకోక్తులుగా పరిణమించినవి. మరి యే యితర కవినుండియు నిన్నిలోకోక్తులు వెలువడలేదు. ఒక కవి ప్రాశస్త్యమును నిర్ణయించుటలోను” ఆకవి లోకమున కెంత హృద్యముగా కన్పట్టినాడో నిర్ణయించుటలోను కొంత బద్ధగా నుపయోగించు వానిలో నేతాదృశ లోకోక్తి పరిశీలన

యొకటి. ఇది యన్నిభావలకును చెందును. ఆంగ్లకవులలో నెల్ల ఉన్న తుండు పేక్స్పియరు. ఆయననుండి ఇంగ్లీషువారికి వచ్చినన్నిలోకోక్తులు మరి యేకవినుండియు రాలేదు. పరిణతభావము, ఉక్తిచమత్కృతి, పదలాలిత్యము, ప్రసన్నత మున్నగు లక్షణములెన్నియో కలసిననేకాని యొక వాక్యము ప్రబలనోట నృత్యము చేయుచు సామెతగా చెల్లుబడి యగుట సంభవింపదు. కావున కాళిదాసకవితామహత్త్వమును మనకు చవిచూపుటలో శాస్త్రిగారు కాళిదాసుని సూక్తులను సుమారు ఏబదింటిని, లోకోక్తులుగా చెల్లుబడి యగుచున్న వానిని “వికార హేతావపి విక్రియస్తే యేషాం న చేతాంసి తవవధీరాః” “నకామ వృత్తిర్వచనీయ మీక్షితే” “భిన్నరుచిర్హిలోకః ఇత్యాదులను వీరు సవివరణముగా ప్రదర్శించుట యెంతయు నభినందనీయముగానున్నది.

కాళిదాస రచనలు ధర్మశాస్త్రము గుణములని నిరూపించుటకు శాస్త్రిగారు గావించిన కృషి యీ గ్రంథమునకు సమగ్రతను గూర్చినది. శ్రుతిస్మృతితార్పర్యమును (వ్యంగ్య మర్యాదచే) కాంతా సమ్మితములైన కావ్యములలో లోకమున కందించుటయే కాళిదాసుని హృద్దతాభి ప్రాయమనియే బహు విమర్శకుల యభి ప్రాయము. శ్రుతులను, స్మృతులను, పురాణములను దృష్టిలో నిడి కొనిననేకాని యర్థముకాని మాటలు కాళిదాస గ్రంథములలో మిక్కుటముగా నున్నవి. అందు కొన్నింటిని శాస్త్రిగారు ఉల్లేఖించినారు.

“పార్షిణీ ముక్త వసుధాస్తపస్వినః” అనుచోట అర్ఘ్య పక్షేపణ సందర్భమున నైష్ఠికుండు మడమలను పైకెత్తి నిలుచుండవలయునను ధర్మశాస్త్ర వచనమును శాస్త్రిగారు మనకు ప్రచూణీకరించియున్నారు. ఇది యుదాహరణమునకు మాత్రమే ఇట్టి వనేకములు కలవు.

శాస్త్రిగారు చెప్పినట్లు మల్లినాథ సూరియను తాళముచెవి మనకు ప్రాప్తించనిచో నీ కావ్యరత్న పేటికలోని యమూల్యరత్నములు మనకింత సులభములయ్యెడివి కావు.

కాళిదాస హృదయావిప్లవరణ విధానమును శాస్త్రీగారు నిర్వహించిన తెఱఁగును జూపుటకై ప్రయత్నించుటలో నీపీఠిక యింతగా పెరిగినది. కాళిదాసు మహాకవి యనియు, ఆతనిఘనత విశ్వాంగీకృతమనియు చెప్పుచు అనిర్దిష్టముగా కాళిదాసును నేడు ప్రశంసించువారు అసంఖ్యాకులు. ఆతని ఘనత యిట్టిదని యుదాహరణ పురస్కరముగా సరళ ప్రసన్నమైన భావలో నచ్చుచెప్పవారు అరుదయినట్టి యీ కాలములో శాస్త్రీగారి రచనకు విలువ యింతింతని చెప్పనలవికాదు. విషయ మహత్త్వమునకు భాషోదాత్తత తోడుకాగా నీ గ్రంథము ఆంధ్రభాషలోని విమర్శవాఙ్మయమున ఉన్నతస్థానము నాక్రమించుచు కాళిదాస మధురకవితా సుధారసా స్వాదనావకాశమును ఆంధ్రుల కెల్లరకు గల్గించు చున్నది.

ఈ గ్రంథము సంస్కృత పారస్వత పారదృశ్యులైన పండితులకు పరమానందమును గల్గించుచు, సంస్కృత సాహిత్య పరిచయము లేనివారికి అందభిరుచిని గౌరవమును గల్గించుచు, కాళిదాస ప్రతిభకు ధ్వజముగా విరాజిల్లగలదని నేను తలచుచున్నాను. కళాశాలలలో సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యాధ్యయనము చేయు విద్యార్థులకీ విమర్శ గ్రంథము అవశ్య పఠనీయముగా నాకు గన్నట్టినది. ఆంధ్రపాఠకావళియు, విద్యాశోభాధికారులును, విశ్వ విద్యాలయములవారును ఈ గ్రంథమునకు తగిన వినియోగమును కల్పింపగలరని యాశించుచున్నాను.

అభివందనమ్

జటావల్లభ పురుషోత్తమః.

1. సూర్యనారాయణ; శ్రీమన్ ;
సూరిసత్తమ; తే కృతిః ।
గుణగ్రహణపారీణం
కం న సంతోషయే ద్దియం ?
2. రమ్యా తే గుణసంపత్తి
ర్విమర్శకుశలా మతిః ।
విద్వజ్జన వినమ్రత్వం
విద్యావ్యసనితా తథా ॥
3. జనిః పండితవంశే చ
సాంప్రదాయశవర్తనం ।
వేదాధ్యయనసౌభాగ్యం
సాహితీపారదృశ్యతా ॥
4. వేత్సి శ్రీకాళిదాసస్య
సౌకుమార్యం గభీరతాం ।
మాధుర్య ముపదేశం చ
కథాకథనకౌశలం. ॥
5. “హృదయం కాళిదాసస్య”
విస్మయం పరిదర్శయన్ ।
అథమర్ణా న్కరో త్యాంధ్రాన్
గ్రంథస్తే నాత్ర సంశయః ॥

పండితాభిప్రాయములు

“ఆవధాని శిరోమణి”, “విద్యావారిశి”,
 “మహామహాపాధ్యాయ”, “కళాప్రపూర్ణ”
 కాశీ కృష్ణాచార్యులు, డి. లిట్.,
 ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వాస్థానకవి.
 ఆగ్రహారము, గుంటూరు-1,
 3-6-66

బ్రహ్మశ్రీ వేదమూర్తి చి. ఖండవిల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
 విద్యనృణికి ఇతోధికాభ్యుదయాభివృద్ధి సిద్ధింప నాశీర్వాదించుచు
 కాశీ కృష్ణాచార్యులు వ్రాయించు విశేషములు. ఉ. త. మహాశయా!
 మీ “కాళిదాస హృదయము” అను సంహితను చదివించుకొని
 నాపొందిన యానందమునకు షతిలేదు. కాళిదాస ఏశ్వప్రేమ
 నాకలించుకొని యారాధించెడి మీ యకుంతప్రతిభ విశ్వాత్మతము.

... ..

కాళిదాస మహాకవి గభీరహృదయగతాత్మ్యంతరహస్య బహుముఖార్థ
 ములను మీవలెఁ గూలంకషముగ గ్రహించి, యాస్వాదించి, యింత
 సరస సరళ మంజుల విమలపంక్తుల వివరించిన పండితులను నా తొంబది
 యారేండ్ల యనుభవమున నిప్పటి కెందును గనివిని యుండనుసుడి.
 వయసునమాత్రమ పెద్దనగుట నమస్కరింపఁబోక

“కాళిదాస రహస్య సర్వస్వాభిజ్ఞ”

భిరుదోహరముతో మీకు మరల నితోధికాభ్యుదయాభివృద్ధి
 సిద్ధించుగాతమని నా హృదయపూర్వకాశీస్సుల విస్తరించుచున్నాడ.

Dr. Veluri Subba Rao,

M. A., PH. D., B. O. L., B. Ed.

Professor of Sanskrit,
ANDHRA UNIVERSITY,

WALTAIR
ANDHRA PRADESH
INDIA
16-6-1966

బ్ర. శ్రీ. ఖండవీల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు రచించిన “కాళిదాస హృదయము” ను స్థావీపులాకన్యాయమున జూడఁగలిగిన భాగ్యము నాకుఁ గల్గినది. కాళిదాసీయకవిత నీ పండితు లా యా ముఖ్యశీర్షికలక్రింద విభజించి హృదయంగమమైన శైలిలో సహృదయు లగు విద్యార్థులకు, విమర్శక పండితులకు మహోపకృతి నొనర్చిరని చెప్పట కావంతయు సందియములేదు. ఏ విషయ విభాగమును జర్పించినను కాళిదాసకవితలో ననుస్యూతమైయున్న స్మార్త వైదిక ధర్మ బుబోధయిషను గ్రంథకర్త పఠితల హృదయమునకు హత్తుకొను నట్లు వివరించియున్నారు. కాళిదాసునందలి విశ్వప్రేమ, ప్రకృతి సహజీవనము, ఉపమాలంకారము, కవితాసామగ్రి, సూక్తిమాక్తికములు, శ్రౌతధర్మశాస్త్రవిజ్ఞానము, తత్త్వజ్ఞానవైభవముగాక విమర్శింపఁదగిన విషయము లేవిగలవు ?

ఇట్లే విపులగవుని కవితావైభవమును సరళముగను, సమగ్ర ముగను విమర్శించి లోకమునకు మహోపకార మొనరించిన శ్రీ సూర్య నారాయణశాస్త్రి గారికి ఆంధ్రలోక మెంతయు ఋణపడియున్నది.

డా॥ దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని,
ఎం. ఏ., (ఆనంద) పి. హెచ్. డి.

18/4 R T. బరకత్పూర్,
హైదరాబాద్ - 27,

బ్ర. వే. శ్రీ సూర్యనారాయణ శాస్త్రిలవారి సన్నిధికి అనేక
సమస్కారములు చేసి వ్రాయు విన్నపములు -

తమ రత్యంత దయాదరములతోఁ బంపిన కాళిదాసహృదయ
మను గ్రంథము చేరినది. చేరినదే తడవుగా నందలి వ్యాసము లన్నియు
జదివి యానందభరితుఁడనై తిని. పరిషత్ ప్రతికలోఁ బ్రచురింపఁబడి
నప్పుడే వానిలోఁ గొన్నింటిని జదివియుంటిని. కాళిదాసుని యుపమ
లందలి సౌందర్యమును, ఋతుసంహారము నందలి కవితాసామగ్రిని, ఆ
మహాకవి ధర్మశాస్త్ర శౌతజ్ఞానమును, శృతి పరిశీలనమును, విశ్వ
ప్రేమమును, శివభక్తి తత్త్వమును సాహసారణముగాఁ బ్రదర్శించు
పల్లఁ దాము చూపిన నేర్పు, చేసిన కృషి నా కచ్చెరువు గలిగించినవి.
కాళిదాసునకు 'దీక్షిణి' అని బిరుద ముంచెనుటకుఁ దాము చూపిన
యత్నములు సమంజసములుగా నున్నవి. వాల్మీకి, కాళిదాసుల కవిత్య
ములందలి సామ్యములు, కాళిదాసుని సూక్తి మాక్తికములు అను
వ్యాసములు చదివినకొలంది చదువవలెనను సుత్యంత కలిగించినవి.
తాము కాళిదాసుని హృదయమును పిండి ఆంధ్రజను లందఱికిని నెఱ
చూఱ లిచ్చియుండిరి. తమ యీ విమర్శ కాళిదాసుని కవితా
మహత్త్య మెఱుంగఁదలఁచువారికిఁ జక్కని వెలుంగుబాట.

‘విద్యారత్న’ ‘పరిశోధనాపరమేష్వర’

N. వెంకట్రావు, M. A.,

Head of the Department of Telugu.

University of

MADRAS

25-3-66.

శ్రీశ్రీ,

శ్రీయుత విద్యాన్,

ఖండవిల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారికి

వేంకటరావు నమస్కారములు. మీరు పంపిన “కాళిదాస శివభక్తి తత్వము తత్వజ్ఞానవైభవము నాకందినది తెనుగున కాళిదాస మహాకవి కవిత్వమును గూర్చియు నందలి విశేషములను గూర్చియు ప్రత్యేక గ్రంథములు వ్యాసములు నున్నవి. కాని యాతని శివభక్తి తత్వమును ప్రపంచించునవి లేవు.

శ్రీ సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి ప్రస్తుత గ్రంథము ఆలోచనమును దీర్చుచున్నది. కొందఱు సాహితీ విమర్శకులు భావించునట్లు కాళిదాసు శైవకవి కాడనియు బ్రహ్మజ్ఞానపరిపూర్ణుడై శివాద్వైత తత్వమును ప్రపంచించిన మహాకవియనియు నిందు సోపపత్తికముగ నిరూపితమై యున్నది. ఈ మహాకవి కృతులచుండి ఆ యా ఘట్టములు ఉపనిషత్సూక్తులతో ప్రామాణీకరింపఁబడి వ్యాఖ్యానము గావింపఁబడినవి.

ఈ నా ఆంధ్రసాహితీ విమర్శకులకు మూలభూత సంస్కృత గ్రంథములను చదివి యందలి పషయములను గ్రహించుటకు నవకాశములు కలుగుటలేదు. ఆంధ్రసాహిత్యవిమర్శమునకట్టి సంస్కృతగ్రంథ పరిజ్ఞాన మత్యావశ్యకము. ఈ దృష్టితో పరిశీలించినను శ్రీ ఖండవిల్లి వారి గ్రంథము సాహితీపరిశ్రమ చేయువారి కందఱకు నుపాదేయము.

ఇందలి శైలి సులభసుందరమై సరళమైయున్నది. ఆంధ్ర శైవ వాఙ్మయమునందు పరిశ్రమ చేసినవాడనగుట, నీగ్రంథము నన్నెంతగానో యాకర్షించినది.

విమర్శకాగ్రేసర, వితిహాసికసామ్రాట్,
 ధర్మభూషణ, శివశరణ,
 శైవసాహితీసాగ్రభామ, విరుదాంకితులు,
 శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు

కాకినాడ,
 15-6-66.

మిత్రులు విద్వాన్ బ్రహ్మశ్రీ ఖండవిల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
 గారు రచించి ప్రకటించిన “కాళిదాస హృదయము” అను గ్రంథమును
 నేను సాంతముగ సావధానముగఁ జదివి మిగుల సంతసించితిని. వీరు
 పండితవంశమునకుఁ జెందినవారు. జగన్నాథ పండితరాయల జన్మస్థల
 మగు కోనసీమయందలి మునిఖండా గ్రహామే (మంగండ్) వీరి జన్మ
 స్థలము. విద్వాన్ పట్టభద్రులయినంతమాత్రమున సంతృప్తినందక
 వీరు ప్రత్యేకాభినివేశముతో గీర్వాణ సాహిత్యాలంకార వాఙ్మయ
 మును బఠించి, పరిశోధించి యందు సమగ్రపాండిత్యమును సంపాదించి
 యున్నారు. అందునను గవికుల గురువగు కాళిదాస మహాకవి కావ్య
 ములను, నాటకములను వీరు దలపుర్యముగ సవిమర్శంబుగఁ బరిశోధించి
 కాళిదాస హృదయమును లెప్పుగా గ్రహించినవా రగుట యీ
 “కాళిదాసహృదయ” నామక గ్రంథమే వేనోళ్ళఁ జాటఁగలదని నొక్కి
 వక్కాణించుచున్నాను.

“కాళిదాసగిరాం సారం కాళిదాస స్మరస్వతీ ।

చతుర్ముఖోఽథవా సాక్షే ద్విదు ర్నాఽన్యే తు మాదృశః॥”

అని వ్యాఖ్యాతృ సార్వభౌముఁడు మల్లినాథసూరి యుగ్గడించి
 యున్నాఁడు. అట్టిచో కాళిదాస వాఙ్మయమున నవగాహించి, కాళిదాస
 హృదయమును బాగుగా నవగతము చేసికొనిన యీ మహాసీయులు
 సర్వదా సర్వథా ధన్యాత్ములని విన్నవించుచున్నాను.

ఇందు కాళిదాస వాఙ్మయమునకు సంబంధించిన పదునొకండు వ్యాసరాజము లున్నవి. ఇందులో నయిదింటిని మునుముందు మాయాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోఁ బ్రకటించి లోకమునకుఁ బరిచిత మొనరించి యుంటిని. తరువాత మఱి యాఱు వ్యాసములను వీరు రచించి చేర్చి మొత్తము పదునొకంటిని నేకగ్రంథముగఁ బ్రకటించుట ముదావహము. దుద్రాంతము ఏకాదశాత్మకమయిన కరణి, కాళిదాస మహాకవి హృదయమును గూడ నీ యేకాదశ వ్యాసరూపమున శ్రీ శాస్త్రిగారు సువ్యక్త మొనరించినారు. గ్రంథకౌరవమును బట్టి యిది విశ్వవిద్యాఽలయములలో నున్నత షట్పరీక్షలకు, విద్యత్పరీక్షలకు బాత్యముగ నిర్ణయింపఁ దగియున్నదని మనవి చేయుచున్నాను. గీర్వాణబాషాపారంగతులు ఆస్థానకవీశ్వరులు మధ్వశ్రీ కాశీ కృష్ణాఽచార్యులవారీ వ్యాససంచయమును సావధానముగఁ జదివి యానందించి హర్షాంబుధిని దేలియాడుట నే నెఱుంగుదును. విశ్వవిద్యాలయాధికారులు సాదరముగ నీ గ్రంథమును బరికించి, విశేష ప్రచారమునకుఁ దెచ్చి, గ్రంథకర్త పరిశ్రమమును సముచితముగ సంభావించి తోడ్పడెదరు గాతమని యభిలషించుచున్నాను. అట్లయిన, విద్యార్థి లోకముగూడ ధన్యము కాఁగలదు.

‘శేషాద్వైతప్రమాణం’ “సామాన్యసావిద్యాప్రపంచం”

రేమిల్ల సూర్యప్రకాశశాస్త్రి.

గౌరవసావిద్యాపీఠం.

రాజమండ్రి,

6-1-66.

బ్రహ్మశ్రీ ఖండవిల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు కేవలం వేదాధ్యయనము చేయుటయేగాక సంస్కృతాంధ్రములయందు మంచి సాహిత్యపరులు. సర్వదా సాహిత్యగ్రంథములలో తత్రాపి కాలిదాసీ యిములను విమర్శించుటయందు అత్యంతాసక్తులు. వీరు “ఉపమా కాలిదాసస్య, కాలిదాసీయ శ్రౌతవిజ్ఞానం మొదలగు వ్యాసములను రచించిరి. కాలిదాసీయ శ్రౌతవిజ్ఞానం అనుదానిని వీరు వినిపింపగా తదేక దృష్టితో వింటిని. కాలిదాసీయములను విమర్శించుటవలన వీరికి స్ఫురించిన నూతన భావములకు సంతోషమయినది. కవులలో మహా కవిగాఁ బ్రసిద్ధిచెందిన కాలిదాసు సర్వజ్ఞుడయి సర్వవిషయములను తనచే రచింపబడిన కావ్యనాటకాదులయందు గ్రధించుట ఆశ్చర్యము కాదు. కాని శ్రీ శాస్త్రిగారు శ్రౌతవిజ్ఞానము, సాహిత్యము, విమర్శనాశక్తి గలవారు గనుకనే, కావ్యములందలి శ్రౌత విషయములను యథాన్యాయముగా గ్రహించగలిగినారు. వీరిచే చూపబడిన శ్రౌత విషయములన్నియు ఆపస్తమ్బ శ్రౌతసూత్రాద్యవిరుద్ధముగాను, సంప్రదాయసిద్ధ మయినవిగాను ఉన్నవని చెప్పటలో ఎంతయు అతిశయోక్తి కానేరదు. ఇట్టి వ్యాసములయొక్క విజ్ఞానము కావ్యములను బఠించువారలకు, విమర్శించువారలకు అత్యంతము ఉపయోగపడగలదని విశ్వసించుచున్నాను.

శ్రీ కాళిదాస సౌందర్య సమారాధనము

అభిప్రాయము

వ్యభేనుదుహితదే దుగ్ధంబగునుగాక

యమధితంబయి వెన్న యమరులెట్లు ?

పాదించంగనోపాత్త గురు ఖండమగుంగాక

అరగదీయక గంధ మమరులెట్లు ?

రమణీయవై డూర్యరత్నశలాకయే

సానఁబెట్టక పన్నె లూనులెట్లు ?

ఏఱుగా నెదిగిన నిక్షువే యగుంగాక

పిండకయే రసస్థీతి యెట్లు ?

స్వాదుసురభిశసుందరసరసమైన

కవికుల్లగురూత్తమునిదైన ఘనత యెట్లు ?

సహృదయతతోడఁ 'కాళిదాసహృదయము'ను

దెలిసి ప్రకటించుమీ సూక్ష్మధివణ లేక.

సరససౌరభ్యమార్దవశస్తమైన

కాళిదాసునికవితయన్ 'కంఠకళిక

వికసితమ్మును జేసి సార్థకతగంటి

సూర్యనారాయణాభిఖ్య ! సూరిముఖ్య !

ప్రథానాచార్యులు,
ఆంధ్రగీర్వాణవిద్యాపీఠము,
కొవ్వూరు.

కె. వెం. స్వ. ఆపారామ్య,
28-6-66.

KALAPRAPARNA,

Viswanadha Satyanarayana, M. A.,

MARUTHINAGAR-

VIJAYAWADA-4.

2-6-66.

బ్రహ్మశ్రీ ఖండవిల్లి సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు రచించిన
'కాళిదాసహృదయము' అన్న గ్రంథము వారే స్వయముగా చదివి
వినిపింపఁగా విన్నాను.

వీరు చక్కని పండితులు. కాళిదాసుని యనంత ప్రతిభను వీరు
తమ ప్రతిభచేత తగినంత గ్రహించి పాఠకులకు భావుకులకు
నందిచ్చిరి.

ఈ గ్రంథమును పండితులును విద్యార్థులును అవశ్యము
చదువవలయును. విశ్వవిద్యాలయములలో బాఠ్యగ్రంథముగా నిర్ణ
యించినచో నుభయులకు చాల మేలు కలుగును.

వీరు వట్టి సంస్కృతపండితులేకాక ఇంగ్లీషు హిందీ భాషలు
కూడ నేర్చినవారు. కాళిదాసునుగూర్చి యాత్రరాహులయిన పండి
తుల యభిప్రాయములు పాశ్చాత్య పండితుల పరిశోధనలు తెలిసికొని
చక్కని కృషిచేసి వీరి గ్రంథమును రచించిరి.

వీరు కోరినది యీ గ్రంథమువలన వీరికి లభించుగాత.

కాళి దాస హృదయము

“వాగర్థావిప సంపృక్తౌ వాగర్థప్రతిపత్తయే ।
జగతః పితరౌ వందే పార్వతీ పరమేశ్వరౌ॥”

— * ఉపమా కాళి దాస స్త్య * —

కాళి దాస మహాకవియొక్క కావ్యలక్ష్మీ “ఉపమాలంకారము” చే నలంకృతయై సామౌన్మహాలక్ష్మీనలె దీపించుచు నిరుపమానముగఁ బ్రకాశించుచున్నది. పరమేశ్వరనామశ్రవణచూత్రముచే “పార్వతీ” నామమువలె “కాళిదాస” నామశ్రవణచూత్రముచే “ఉపమా” శబ్దము మునుందుగ మనస్కృతిపథమునకు వచ్చును. ఇందులకు —

“ఉపమా కాళిదాసస్య”

అను నానుడియే కారణము.

చంద్రదాలోకాద్యలంకారగ్రంథములందు మొట్టమొదట—

“..... అథార్థాలంకారాణాం మధ్యే
ప్రధానత్వా త్ప్రథమ ముపమా నిరూప్యతే”

అని “ఉపమాలంకారము” ఉపక్రమింపబడినది. కనుక నీయలంకృతి సర్వాలంకారములకు సార్వభౌమత్వము వహించినట్లు తెలియుచున్నది. మఱియు నిది సహృదయ హృదయాహ్లాదకమైన సుప్రసిద్ధ సాదృశ్య సంపదతో సంశోభితము కావలెనని యీక్రింది శ్లోకము తెలుపుచున్నది.

“ఉపమా యత్ర సాదృశ్యలక్ష్మీ రుల్లసతి ద్వయోః ।

హంసీవ కృష్ణ తే కీర్తి స్వ్వర్గంగా మవగాహతే॥”

(చూ. చంద్రదాలోకము. 1 శ్లో)

ఇచ్చట శ్రీకృష్ణకీర్తికి హంసాంగనతోఁ బోలికయుండుట సుప్రసిద్ధము. ఇట్టి సాదృశ్యకథనముచే నిచ్చట సహృదయరంజకమైన చక్కని విశేష విషయము లుదయించుచున్నవి. విలోకింపుడు.

“హంసీ” అను నుపమానపదముచే, నుపమేయమైన శ్రీకృష్ణుని కీర్తికి నిరుపమానధావశ్యము సూచితమగుచున్నది. ఇట్లే “స్వర్గంగాం అవగాహతే” అను సామాన్య ధర్మముచే “కీర్తికి” స్వర్లోకపర్యంత వ్యాప్తియు, బవిత్రతయు సూచితములు. “గాహతే” అను క్రియతో “అవ” అను నుపసర్గమును జోడించుటచే స్వర్గదిలో నడుగుభాగము వరకు, ననగా గంగకు బాహ్యభ్యంతర భాగములం దంతటను శ్రీకృష్ణుని కీర్తి వ్యాపించినట్లు * సూచితమగుచున్నది. “అవగాహతే” అని మృత్యున ప్రయోగముచే నప్పుడేగాక ఇప్పుడు నెప్పుడును దత్తిరి స్వత్ర వ్యాపించుచునే యుండునని వ్యంజిత మగును. ఇట్టి కీర్తి ఒక్క పరాత్పరునికే కలదు గావున నిట్టి కీర్తి కాధారమైన శ్రీకృష్ణుఁడు పరిమాత్మ స్వరూపుఁడని కూడ వ్యంజితమగుచున్నది. ఇట్టి యుపమానములోని సాదృశ్యసామర్థ్యముచే నిచ్చట విశిష్టార్థములెన్నో వీరుల విందుగ వ్యంజితము లగుచున్నవి.

ఇక ఉపమాలంకారము విభిన్నరూపములుగా మారుచు నన్ని యలంకారములకు మూల మెట్లగుచున్నదో కనుగొందము.

కాశీపండితులైన శ్రీ అప్పయ్య దీక్షితులవారు “అర్థచిత్ర మీమాంస” అను తమ యలంకార గ్రంథములో మొట్టమొదట ఉపమాలంకారమును గూర్చి,

శ్లో. ఉపమైకా శైలూషీ సంప్రాప్తా చిత్రభూమికాభేదాన్ ।

రంజయతి కావ్యరంగే నృత్యంతీ తద్విదాం చేతః॥

“చంద్ర ఇవముఖం” ఇతి సాదృశ్యవర్ణనం తావదుపమానై వోక్తభంగిభేదేన అనేకాలంకారభావం భజతే॥”

* దీనిచే “స్వర్గం విష్ణుమయం జగత్” అను నూక్తి వ్యంజితము.

“ఉపమా” అను సర్గకి వివిధములైన విచిత్రవేషములు (మార్పులు) ధరించి, కావ్యరంగస్థలమందుఁ దన నూత్న సృష్టిభంగిమములను జూపుచు సహృదయులగు పాఠకుల చిత్తములను రంజింపఁ జేయఁచున్నది.”

“ముఖము చంద్రునివంటిది” అనునపుడు చంద్రునిలోని చక్కని యాహ్లాదకరత్వము, కాంతిమత్వము, వర్తులత్వము, మున్నగు పోలికలు ముఖమందును జూపట్టుటచేతఁ జక్కని యీ సాదృశ్యమును బట్టి “చంద్ర ఇవ ముఖం” అన్న వాక్యము, ఉపమాన, ఉపమేయ, ఉపమావాచక, సాధారణ ధర్మములను నాల్గు అంగములతో “పూర్ణోపమా” యగుచున్నది. “ముఖము చంద్రునివంటిది” అన్నవాక్యమే కొన్ని మార్పులు, అనఁగా, ఆ వాక్యభంగిని కొంచెము భిన్నముగాఁ జేయుటచే నదే ఉపమాలంకారము, ఇంకొక యలంకారముగా మారిపోవుచుండును.

“చంద్రునివంటి ముఖము” అన్న వాక్యమున గొలదిగమార్చి “ముఖమువంటి చంద్రుఁడు” అన్నచో “ఉపమేయోపమాలంకార మగును. ఇట్లే, “ముఖము ముఖమువంటిది” అన్నచో “అనన్వయా లంకారమగును. ఇట్లే “చంద్రుడు (స్త్రీ) ముఖముతో సమానుఁడు” అనునపుడు “ప్రతీపాలంకారము.” “చంద్రునిచూచి యతఁడు ప్రియాముఖమును స్మరించెను” అన్నచో స్మరణాలంకార మగును. “ముఖమే చంద్రుడు” అన్నచో రూపకాలంకారమగును. “ముఖచంద్రునిచే మన మూరటఁ జెందును” అన్నచో పరిణామాలంకార మగును. “ఇది ముఖనూ లేక చంద్రుడా? అన్నచో సందేహాలంకార మగును. “చంద్రు డనుకొని చకోరము లామె ముఖమువైపు వచ్చుచున్నవి” అన్నచో “భ్రాంతిమదలంకార” మగును. “చంద్రుఁడని చకోర పక్షులు, కమలములని తుమ్మెదలు, తమ్ముఖమును జూచి సంతసించును” అన్నచో ఉల్లేఖాలంకారమగును. “ఇది చంద్రుడేకాని ముఖము

కాదు ” అన్నచో అపహ్నవాలంకార మగును. “ఆకాశమునకు చంద్రుఁడు, భువితన్ముఖము అలంకారములు” అన్నచో దృష్టాంతాలంకార మగును. “ముఖము చంద్రుని మించినది ” అన్నచో “వ్యతిరేకాలంకారము”. పై విధముగా ఉపమాలంకారములోని వాక్యభంగిని కొలదిగ మార్చుటచే నదే యలంకారము వివిధాలంకారములుగ మారి, ఒకే సర్తకి విభిన్న వేషములతో నింకొకసర్తకివలె గన్పట్టుచు. చూపరుల చిత్తముఁ జూరగొనినట్లు, పాఠకుల చిత్తము నీ యుపమ చూరగొనుచున్నది. కనుకనే శ్రీ అప్పయ్య దీక్షితులవారు “ఈ ఉపమాతత్వ జ్ఞానముచే, తత్వజ్ఞానముచే చరాచరప్రపంచము వలె, సలంకారప్రపంచము చిత్రవిచిత్రముగఁ గన్పట్టు ననుచు దన “మీమాంస”లో

“తదిదం చిత్రం విశ్వం బ్రహ్మజ్ఞానా దివోపమాజ్ఞానాత్ ।

జ్ఞాతం భవతీత్యాదౌ నిరూప్యతే నిఖిలభేదసహితా సా॥

(చూ. అర్థచిత్రమీమాంస)

ఇట్లు ఉపమాలంకారము అన్ని యలంకారములకు నాద్యమనియు, దీని విభిన్నరూపములే యసన్వయాద్యలంకారములుగా రూపొందినవనియు నీయుపమాజ్ఞానముచే బ్రహ్మజ్ఞానముచేతంబలె విశిష్టవిశ్వము చిత్రముగ నవగత మగుననియుఁ బై విషయమును బట్టి వ్యక్తమైనది.

ఉపమాలంకారములో “సాదృశ్యము” ముఖ్యమైనట్లు తెలిసికొని యుంటిమికదా. కాగా “చక్కని పోలిక”, అనునదే “ఉపమ”కు సర్వస్వ మనఁదగియున్నది. ఇట్టి “పోలిక”ను విభిన్నమైన రెండు వస్తువులలో కవి చూడగల్గిననాడే యా వస్తువులలోని సామ్యరూప జ్ఞాన మతనికి నవగతమగును. ఇట్టి జ్ఞానము, ఉపమాలంకారతత్వజ్ఞానము చేతనే యుదయించును. ఇదియే “బ్రహ్మజ్ఞాన” ముగ బరిణమించును. ఈ విషయమునే,

“.....బ్రహ్మజ్ఞానాదివోపమాజ్ఞానాత్”

అను నర్థచిత్రమీమాంసావాక్యము విశదీకరించుచున్నది.

పై విషయమునుబట్టి మన కవీశ్వరునకు గల “ఉపమాలంకార” తత్వజ్ఞానమే తత్వజ్ఞానముగ బరిణమించిన దనవచ్చును. ఈ కవీశ్వరుడు తన కావ్యమాలలోఁ గైకొన్న చరాచర వస్తుసంతతికూడ బై విషయమును సమర్థించును. ఆ వస్తుసంతతిలో గొన్ని యివి. వృక్షములు, లతలు, పర్వతములు, నదీనదములు, పంచభూతములు, సూర్యచంద్రులు, రాత్రింబవళ్ళు, నక్షత్రములు, ఉషఃప్రదోషకాలములు, మేఘములు, పుష్పములు, (కొండగోగులు) కిసాలములు, ఆకులు. గడ్డి, గడ్డిపువ్వులు, తృణజ్యోతిస్సులు, తేళ్ళు, చమరీమృగములు, సింహములు, బెబ్బలులు, ఏనగులు, జలజంతువులు, పక్షులు, తుమ్మెదలు, మెఱుంగుడు, బుర్గులు, ఇని యని యననేల! చరాచర ప్రకృతి సంతతిని ఈ కవీశ్వరుడు తన కావ్యదర్పణమునఁ బ్రతిఫలింపఁజేసినాడనియే యనవలెను దీనిచే మనకుఁ దెలియున దేమనగా “ఈ ప్రపంచమునఁ గల ప్రతియొక వస్తువును సమాన ప్రాధాన్యముకలిగి ఏదో యొక ప్రయోజనముతోఁ గూడి లోకోపకారకమై యున్నది” అని తెలియుచున్నది.

ఇక నీ కవీంద్రుని యుపమానములందలి విశేషములను విందము. కాళిదాస కవీంద్రుని కవిత ఉపమాలంకారముతో బ్రారంభమైనదనుటక “వాగర్థావినసంపృక్తై ..” అన్న రఘువంశ కావ్యాదిశ్లోకమే ప్రమాణము. పార్వతీ పరమేశ్వరులు శబ్దార్థములవలె కలిసియుండిరట. శబ్దార్థములలో నొకదానిని వేరొకటి విడిచియుండదు. అనఁగా శబ్దమును విడిచియున్న యర్థముకాని, అర్థమును విడిచియున్న శబ్దముకాని లేనట్లు పార్వతీ పరమేశ్వరు లొండొరులు అవినాభావసంబంధముతో చంద్రచంద్రికలవలె నైక్యరూపముతో సమ్మేళన మందియుండిరి. ఈ యుపమానముచే నిచ్చుట వ్యంజితములగు విశేషార్థము లివి. ఈ శివులు

* “పరస్పర తపస్సంపత్ఫలాయిత పరస్పరము” కలవారు. అనగా నీశ్వరుని తపస్సు విడిచి యీశ్వరతపఃఫలము ఉండదుకదా ! కాగా నీశ్వరతపము, ఈ తపఃఫల రూపమైన పార్వతియు సవినాభావ సంబంధముతో నొక్కటిగా నుండెనని వ్యక్తమైనది. ఇట్లే పార్వతీతపము, ఈమె తపఃఫలరూపమైన పరమేశ్వరునితో నభిన్నమైనది. ఇట్లు పార్వతీ పరమేశ్వర సంబంధము విడదీయరాని యైక్యసంబంధము కలదియని యిట స్వారస్యార్థము నా శేషమిడి దట్టినది. ఇట్లే ఇట ఇంకొక స్వారస్యము కలదు.

“వాగర్థా వివ” అనునది భిన్నపదమువలె నున్నను “ఇవేన సహ సహసో నిధ క్త్యోపశ్చ” అను వార్తముచే వాగర్థశబ్దము “ఇవ” అవ్యయముతో అవ్యయసంబంధము కల్గియుండుటచే నేకపదమే యైనది. ఇట్లే శివులు వేరుగా కనిపించినను ఇరువురు నొక్కటిగ నిత్య సంబంధము (అవ్యయసంబంధము) కల్గి ఏకాకారముగ నుండిరి. ఇంకొక చమత్కార మేమనగా “ఇవ” అనునది ఉపమావాచకముగాన దీనిచే “ఉపమానము” సూచితమగును. “వాగర్థ” శబ్దముచే సుశబ్దసంశోభితమైన కాళిదాస కవిత్వము సూచితమగును. కాగా కాళిదాస కవితతో నుపమాంకారము నిత్యసంబంధమును గల్పించుకొని, యీ కవి కవితతో సమ్మేళనము చెందియున్నదని వ్యంజిత మగుచున్నది. ఇట్టి స్వారస్యమకరందములు సహృదయ హృదయచంచరీకములకే ఆస్వాదన యోగ్యము లగుచుండునుకదా !

శబ్దశక్తి * ని బట్టి తదనుకూలార్థము ఆశబ్దములో, పుష్పములో, బిమళమువలె మిళితమై యుండును. “మహాకవులైన మహర్షులు ప్రయోగించిన శబ్దము ఒక విశేషార్థమును కూడ బోధించుటలో శక్తిమంతమై యుండుననియు, అట్టి శక్తి లాకికపులకు లేదనియు—

* “శివా చ శిశ్న శివా” పుమాన్ స్త్రీయేత్యేక శేషః” దీనిచేతగూడ వీరి సంబంధములో చైక్యము గోచరించును.

† “ఆస్మాత్పదాయధ్ధో బోధవ్య ఇతి ఈశ్వరసంకేతశ్చక్తిః”.

“లౌకికానాం హి సాధూనా మర్దం వాగనువర్తతే ।

ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచ మర్దోఽనుధావతి॥”

అను వచనము వ్యక్తము సేయుచున్నది. కనుక మహర్షికల్పులగు కాళిదాసువంటి * మహాకవులయొక్క శబ్దశక్తి అపరిమితమైనది. ఇట్లు “ఒక శబ్దము ప్రకరణానుసారముగా దెలుపు వాచ్యార్థమును, వ్యంగ్యార్థమును బాగుగ దెలిసికొని ప్రయోగించినచో అట్టి సుశబ్దము ఇహపర సాధకమై కాంక్షితార్థ సాధనమునకు సమర్థమగుచుండును” అను విశిష్ట విషయమును “ఏకశబ్దస్సస్థుప్రయుక్తః స్వర్థేలోకే కామధుగభవతి” అని పతంజలి మహర్షియొక్క మహాభాష్య వచనము వ్యక్తము చేయుచున్నది. పవిత్రమైన యిట్టి శబ్దార్థసంబంధ జ్ఞానము తపస్సాధ్యమే యనవలెను. ఇట్టి శబ్దార్థ పవిత్రసంబంధము వంటిదే యిచ్చటి శివుల పవిత్రసంబంధము. ఈ జగత్సృష్టికే తలదండ్రులై, జగన్మాంగల్యకర సంబంధముతో సమ్మిళితులైన యీ పార్వతీ పరమేశ్వరులు కాళిదాస కవికి శబ్దార్థజ్ఞాన మొసంగువారట. ఇట్టి జగన్మాతా పితరులు ప్రసాదించు శబ్దార్థ జ్ఞానముకూడ నట్టి పవిత్ర నిత్యసంబంధముతో జగన్మాంగల్య కారక మగుచుండును గదా! ఇంతకుఁ దేలిన విషయ మేమనగా కాళిదాస ప్రయుక్తమైన యొక్కొక్క శబ్దము జగన్మాంగలకర్తార్థ సమ్మిళితమై జగన్మాంగల్యమునకు మార్గదర్శక మగుచుండును” అని యిట ధ్వనించుచున్నది. ఇట్టి ధ్వనిప్రధానకావ్యములే లోకోపదేశ దక్షములై పాఠకుల కిహపరసాధకములై పరిథవిల్లుచున్నవి.

“వాగర్థావివ...” అన్న ఉపమానసుమము వైవిధ్యముగా భవ్యభావసౌరభముల నెట్లు వెదజల్లు చున్నదో చూచియుంటిమి. ఈ

* “ద్రువం నీలోత్పల పత్రధారయాసమిల్లతాం ఛేత్తుమృషిర్వ్యవస్యతి”

(మా. “తత్త్వజ్ఞానవైభవము” అను వ్యాసభాగము.

♦ “ఉత్తమం కావ్యం ‘ధ్వని’ రితివ్యపదిశ్యతే”

(ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణం)

‘యుపమ’, “ఉపమా కాళిదాసస్య” అను ప్రపంచ ప్రశస్తికి బ్రత్యేక నిదర్శనమై యుండును. ఈ కవీంద్రుని యుపమానము లిట్లే విశిష్టార్థ ప్రతిపాదకము లగుచు, విశిష్టభావకాంతులతో నిరాజిల్లు చుండు ననుటకు నిదర్శనముగా మఱి కొన్ని యుదాహరణములు చూపెదను.

ఉలీప మహారాజయొక్క శరీరనిర్మాణ రీతిని వర్ణించుచు మన కవీశ్వరుడు

“వ్యూఢోరస్కో వృషస్కంధః సాలప్రాంకు ర్మహాభుజః ।

ఆత్మకర్మక్షమం దేహం క్షాత్రో ధర్మ ఇవా ల్లతః॥”

(రఘువంశ కావ్యము 1-13)

ఇచ్చట ఉలీపుడు, “క్షత్రియ ధర్మము తనకుఁ దగిన శరీరము దాచి వచ్చిన” ట్లుండెనట. “క్షత్రియ ధర్మము” అనగా నాపదలో నున్న వారిని రక్షించుట. అనగా శిష్టరక్షణము “క్షత్ర” శబ్దవ్యుత్పత్తిని గూర్చి యీ కవి “క్షతాత్కిలతాయతి ఇత్యుదగ్రః క్షిత్రస్య శబ్దో భవనేషు రూఢః” అని ఉలీపునిచేఁ బలికించినాడు. (చూ. 2-53)

కనుక సత్ప్రభువైన వానికి దుష్టశిక్షణ పూర్వకమైన శిష్ట సంరక్షణము ముఖ్యధర్మము. ఉలీపుఁ డిట్టి ధర్మసంరక్షణకే జన్మించిన సత్ప్రభువు. కనుక ఉలీపుడు శరీరము దాల్చిన “క్షాత్ర” ధర్మమువలె నుండుట నూటికి నూరుపాళ్ళుగా దగియున్నది. శరీరములేని కేవల ‘క్షాత్ర’ధర్మము ఏయొక్కపనిని జేయఁజాలదు కదా ! యుద్ధములో దుష్టులను శిక్షించుట మున్నగు కార్యములు నిర్వర్తించుటకు బైశ్లోకము లోని “వ్యూఢోరస్కత్వాదులు ముఖ్యాతిముఖ్యములు. ఈ యుపమానముచే నీ ప్రభువు ధర్మసంస్థాపనమున కుద్భవించిన విష్ణుస్వరూపు డనియు, * నీతని పాలనములో ధర్మము నాల్గుపాదములతో నిలబడ గలదనియు” నీతని యేలుబడిలో న్యాయసంరక్షణకు మొదటిస్థానము లభించగలదనియు నిట్లెన్నో విశేషము లిట ధ్వనించుచున్నవి.

* “నానిష్ఠః పృథివీపతిః”

కనుక నిచ్చటి యుపమానము ఆకృతిలేని “క్షత్రధర్మము”నకు ఆకృతిఁ గల్పించి ప్రాణము పోసినది. ఇప్పుడు “క్షత్రియధర్మము” మనకుఁ బ్రత్యక్షమై మనమనస్సుతోఁ జూతు కనులకుఁగూడ విందొనరించినది.

ఇట్లే దిలీపుఁడు తనలోని మహారాజ గుణములు కారణముగాఁ దన యాశ్రితుల కెట్లు కన్పట్టుచున్నాడో తిలకింపుఁడు.

“భీమకాంతైః నృపగుణైః స బిభూవోపజీవినాం ।

అధ్యష్టశ్చైభిగమ్యశ్చ యాచోరతైర్నిరవాఽర్ణవః॥” (1-16)
దిలీపుఁడు తన యాశ్రితులకు సముద్రమువలెఁ గన్పట్టుచున్నాడు. ఈ యుపమానముచే నిటఁ దెలియఁదగిన విశేషము లివి. సముద్రములో మహార్భరత్నములు, తిమింగిలాది జలజంతువులు కూడ నున్నట్లు, ఈ దిలీపునిలో తేజఃప్రతాపాది భీకరగుణములు, కరుణాది మనోహర గుణములుకూడ నుండెననియు, చెడ్డనే వెదకెడు దుష్టులకు సముద్రము కేవల తిమింగిలాదులచే భయంకరమై చేరరానిదిగఁ గన్పట్టినట్లు, తన సేవకులలో గర్వితులకు రాజులోని కేవల ప్రతాపాది గుణములే కన్పట్టుచున్నవనియు, గనుక వారాతనిజేర వెఱచుచున్నారనియు నిట్లే గుణగ్రాహులగువారికి రత్నాకరములో రత్నములే గన్పట్టుచు సాధనాంతరములచే సముద్రము చేరఁదగియున్నట్లు, మంచి యాశ్రితులకు దిలీపుఁడు కేవల కరుణాది కమనీయ గుణములచేతనే గన్పట్టుచు ఆశ్రయణీయుఁడై యుండెను. జౌరా! ఈ యుపమాన మెంతటి భావముతో భవ్యమై భాసిల్లుచున్నది! ఈ చక్షవర్తియ్యొక్క శేషము వారి వారి యర్హతలనుబట్టి తదనుసారముగఁ దేదీల్లుచున్నట్లు ఈ యుపమానము తెలుపును. దిలీపుఁడు సద్వీర్యముగ కలగుదువు నాశ్రమమునకు వెళ్ళునపుడు “ఆ దంపతుల కిలయికచేఁ గల్గిన శోభ చైత్రములో చిత్రానక్షత్రముతో చంద్రుఁడు కలిసినప్పటి శోభను గలిగి యుండెను.” అని మన మహాకవి

“రాష్ట్రభివ్యాతయోరాసీ ద్వృజతో శుద్ధవేషయోః ।

హమసిద్ధైర్తయోర్యోగే చిత్రాచంద్రమసోరివ॥ (1-46)

చైత్రాచంద్రో నుంచుతెరలు తొలగిపోవును. కనుక అప్పటిచిత్రాచంద్ర మస్సంబంధము, అపూర్వమైన సహజకాంతికే గారణ మగుచుండును. ప్రస్తుతమున సుదక్షిణాదిలీపులకుఁగూడ గోళాపరూప మైనతెర యచిరములోఁ దొలఁగును. దీనితో వీరికి పుత్రసంతానముకలిగి, వీరి వంశమునకే ఒక క్రొత్తశోభ కలుగును. ఇట్టిశోభ యిప్పటి వీరి కలయికవలన నన్యత్తముగ గోచరించుచున్నది. పార్థమినాడు ఏ నక్ష త్రముతోఁ జంద్రుఁడు కలియునో ఆ నక్షత్రనామమే ఆనెలకు వచ్చును. “చిత్రానక్షత్రముక్తా పార్థమాసీ చైత్రీ. *ఇదే చైత్రము. ఏతావతా విశేషణయుక్తమైన ఈ యుపమానముచే వీరి యీ కలయిక పుత్ర సంతానప్రాప్తికే గారణ మగుచున్నట్లు సూచిత మగుచున్నది. ఇతని విశేషణములు ఇట్లే భావగర్భితములై భావికథాసూచనాదుల కుపయుక్తిము లగుచుండును. (చూ. రఘువంశము స్కం. 2 - శ్లో. 1. “జాయా ప్రతిగ్రాహిత గంధమాల్యాం” భర్త భార్యయందు పుత్ర రూపమునఁ జనించునుగాన “జాయ” అను పేరు భార్యకు సార్థకము. ♦ కనుక సుదక్షిణ యందునచిరములో రాజునకు గలుగబోవు పుత్ర జననము “జాయా” శబ్దప్రయోగసామర్థ్యముచేతనే సూచితమైనది. ఇట్లే చిత్రచక్రవర్తి సామాన్యబాలకునివలె గోవును అడవులలో మేపు చుండుట చక్రవర్తి జీవితమునకు విరుద్ధముకాదా? అను ప్రశ్నకు సమాధానముగా “యశోధనః” అను నొకవిశేషణ మిటు మన కవిచేఁ బ్రయుక్తమైనది. (2 - 1) ఈ రాజు, పుత్రసంతానజనితక్రినే నిజమైన ధనముగ భావించియుండెను. కనుక నీతఁడు గోవునుమేపుటను దక్కువ తనముగ భావించియుండలేదు. ప్రకృతమనుసరాముః -

* జాతానక్షత్రేణ యక్తా పార్థమాసీ వైశాఖీ. ఇదే వైశాఖము. ఇట్లే మిగిలిననెలలు.

♦ “తజ్జాయా జాయా భవతి యదస్యాం జాయతే పుత్రః” (శ్రుతి).

ఇట్లే దిలీపుడు తన సంపద్యైభవజనితసుఖనాశంబు ననకు
అనపత్యతవలనఁగల్గిన విచారమే యెక్కుడుగ నుండెనని తన శుభవృత్తి
విన్నవించుకొనుసందర్భమున

“సో ఽహ మిద్యాపిశుద్ధాత్మా ప్రజాలోపనిమిలితః |

ప్రకాశశ్చాప్రకాశశ్చ లోకాఽలోక ఇవాఽచలః ||” (1-68)

ఇట దిలీపునకు “చక్రవాళపర్వతము” *తోఁ బోలిక చెప్పబడినది.
రాజున కిట యాగక్రియాజనితస్వాంతరంగవిశుద్ధియు, అనపత్యతాజనిత
బాహ్యమీలనభావము అను నీ రెండును ఒకే సమయానఁ దుస్థిబల
ముతో నున్నట్లు పాఠకులకుఁ జూపవలెను. ఇట్టి యన్యుత్తప్రవర్తనము
నకు కాళిదాసప్రయుక్తమైన యీ యుపమానమొక్కటే సర్వసమ్మతమై
సముద్దీపించుచున్నది. చూడుడు : చక్రవాళపర్వము తన యంతర్భాగ
మున సూర్యకాంతిసంపర్కమువలనఁ బ్రకాశముఁజిగియుండును. కాని,
యిప్పర్వతబహిర్భాగమునఁ జీకటి యావరించియుండును. కనుక లోపలి
ప్రకాశము ముద్రితమై పైకిఁ బ్రధానముగఁ జీకటియే కనపించును.
దిలీపుని తాత్కాలికఁగిరిస్థితిగూడ నిట్లే యున్నది. “కర్మాణి చిత్తశుద్ధ్యం”
మృదు సూక్తిచొప్పున రాజు యాగకర్మచేఁ గల్గిన చిత్తశుద్ధిలో
లోపల ప్రకాశముగల్గి యుండెను. కాని, “అనపత్యత” అనునది తన
బాహ్యజీవితమునకుఁ జీకటిని గల్పించి యంతః ప్రకాశమును ముద్రిత
మొనర్చుచున్నది. అనఁగాఁ బుత్రులులేనిలోటే ముఖ్యముగా బ్లాటికి
గనఁబడుచున్నది ఇట్టి మహారాజయొక్క బాహ్యభ్యంతరములలోని
తాత్కాలిక విభిన్నదశావిశేషములను మన కాళిదాస కవియొక్క
యుపమానము విస్పష్టము చేసినది. అంతర్గతా విశేషములనుగూడ
అక్షిగోచరముచేయుటలో కాళిదాసోపమ ,x-ray’ వంటిది కదా !

* చక్రవాళపర్వతము ప్రపంచమును జాట్టియుండుటచే దీని మధ్యనే స్థూలగంధ. త్రిగుణ
చుండుటచే దీనిలోపల ప్రకాశము, నెలుపల చీకటి యుండును.

ఇట్లే దిలీపుడు తన గురువగు వసిష్ఠునితో “అనపశ్యుడైన శిష్యునిజూచి సమర్థులగు గురువు లూరకయుండుట యుక్తమా?” అను సందర్భమున —

“తయాహీనం విధాతర్కాం కథం పశ్యన్నదూయసే ।

సిక్తం స్వయమివస్నేహో ద్వింద్యమాశ్రమవృక్షికం॥” (1-70)

“తన యాశ్రమములోఁ దనచేతులారఁ బెంచిన వృక్షకము సకాలమున ఫలింపకున్నచోఁ జూచి పెంచినవాడు వ్యథఁజెందినట్లు, ఓ స్రస్త్వా! నీవు అనపశ్యుడనైన నన్నుఁజూచి వ్యథఁజెందుటలేదా”? అని యీ శ్లోక తాత్పర్యము. ఇచ్చటి యుపమానముచే నుద్గతములగు భావముకరం దము లివిగో, ఆస్వాదింపుడు ఇచ్చటి యొక్కొక్కపద మొక్కొక్క భావసారభమును వెదచల్లును.

(1) “ఆశ్రమవృక్షికం” ఇచ్చట దిలీపునకు ఆశ్రమవృక్షికముతోఁ బోలిక చెప్పఁబడినది. ఆశ్రమము మహర్షిదైనచో నచ్చటి వృక్షము కూడ మహర్షికిఁ జెందినదేకదా! కనుక నిచ్చటి యుపమానముచే సూచితమైన దిలీపరూపమైన యీ వృక్షకము ఒక మహర్షి పాలనములో నున్నట్లు న్యంజిత మగుచున్నది. ఇట్టి వృక్షమునకుఁ గారణాంతరములచేఁగల్గిన వంధ్యత్వాదిప్రతిబంధకారణములు మహర్షిచే వెన్వెంటనే నివారితము లగునని ధ్వనించుచున్నది.

(2) “స్వయంసిక్తం” ఈ యాశ్రమవృక్షికమును ఒక మహర్షి తన చేతులారఁ బెంచినాడు. ఇట్టియెడ, ఆవృక్షము సఫలము కాకున్నచో నాముని చూచిచూచి యూరకొనలేడు. కనుక “నీవృక్షమునకు (దిలీపునకు) గల్గిన ప్రతిబంధకములు ప్రయత్నపూర్వకముగ నివారితము లగును” అని పైవిశేషణము సూచించును.

(3) “స్నేహోత్” “ఈ వృక్షమునకు గల ప్రత్యేక లక్షణములనుబట్టి యిద్దాని నాదరపూర్వకముగఁ బెంచుట కొక మహర్షి

పూనుకొన్నాడు. ఇట్టి తటి యీ వృక్షసాఫల్యమునకు దీనియందు గల సేవామే తత్త్వాలకుని బ్రోత్సాహించును" అని సూచితము.

(4) "వృక్షకం" ఇట అల్పార్థమందు "క" ప్రత్యయ ప్రయోగముచే నీవృక్షము లేలిదై నట్లును, ఇద్దాని సాఫల్యమునకుఁ దగిన సమయ మింకను ముందు గలదనియు సూచితము. ముఖ్యముగా "క" ప్రత్యయములోని యల్పత్వము, రాజు, మహర్షియెడ చూపు నిసయభావమును భాసింపజేయుచున్నది.

(5) "విధాతః" ఈ వృక్షసాలకుఁడు విధాత; అనగా బ్రహ్మ. అవసరము వెంబడిని, బ్రతిస్పృష్టిచేయుట కితఁడు వలంతి. కనుక గొడ్డుదాని గూడ సఫలము చేయుట కీ "విధాత" సమర్థుఁడు. ఇట్టి బ్రహ్మణ్యుడే దిలీపునకు బ్రహ్మ. అనగా కులపురోహితుఁడు. "పురః హిత మిచ్ఛతి" అను సార్థకనామము కలవాడు. కనుక దిలీపుని కులాభివృద్ధిని గోరియున్నవాడీ బ్రహ్మ.

పైవిధముగా నిచ్చటి యుపమాన సామర్థ్యముచే దిలీపునకు సంతానరూప ఫలము తిప్పక ప్రాప్తించు నను భావికథ యిచ్చటి యుపమాన సామర్థ్యముచే ముందుగనే సూచిత మగుచున్నది. ఇచ్చటి 'వంధ్య' విశేషణముచే "నీ వృక్షము సఫలమగుటకుఁ దగినంత పుష్టల సామగ్రియున్నను ఒక బలవత్తర ప్రతిబంధకముచే నిశ్చల"దని సూచిత మగుచున్నది. ఐనను బైవిశేషణములనుబట్టి యట్టి ప్రతిబంధక సామగ్రి యంతయు నచిరకాలమునఁ దొలఁగు నను విషయముకూడ వ్యంజిత మగుచున్నది.

ఇట్టి కాళిదాస కవీంద్రుని యుపమాన సుమములనుండి వెల్వడిన భావసౌరభములు తత్కావ్యోద్యానము నంతటిని బరిమళి భరితముగావించుచు, నచ్చట విహరించెడివారి మనస్సుమములను ఆమోద భరితములఁ జేయుటలేదా? ఇంక వసిష్ఠుఁడు దివ్యదృష్టితో సంతాన ప్రతిబంధకారణమును రాజునకుఁ దెలుపుచుండగనే వచ్చిన నందనీ ధేనువును వర్ణించుచు మనకవీంద్రుఁడు

“లలాటోదయ మాధుగ్నం పల్లవన్నీగ్దపాటలా ।

విభ్రతీ శ్శైతరోమాంకం సంధ్యేవ శశినం నవం॥” (1-83)

ఈ గోవుముఖము లేతచిగురుటాకు రంగు కలది. ఇట్టి ముఖముపైఁ గొంచెము వంపుతిరిగిన తెల్లటి (చంద్రరేఖవంటి) రోమచిహ్నము కలదు. కనుక నిట్టి గోవు బాలచంద్రుని ధరించియున్న సంధ్యాప్రకృతి వలె నుండెను. ఈ యుపమానముచే నిట అప్రస్తుత విషయమొకటి స్ఫురించుచున్నది. ‘సంధ్యా’ శబ్దసామర్థ్యముచే నిచ్చట సుదక్షిణాదేవి స్ఫురించును. “నూత్నచంద్ర” శబ్దసామర్థ్యముచే క్రొంగ్రొత్తగా పుట్టిన బాలెఁడు స్ఫురించును. కాగా సుదక్షిణాదేవి చిన్నిబాలుని వహించియున్న ట్లిట స్ఫురింప జేయుచున్న యీ కాళిదాసోపమ నిరుపమ యని యభినందింపఁదగిలేదా! ఇట్లు భావికథను ముందుగ ధ్వనింపజేసి యీ యుపమాన మిట. భావ్యర్థసూచన చేయుచున్న నాటకపద్ధతిని గూడ వహించియున్నది.

ప్రస్తుతములో దిలీపనకు గోసేవావ్రత మవశ్యాఽన్యుష్మేయమై యున్నట్లు యుక్తియుక్తముగా నొక యుపమాన చే ధ్వనింపజేయుచు మనకివీందుఁడు

“.....

పయోధరీ భూత చతుస్సముద్రాం

జుగోప గోరూపధరా మివోర్ద్విం॥” (2-3)

“భూమి రేసు ర్ధరణీ లోకధారిణీ” మున్నగు శ్రుతివాక్యములను బట్టి భూమి గోరూపధారిణియైనట్లు స్పష్టమగుచున్నది. మహారాజులకు భూపరిపాలనము స్వధర్మమై యుండగా భూమియొక్క యపరావతార మైన-గోవుయొక్క రక్షణకూడ వారికి స్వధర్మమైయున్నట్లు పై యుపమానము ధ్వనింప జేయుచున్నది. ఇచ్చట గోరూపధారిణియైన భూమియందు భూలక్షణమైన చతుస్సముద్ర ముద్రితత్వలక్షణమున్నట్లు నిరూపించుటకై కవిగ్రహించినది నిట “పయోధరీభూతచతుస్సముద్రాం”

అను విశేషణము ప్రయుక్తమైనది. ఏతావతా ప్రస్తుతియు దిలీపున క్రి గోసేవ విధ్యుక్తధర్మమువలె దప్పక చేయఁదగియున్నట్లు వ్యంజిత మగుచున్నది. ఈ మహారాజు ఇట్టి గోసేవను భక్తిశ్రద్ధలతో జేయుచున్నట్లు ఇందలి “యశోభిః సురభిః” అను విశేషణము మహారాజు శైలమును దెలుపుచున్నది. భూపతి భూమికి కాంతుఁడుకదా! తన కాంతయందు తత్తాంతునకు సహజముగనుండు ఆదరప్రేమ, గౌరవాదులు ఈ భూకాంతునకు ఈ గోవుపై సహజముగ నున్నట్లు ఈ యుపమానములోని స్వారస్యము.

దిలీపునితోఁగూడిన ధేను వెట్లున్నదో మన మనోముకురమునఁ బ్రతిఫలింపఁజేయుచు మన కవితల్లజఁడు

“బభౌ చ సా తేన సతా మతేన ।

శ్రద్ధేవ సాజ్ఞా ద్విధినోపవన్నా॥” (2-6)

ఒక్కయాస్తిక్యబుద్ధిచే మానవునకు సంపూర్ణ ఫలము చేకూరదు. ఆ స్తిక్యబుద్ధి (శ్రద్ధ)తో ననుష్ఠానముకూడ కూడియుండవలెను. అప్పుడే యా శ్రద్ధ సాఫల్యప్రదమై రాణించును. కాగా “అనుష్ఠానము” “సాఫల్యరూపము” అగును.

ఇట్లే ప్రస్తుతియున దిలీపునితోఁగూడిన ధేనువు సదనుష్ఠానముతోఁగూడిన శ్రద్ధవలె నుండెను. ఇంతకు దిలీపుని గోసేవకు పుత్రోదయరూపసాఫల్యము అచిరభావిలో నగపడుచున్న ట్లిచ్చటఁ బైయుపమానముచే ధ్వనించుచున్నది.

ఇట్లే యీ గోసేవావ్రతవర్ణనాసందర్భములోఁ బ్రయుక్తములైన యుపమానములు రాజునకు భావిపుత్రోదయమును బహుముఖములఁ బ్రకటించును.* ఇక గురువునాదేశముపై గోక్షీరములు సేవించుచున్న పుడు దిలీపున కవి యెట్లు గానవచ్చెనో కనుఁడు.

* చూ. రఘు. 2-లో 21, 22, 34, 36 మొ. శ్లోకములు.

“న నందినీ స్రవ్యం.....పపా వనిష్ఠేన కృతాభ్యనుజ్ఞః।

శుభ్రంయశో మూర్తమివా ఒతిత్పష్టః॥” (3-89)

తాను త్రావుచున్న నందినీక్షీరములు దిలీపునకు, శరీరముదాల్చిన తన విశుద్ధకీర్తివలె నుండెనట. పుత్రసంతానాభావముచే నింతకుముందున్న దిలీపుని కీర్తి విశుద్ధము కాలేదు. పుత్రోదయానంతరమందే మానవునకు ఆనృణ్యరూపమైన విశుద్ధకీర్తి కలుగును.

కాగా పుత్రోత్పత్తి, విశుద్ధకీర్తిరూప మగుచున్నది. ఇట్టికీర్తి పుత్రరూపములో నీక్షీరములందు దిలీపునకు ముందుగనే గనబడుచున్నది. కనుక పుత్రప్రస్తుత గోక్షీరములే రూపములై తన విశుద్ధకీర్తికి మూర్తిమత్వము నాపాదించినవి. ఏతావతా ఇచ్చట “గోక్షీరములు తేనికీ బుత్తప్రదములై” “పుత్” అను నరకనివృత్తికి మూలములై తన్ముఖమున దిలీపుని కీర్తికి విశుద్ధత నాపాదించఁజాలి యున్నవి” అని యిట విశిష్టార్థము ధ్వనించుచున్నది.

ఇట్లే గర్భముదాల్చి యున్న సుదక్షిణాదేవి దిలీపరాజేంద్రునకు గానవచ్చినరీతిని వర్ణించుచు మన కవీంద్రుడు రఘువంశములో

“నిధానగర్భా మివ సాగరాంబరాం

శమీమివా ఒభ్యంతరలీనపావకాం ।

నదీ మివాంతస్పలిలాం సరస్వతీం

నృపస్ససత్త్వాం మహిషీ మమస్మత॥” (3-9)

దిలీపుడు అంతర్వత్తియై యున్న తన దేవిని, సముద్రములనెడు చీరెను ధరించి, “నిధి” గర్భమునదాల్చిన భూదేవినివలె గాంచినాడు. ఇట్లే రాజు తన దేవేరిని గర్భమునఁ దాగియున్న యగ్నికల జమ్మినివలెను, అంతఃప్రవాహము కల సరస్వతీ నదినివలెను గాంచినాడు. మన కవీశ్వరుఁ డీట మూ దుపమానములను బ్రయోగించి, వీటి ముఖమున, సుదక్షిణాగర్భస్థ పురుషశిశువునకుఁ గ్రమముగ “మహా

* ఇచ్చటి యుపమానములలోనినిధి, పావక, అంతఃప్రవాహ శబ్దములు పుంలింగములు. వీనిచే నూచితమైన గర్భస్థశిశువు పురుషుఁడు.

భాగ్యత్వము”ను “తేజస్విత్వము”ను “పావనత్వము”ను ధ్వనింపఁ జేసినాడు. ఇది “మాలోపమ” కుదాహరణము.

పుత్రుని యుదారచరిత్రలచేఁ దండ్రీ పరాజయమందుట, లోకములో దండ్రులకుఁ గీర్తికారకమే కదా! * కాగా “సుదక్షిణాగర్భస్థుఁడు తన యుత్తమ చరిత్రలచే మహాపుగుఘ్నఁడు కాఁగలడు” అని సూచితమైనది. ఇట్టి యుపమ లీఘువంశ కావ్యమున నింకను ఎన్నోయి యున్నవి. ఇక కుమారసంభవ కావ్యమునుండి కొన్ని యుపమానములు—

“పార్వతీదేవి పుట్టుకచే హిమవంతుడు ఏకకాలమునఁ బశుధ్ధుఁడు, భూషితుఁడు నయ్యెను” అను సందర్భములో నింకొక మాలోపమ యీ క్రిందిది.

“ప్రభామహత్యా శిఖయేవదీపః

త్రిమూర్గయేవ త్రివివస్య మార్గః

సంస్కారవత్సేవ గిరా మసీషీ

తయా స పూతశ్చ విభూషితశ్చ॥” (కు. సం 1-28)

“దీపపుశిఖిచే దీపమువలెను, మందాకినీ నదిచే స్వర్గమార్గమునలెను, శాస్త్రసంస్కార యుక్తమగు వాక్యముచే విద్వాంసుఁడువలెను పార్వతిచే హిమవంతుఁడు పవిత్రుఁడు భూషితుఁడు నయ్యెను.”

దీపములోని కాంతిభాగమంతయు దీపశిఖిలోఁ బుంజీకృతమగుటచే, సం దధిక ప్రకాశము మనకు గానవచ్చుచుండును. ఇట్టి దీపశిఖి, యీ దీపమునకుఁ బశుధ్ధతను, అధిక సౌందర్యమును జేయవచ్చును. ఇట్లే శిఖి, దీపమునకు భూషణప్రాయమగుటలో నద్దానిక స్వస్థిస్థిర్ధముగా గల శుచిత్వమే మూలమగుచున్నది. ఈ శుచిత్వమును గూర్చి శ్రుతివాక్య మిట్లు నుడువుచున్నది. ఇది యగ్ని స్తవములోనిది.

* “అహోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛేత్ | ముక్తమిచ్ఛే జ్ఞనార్దనాత్ | విశ్వరూపా శ్చ తుప్రతాదిచ్ఛే త్పరాజయమ్”

“ఉనిగ్నే రుచయ స్తవ శుక్రా భ్రాజంత తరతే ।

తవ జ్యోతిగ్ సృజ్యయః....” (మంత్రభాగము)

ఇట్టి శిఖా శుచిత్వముచే దీపమునకుఁ బ్రత్యేకశోభ ప్రసాదింపబడుచున్నది. ఇట్టి శిఖతోఁ బార్వతీదేవి పోల్చబడినది. ఇట్టి యీమె జన్మచే హిమవంతుఁడు ముందుగ “పూతుఁడు”, పిమ్మట భూషితుఁడు నయ్యెను. ఈ విషయము “...తయా స పూతశ్చ విభూషితశ్చ” అను క్రమముచే సూచింపబడుచున్నది. దీనిచే పార్వతీదేవి యాజన్మవిశుద్ధయనియు, నిట్టి యీమె జన్మసంబంధముచే నగరాజు పవిత్రుఁడై తన్ముఖమున భూషితుఁ డాయెననియు వ్యంజితమగుచున్నది.

ఇట దీపమందు ముందుగా ప్రకాశమే కానవచ్చుచు, పవిత్రత, దానివెనుక సామాన్యముగాఁ గాననగును. కనుక నిట పవిత్రతకు ప్రత్యేకముగ రెండవ యుపమానము కూర్చబడినది. ।

దీనిచే ముందుగఁ గలుగు ఫలము పవిత్రత. ఇట్లే వ్యాకరణ శుద్ధమైన వాక్యప్రయోగముచే విద్వాంసుఁడు పూతుఁడు భూషితుఁడు నైనట్లు అనగా నైహికానుష్ఠిక్ఫలము లొక్కసారిగ నందుకొనెట్లు * హిమవంతుఁ డీమెచే శుద్ధుఁడు భూషితుఁడు నయ్యెను. ఇట్టి మూడుపమానములందును మొదటిది పూతత్వము, ఏతత్త్వము క్రమేన భూషితత్వము రెండవది యని తెలియుచున్నది. కాగా నొకనస్తువునకు విశేషశోభ నెచ్చునది యందలి విశుద్ధత్వమని ధ్వనించుచున్నది.

ఇట్టిదే యింకొక మాలోపము కలదు. (చూ. కు. సం. సర్గ 1 శ్లో 30)

* “ఏకశ్శబ్దస్సుప్త ప్రయుక్తః స్వగ్నేలోకే కామధు గ్భవతి”

ఆరు విహాఙ్గాన్యకారి వచనములపట్టి వ్యాకరణ శుద్ధికల వాక్యము, తత్ప్రయోగము శుద్ధునిఁ జేసెనెప్పుట భూషితుని చేయును.

వాక్యార్థోపమా

సర్గ 1 శ్లో 25 లో “.....చాంద్రమసీవరేఖా ।

జ్యోత్స్నాంతరాణీవ కళాంతరాణి॥” (కు. సం, 1-25)

ఇచ్చట ఒక వాక్యార్థమునకు నింకొక వాక్యార్థము ఉపమానముగఁ జూపఁబడినది. దీనికి దండిమహాకవి చెప్పినలక్షణము.

“వాక్యార్థేనైవ వాక్యార్థః కోపీయ ద్యుపమీయతే ।

ఏకానేకేవ శబ్దత్వా త్వా వాక్యార్థోపమా ద్విధా॥”

ఇంక గిరిజయొక్క పాదాది శిరః పర్యంత వర్ణనములోఁ దమారువులను వర్ణించుచు కాళిదాస కవీశుఁడు 1 సర్గ. 36 వ శ్లోకములో “లోకములోఁ స్త్రీల యూరువులకు మహాకవులు కరికర, కదళీకాండములను బ్రసిద్ధోపమానములుగ వాడుచుందురనియు,

బ్రస్తుతమున పార్వత్యూరువుల కా యుపమానములు సరిపడవనియు, నేనుగఁ తొండము “చర్మకాతిన్యము” అను దోషముతోఁ గూడినదనియు, నరటిబోదియ “నిత్యశైత్యమ”ను దోషము కలదనియు నీ రెండు దోషములు గిరిజాంకములకు లేవనియుఁ గనుక నీమె తొడలతోఁ బోల్చుటకు లోకమున నుపమానము కాఁదగిన వస్తువే లేదనియు వర్ణించినాడు. దీనిచే, గిరిజాంకములు విరుపమానములని ధ్వనించినది. దీనిచే కాళిదాస కవింద్రుని యుపమానముకూడ విరుపమానమని ధ్వనించినది.

ఇంక 39 వ శ్లోకములో గిరిజాకుమారియొక్క కడుపుపైఁ గాన వచ్చు వళిత్రయము ఎల్లుండెననగా, మన్మథుఁడు పైకినెక్కుటకు ఆమెయొక్క నవయావనముచేఁ గల్పితమైన సోపానపంక్తివలె వళిత్రయమున్నది. ఈ యుపమానమండలి స్వాస్థ్యసౌకుమార్యములు మాటలచే మ్లాసము లగునని యెంచి, వాటిని శాతకోత్తముల మానములకే విడిచెదను.

ఇంక తనవద్దకువచ్చి తారకాసురునివలన గలిగిన బాధలను విన్నవించుకొనుచున్న దేవతలనుగూర్చి బ్రహ్మ, వాని బ్రష్మించు సందర్భమున

“లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కీం బలవత్తరైః ।

అపవాదై రివోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః॥ (కు.సం. 2-27)

“సామాన్య శాస్త్రములు * అపవాద శాస్త్రములచే బాధితములై నట్లు, లబ్ధప్రతిష్ఠలైనమీరు, బలవత్తరులైన మీ శత్రువులచే బ్రహ్మ ధంగము కావింపబడితిరా ?” ఇవి బ్రహ్మవాక్యములు.

“మాహింస్యా త్సర్వభూతాని”

అనునది సామాన్యశాస్త్రము. * ‘హింస’ అను విషయము వచ్చిన చోటెల్ల బైసూత్రము “మాహింస్యాత్” అని నిషేధించుచు దన ప్రభావ ప్రతిష్ఠలను నెఱుఁగుచునే యుండును. ఇంక “అగ్నిష్టోమ ” యాగములో “పశువును” వేయవలెను.” అను సర్థముకల “అగ్నిష్టోమీయం పశు మాలభేత్” అను “అపవాద” (విశేష) శాస్త్రము ఘట్టినది. ఇది ప్రవర్తించుచోట నెల్ల మొదటి సామాన్యశాస్త్రము దీనికి అడ్డువచ్చుచు, దీనికి చోటులేకుండునట్లు చేయగా, నట్టి సామాన్య శాస్త్రమును ఈ విశేష శాస్త్రము సంఘర్షణముగ జయించి, తన ప్రత్యేకతను జాటుకొనుచు, “అగ్నిష్టోమీయం...” మున్నగు ప్రత్యేక స్థలములలో తానే ప్రవర్తించుచు. కాగా నీ యపవాద శాస్త్రము ముందు సామాన్యశాస్త్రము శక్తిరహితమై నిర్బంధక మగును.

ఇట్లే ముందు లబ్ధప్రతిష్ఠలైన మీరు (దేవతలు) బలవత్తరులైన మీ శత్రువులచే, నపవాదశాస్త్రములచే సామాన్యశాస్త్రములన్ని జయింపబడితిరా ?

* వ్యాకరణపరిభాషలో “శాస్త్రము” అనగా “సూత్రము” అని యర్థము.

† సామాన్యశాస్త్రమునకే “ఉత్సర్గశాస్త్రము” అని నామాంతరము.

ఇట శత్రువులకు అపవాదశాస్త్రములతోఁ బోలిక చెప్పబడినది. అపవాదశాస్త్రముల బలమునుగూర్చి

“పర నిత్యాంతరంగాపవాదానా ముత్తరోత్తరం బలీయః”

అని వ్యాకరణశాస్త్రపరిభాష కలకు. దీనిచే శత్రువులబలము సర్వాధికమైనట్లును, దేవతలకు సామాన్యశాస్త్రముతోఁ జెప్పబడిన పోలికను బట్టి దేవతలు తారకాసురుని ముందు సంపూర్ణముగ శక్తిగహితులైనట్లును నిచ్చటి యుపమానబలముచే మనకు స్పష్టమగుచున్నది. కనీందా! నీ యుపమానప్రకాశము ప్రపంచముతోఁబాలు సర్వశాస్త్ర ప్రపంచమునుగూడ వ్యాపించి, మానృశపాతకులమానసములను విజ్ఞానవీధులతో విహరింపఁ జేయుచున్నదయ్యా! అస్తు.

ఇట్లే తపస్సనూధిముద్రితుడైయున్న యీశ్వరునిగూర్చి 31-48 శ్లోకములలో

“మహేశ్వరుడు, తనలోని ప్రాణాదివాయువులను బంధించి యోగ సమాధిస్థితుడై యున్నపుడు, వర్షాడంబరములేని మేఘుడువలెను, తరంగములులేని ప్రాదమువలెను, వాయుతాడనములేనిచోట నిశ్చలముగానున్న దీక్షమువలె నుండెనట.”

పై యుపమానత్రయము మహేశ్వరుని మనస్సుయొక్క యేకాగ్రతను, అతని నిగ్రహశక్తిని ప్రధానముగా నతనిలోనున్న మహాగాంభీర్యమును వ్యక్తముచేయుచున్నది.

ఇఁక మానవుల మనోభావములను వ్యంజనాశక్తిచే నాలంకారికముగ నీ కవి వ్యక్తీకరించినరీతిని గన్పొందము.

మాయావళువు మహేశుడై గిరిజాకుమారియెదుట నిలబడి యున్నపుడు ఆ కుమారియొక్క భావకల్లోలమునుగూర్చి

“తం వీక్ష్య వేపథుమతీ సరసాంగయప్టిః

నిక్షేపణాయ పద మద్ధృత మద్వహంతీ ।

మార్గాచలవ్యతికరాఽకులితేవ సింధుః

శైలాధిరాజతనయా న యయౌ న తస్థౌ॥" (5-85)

గిరిరాజతనయకు ఈసమయమునఁ గల్గిన భావోదయక్రమము, వెన్వెంటనే యా భావములకు గల్గినమార్పు, ఆ భావకల్లోలము అనువీని క్రమరీతి యిట సూక్ష్మముగ గమనింపఁదగి యున్నది. శైలాధిరాజతనయ, యంతవఱకు నెవడో బ్రహ్మచారి యనుకున్నవాడు ఒక్కసారిగ మహేశ్వరుడై తనయెదుటఁ బ్రత్యక్షమైనాడు.

1. "తం వీక్ష్య వేషధుమతీ."

అట్టి మహేశ్వరుని జూచినవెంటనే గిరిజాకుమారికి ఒక్కసారిగ భయము జనించి శరీరము కంపించినది. ఈ కంపము, వెనుకటి మన్మథ మథన సన్నివేశము స్మరణకువచ్చియా? లేక, యేకాంతముగనున్న కన్యకా జనమనియా? ఎట్లైన నీ సన్నివేశము హఠాదాఽతితముకదా!

2. "సరసాంగయష్టిః"

కాని, తనయెదుటఁ బ్రత్యక్షమై తన పాణినిబట్టినవాడు తన తపఃఫల రూపమేకదా! అనుకొనకుండగనే తనచేతికివచ్చిన తనతపఃఫలమును (హృదయేశ్వరుని) గనినంతనే యామెయంగములు చెమర్చినవి. ఈ సాత్విక భావోదయముతోఁజూటా నగరాజకుమారికి వెన్వెంటనే నునుసిగ్గుదొంతరలుకూడ జనించినవి. తన హృదయేశ్వరుని దలంచికొని, శృంగారభావతోలికలలో నూగుచున్న క్రొంగ్రొత్త పెండ్లికూతురు, క్రొత్తపెండ్లికొడుకువద్ద మొదట, ధైర్యముగ నిలబడగలదా?

3. "నిక్షేపణాయ పద ముద్ధృతం"

కనుక త్రపాఽరవశమై యా మగ్ధ యీశ్వరసన్నిధినుండి యింకొకచోటికి వెళ్ళుటకు సాద మెత్తినది.

4. "పదముద్ధృతము ద్వహంతీ"

కాని, నేటికిఁ దన చింకాలవాంఛితము చంద్రశేఖర రూపముతోఁ బ్రత్యక్షమై, తన నేత్రచకోరిములను దనుపుచున్నది. ఇట్టి తన ప్రియ

వాంఛితమును - కృచ్ఛ్ర) చాంద్రాయణాది తపములతోఁ బ్రయత్న పూర్వముగ సంపాదించుకొన్న యీ ధనమును - విడనాడి వెళ్ళుట కామ భావ మంగీకరించుటలేదు. కనుక, నా చలిమిల రా కన్నియ, యటనుండి కాలు కడపలేకపోయినది. అనఁగా ముందు జనించిన సిగ్గు, అటనుండి వెడలుట కామెను బ్రేరేచుచుండఁగా నామెలో రేఁగిన శృంగారభావములు, ఆమె నటనుండి కదలనిచ్చుటలేదు. ఈ భావ ద్వయ సంఘర్షణలో గిరిజాకుమారి, కిం కర్తవ్యతా మూఢయై యెత్తిన పద మెత్తినట్లే నిలిచినది.

ఇట్టి భావద్వయ సంఘర్షణములోఁ దగుల్కొన్న యప్పటి గిరిజయొక్క మనోభావ పరిణామరీతిని, అద్దములోఁ జూపినట్లు మనకు మన కవీశ్వరుఁడు తన యుపమాన ముకురములో యథాతథముగఁ జూపినాడు చూడుడు.

5. “మార్గాచల వ్యతికరాఽకులితేవ సింధుః”

ఒక నది వేగముగఁ బ్రవహించు చున్నపుడు మార్గమధ్య మునఁ గల యొక పర్వత మద్దాని కడ్డుతగిలిన దనుకొనుఁడు. అప్పు డా పర్వత ప్రతిబంధకముచే నొక్కనాఁగ ప్రవాహ వేగము వెనుకకు నెట్టబడును. కాని వెనుకనుండి వచ్చుచున్న ప్రవాహవేగ మా ప్రవా హమును ముందునకుఁ ద్రోయును. ఇట్టి తరుణమునఁ తత్రప్రవాహము ఆ ద్వివిధ సంఘర్షణకు గురియై తీణకాలము ఒక్కటనే కల్లోలితా వస్థలోనుండి ముందునకు గాని వెనుకకు గాని వెళ్ళజాలని పరిస్థితిలో నుండును. ఇట్లే ప్రస్తుతమున గిరిరాజతనయయొక్క శృంగారభావ వాహిని ప్రవహించుచుండగా నీశ్వరపర్వత మడ్డుతగిలి సిగ్గుచే నది కొంచెము వెనుకకు జంకినది కాని వెనుకనుండి వచ్చుచున్న తద్భావ వాహినీ వేగము వెనుదిరిగిన తద్భావ ప్రవాహమును ముందునకుఁ ద్రోయుచున్నది. ఇట్టి తరుణములో గిరిజాకుమారి త్రపా శృంగార

భావములమధ్యఁ జిక్కుకొని ఊణకాలము డోలాయమానచిత్తయై ముందునకు గాని వెనుకకు గాని వెళ్ళలేక యెత్తినపాద మెత్తినట్లే నిలిపివేసినది.

ఇట్లు మహేశ్వర సన్నిధిలో సగరాజకుమారియొక్క ఊణిక మనోభావపరిణామరీతిని మన కవీంద్రుఁడు తన యుపమాన ఫలక ములో యథాతథముగఁ జిత్రించి, తరతరములవఱకు నీ విచిత్రతమ చిత్ర మట్లే నిలిచి యద్భుతరస మొలికించు చున్నటులు, మనమనఃఫల కములలో హత్తించినాడు. X-ray కిఁ గూడ లేని యీ శక్తి కవీంద్రా ! నీ యుపమానమున కెక్కడనుండి వచ్చినదయ్యా ! నీ “ఉపమా కాళి దాసస్య” అను ప్రపంచ ప్రశస్తి యక్షరశః నీయుపమాన మొక్కదానిలోఁ బుంజీకృతమై ప్రకాశించుచున్నదయ్యా ! ఇట్టి యుపమానములెన్నో యీ కవీశ్వరుని కవితామృత మానససరోవరమున మానసాకాసములవ లె నీదులాడుచు, బాతకుల హాససములను మానసములుగ మార్చివేయు చున్నవి. ఇక మేఘసందేశమునుండి - ఈ కవీశ్వరుని యుత్పేక్షలంకారముకూడ ఉపమాలంకార చ్ఛాయాచ్ఛాదితమై, సాధర్మ్యవిశేషముచే, నుపమా ప్రభాభాసిత మగుచున్నట్లు వక్ష్యమాణోదాహరణములు వ్యక్తమునీయఁగలవు. యక్షుఁడు మేఘునితో ననుచున్న మాట లీ క్రిందివి.

“మేఘుని నల్లని శరీరముపై నింద్రధనుస్సు, రత్నకాంతుల వలె వివిధ వర్ణములతో విరాజిల్లుచుండును. అట్టి యింద్రధనుస్సుచేత నో మేఘుడా ! నీ శ్యామశరీరము, నెమిలిపించుముచే శ్రీశ్రీష్టుని శరీరమువలె విశిష్టకాంతితో విరాజిల్లును”. (చూ. మేఘసందేశం. 1-15)

ఇట ఇంద్రధనుస్సునకు నెమిలిపించుముతో బోలిక చెప్పఁబడినది. ఒకవర్ణముప్రక్కనే వేటొకవర్ణము కలిసియున్న పింఛములొ నొకే సమయమున వివిధ వర్ణములు వెలయుచు జూడ ముచ్చట;

నుండును. దీనితోఁ బోలిక కల యింద్రధనుస్సును నిట్టిదై నలుపుమీద నింకను బ్రకాశించును. ఇట్టి ధనుస్సుతోఁ బ్రకాశించెడు మేఘుని శరీరము, కృష్ణశరీరము నెమిలిపించుముతో భాసించినట్లు వింతకాంతులతో నద్భుతముగఁ బ్రకాశించునుగదా ! కవీంద్రా ! ఇంతయు నీ యుపమా ప్రకాశమే. ఇంకను నీ పోలికచే నిట “ధూమ, జ్యోతి, స్ఫులిల, మరుత్తుల సమ్మేళన రూపమైన మేఘుని శరీరమునకు నొక దివ్యత్వ మాపాదితమై దివ్యభావము తెన్నిటినో రేపుచున్నది. ఇట్లే ఓ మేఘుండా ! “విదిశా”ఖ్య రాజధానిని నీవు చేరినచో నట నీవు కాముక ధర్మఫలమును బూర్తిగ పొందఁగలవు. ఏమందువా ? ఆ విదిశానగరియందు “వేత్రవతి” అను నది గలదు. ఆ నదీతీర ప్రాంతమున నీవు నెమ్మదిగ నుఱుముచు చంచల తరంగములు కల యా “వేత్రవతి”యొక్క మధురరసములను, భ్రూభంగ విలసితయగు విలాసినియొక్క ముఖమునువలె ఓ మేఘుండా ! ఆస్వాదించగలవు.

ఇట మనకవి వేత్రవతీనదియందు, విలాసవతీ ముఖ భ్రూభంగ విలాసములను విలసిల్లఁజేయుటకునై “చలోర్ద్వి” విశేషణముచు బ్రయోగించి ఆ “వేత్రవతిని” విలాసవతిగాఁ బ్రకాశింపఁజేసినాడు. వింతలైన విలాసిని విలసనములన్నియు నామె ముఖముమీఁద దాండవనూడుచు, కాముకునియొక్క చిత్తమును ఆమె తన యధరోష్ఠముపైకి నాకర్షించును. మఱియు “పాస్యసి” అను క్రియాపదముచే పాసయోగ్యమైనది స్త్రీ యధరోష్ఠమే యగును. ఈ యధరోష్ఠమునుబ్రయిండు గట్టిగ జూచించి నపుడు ప్రియాముఖములో భ్రూభంగముదయించును. కాముకుల కి “భ్రూభంగ”మే యానందసర్వస్వమగును. ఇట్టి “కాముకత్వఫలమును” మేఘునకు సంప్రాప్తింపఁజేయుటకునై మనకవి యిట “సభ్రూభంగం ముఖమివ” అనునుపమానమును రసికజనమనోభిరామముగఁ బ్రవేశ పెట్టినాడు.

ఇట్లు కాళిదాసు నుపమానములన్నియు హృదయమై మధుర మధుర భావముల నుద్గమింపఁజేయుట కింకను నీ కవీశ్వరుని కావ్యములం దెన్నెన్నో యున్నవి.

“చీనాం శుకమివ కేతోః ప్రతివాతం నీయమానస్య”. (శాకు తలము)

కాళిదాస హృదయము

దీపశిఖ

కాళిదాసమహాకవికి “దీపశిఖ” * అను నుపనామము ఉన్నట్లు కొన్ని నిదర్శనములవలన మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఆ నిదర్శనములలోఁ గొన్ని యిట చూపెదను.

“సేతో రాకారిద్వాం పద్మద్గోష్ఠీషు విశ్రుతా ।

కాళిదాసకవీంద్రుఁడు “దీపశిఖ” తియా॥”

పై శ్లోకము, కాళిదాసకవికి “దీపశిఖ” నామము పండిత గోష్ఠులలోఁ బ్రసిద్ధమై యున్నట్లు ప్రకటించుచున్నది. విక్రమాదిత్య మహారాజు, ఈ పద్యముని “సంచారిణీ దీపశిఖేరరాత్రౌ” అను శ్లోకములోని సుందర భావమును గ్రహించి యీ కవికి “దీపశిఖ” అను బిరుద మిచ్చినట్లు ఆచార్య శ్రీ “మహావీరప్రసాద ద్వివేదీ” అను హిందీ పండితులు “సరస్వతీ” అను హిందీ పత్రికలోఁ బ్రకటించియుండిరి. ఇందుల కనుగుణముగా శ్రీ “కేదారనాథశర్మ” అను హిందీపండితుడు మేఘ సందేశ కావ్యమునకుఁ బీఠిక వ్రాయుచు “దీపశిఖ” బిరుదమునుగూర్చి

* మిత్రులు, శిష్యునిలోని విక్రమ యూనివర్సిటీలో సంస్కృత కాళాధ్యక్షులు “వేదాంత శిశోమణి” శ్రీ వి వేంకటాచలం M. A గారి సంస్కృత వ్యాసము నుండి కొన్ని విషయము లిట స్వీకృతములు. శ్రీవారికి నా కృతజ్ఞతా వందనములు.

† కాళిదాసకవికి “మేఘారుద్రుడు” అను నామాంతరముకూడ నున్నట్లు “సరస్వతీ సుబోధినీ” అను సంస్కృత నిఘంటువులోఁ గలదు. ఈ నిఘంటువు శ్రీమాన్ శ్రీనివాసాచార్యులవారిచే సంగ్రహితిమైనది.

“ప్రాక్కథన్” (మొదటిమాట)

మహాకవి దీపశిఖా (కాళిదాస్)

“మహాకవి దీపశిఖా కా జన్మ కహం హై?”

“దీపశిఖా కే జీవనవృత్తి కే విషయమే... ..”

“కహం జాతాహై దీపశిఖా పూర్వమే అతిజడోధే”

“అవేనీ భార్యా విలాసవతీద్వారా... ..”

“దీపశిఖా కే కావ్యోం మే ఉజ్జయినీ వర్ణన సే... ..”

“కుచ్ఛలోగ్ ఇన్ద్రో ఉజ్జయినీ వాసీ కహతే హై”

“దీపశిఖాకృత తీన్ మహాకావ్య హై... .. ఇన్ తీనోంకో మిలాకర్ ‘లఘుత్రయీ’ కహజాతాహై. ‘శ్రుతబోధ’ భీ ఇన్ద్రో కృతినై”

“దీపశిఖా ‘ఉపమా’ ప్రధాన్ కవి థే. ఇన్- ఉపమాకో... కోయీ నహీ పాతాహై... ..”

“దీపశిఖా ప్రకృతి కే పరమోపాసక్ థే”.

పై వాక్యము లన్నిటిలో “దీపశిఖా” నామము “కాళిదాస” నామమునకు బదులుగా వాడబడుటచే నీ నామము పూర్వ మీ కవికిఁ బ్రసిద్ధముగ వాడబడుచున్నట్లు వ్యక్తమగుచున్నది.

“వినయచంద్రుడు” అను నాలంకారికుడు * “కావ్యశిక్ష” అను తన యలంకార గ్రంథములో † (క్రీ.శ. 10) “కవిప్రాధోక్తి మాత్ర నిష్పన్నోపమ” అను సందర్భమున “ఘంటామాఘః” “ఛత్ర

* ఇతడు కై నమతావలంబి.

† ఇది యంతవరకు ప్రకాశితముకాని తాళపత్రగ్రంథము. చూ. ఓరియంటల్ సీరిజ్ గాయకవాడ్ (క్రీ.శ. 10.)

౪౫ “భవభూతి” అను నామముకూడ బిరుదనామమే యని వివరించుచు ఇట్టి బిరుదనామములనుగూర్చి డాక్టర్. శ్రీ వి. రాఘవ మహాదయలు గొప్ప పరిశోధనము గావించిరి. చూ|| “జనరల్ ఆఫ్ ఓరియంటల్ రిసర్చి” అను పత్రిక.

భారవిః” “దీపికా కాళిదాసః”..... అని యీ సంస్కృత కవుల కిట్టి బిరుదము లున్నట్లు వ్రాసినాడు. యి దీనినిబట్టి పదవ శతాబ్దిలో కూడ కాళిదాసు “దీపశిఖా” బిరుదముతో ప్రసిద్ధుడై యున్నట్లు తెలియుచున్నది. “కావ్యశిక్షలో” “దీపికా కాళిదాసః” అని యున్నను ఇందుమతీ స్వయంవరములో నీ కవి “సంచారిణీ దీపశిఖేవ రాత్రౌ యం యం వ్యతీయాయ పతిం వరాసా!” అని యద్భుతోపమానముతో వర్ణించుటచే ఈ కవికి “దీపశిఖా” అను బిరుదమే సమంజసమని పలువురు పండితులు ఏకగ్రీవముగ నంగీకరించిరి. ఇంక “దీపశిఖా” అను విషయముపై ఈ కవియొక్క వివిధ కల్పనా చమత్కృతిని విలోకించుదము.

1. “సంచారిణీ దీపశిఖా”

2. “చారుతా పవిత్రతాయుక్తా దీపశిఖా”

3. “నిర్వాణోన్ముఖీ దీపశిఖా”

4. “అనిర్వాప్యా దీపశిఖా”

5. “సప్తంపా దీపశిఖా”

6. “తైలబిందు సంయుక్తా దీపశిఖా” మొదలగునవి.

పై “దీపశిఖా” చ్ఛాయ లన్నిటికిని “సంచారిణీ దీపశిఖా” కల్పనము అతొక చమత్కార శాలినియై యున్నది.

“సంచారిణీ దీపశిఖేవ రాత్రౌ యం యం వ్యతీయాయ

పతింవరా సా । నరేంద్రమార్గాట్ట ఇవ ప్రపేదే వివర్ణ భావం

స స భూమిపాలః॥ ” (చూ. రఘువంశము. సర్గ 6. శ్లో 67)

మనము దీపశిఖను ముందునకుఁ దీసికొని పోవుచున్నపు డది తనకు ముందున్న వస్తువులను బ్రకాశింపజేయుచుండును. ఇంకను ముందునకు సాగినపుడు మొదట ప్రకాశింపజేసిన వస్తువులకుఁ జీకటి

గల్పించి తిరిగి తనకు ముందున్న వస్తువుల నది బ్రకాశితము చేయుచుండును. ప్రస్తుతమున ఇందుమతీ దేవియొక్క శరీరము, అభినవ యావన విలసితమై తళతళ కాంతుల నీనుచు, భూషణ కాంతులచే ద్విగుణీకృతకాంతి కలదై తేజిల్లుచుండెను. కనుక సంచరించెడు నీ శరీర లావణ్యజ్యోతి, సంచరించుచున్న దీపశిఖవలె నుండెను. ఈ యుపమానముచే నిట దీపశిఖకు కాళిదాసకవి ప్రాణము పోసినట్లైనది. కేవల దీపశిఖకు సంచరణశక్తి యుండదుకదా ! ఇట ఇందుమతీ రూపమైన దీపశిఖ స్వయంవర సదస్సులోఁ దనకు ముందున్న రాజపుత్రుల ముఖములను ఆశాకిరణములచే బ్రకాశితము చేయుచు, వీరిని చాటి ముందునకు సాగినపుడు ప్రకాశితమైన యా రాజపుత్ర ముఖములనే తిరిగి ఈమె నిరాశాతమస్సులో ముంచి, ముందున్నవారి ముఖములను గ్రొత్తగ ఆశాజ్యోతిచే మెరయించుచుండెను. ఇట్లు, ఇట ఇందుమతీదేవి విషయములో నీ యుపమాన కల్పనము, అక్షరశః సామ్యము భజించి, ఉపమా సాభాగ్య సాధ శిఖరము నధిరోహించుచు, రస సామ్రాజ్యపీఠ మధిపసించి, వ్యంగ్య పరంపరా తరంగముల నుద్గమింపఁ జేయుచు, సహృదయ హృదయములను ఆనందాశ్చర్యములతో నోలలాడించుచున్నది. మన కివీంద్రుని కమనీయ ప్రతిభకు ఈ దీపశిఖా కల్పనము భూషణాయమానమైనచో, నీ “సంచారిణీ దీపశిఖా” కల్పనము మకుటస్థానీయ మనవలసియున్నది.

2. చారుతా పవిత్రతా యుక్తమైన దీపశిఖ—

దీపమునకు దీపశిఖ ప్రాణతుల్యము. ఈ దీపమే పుణ్యాంగనా హస్తపల్లవముతోఁ బ్రజ్వలితమైనపుడు ఒక్క సౌందర్యపీఠమునేగాక, పవిత్రతా సామ్రాజ్యపీఠమునుగూడ అధిరోహించి ఇది అందరి వందనములకుఁ బాత్రమగును. ఇట్టి గుణాతిశయమును మనమునం దిడుకొనియే మనకవి తన గిరిజాకుమారి నిట్టి దీపశిఖతోఁబోల్చి

“ప్రభామహత్యాశిఖయేవ దీపః.....తయా స పూత శ్చ
విభూషిత శ్చ॥” (కుమారసంభవము సర్గ 1)

ప్రభ, సౌందర్యమునకు నిదానము, శిఖ పవిత్రతకు నిదానము. కనుక
ప్రభావిశిష్టమైన (దీప) శిఖచేత దీపము పూతము, అలంకృతము
నైనట్లు పార్వతీదేవిచే నగరాజు పూతుఁడు అలంకృతుఁడునుగూడ
నయ్యెను. సామాన్యముగ సౌందర్యమున్నచోట “పవిత్రత” అరుదు.
కాని యిచ్చటి “దీపశిఖా” విషయమున మాత్రము పవిత్రతా సౌంద
ర్యముల కొక్కచోటనే చక్కని సమ్మేళనము కుదురుకొన్నది. ఇట్టి
దీపశిఖతోఁ బోల్చబడిన పార్వతీదేవియుఁ దన జన్మచేతనే పవిత్రురా
లనియు, సహజసౌందర్య సజ్జిత యనియుఁ దెలియుచున్నది. ఈ పవిత్ర
తచే దీపమునకు మాంగల్యసిద్ధికూడ చేకూరుచున్నట్లు ఈ కవి తన
విక్రమోర్వశీయములో

“అచారప్రయత స్స పుష్పబలిషు స్థానేషు చార్చిష్మతీః ।

సంచ్యామంగళదీపికా విభజితే కుద్ధాంతవృద్ధో జనః॥” (3-2)

ఇట్లే రఘువంశ కావ్యమున నందినీధేరువును దిలీపుడు సేవించు సంద
ర్భమున మన కవీంద్రుఁడు చెప్పిన

“తా మంతికన్యస్త బలిప్రదీపాం.....”

అన్న బలిప్రదీపముకూడ మాంగల్య విషయమునే ప్రకటించుచున్నది.

3. నిర్వాణోన్ముఖమైన దీపశిఖ—

ఇటు మనకవీంద్రుఁడు దీపశిఖకు వివిధ దశలలో గల వివిధ
సౌందర్యోన్మేషములను దనకావ్యములలో సందర్భానుసారముగా
బ్రవేశపెట్టి, తత్సౌందర్య సమాన్వాదనావకాశమును సహృదయు
పాఠకులకఁ గలుగజేసాడు. దీపశిఖయొక్క వివిధ సౌందర్య చ్ఛాయ
లనా నిర్వాణోన్ముఖమైన దీపశిఖ యొకటి.

కొలదికాలములో ఆరిపోవనున్న దీపమున మూడు విభిన్నాఽ
వస్థ లగపడును. దీపపుపాత్రలోని తైలము సమాప్తమగుట, వత్తిలో
నున్న తైలముతో ఆ దీపము కొలది తుణములు వెలుగుట, వత్తికా
గతమైన తైలము ఆ వత్తిచివరకు, ఆగియూగి యందుటచే ఆ దీపము
కూడ ఆగియూగి వెలుగుట. ఇట్లు ఆరిపోవుటకు సిద్ధమైన దీపశిఖ తిరిగి
వత్తికి అందిన తైలముచే పెద్దదగును. ఆ మిగిలిన చమురుకూడ కాలిన
పిమ్మట వెంటనే ఆ దీపశిఖ తగ్గిపోవును.

ఇట్లు నిర్వాణోన్ముఖమైన దీపశిఖ తైలశేషమునుబట్టి తుణ
కాలములోఁ బెద్దదై, మరుచటితుణము తగ్గిపోయినదై, ఇంకొక తుణ
ములోఁ బ్రకాశముకలదై, మరుచటి తుణములోఁ జీకటిక్రమ్మినదై,
యిట్లు వివిధ దశారూపములలో మనకు వింతగా గానుపించుచుండును.
ఇట్టి దీపశిఖతో నొక వృద్ధకంచుకీయొక్క పటుత్వముతప్పిన బుద్ధిని
పోల్చి, ఒక తుణకాలములో ఆ బుద్ధియొక్క వివిధ పరిణామరీతులను
మన కన్నులకుఁ గట్టినట్లు సుసూక్ష్మముగఁ జూపగల్గిన మన కాళిదాస
కవీంద్రుని యుపమాన ప్రాభవము సర్వదా సహస్రధా సంస్తుత్య
మగుచునే యుండును. చూడుడు.

“క్షణా త్రప్తోధమాయాతి లంఘ్యతే తమసా పునః ।

నిర్వాస్యతః ప్రదీపస్య శిఖేవ జరతో మతిః॥

(అభిజ్ఞాన శాకుంతలం 5-2)

పై శ్లోకము గౌడపాఠానుసారియగు శాకుంతలమునందే గాననగును.
వంగ భేషీయమైన యీ పాఠము “రిచర్డ్స్ పిషల్” అను శార్కర్య
(జర్మనీ) పండితునిచే మొదట ప్రకటితమైనది. శ్రీ గురుప్రసాదశాస్త్రి
ప్రణీతమైన “అభినవ రాజలక్ష్మీ” అను వ్యాఖ్యతో కూడి యిది
కాశీలో పునఃప్రకటితమైనది. పై శ్లోకము, “పిషల్” పండితునియొక్క
ద్వితీయ సంస్కరణమందు 57 వ పుటయందును, కాశీ సంస్కరణ
ప్రతియందు 292 వ పొరటయందును ఉన్నట్లు తెలియుచున్నది.

ఈ శ్లోకములోని యద్భుతోపమాన ఘటనా పటుత్వము, దీప శిఖా సౌందర్యములోని వివిధ చ్ఛాయలయం దీ కవీంద్రునికిఁగల గొప్ప మోజును విశదీకరించుచున్నది.

ఇక జరాజర్జరిత గత్తుడైన దశరథుని తుదియవస్థను వర్ణించుచు మన మహాకవి తన “రఘువంశ మహాకావ్యము”లో ద్వాదశ స్కాదిలో నిట్లు నుడివెను.

“నిర్విష్టపషయస్నేహః స దశాంత ముపేయివాన్ ।

ఆసీ దాసన్ననిర్వాణః ప్రదీపార్చి రివో షసి॥” (12-1)

“దశరథుఁడు, సుఖభోగము లన్నిటిని అనుభవించి ప్రస్తుతమున ముగియనున్న తన వార్ధక్యదశతో (దశాంతం) సమీపించిన శరీర పాతము, లేక మోక్షము కలవాడై, ఉపశాలనుందున్న దీపశిఖవలె నుండెను. ఇందలి విశేషణములు దీపశిఖకుకూడ సమన్వయించును. తెల్ల వారువఱకును వెలిగిన దీపముకూడ “నిర్విష్ట పషయ స్నేహము” అనగా పీల్చినతైలముకలది. మఱియు “దశాంతమును పొందినది.” అనగా దీపము, వత్తికొనకు వచ్చియున్నది. కనుకనే అది “ఆసన్న నిర్వాణము” కలది. అనగా ఆరిపోవుటకు సిద్ధముగ నున్నది.

ఇట్లు “మన మహాకవి, ప్రకృతి సౌందర్య ముగ్ధుడై దీపశిఖ యొక్క బహుముఖ సౌందర్య చ్ఛాయలను ఆకళించుకొని ఆనందించుచుండువాడు” అనుటలో నే యొక సహృదయుఁడును ‘కా’దనఁజాలఁడు.

ఇట్లే రాజయత్కు పీడితుడైన యగ్నివర్ణుని తుదియవస్థను చిత్రించుచు ఈకవి ఆరిపోవనున్న దీపముయొక్క వామన (పొట్టి) దశను వర్ణించినాడు. (చూ. సర్గ. 19 శ్లో. 51 రఘువంశము)

స్థిర మైన దీపశిఖ

కవిలోకప్రసిద్ధమైన రత్నదీపములు తైలమును గాని, వత్తిని గాని యపేక్షింపవు. కనుక యీ దీపముల ప్రక్రియే వేరుగనుండును.

ఈ దీపములు గాలిదెబ్బకు లొంగవు. సాధనాంతరములచేఁగూడ వీటిని ఆర్పలేము. కనుకనే వీటికి గాలిచే గల్గిన చలనముగాని, వామ నావస్థ గాని యుండదు.

ప్రస్తుతమున తారకాసురునిచేఁ బీడితులైన వాసుకి మున్నగు సుగ్ర సర్ప రాజములయొక్క దయనీయావస్థను వర్ణించుచు మనకవి యిట్లనెను.

“జ్వలన్మణిశిఖా శ్చైవనం వాసుకిప్రముఖా నిశి ।

స్థిరప్రదీపతా మేత్య భుజంగాః పర్యుపాసతే॥”

(కుమారసంభవము స. 2 శ్లో. 38)

వాసుకి మొదలగు భయంకర సర్పనాయకులు తమ తలలయందుఁ ప్రకాశించుచున్న మణిదీపకాంతులతో తారకుని సేవించుచున్నవి. పై స్థిరప్రదీప కల్పనచే వాసుకివంటి యుగ్రసర్పములకుఁగూడ నీ యసురవలనఁ గలిగిన భయము, కన్నుమిన్ను గానని తారకుని పొగరు, ఈ పొగరువలనగల్గిన తత్కర్తృక జీవహింస మొదలగునవి యిట మనకవిచే సూచితములైనవి. ఇచ్చట నింకను విశేషములు కలవు. ఈ దీపములు తారకునకు సంతతముగ వలసిన కాంతిని మాత్రమే యిచ్చును గాని పొగను రానీయవు. కనుక ధూమకర్తృకమైన అగ్ని పీడ యిట అప్రయత్నముగనే తొలఁగినది. ఇది మనకవి కల్పనా ఘాటవనే యనవలెను. వీటికి చమురు అక్కరలేదు. కనుక నివి ఒకే రీతిగ స్థిరముగ వెలుగుచుండును. కనుక “చంచలత్వము” అను దోషముకూడ నిట అంతరించినది. ఇట్లే యిట దీపము తగ్గుచుండుట అను దోషముకూడ తగ్గిపోయినది. కనుక దీపములకు ఒకప్పుడు “ప్రకాశమాంద్యమ”ను మాటయేలేదు.

ఇట “స్థిర” శబ్దము రెండు విధములుగ అర్థమిచ్చును.

(1) తారకుని యింటిలో ఆయా స్థానములలో వాసుకి మున్నగు సర్పములు నియమితస్థానములలో నుండునట్లు ఆయా స్థానములలో నియతములై యున్నవి.

(2) ఈ దీపములు హెచ్చుతగ్గులులేక యొకేరీతిగ (స్థిరముగ) వెలుగుచున్నవి. మేఘదూతములో అలకాపురీ వర్ణన ప్రస్తావమునఁ గూడ ఈ కవి యీ రత్నదీపములనుగూర్చి తెలిపినాడు.

“.....అర్చిస్తుంగా నభిముఖ మపి ప్రాప్య రత్నప్రదీపాన్ ।
హ్రీమూఢానాం భవతి విఫలప్రేరణా చార్ణముష్టిః॥”

* అర్చిస్తూ వ్యాఖ్యాకారులు ఇదటి “విఫలప్రేరణా” అను విశేషణమునుగూర్చి

“నిష్ప్రయోజనీ భూతప్రక్షేపా” అస్థాన పతనాద్యాః ప్రసిద్ధా దీపవహిన్స్వాప్య జ్వాలిత్యాద్యాః అత్రి “దీపాన్” ఇతి బహువచనేన ఏకస్య యత్నతో నిర్వాపణేపి అన్యేషాం జాగరణాత్ తాసాం (హ్రీమూఢానాం) ఆపూరణం కదాపి మనోరథస్య వ్యజ్యతే ఇతి.

తై ల బిం మ పు తో డి దీ ప శి ఖ

వెలుగుచున్న దీపమునుండి పడిన నూనెబొట్టుతో, ఆ దీప జ్వాలాఖండముకూడ కలిసి పడును. ఈ దృశ్యమునకు మోహితుడైన మన కవి తన రఘువంశకావ్యములో నారదుని వీణనుండి పడిన పుష్ప మాలన జూచి శాపవిముక్తినిపొందిన ఇందుమతీ దేవియొక్క శరీర త్యాగమును వర్ణించు సందర్భమున

“వపుషా కరణ్ధోర్నితేన సా నివతంతీ పతి మవ్యపాతయత్ ।

నను తై లనిషేకబిందునా సహ దీపార్చి రుపైతి మేదిసిం॥”

(8 సర్గ. 38 శ్లో.)

దీపజ్వాలాఖండము తెలచిందువుతోగూడి కిందఁ బడినట్లు ఇందుమతీ దేవి భర్తతోఁ గలిసి క్రిందఁబడెను.

మనకవి ఇట ఒక గొప్ప కావ్యరహస్యమును నిక్షేపించినాడు. స్వయంవరములో ఇందుమతీదేవి, “సంచారిణీ దీపశిఖేన... ..” అని దీపశిఖోపమానముతో అనఁగా దీపశిఖనుబోలిన దన శరీరకాంతిచే అజ ముహూరాజు నాకర్షించినట్లే కవి తెలిపినాడు. ఇందుమతీదేవి తిరిగి దివ్యధామమునకు వెడలునపుడుకూడ అదే దీపశిఖోపమానముతో “...తెలనిషేక బిందునా సహ దీపార్చి రుపైతిమేషిం” అమె పతి నాకర్షించినట్లు తెలిపినాడు. అవగా మొదట భౌతిక భోగానుభవసిద్ధికై యామె పతి నాకర్షించిన సాధనముతో తుదినిగూడ భర్తతో స్వర్గస్వారాజ్య భోగానుభవసిద్ధికై యామె యజు నాకర్షించినది. భౌతికము స్వర్గానందముగ మారినది. ఔరా! భారతీయుల పవిత్ర ప్రణయ ప్రాభవములోని ప్రత్యేకత ఇట్టిదేకదా! ఇట్టిపట్టులందే మహాకవుల ధ్వన్యర్థ పరిమళములు తత్కావ్యోద్యానములను మనోహర సౌరభములచే సురభితముల గావించుచు, తన్మృగమున సహృదయ హృదయ పుష్పవాటికలను మధురభావ మకరందములచే తుందిలముల గావించుచుండును. పై శ్లోకములోని యుపమాన బలముచే “నీ దంపతులలోని యపూర్వ రాగానుబంధమును మన మహాకవి అతి గంభీరముగ సూచించినాడు. ఈ మహాకవి యీ దంపతులలోని ప్రణయము అకృత్రిమమైనదని తెలుపనెంచియే అజుడు స్వర్లోకములోఁగూడ ఇందుమతీదేవితోఁ గలిసి సుఖించుచున్నట్లు

“....పూర్వాఽకారాఽధికతరరుచా సంగతః కాంతయాఽసౌ లీలాఽగారే వ్యరమత పున ర్నందనాభ్యంతరేషు.”

(చూ. రఘువంశము. సర్గ. 8-95)

“పూర్వజన్మని యా నారీ పూర్వజన్మని య ధ్ధనం ।

పూర్వజన్మని యా పిద్యా అగ్రే ధావతి ధావతి॥”

అను భారతీయ సనాతన సూక్తిలోని సత్యము ఇదియ కాబోలు.

లక్షణ-లేక గొణరీతిచే దీపశిఖా నిర్దేశము

గాలిదెబ్బకు దీపము నిత్యముగా ఆరిపోవును. ఇట్టి యా దీపపు వత్తినుండి సన్నగ పొగ వెడలును. ఇదేవిషయము తెలుపుచు మనకవి రతివిలాప సందర్భమున

“గత ఏవ న తే నివర్తతే స సఖా దీప ఇవాన్విలాహతః ।

అహ మస్య దశేవ పశ్య మా మవిషహ్యవ్యసనేన ధూమితాః॥”

(చూ. కు. సం. 4-30)

వత్తికి జీవితసర్వస్వము దీపము. రతిదేవికి జీవితసర్వస్వము మదనుఁడు. దీపమారిపోయినట్లు మదనుఁడు ఆరిపోయినాడు. దీపనిర్వాణానంతరమున మిగిలినది కాలి నల్లపడెనవత్తి. ఈ వత్తి, విషాద పరంపరనువలె పొగను వెడలఁగఁకుచుండును. ఇట్టి ధూమిత వర్తికాదశతో నప్పటి రతీదేవిదశను బోల్చి మన మహాకవి, రతీదేవియొక్క నూతనవైధవ్య జనిత దుఃఖపరంపరా ధూమోద్గమములతో, బాశకుల నేత్రములను బాష్పపరీతముఁ జేయుచున్నాడు. ఔరా! కాళిదాసుయొక్క “ఉపమా” మహత్వ మెంతటిదోకదా! ఇట్టి యుపమానములతో మానవులయొక్క తాత్కాలిక జీవితదశా విశేషములను అణువణువుగాఁ జూపగల్గిన మానవ మానసిక దశాపరిణామములను బ్రత్యక్షువుగా విడచిసి వివరింపగల్గిన సిద్ధహస్తుఁడు మన కాళిదాసు. జీవితములలోని వివిధ దశాపరిణామరీతులను ఇంతసూటిగ, ఇంత సూక్ష్మముగ, ఇంత యనుభావ సిద్ధముగఁ జిత్రించగల్గిన శక్తి ఈ కవీశునియొక్క యొక్క “ఉపమా” కే కలదనినచో నే సహృదయుఁడు “కా”దనగలఁడు ?

మృత్యువువంటి భయంకర సంఘటనలుకూడ కాళిదాసుచేతి లోఁబడి పరిణమించెంది, శృంగార రసచ్ఛాయావృతములై శ్రావ్యములై చెన్నొందుచున్నవి.

“రామ మన్మథ శరేణ తాడితా
దుస్సహేన హృదయే నిశాచరీ ।
గంధవ ద్రుధిర చందనోక్షితా
జీవితేశ వసతిం జగమసా॥”

“రామచంద్రుని బాణహతిచే జచ్చిన తాటకియొక్క వర్ణన మిది. రాముడను మదనునియొక్క శరముచే హృదయమునఁ గొట్ట బడిన తాటకి రక్తమును చందనముతోఁ బూయఁబడి ప్రాణేశుని సన్నిధికిఁ జేరినది” మహాకవి ! నీ యుపమానములో నేదో “బీజాక్షర సంపుటి” యున్నదయ్యా !

ఓ ప థి దీ ప ము లు

హిమవద్వర్ణనములోను, ఓషధిప్రస్థపురవర్ణనములోను, ఈ * “ఓషధి దీపములు” మన మహాకవిచే వర్ణితములైనవి. ఇవి రాత్రులందు స్వయంభాసమానములై యచ్చటి కామినీ కాముకుల కెంత గనో రాత్రులం దుపయోగించిన వని వర్ణించిన మనకవి, ఉపయోగించని వస్తు వనునది లేదని సూచించినాడు. ఇంకను ఈ తృణజ్యోతిస్సులు రఘుజైత్రయాత్రలోఁ గలవు. (చూ. 4-47)

దీ ప ము ను ం డి దీ పా ం త ర ము

“రఘు మహారాజుల కులమునకు ప్రకృష్టదీపమై యుద్ధయించిన శ్రీరామచంద్రుఁడు అను ప్రకృష్ట దీప ప్రకాశముచే రాక్షస గృహ గత దీపములు వెలవెలఁ బారెను.” అను విషయముచే మనకవి, శ్రీరాముని జన్మకారణముగా రాక్షస నిధన మాసన్నమైనట్లు సూచించుచు నిట్లు నుడివెను.

“రఘువంశ ప్రదీపేన తేనాఽప్రతిమ తేజసా ।

రక్షోగృహ గతాదీపాః ప్రత్యాదిష్టా ఇవాఽభవన్॥

(చూ. రఘువంశము. 10-68)

* ఈ యోషధులను “తృణజ్యోతిస్సులు” అనికూడ అందురు.

ఇచ్చట “రఘువంశప్రదీపేన” అను విశేషణము, “రఘువంశ మహా కావ్యము” ఇతరకావ్యములకుఁ బ్రకృష్టదీపము వంటిది అను విషయమును ధ్వనింపఁజేయుచున్నది. కాగా “ఈ మహాకావ్యము ముందు సామాన్యకావ్యములు రఘోగృహగత దీపములవలె వెల్వలం బారినవి” అని యిచ్చటి స్వారస్యము. పై శ్లోకములో “ప్ర” అను సుపసర్గచే రఘుకుల ప్రదీపమైన శ్రీరామునియందు బ్రకృష్టమైన తేజము సూచితమైనది. ఇట్టి తేజముచే సుపసర్గ రహితమైన (ఒట్టి) దీపములు, అనగా రాక్షసులు నిస్తేజస్కులై కళసుదక్కి యాసన్ననిధనులై యున్నట్లున్నది.” అని యొక్క యుపసర్గ ప్రయోగముచే నింతటి భావ్యర్థ సూచనము గావించిన యీ కవీశ్వరుని “యక్షర రమ్యత” ఏమని పొగడవలెనో తెలియకున్నది. ఇట్లే “రఘు మహారాజు పుట్టినపుడు అతడి శరీర తేజముముందర పురిటింటి దీపములు వెల్వలంబారి చిత్రములో వ్రాయబడిన దీపములవలె నిస్తేజస్కుములైనవి” అని యీ కవి వర్ణించి యిట అద్భుతమగు నొక వ్యంగ్యార్థమును మెరయించినాడు. చూడుడు.

* “నిరస్త పాదపే దేశే ఏకంధోపిద్రుమాయతే”

అనునట్లు రఘుమహారాజు ఉదయించనంతవరకు సామాన్య రాజులు మహారాజులవలె ప్రవర్తింతురుగాక. కాని రఘూదయానంతరమున ఇతడి శరీర తేజముచే నచటి దీపములు చితిగత దీపములవలె కాంటి విహీనములైనవి. అనగా సూర్యభగవాను డుదయించినపిమ్మట రాత్రీ దీపములు నిరుప్రయోగములగును. సూర్యవంశ ప్రవర్ధకుడైన యీ రఘుమహారాజు సూర్య సమాన తేజము కలవాడు. కనుక సూర్యోదయానంతరమున రాత్రీదీపములు నిరుప్రయోగములైనట్లు రఘూదయానంతరమున నితరరాజుల తేజము వ్యర్థమగుట యుక్తమేకదా ! ♦

* చెట్టులేనిచోట ఆముదపుచెట్టు మహావృక్షమగును.

♦ ఇట్టిదే చిత్రమోహనీయమున “అభివ్యక్తాయాం చంద్రికాయాం కిం దీపికా పానయతే || (3-7-4) సంపాదకః R. D. కరంస్కర్.

పై విధముగా నీ శ్లోకములోని యుపమానముచే మన మహా కవి రఘుమహారాజునందు విశ్వవిఖ్యాత తేజమును వ్యంగ్యరీతిచే మెరయించి, తన విశ్వవిఖ్యాత ప్రతిభను ప్రత్యేకముగ వెలయించి నాడు. దీనిచే నీతని పాత్రపోషణశక్తి, యీతని యుపమానమువలె నిరుపమానమైనదని వ్యక్తమగుటలేదా?

దీ ప ము ను ం డి య న్య దీ ప ము

“రూపం త దోజస్వితదేవ వీర్యం తదేవ నై సర్గిక మున్నతత్వం
న కారణా త్స్వా ద్భిభదే కుమారః ప్రవర్తితో దీప ఇవ ప్రదీపాత్॥”
(చూ. రఘువంశము. 5-37)

జనకదీపమందుగల ప్రకాశత్వము, దాహకత్వము, ఊర్ధ్వగామిత్యము అను గుణములు జన్యదీపమునందును సమానములై యున్నట్లు, జన కునియందుగల రూపము, పరాక్రమము, ఉన్నతత్వము అను గుణ ములు “కారణగుణ న్యాయానుసారముగా నిట పుత్రునియందును సంక్రమించినవి.” కనుక “ప్రదీపమునుండి వెలిగించిన దీపమువలె రఘుకుమారునియందు తండ్రి గుణములు సంపూర్ణముగఁ బ్రతిఫలించి నవి” ఇచ్చటి యుపమానములోని “ప్ర” ఉపసర్గమునుగూర్చి యాలో చించితిమేని మన కిటు ఉదాత్తమైన భావము గోచరించును. మానవు లలో భిన్న భిన్న భావములనుబట్టి జన్య జనక సంబంధములోఁగూడ అంతరము గానవచ్చుచుండును. కనుకనే మనస్తత్వ శాస్త్రజ్ఞులు “కొడుకు తన తాతముత్తాలనుండియుఁ దనవంశపారంపర్య లక్షణము లను గ్రహించుననియు, పరిసర వంశపారంపర్యములు రెండును కలిసి పిల్లల స్వభావోన్మేషమునకు దోహదము లగుననియు సిద్ధాంతీకరించి యున్నారు. ఈ సృష్టిరహస్యమును మన మహాకవి తెలుపనెంచియే జనకదీపమునకు “ప్ర” అను నుపసర్గ చేర్చి కొడుకుకంటె తండ్రి యందు ప్రకృష్టతను సూచించినాడు. అర్థవంతమైన యీ కవి యక్షర

రమ్యత బహుళార్థసాధకమైనదికదా ! ఇంకను ప్రకీర్ణములైన కొన్ని దీపోల్లేఖములు ఈ కవి వర్ణించినాడు.

పై విధముగా కాళిదాసకవీంద్రుని కావ్యవట్కము “దీప శిఖా” శబ్దము కాని “దీప” శబ్దము కాని తరచుగా స్థానము కల్పించు కొనుచుండుటచే నీ “దీపశిఖా” బిరుద మీ కవికి నముచితమై, విద్వద్భోవులయందు విశ్రుతమైయున్నదని నమ్మదగియున్నది. పై దీపశిఖా సౌందర్యమును, దీపికా లక్ష్మీ సముల్లాసమును మన మింతదనుక యాస్వాదించియుంటిమి గాన ఈ శబ్దముచే నీ కవీంద్రుని మానసము బాగుగ నావజ్జితమై ఆనందితమైయున్నదని తెలియుచున్నది.

కాళిదాస హృదయము

వాల్మీకి - కాళిదాసు

“సూత్రస్యే వాఽస్తి మే గతిః॥”

శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణము “ఆదికావ్యము” అని పండిత లోకము ఏకగ్రీవముగ వంగీకరించియుండెను. కాళిదాసు, తన “రఘు వంశ” కావ్యరచనకుఁ బై “ఆదికావ్యము” మార్గదర్శకమైయున్నట్లు తన “రఘువంశ” కావ్యములో నిట్లు నుడివివాడు.

“అథవా కృత వాగ్ద్యారే వశేఽస్మిన్ పూర్వ సూరిభిః ।

మణౌ వజ్రసముత్క్లిర్ణే సూత్రస్యేవాఽస్తి మే గతిః॥

(చూ. సర్గ. 1 శ్లో. 4)

పై శ్లోకవ్యాఖ్యలో మల్లినాథసూరి, రామాయణము కాళిదాసకవికి మార్గదర్శకమైన విషయమునుగూర్చి

“....వాల్మీక్యాదిభిః కృతం రామాయణాది ప్రబంధరూపాయా వాక్ సైవ ద్వారం ప్రవేశో యస్య తస్మిన్ సూర్యవంశే, వజ్రవిద్ధే మణౌ సూత్రస్యేవ మే సంచరోఽస్తి.”

అనగా సూర్యవంశపు రాజుల చరిత్రను, తదుదారశీలప్రకాశకముగ వర్ణించుటలో వాల్మీకిమహర్షి యొక రాచబాటను యేర్పరచియుండె ననియు, బ్రస్తుతమునఁ దన “రఘువంశ” కావ్య వర్ణనమున కా బాట మార్గదర్శకమగుననియు, గనుక బ్రస్తుతములోఁ దన రఘువంశ వర్ణ నము, రంధ్రము వేయఁబడిన మణియందు దారమువలె సులభప్రవేశము కలదనియు కాళిదాసు నుడివినాడు. కాగా శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణము రఘువంశ వర్ణనమున కాలంబన మనఁదగును. ఇట్లు

రామాయణ మొక్క రఘువంశమున కాలంబనముగుటయే గాక యీ కవి కవితారీతికే యాలంబనమని యీ కింది యుదాహరణములు సూచించును. దిలీప మహారాజు నందినీ ధేనువును పగలంతయు వనములో మేపి నాయంకాలము నిలయమునకుఁ దోలుకొని వెళ్ళునపుడు తిద్వన రామణీయకమును జూచుచు వెళ్ళుచుండె నను సందర్భమున కాళిదాసు తన రఘువంశములో

“న పల్వలో త్తీర్ణవరాహాయూధా న్యావాసవృక్షోన్ముఖబద్ధ్విణ్ణాని ।

యయో మృగాభ్యాసితకావ్వలాసి శ్యామాయమానాని వనాని

పశ్యన్ ॥” (2-17)

పై శ్లోకరచనములోని చక్కారని పదవిహాయలు శ్రీమద్వాల్మీకి కవితాలక్ష్మియందీయే కాళిదాసునకు లభించినవని యీ కింది వాల్మీకి రచనము వ్యక్తముసేయుచున్నది.

“వర్షోదరాద్వాయికావ్వలాసి ప్రవృత్తనృత్తోత్సవబద్ధ్విణ్ణాని ।

వనాని నిర్విప్లవలాహకాని పశ్యానరాష్ట్రే వృద్ధికం విభాంతి॥”

(చూ. శ్రీమదామాయణము. కీష్కింధాకాండ. 28 సర్గ 21 శ్లో) వర్షర్తు వైభవమునుగూర్చి శ్రీరాముడు లక్ష్మణునితో నన్న మాటలివి. ఈ శ్లోకములోని “శ్యామాయమానాని”, “బద్ధ్విణ్ణాని” “వనాని” పదములను యథాతథముగ గ్రహించుటేగాక, యీ శ్లోక గమనికకు ముద్దుఁడై మనకవి, యిదేగమనములోఁ దనశ్లోకమును నడిపించినాడు. ఇటు వనరామణీయక మంతటిని ఒకచోటఁ జేర్చి వరుసలోఁ జూపుచున్నట్లు విశేషణము లన్నిటిని ఒక వరుసలో జేర్చి నడిపించుట, క్రియను మధ్యపంచి, చివకు విశేష్యమును జేర్చుట, ఇది రచనలో నొకపద్ధతి. ఈ పద్ధతినే పద్యమును హృదయంగమముగ నడిపించుటలో కవియొక్క జాణతనము, నడకలోని విరూపణము, అందచందములు, ప్రోడతనము, మున్నగు సౌపులు శ్రోతల హృదయములను గదిలింపఁ జేయుచున్నవి. మన కవియొక్క లలిత లలిత శైలీవల్లి, రామాయ

ఇట్లే “శ్రౌతవిజ్ఞానము” లో మానవునకు స్వవిహిత కర్మాచరణము చతుర్విధ పురుషార్థసిద్ధి దాయకమనియు, “ప్రకృతినహజీవనము” లో ప్రతి మనుజునకును చరాచరప్రపంచముతో నుండవలసిన సంబంధబాంధవ్యములును “సూక్తిమాక్తికములు” లో, లోకస్వభావము అనునవి సూచితములైనవి. ఇక తుదివ్యాసములో విభిన్నమానవసంఘములు విశ్వకల్యాణమునకు ఎట్లు అర్హత సంపాదించవలెనో, తత్సిద్ధికి ఏది మార్గదర్శకమో సోదాహరణముగ వివృతమైనది. ఇట్టి కాళిదాస కావ్యములు విశ్వశ్రేయ్య సంపాదనములో ముఖ్యపాత్ర వహించిన రీతిని నా యల్పాలప జ్ఞానముతో సూచించితిని. భారతీయసంప్రదాయ ప్రదర్శనమున కీ కవి కావ్యములు మహితసాధనములని నా భావము.

ఈ పుస్తక ముద్రణములో పూర్వము సరిచూచి నాకు చేదోడు వాదోడుగనున్న బ్రహ్మశ్రీ మధునాపంతుల సత్యనారాయణ శాస్త్రిగారికి నా కృతజ్ఞతా వందనము లర్పించెదను. ఈ పుస్తకము పంపించినంతనే సాదరముగఁ జదివి తమ యుచారాశయములు వ్రాసి పంపించిన విశ్వ విజ్ఞాన విరాజితులు పండిత వరేణ్యుల కందఱును నా హృదయపూర్వక నమోవాకము లర్పించెదను. ఈ ముద్రణమునకు మొదట ఆంధ్రసాహిత్య పరివత్సత్రికా సంపాదకులు నావ్యాసములఁ గొన్నిటిని తమ పత్రికలో బ్రచురించి, నాకోరికపై నావ్యాసభాగములుగల కొన్ని ప్రతులు వేరుగ నాకు పంపించుచుండిరి. అందు ఒక్కొక్క వ్యాసభాగమును జదివి పరమానందభరితులై అనేకరీతులఁ గొనియాడుచు నాకెన్నియో యుత్తరములు వ్రాయించిన మధ్య శ్రీ శ్రీ కాశీకృష్ణాచార్య మహోదయులకు, ఆంధ్రప్రభుత్వాస్థాన కవివరేణ్యులకు, విద్యావారిధి, మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ, మున్నగు సుత్తమ బిరుదములతో బ్రశస్తిగన్న గురుమూర్తులకు నా ప్రత్యేక ప్రణామము లర్పించెదను. ఇట్లే నాయం దెంతయు వాత్సల్య

రకు గల సంభ్రమాదరములు తుల్యములే. ఇట్టి భావతౌల్యమునకు మూలము. శ్రీమద్రామాయణ గౌరవమే మూలమనుట నిక్కవము. ఇట్టివే మఱికొన్ని సందర్భములు.

సీతావియోగముచే ఖిన్నుడగు శ్రీరాముడు వర్షర్తువులో లక్షణునిగూర్చి యిట్లనను.

“ఏషా ఘర్మపక్లిష్టా నవవారిపరిష్లతా ।

సీతేవ శోకసంతప్తా మహీ బాష్పం విముంచతి॥”

(శ్రీమద్రామాయణము. కిష్కింధాకాండ. 28 వ సర్గ. శ్లో. 7)
వేసవిలో నెండకుఁ గాలిన భూమిపైఁ గ్రొత్తగ వర్షముపడినపుడు, అట్టి భూమినుండి యొక యావిరి వెచ్చగఁ బైకివచ్చును. దీనినే వాల్మీకిమహర్షి పై శ్లోకములో భూమి విడుచుచున్న బాష్పముగా నిరూపించినాడు. ఇదేభావమును గ్రహించిన మన కాళిదాసకవి, తన కుమారసంభవములో గిరిజ తపస్సు చేయునపుడు

“నికామతప్తా వివిధేన వహ్నినా నభశ్చరే జేంధనసంభృతేన సా ।

తపాఽత్యయే వారిభి రుక్షితా నవైః భువా సహోష్మాణ

మముంచ దూర్ధ్వగః॥” (5.23)

ఇందు, భూమియు గిరిజాకన్యయు సమముగా బాష్పమును విడిచినారని కాళిదాస భావన. నభశ్చరాగ్ని యనగా సూర్యుడు. ఇంధన సంభృతాగ్ని యనగా నగ్ని. వేసవిలో, నీ రెండురకములైన యగ్నులచేతను భూమి తప్తమైనట్లే, గిరిజయుఁ బంచాగ్నిమధ్య తపోరూపమునఁ దప్తయైనది. గ్రీష్మావసానమునఁ గ్రొత్తగ వర్షము పడుటచే నిరువురును సమముగ “ఊష్ణము” * ను విడిచినారు. అనఁగా నొకరు ఆవిరిరూపములో బాష్పమును విడువగా నింకొకరు నిట్టూర్పు రూపమున విడిచినారు. రామాయణములో, శోకాగ్నిసంతప్తయగు సీతవలె భూమి బాష్పమును విడువగా గిరిజ భూమిలోఁగూడి బాష్పమును విడిచినది.

* “గ్రీష్మోష్ణ బాష్ప ఊష్మాణః” అని యాదవనిఘంటువు.

గిరిజ ప్రకృతిస్వరూపిణి కదా ! ప్రకృతి స్వరూపములలో నొకటియగు
 * భూమి యిట్లున్నపుడు సాక్షాత్ప్రకృతియే యైన గిరిజ మాత్రము
 భూమితో సమదూఃఖభాగిని కాకుండునా ? ఇట్లే భూమాత, తన
 ముద్దులపట్టి విచారించునపుడు తానుమాత్రము విచారించక యుండ
 కలదా ? ఇది యిచ్చటి స్వారస్యము. పై కాళిదాసభావమునకు వాల్మీకి
 రచనమే మూలమని యే సహృదయుఁ డంగీకరింపడు ? ఇట్లే రామ
 చంద్రుఁడు వర్షర్తువులోని పర్వతములను గూర్చి లక్ష్మణునితో

“మేఘకృష్ణాఽజినధరాః దారాయజ్ఞోపవీతినః ।

మారుతాఽపూరితగుహాః ప్రాధీతా ఇవ పర్వతాః॥”

(కీష్కింధాకాండ 28 వ సర్గ. 10 శ్లో)

“కృష్ణాఽజినము” అనగా నల్ల యిట్టిచర్మము. ఈ చర్మమును వడు
 గులో వలువు ఉత్తరీయస్థానీయముగ ధరింపవలెను. ఇందులకుఁ
 బ్రమాణము

“అజినోత్తరీయో హి దీర్ఘాయు ర్భవతి”

(కారికాసూక్తి)

ఇచట పర్వతములు బ్రహ్మచారులతోఁ బోల్చబడినవి గాన, ఈ పర్వ
 తములకును “కృష్ణాఽజిన” ధారణము, ఇట మేఘధారణరూపములో
 సిద్ధించినది. ఇంక

“యజ్ఞోపవీత్యే వా ధీయాత”

అను నుపపత్సూక్తినిబట్టి, అధ్యయనముచేయుటకు బ్రహ్మచారికి
 యజ్ఞోపవీతధారణము ముఖ్యము కనుక, పర్వతరూప బ్రహ్మచారులు
 కూడ వర్షధారల రూపమున నిట యజ్ఞోపవీతములు ధరించినవి. దీనికిఁ
 బిమ్మటిది వేదపఠనము. ఈ పఠనములోని యుచ్చారణారీతులు పాణి
 నీయ శిక్షలో సవివరముగ వివృతములై యున్నవి. ఉదాహరణార్థమై

యొకవిషయ మిట ముచ్చటించెదను. సారాప్తికాదేశములోని గొల్ల పడుచులు పెరుగు అమ్మనపుడు “తక్రకాం....” అని అమ్మెదరు. * ఇదేవిధముగ వేదములోని “రంగలు” అను పదభాగములు ఉచ్చరించునపుడు ఆ గొల్లతలయొక్క “తక్ర” షదోచ్ఛారణవలె నుచ్చరింపవలెను. ఇట్లే ఉపధ్యాసీయ షదోచ్ఛారణలో (ల్లఫ్) పెదవులను రెండును బంధించి బుగ్గలతో గాలి పూరించి విడువవలెను. ఇదేరీతిగ ప్రస్తుత షర్వతగుహలలో గాలి పూరితమై, తిరిగి విడువబడినపుడు ఒక లయతోగూడిన ధ్వని వినబడును. ఇది బ్రహ్మచారుల వేదపఠనము వలె నుండును. ఇట్లు ఇట షర్వతములకు, బ్రహ్మచారులకు వేదాధ్యయన కాలములో నుండు వేషభాషలన్నియు సరిపడియున్నవి. ఇట్టి వాల్మీకి రచనములోని పదగుంఫనము, వైదికభావ గాంభీర్యము, రచనా వైచిత్రీ మున్నగునవి మన కవియొక్క మానసము నాకర్షించినవి. కనుకనే యీ కవి తన కుమారసంభవములో మాయావటువును వర్ణించుచు

“అథాఽజినాషాఢధరః ప్రగల్భవాక్ జ్వలన్నివ

బ్రహ్మమయేన తేజసా ।

ఏవేశ కళ్ళి జ్జటిల స్తపోవనం శరీరబద్ధః ప్రథమాశ్రమో

యథా” (5-30)

ఇందు రామాయణములోని “అజినము” (చర్మయజ్ఞోపవీతము) కలదు. విశేషముగా నిచ్చటి బ్రహ్మచారికి “ఆషాఢము” † అనగా పాలాశ దండము కలదు. ఇక మూలములోని “మారుతాఽపూరిత గుహః ప్రాధీతాః” అను పదముల భావమును ప్రకాశింపజేయుచు మనకవి

* “యథా సారాప్తికా నాదీ “తక్రకాం.....” ఇత్యభిభాషతే ।

ఏవం రంగాః ప్రయోక్తవ్యాః ఖే...అ...రాం...ఇతిభేదతః॥”

(చూ. పాశీనీయశిక్ష)

† “పాలాశోదండ ఆషాఢః” అమరనిఘంటువు.

“ప్రగల్భవాక్, శరీరబద్ధః ప్రథమాశ్రమో యథా” (యథా శబ్ద ఇవాఽర్థే) అను వాక్యమును బ్రయోగించి వాల్మీకి రచనయందుఁ దనకుగల మక్కువను బ్రకటించినాడు. ఇంకను “సకీచకైర్మూర్తుత పూర్ణరంధ్రైః... ..” అను తన రఘువంశగత శ్లోకరచనముచే కాళిదాసు, పై వాల్మీకిరచనలోని పద, భావ మాధుర్యములను మననము జేసికొనినాడని నుడువఁదగును. (2-12) ఇట్టి సందర్భము తెన్నో యున్నది. మచ్చున కింక కొన్ని చూపెదను వాల్మీకిమహర్షి వర్షస్తవ్రువును వర్ణించుచు శ్రీరాముని ముఖమున నిట్లు పలికించెను.

“మేఘాఽభికామా పరిసంపతంతి సమోదితా భాతి బలాకపంక్తిః ।

వాతాఽవధూతా వరపౌండరీకీ లంబేవ మాలా రచితాఽంబరస్య॥”

(చూ. కిష్కింధాకాండ. 28 స్త. 23 శ్లో)

‘బలాకములు’ అనగా తెల్లకొక్కెర పక్షులు ఈ పక్షులు మేఘము క్రొత్తగ వచ్చినపుడు ఆకాశముపై పంక్తులుకట్టి తిరుగుచుండును. మేఘాఽభిముఖములై యున్న యీ పక్షుల కీ సమయములో గర్భోత్పత్తి యగును. ఈ ప్రయోజనముకొఱకే యివి మేఘము నాశ్రయించును. ఈ విషయమే రామాయణములో “మేఘాఽభికామా...” అను శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమునకు “గర్భధారణార్థం మేఘ మభికామయత ఇతి మేఘాఽభికామా... ..” అని గోవింద రాజీయ వ్యాఖ్య. ఇట్టి బలాకపంక్తి యెట్లుండె ననగా, ఆకాశముపై గాలికి చలించుచు, ప్రేలాడుచున్న పద్మపంక్తినలె నుండెను. ఇది వాల్మీకిమహర్షి భావము. ఈ భావమును స్వీకరించి మన కాళిదాసకవి తన మేఘసందేశ కావ్యములో

“మందం మందం నుదతి పవన శ్చానుకూలో యథా త్వాం
వామ శ్చాయం నదతి మధురం చాతక స్తే సగంధః ।

గర్భాధానక్షణపరిచయా న్నూన మాబద్ధమాలాః

సేవిష్యంతే నయనసుభగం ఖే భవంతం బలాకాః॥” (1-9)

మేఘుఁడు మధ్యేమార్గములోఁ జూడదగిన వింతదృశ్యములనుగూర్చి తెలుపుచున్న యక్షునియొక్క మాట లివి.

“ఓ యంబుధరా ! అలకాపట్టణమునకై పయనించుచున్న నీకు అనుకూలముగా వాయువు వీచును. చాతకపక్షులు సీమార్గములో నీకు ఎడమభాగమున నెగురుచు మనోహరముగ కూయును. ఈ శుభసూచక శకునములకు తోడుగా బలాకపక్షులు, తమ గర్భోదయోత్పవమునం దాశ కలవై నీ కభిముఖముగా పంక్తులుకట్టి, నేత్రాభిరాముఁడ వైన నిన్ను సేవింపఁగలవు” ఇది కాళిదాసీయ భావము. బలాకపక్షులు మేఘుని సన్నిధిలో గర్భముఁదాల్చు ననుటకు నిదర్శనము.

“గర్భం బలాకా దధతే ౭ భయోగాత్ నా౭తే నిబద్ధా౭

వలయ స్సమంతాత్”

(చూ. కర్ణోదయము)

“పయనించువానికి వాయు వనుకూలముగ వీచుట, వామభాగమున చాతకకూజితము, మేఘసన్నిధిలో మాలలుకట్టిన బలాకపక్షుల దృశ్య దర్శనము, అను నివి శుభసూచకములు.” అని శకునశాస్త్ర సిద్ధాంతము. ఇందు చునకవి పేర్కొనిన మూడవ విషయమునకు, అనగా “... ..గర్భాధానక్షణ... ..బలాకాః” అను రెండు పాదముల లోని భావమునకు “మేఘాభికామా... ..” అను వాల్మీకి శ్లోకమే మూలమని నిస్సందేహముగఁ జెప్పవచ్చును. బలాకములు మేఘుని కామించుటలోని కారణము మూలములో గుప్తముగ నిక్షిప్తమై, సహృదయ హృదయంగమముగ సూచితమైనది. శృంగారరస ప్రియుడౌటచేతను గాబోలు మన మహాకవి తన సందేశ కావ్యములో మాత్రము నగ్నముగా ఆ పదము నట్లే ప్రయోగించి, భౌతికవాంఛా వశులగు రసికులకు సంతోషకారకు డైనాడు. కాని యిట, ప్రియా సంశ్లేష సంస్మరణ సంతుప్త స్వాంతుఁడై కేవల కామియై యున్న యక్షుని నోటినుండి యిప్పట్లున ఇట్టి శబ్దమే వచ్చునేమో ! యక్షుని

వలె శ్రీరాముడును భార్యా విశ్లేషములో నున్నను ఈ నాయకోత్తముని భావ మతిగంభీరమై, యధిక నిగ్రహశక్తి కలిగి, ప్రపంచమునకే యాదర్శప్రాయ మైనది. “రామో విగ్రహవాన్ ధర్మః” అనునట్లు ఈ యుత్తమనాయకుఁడు శరీరముదాల్చి భూలోకిమున కివరించిన ధర్మము. ఈ ధర్మమూర్తి నోటినుండి వచ్చిన మాటకూడ ఇంతటి పరమధర్మముతోఁ గూడి యుండవలెను. చూడుడు. శ్రీరాముని నోటి నుండి వెలువడిన వాల్మీకిమహర్షి యొక్క “మేఘాఽభికామా” అను శ్లోకభావమునుండి యీ క్రింది విశిష్టభావము న్యోతించుచున్నది.

“....అనేన భగవంతం కాశమేఘశ్యామం ప్రాప్తం

ప్రవృత్తా భక్తిరూపా ఽపన్నధీ ర్భవతి సజ్జనస్యేతి ద్యోత్యతే”

(చూ. గోవిందరాజీయ న్యాయ్య)

“భక్తిరూపిణ్యైన సజ్జనుని బుద్ధి నీలమేఘ శ్యామఁడైన పరమాత్మ స్వరూపుని సమాశ్రయించి సఫలతఁ గాంచును” అని యీ ధ్వనించుచున్నది. ఇట్టి ధ్వన్యర్థమునకు మూలములైన “మేఘాఽభికామా” “బలాకపంక్తిః” అను నేకవచన ప్రయోగములు సందేశకావ్యమువలె ప్రములగుటచే రామాయణములోవలె నిట ధ్వన్యర్థము రాకున్నది. “రామాయణము” ఆదికావ్యముకదా! ఈ కావ్యోద్యానమునుండి యంటుకట్టి మన కాళిదాసు తెచ్చికొన్న భావశైలీలలు ఎన్నో యీతని కావ్యోపవనమును నుజ్వలముగఁ దీపింపఁజేయుచున్నవని యనుకొంటిమికదా! ఇట్లే వాల్మీకి కాళిదాసుల కావ్యమాలలో పదగుంఢనాదులందు సమముగ సముద్దీప్తములైన యీ రచనాసామ్యమాలఁ గొన్నిటిని సమవలోకింపుఁడు.

“తటిత్పతాకాభి రలంకృతానాం ఉదీర్ఘ గంభీర మహాఽపహరణం”

(శ్రీమద్రామాయణము. కిష్కింధ. 27 శ్లో)

“యత్రాంశుకాక్షేపవిలజ్జితానాం యవృచ్ఛయా కింపురషాంగనానాం”

(చూ. కుమాసంభవకావ్యము 1-14)

“ప్రాచీనవాహినీం చైవ నదీం భృశ మకర్దమా॥”

(రామా. కిష్కింధ. 27 సర్గ)

“సరితః కుర్వతీ గాధాః పథ శ్చాశ్వానకర్దమాన్॥”

(రఘువంశము 4-24)

“మహాంతి కూటాని మహీధరాణాం దాదాభిధౌతా న్యధికం విభాంతి ।
మహాప్రమాణై ర్విపులైః ప్రపాతైర్దుక్తాకలాపై రివ లంబమానైః॥”

(శ్రీమద్రామాయణ కిష్కింధాకాండము 27 సర్గ)

“బాలేందువక్రాణ్యపికాసభావా ద్భుభుః పలాశా న్యతిలోహితాని ।

సద్యో వసంతేన సమాగితానాం నక్షత్రతానీవ వసన్థలీచా॥”

(కుమారసంభవము 31-29)

ఇట్లు వాల్మీకిమహర్షి శైలిని ద. పించుచున్న శైలి, కాళిదాసకావ్యము లలో నంతటను వినిపించుచునే యుండును.

ఇందులకు ముఖ్యకారణము వాల్మీకిమహర్షి రచనారీతియందు మన కాళిదాసునకు గల పూజ్యభావము, గౌరవాదగములే ముఖ్య కారణము.

పై రీతిగ కాళిదాసకవితాశైలికి, వాల్మీకికవితాశైలి ఆలంబనమై యున్నది. పారాయణయోగ్యమగు నిట్టిశైలి నిట స్వల్పముగఁ జూపి, యీ విషయమునుండి విరమించెదను.

వాల్మీకిమహర్షి ప్రసవణపర్వతమును వర్ణించుచు, దన గామాయణములోఁ దన కవిత్యామృతమును బ్రపంచ ప్రజల కిట్లు ప్రసాదించెను.

“....గిరిశృంగ మీదం రమ్యం..... ।

నానావిహగసంఘుష్టం మయూరరవనాదితం ।

మాలతీకుందగుల్మైశ్చ సింధువారకురంటకైః ।

కదంబార్జునసర్జై శ్చ పుష్పితై రుపశోభితం॥”

(చూ. కిష్కింధాకాండ.)

స దీ వ ర్ణ న ము

చంపకై స్త్రీలకై స్సాలైః తమాలై రతిము క్తతైః ।
 పద్మకై స్సరళై శ్చైవ అశోకై శ్చైవ శోభితాః ।
 “వానీరై స్త్రీమితైశ్చైవ వకుళైః రేతకై ర్ధవైః ।
 తీరజై శ్శోభితా భాతి నానారూపై స్తత స్తతః ।
 వసనాభరణోపేతా ప్రమదే వా భ్యులంఘతా । *
 ఏకైక మనురక్తై శ్చ చక్రవాకై రలంకృతా ।
 పులినై రతిరమ్యై శ్చ హంససారస సేవితైః ।
 ప్రహంసతీ వ భాత్యేషా నారీ సర్వవిభూషితా । †
 పారిష్లవశక్తై ర్బుష్టా బర్హిణక్రౌంచనాదితా ।
 రమణీయా నదీ సౌమ్య మునిసంఘై ర్నిషేవితా॥

(చూ. కిష్కింధాకాండ 27 సర్గ)

హనుమంతుడు లంకనుదర్శించినపు డది యిట్లుండెను.

“శాద్వలానిచ నీలాని గంధవంతి వనాని చ । ‡
 గుండవతి చ మధ్యేన జగామ నగవంతి చ ।
 దదర్శ హనుమాన్ లంకాం దివి దేవపురీ మివ॥

(చూ. సుందరకాండ సర్గ 2-శ్లో. 5)

ఇట్లు వాల్మీకికవితాశైలి, కాళిదాసకవితాశైలికి జీవాత్మలై మార్గదర్శక మగుటచేతనే మన కాళిదాసు—

“సూత్రస్యేవాస్తిమేగతిః” అని సత్యవిషయమును వదించి, తన కవితకు రామాయణ కవితయొక్క గౌరవాదరములు కల్పించినాడు.

* “సద్యో వికాలపులి నాంతనితంబబింబాః ।

మందం ప్రయాంతి సమదాః ప్రమదా ఇవా ఒక్ర॥”

(చూ. ఋతుసంహారము శరదృతుకర్ణవము. 3-8)

† చూ. ఋతుసంహారము. సర్గ 2-5.

‡ చూ. రఘువంశకావ్యము. సర్గ 4.

కాళిదాస హృదయము

శ్రీ కాళిదాస సౌందర్య సమారాధనము - విశ్వప్రేమము

మనము ప్రకృతిసౌందర్యము దిలకించినపుడు ఆనందభరితుల మగుచుండుము. ఇట్లే “అజంతాది” శిల్పము, శ్రీనివాసుని దేవాలయ శిల్పము మున్నగు శిల్పసౌందర్యములను జూచునపు డవి మన మానసములలో సుమధుర మధురానుభూతుల నుదయింపజేయుచునే యుండును. కనుక “సౌందర్య” మనునది నిత్యసంతోషజనకమై, యఖండానందము నమరజేయుచుండునని వ్యక్తమగుచున్నది.

పై “సుందర” శబ్దార్థము గురుబాలప్రబోధికలో నిట్లు నిర్వచింపబడినది. “సుతరాం ఆదియత ఇతి సుందరం” “దృష్ ఆదరే” మిక్కిలి సంతోషపెట్టునది “కీట్సు” (Keats) అను పాశ్చాత్య కవి * పై విషయమునే

“A thing of beauty is a joy for ever”

“సౌందర్యము నిత్య సంతోషదాయకము” అని తెలిపినాడు.

కనుక నీ దృశ్యమాన ప్రపంచములోని ‘సుందర’ వస్తువులన్నియుఁ గనువారి కందోయికి విందొనర్చుచు ఆనందదాయకములగుచున్నవని వ్యక్తమగుచున్నది. వస్తునిష్ఠమైన యీ ‘సౌందర్యము’ మానవుల యాత్మవృత్తిద్వారా అనుభవింపబడుచుండుటచే “నిది

(Keats John) * “ఇతడు ఇంగ్లండులో జన్మించి క్రీ.శ. 1821 వఱకు నున్నవాఁడు. ఇతడిరచనలు సౌందర్యతత్వబోధకములై యుండును. ఇతఁడు ముందు వైద్యుఁడై యావలసారస్వనోపాసకుఁ డైనవాఁడు. 5 సంవత్సరాలకావ్యరచనతో నాంగ్లవాఙ్మయ పీఠమును శాశ్వతముగ నధిష్ఠించినవాఁడు. కువిమధ్యకులను సరికుగొనిన ధీరుఁడు. ఈతని రచనలన్నింటిలో సౌందర్యదృష్టి గోచరించును. అనేక గేయగుచ్ఛములను రచించి పిన్న వయసుననే కీర్తిశేఖుఁడయ్యెను” (చూ. కాళిదాసకవిత. ఆనుబంధము)

వస్త్రాశ్రితనే కాని ఆత్మాశ్రితము కాదు” అను విషయముకూడ విశదమగుచున్నది.

ఇట్టి “సౌందర్య” మీ చరాచర ప్రపంచము నాశ్రయించి యున్నట్లే కావ్యప్రపంచమునుగూడ నాశ్రయించియున్నది. ఉదాహరణకు - కాళిదాసకవి కావ్యములను గనువారును, వినువారును అందలి సన్నివేశములు, అతి సుకుమార సౌందర్య సందేశ సంభరితము లని తనివితోడము తల లూపుచుండుట † విజ్ఞులకు విదితమైనదే. కనుక సుందరాత్మకమైన కళాప్రపంచమునకు సంబంధించినదే “శాశ్వత సౌందర్య” మనఁదగి యున్నది. ఈ విషయమే శుక్రనీతిసారములో

“శాస్త్రమానే నయో రమ్యః సరమ్యోనాన్య ఏవహి”(14-4-104)

“సత్కావ్యాశ్రితమైనదే సౌందర్య”మని చెప్పబడినది. అనఁగా కాళిదాస మహాకావ్యములలోఁ జిత్రింపబడిన శకుంతలాదు లిప్పుడు లేకున్నను, వారి దివ్యసౌందర్య మణికాంతులు ఇప్పటికిని మహాకవుల కావ్యాదర్శములలో నిత్యసన్నిహితములై, యాచంద్రతారకముగఁ బ్రకాశించుచునే యున్నవి.

భారతీయ కవితాసౌందర్యము పాశ్చాత్య కవితాసౌందర్యము లన్నిటిలోఁ బ్రత్యేక ప్రాతినిధ్యము వహించిన దనవలెను. కారణ మేమనఁగా, నిది కేవల భౌతిక విషయలంఘనమైనది కాక, ఆధ్యాత్మిక భావనా భాసితమై, ప్రపంచ మాంగళ్యమునకు బద్ధకంఠమై పరిధవిల్లి యున్నది. ఇది యిట్లుండ, కాళిదాసునికాలములోఁ బ్రవృత్తితోఁపాటు

† “కిం కవేస్తస్య కావ్యేన కిం కాంక్షేన ధనుష్కృతా పరస్యహృదయే లగ్నం సమూర్జయతి యచ్ఛిరః” ఏ కావ్యము కాని యే బాణము కాని ప్రయోగించినంతనే అది యెదుటివారి హృదయములో నాటుకొని, వారి తల లూపింపఁజాలదో అట్టి కావ్యము కాని, అట్టి బాణము కాని నిరర్థకమైనది. విన్నంతనే సంశోషముతో తల లూపింపలేని కావ్యము కాని, ప్రయోగించినంతనే గుండెలో గ్రుచ్చుకొని వాని తల ప్రేలాడఁజేయని బాణము కాని నిరుపయోగమని భావము. “గేధే” యను యూరపి యన్ కవి శాకుంతలముఁ జూచి సంతోషభరితుడై నాట్యముచేసినాఁడుకదా !

నివృత్తిమార్గము మంగళదాయకముగఁ దలంపఁబడుచుండెను. ఇందును భారతీయులు స్వతః ఇంద్రియములకు దాసులు కానివారు. ఏత దను కూలముగనే యానాఁటి కవిత సాగవలసియుండును గదా! మఱియు నీ కవి కాలములోఁ “బ్రకృతిపురుష భావన” వ్యాప్తిలో నున్నది. కనుకనే కాళిదాసు మునుస్కుందుగా “ప్రకృతి” రూపములైన ఋతువుల నారాధించి (ఋతుసంహార చింత) పిమ్మట ‘పురుషుని’తో ఆ ప్రకృతిని సమ్మేళనము గావించుటకై, ఏతదనురూపమైన ‘కుమారసంభవ కావ్యము’ నారంభించినాఁడు. ఇట్టి సమన్వయమున కీతఁడొకఁడే యర్హుఁడు గాన తత్కాల యుగ సమన్వయ సిద్ధాంతమున కీ కాళిదాస మహాకవియే యుగాధ్యక్షుఁ డనఁదగియుండెను.

ప్రస్తుతమున నీతని సౌందర్య వర్ణనాతత్త్వము భారతీయతత్త్వమును బ్రకాశింపఁజేయుచు “సత్యం-శివం-సుందరం” అను సూక్త్యర్థమును వివరించుచున్నట్లున్నది. మఱియు సౌందర్యోపాసకుఁడైన యీ కాళిదాసు సమ్యక్ దృష్టితో సౌందర్యము నారాధించిన ట్లితని కావ్యోదాహరణములు స్పష్టీకరించుచున్నవి. ఈ విషయము విశదమగుటకై యితని సౌందర్య వర్ణనమును బూర్వోత్తర భాగములుగ విభజించితిని. ఇట్టి విభాగముచేఁ బూర్వభాగములోఁ గేవల భౌతికముగఁ గానవచ్చుచున్న సౌందర్యము ఉత్తర భాగములోఁ బవిత్ర తపశ్శక్తి భాసురమై యతాకిక మగుచు, జగన్మాంగళ్యమునకు మంగళ తోరణ మగుచున్నది.

బంగారమైనను (నయ్యది) అగ్నిలోఁ దిప్తమైన పిమ్మటనే యందలి మాలిన్య మంతరించి, యద్దాని నిజకాంతి ప్రజల నేత్రములకును గాత్రములకును మంగళాలంకార మగుచుండును. ఇందులకు దేశకాలాదిభిన్నత బాధకము కానేరదు. ఇట్లే యెంతటి సౌందర్యమైనను అది, తపో నియమాదులచే సంస్కృతమై, సౌశీల్యాది గుణసంపదచే స్థిరమై, పవిత్ర చరిత్రచేఁ బావనమై ప్రకాశించిన పిమ్మటనే యద్దాని

యందలి 'సత్య' శోభాసందీప్తమై యది లోక 'శివం' కర మగుచుండును. ఇట్టి 'సౌందర్య' మే మన భారతీయ సంస్కృతికి మకుటమై ప్రపంచ ప్రళ స్తికి బాట్రమై ప్రకాశించిన రీతి నిక వివరించెదము. సర్వమంగళా దేవి రూపవైభవ మొంతటి కవితా వైభవముతో నీ కవీశ్వరునిచే బోషింపఁ బడినచో పరిశీలింపుడు.

“ఉ స్తీలితం తూలికయేవచిత్రం సూర్యాంశుభిర్భిన్నమివారవిందం బభూవతస్యా శ్చతురశ్రశోభివపు ర్విభక్తం నవయౌవనేన॥”

(చూ. కుమారసంభవము, సర్గ-1, శ్లో-32)

చక్కని సాముద్రిక లక్షణములుగల శర్వాణి శరీరము క్రొంగొత్త జవ్వనముచేఁ గ్రొత్తగను, వేఱువేఱుగ విలసిల్లుచున్న విశిష్టావయవ ములతోను విరాజిల్లుచుండెను. అట్టి యామె రూప మెట్లుండె నన, రంగుకుంచియల రంజనద్రవ్యముచే రమ్యముగ రంజిత మగుటచే వినూ త్నముగ విలసిల్లుచున్న రేఖాచిత్రమువలెను, సూర్యకిరణ ప్రసారము లచే వికిరణమై, నవవికాసామోదములతోఁ బ్రత్యగ్రముగఁ బ్రకాశించు చున్న పద్మమువలెను బ్రకాశించెను. అనఁగాఁ జిత్రములో నణఁగియున్న దంతయు రంగు కుంచియలచేఁ వ్యక్తము! సేయఁబడినట్లును, పద్మములో నాచ్ఛాదితమైయున్న సౌందర్యము సూర్య కిరణములచే సుస్పష్టముగ రాణించినట్లును, శర్వాణిలో స్వతస్సిద్ధముగ నున్న యందము, అప్పటి యకావసప్రాదుర్భావముచే నుజ్వలమై యుద్భాసితమయ్యెను.

పై శ్లోకము, పార్వతీ సౌందర్య వర్ణనమునకుఁ బ్రారంభమై, ఈ కవీశ్వరుని “సౌందర్య సమారాధన”కు ముందు, తత్పిద్ధికైన మంత్రజపమువలె భాసించుచు, నీ సర్గము నంతటిని భాసింపఁజేయు చున్నట్లున్నది. ఏమందురా? ఈ కవి యిటు పదునొకండక్షరములు గల “వృత్తము” నుపయోగించినాడు. కనుక మన కవీశ్వరున కీ వృత్తము ఏకాదశక్షరీ మహామంత్ర జప ఫలితమును ప్రసాదించుచు *

* “ఏకాదశక్షరదాః” అని యుండుటచే ఏకాదశత్వవిశిష్టేశ్వరారాధన మిటు నూచితము.

‘సౌందర్యరాధనమున’కు నీతని యర్హతను సూచించుచున్నది. చూడుడు. శ్రీ ఆదిశంకరులు తమ సౌందర్యలహరీ స్తుతిలో “తుహిన గిరికన్య” యొక్క సౌందర్యమును వర్ణించుచు,

“త్వదీయం సౌందర్యం తుహినగరికన్యే! తులయితుం
కవీంద్రాః కల్పంతే కథమపిపిరించి ప్రభృతయః....”

అని, గిరిజా సౌందర్యవర్ణనకు బ్రహ్మాదులే సమర్థులన్నారు. కనుక నిట ఏవంవిధవర్ణనము సేయుచున్న మన కాళిదాస కవిబ్రహ్మ, “విరించి” యేకావలయును. మఱియుఁ దపఃఫలములన్నిటిని స్వయమున భక్తుల కీజాలిన “ఈశ్వరుడు” ఏదో కోరికతోఁ దపస్సు చేసినాడని కవి భావము. “స్వయం విధాతా తపసః ఫలానాం కేనాపి కామేన తపశ్చ చార” (1-57). అవాప్త సర్వకాముడైన యీశ్వరుని కిటు పార్వతీ సౌందర్య సర్వస్వలాభ సముత్కంఠ వినా వేటొక కోరిక యేముండును? పార్వతీ పరమేశ్వరులు “పరస్పర తపస్సంప త్ఫలాయిత పరస్పరము” కలవారుకదా! కాఁగా ‘ఈశ్వరుడు’ కూడఁ దాను తపస్సు చేసినవిమ్మటనే పార్వతీ సౌందర్యతత్త్వము పొందఁదగినవాడు” అని యిటు సూచితమగుచున్నది ఇంతటి ‘మహా సౌందర్యము’ను వర్ణించుట కిటు ఆదిశంకరు లనినట్లు మన కాళిదాసమహాకవి విరించి (బ్రహ్మ) వినా - ఒక భారతీయ సౌందర్య తత్త్వవేత్త వినా - వేటొక రెట్లు సమర్థు లగుదురు?

వై విధముగ ఈశ్వరుడు తపశ్చరణముచే బ్రహ్మతేజోవిరాజమానుడై (5-30) నైష్ఠిక సుందరుఁ డగుచు. (5-62) * పార్వతీదేవి కూడ పంచాగ్నిమధ్య తపశ్చరణాది కృచ్ఛితపః కృశయై, సత్య

* వైముఖ్యముతోఁ గూడిన యింద్రియ సుఖాపనముపండి ఆధ్యాత్మిక సుస్థితిని లభింపజేయుఁ జాలినదే నైష్ఠిక సౌందర్య” మని రవీంద్ర కవీంద్రుని యాశయము

సౌందర్య సందీపితమై, యీశ్వరుని యర్థాంగలక్ష్మీ యగుటకుఁ బాత్రమై యుండెను.

ఇంతటితోఁ బార్వతీసౌందర్యము ఆధ్యాత్మిక తేజస్సంభృతమై ఆదిదేవునంతటివాని కాదరణీయము కాగల్గినది. ఈశ్వరుఁడుకూడ నింతకుముందు యోగాభ్యాస బలమున “పరంజ్యోతిని” దనలో దర్శించి (3-58) ఆధ్యాత్మిక తేజస్సంపన్నుడై “సత్యం శివం సుందరం” అను సూక్ష్మర్థమునకుఁ బక్కని నిదర్శనమై పార్వతీదేవి పాణిగ్రహణ భాగ్యముతో నిరువురును జగత్పితరు లగుచున్నారు.

ఇట్లు జగన్మాంగళ్యమునకు నారవత్కారణమైన పార్వతీ సౌందర్య సర్వస్వమును, బై శ్లోకము (“ఉన్నీలిత” మ్మనుదాని)లో నిక్షేపించి యీకవి “సౌందర్యసమరాధన” ప్రబంధమున కీ శ్లోకమును నాందిగాఁ జేసినాఁడనుట యుక్తము. ఇంతటి మహత్తర నాంద్యర్థమును వివరించుటకు డాక్టర్ శ్రీ పోతుకూచి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి గారి “సౌందర్య మీమాంస” అను వ్యాసమునుండి * కొన్ని వాక్యముల నిట ఉల్లేఖించెదను.

“చిత్రము పడంగకము.....” రూపభేదాః ప్రమాణాని

భావలావణ్య యోజనం, సాదృశ్యం వర్ణికాభంగ ఇతచిత్రం పడంగకం.

(చూ. జయమంగళ వ్యాఖ్య)

“... .. బాహ్యజగత్తులో సుందరములుకాని వస్తువులు పైతము కళాప్రపంచమున సౌందర్యముగా స్ఫురించగలవు. అనగా కళాప్రపంచముననే సౌందర్యమున్నదిగాని అన్యత లేదు. శృంగారాది రసములుకూడ లోకమునఁగాక, కావ్యముననే కలవు.

“సర్వానుగ్రహకంహి శాస్త్రమితి న్యాయాత్ తేన నాట్య ఏవ రసాన లోక ఇత్యర్థః కావ్యంచ నాట్యమేవ”

* చూ. ‘భారతి’ ‘సర్వజిత్తు’ సంకల్పన క్షేప్రము.

అని, అభినవగుప్తుఁడనినాఁడు (చూ. “అభినవ భారతీ” పుట 292)

... ..

చిత్రమున భావలావణ్యములు (Matter and Form) ఏకానుసంధానాత్మకములు కావలెను.

ఏవం విశిష్టమైన భావలావణ్య యోజన తూలికచే నున్నీలిత మగును. కాదృశ ఉన్నీలనముగా పార్వతిని భావనచేసిన కాళిదాసున కీ యుపమానము రుచింకకపోవుటచే “సూర్యాంశుభి ర్భిన్న మివారి విందం” అని ద్వితీయోపమ చెప్పఁబడినది. చిత్రగత సౌందర్యము కవి భావనా సమున్నీలితమైన దగుటచే వస్తుతంత్ర (Objective) మైనను, మనోన్పత్తి (Subjective) చే నావృత మగుచున్నది. అనఁగా అమర్త్యమైన సౌందర్యమునకు మర్త్యస్పర్శ పనికిరాదు.

చిత్రగతసౌందర్యమున నిది కనబడుటచేతనే ద్వితీయోపమ మహాకవిచేఁ బ్రయుక్తమైనది.

ఇత సూర్యకిరణస్పర్శచేఁ బద్మము వికసించుచున్నది. పద్మము నకు మానవస్పర్శలేదు. రవికిరణజనిత ఉన్నేషమే సౌందర్యాభివ్యక్తి హేతుమగుచున్నది. అనఁగా సౌందర్యము జగన్నిష్ఠము కాని ఆత్మ నిష్ఠము కాదు... .. పద్మములో లీనమైయున్న సౌందర్యాభివ్యక్తికి సూర్యకిరణములు నిమిత్తము లగుచున్నవి. కావున “భిన్న” శబ్దమునకు “ఆచ్ఛాదితమైయున్న సౌందర్యము అభివ్యక్త మగుచున్నది” అని అర్థము సెప్పకొనవలెను.

ఇ “చతురస్ర శోభివపుః”... .. అనగా “చతురస్ర” శబ్దము సౌందర్యాభివ్యక్తి సూచకమైన రూప పరము; లావణ్య పరము... .. ఆమె శరీరము చతురస్రత్వమును శోభింపఁజేయునది... .. ఇట్టి శరీరమున భావలావణ్యముల కేకానుసంధానత్వ ముండుటచే, ఆత్మచ్ఛత్యధీనమైన సౌందర్యభావన, వస్తు

తంత్రనిష్ఠమైన సౌందర్యయోజన పార్వతిలో లలితవిజ్ఞాన యోజనల *
మేళనమునంది, అలాగే, ఆధ్యాత్మిక సౌందర్యాభివ్యక్తికి నిర్దేశకము
లగుచున్నవి.... ..”

ఇట్లలాగే సౌందర్యసజ్జిత యగు పార్వతీదేవియొక్క పాదార
విందముల నీ కవి మొదట ఆరాధింప నెంచినట్లు సులలిత సుకుమార
రీతితో “తచ్చరణములు అవ్యవస్థల స్థలారవింద శోభ నాహరించి”
నట్లు వర్ణించినాడు. (చూ. కుమారసంభవము 1-33) శ్రీ ఆది శంక
రులుకూడ శర్వాణీచరణస్తుతి సందర్భమునఁ దమ సౌందర్యలహరిలో
“... .. భయాత్క్రమం దాతుం ఫలమపిచ వాంఛా సమధికం,
శరణ్యే లోకానాం తవహిచరణావేన నిపుణౌ అని తత్పాదారవింద
భజనము కాంక్షితాధిక ఫలప్రద మగుచున్నట్లు తెలిపిరి. ఇంక
దత్తాదాది శిరఃపర్యంత వర్ణనములోఁ గల కొన్ని వర్ణనములనే
యిటఁ గైకొందును.

పార్వతీదేవి శంతశోభ గాంచఁదగినది. లోకములో స్త్రీల శంతా
ద్యవయవములు రత్నహారాది భూషణములచే నలంకరింపఁబడును.
కాఁగ శంతమునందు “భూష్య భావము”, హారమునందు “భూషణ
భావము” అను నివి కవిలోకమునఁ బ్రసిద్ధములై యున్నవి. ప్రస్తుత
మున “భూష్యభావ” యుక్తమైన గిరిజా శంతము “భూషణ భావ”
భాసురమైన శంతహారమునుగూడ నొకప్పు డలంకరించుచున్నది. కనుక
ఇంతవఱకు హాస, శంతములందు బ్రసిద్ధమై యున్న “భూషణ”

* ఈ కవి తన మాళవికాగ్ని మిత్ర నాటకములోఁగూడ

“అవ్యాజసుందరీం తాం : జ్ఞానేన లలితేన యోజయతా ।..... (2-18)
లలితమై విజ్ఞానవత్తమైన యోజనవలన సౌందర్యాభివ్యక్తి కలుగును. దీనిలో భావ
లాభణ్యముల కేకానుసంధానత్వ ముండును.

ఇందు రూపావిష్కృతి “చతుశ్రు” శబ్ద వాచ్యము.

(చూ. భారతి సౌందర్య మీమాంస)

(సర్వజిత్తు సం. శ్రీధ్రం)

“భూష్య” భావము గిరిజా కంఠ విషయమున విషర్యస్తమై పర్యాయముగ సుభయసాధారణమగుచున్నది. (చూ. కు.సం. 1-42) ఈ విశేషము సామాన్య స్త్రీలోకమునఁ గానరానిది.

అలంకారములు లేకున్నను శరీర మలంకారయితమైన ట్లండ గించుచుండుట “రూప” మనఁబడును. * ఇట ఉమారూపము, పై ‘రూప’ లక్షణమును విడువకయే అలంకారములనుగూడ నలంకరించు నంతటి వింతశోభతో విరాజిల్లుచుండుట, మన సౌందర్యరాధకుని సౌందర్య వర్ణనా పాటవమునకుఁ దార్కాణము. ఇంక ఉమాముఖ వర్ణనము.

“చంద్రం గతా పద్మగుణాన్నభూక్తే పద్మాశ్రితా

చంద్రమసీ మభిఖ్యాం । *

ఉమాముఖంతు ప్రతిపద్యలోలా ద్విసంక్రయా ప్రీతి

మవాపలక్ష్మీః॥” (కు. సం. (1-43))

“శోభాలక్ష్మి (ఆముష్మికమైన.) చంద్రు నాశ్రయించి యున్నపుడు, పద్మగుణాఽగతాఽనందము నందలేకున్నది. ఇట్లే ఆ లక్ష్మి భూలోక స్థితమైన (విహితమైన) పద్మము నాశ్రయించి యున్నప్పుడు చంద్రుని లోని కాంతిమత్వాదులవలనఁ గల్గు నానందము నందలేకున్నది. ఇట్లా శోభాలక్ష్మి చంద్రావరితములలో, నేయొక్క చోటను నఖిండానందము నందుకొనలేనిదై చంచలయై తుదకు గిరిజా ముఖము నాశ్రయించి, యిట చంద్రునిలోని కాంతి శైత్యాది గుణాగతానందమును, బద్మములోని సౌకుమార్య సౌరభత్వాఽగతానందమును ఇట్లు వస్తు

* “అంగాన్య భూషితాన్యేవ కేన చిద్భూషణాదినా, యేన భూషితవద్భూతి తద్రూపమితి కథ్యతే” “భూషణములు లేకున్నను భూషణములు ధరించినట్లు శరీర మందగించుట “రూప లక్షణము”

* అభిఖ్యానానుశోభయోః” అమరము.

ద్వయము నాశ్రయించిన ద్వివిధానందము నొక్కసారిగ అఖండముగ ననుభవించగల్గుచున్నది.” ఈ శ్లోకార్థమును, మును నేను భావించుచుండగా నొక వ్యంగ్యార్థ మిట్లు భాసించినది. భావుకు లీ విశేషార్థమును విలోకించెదరు గాక.

“భారతీయ కవితా కీర్తిలక్ష్మీ యనందగిన సంస్కృత కవితా లక్ష్మీ, శోభాలక్ష్మీకి నిత్య నిలయమైన యునూ ముఖలక్ష్మీ వంటి కాళిదాస కవీంద్రుని కావ్యలక్ష్మీని ఆశ్రయించినదై ద్విసంశ్రయమైన, అనగా నాముష్మికయుతమైన యైహికానందము, నొక్కసారిగ నా సంస్కృత కవితాలక్ష్మి పొందగల్గుచున్నది.” ఐహికముతో నాముష్మికము కలిసినపుడే అట్టిది అఖండానందమై, మన కవీశ్వరుని కావ్య లక్ష్మీవలె బ్రహ్మానందదాయక మగుచుండునని యీ వ్యంగ్యార్థము లోని భావము. ఇట్టి భావములు పరిణత భావభాసురులకు పరిగ్రహ్యము లగుచుండును.

పై విధముగ మన కవీశ్వరుడు పార్వతీదేవి రూపమును మనోజ్ఞముగనూ, మహితముగను వర్ణించి తద్రూపమును సౌందర్యశేషధిగ *

“సర్వోపమాద్రవ్య సముచ్చయేన యథాప్రదేశం పిపివేశితేన ।

సానిర్మితా పశ్యస్పృశాప్రయత్నాదేకస్థ సౌందర్య దిదృక్షయేవ॥”

(1-49)

‘చంద్రారవిందాద్యుపమాన నస్తుగతకాంతి సౌకుమార్యాది సౌందర్య ద్రవ్యమంతటిని సంతరించి, యథానసగముగ దీని నుఁదయోగించుచు బ్రహ్మ పార్వతీదేవిని అందాలరాసిగా, కేవల సౌందర్య ద్రవ్య స్వరూపిణిగఁ బ్రయత్నముతో నిర్మించినాఁడంట ఇంతటి యపూర్వ, నూతన నిర్మాణమునకుఁ గారణము బ్రహ్మకు “ఏకైక సౌందర్య దిదృక్ష”యే; ప్రపంచములోఁగల “సౌందర్య”ము నంతయు నొక్కచోఁ జూచు

* నిధి ర్నా శేషధిః (చూ. అమరము 1.71)

కోరికయే. ఇట్టికోరిక బ్రహ్మకు లేనిచో నిట్టి యపూర్వనిర్మాణ ప్రయత్న మెందులకుఁ బ్రాదుర్భవించును ?

ఇట్టి గిరిజ * గిరీశుని సవర్యకై గిరిరాజుచే నియుక్తయై యొక నాడు గిరీశుని సన్నిధికి వచ్చుచున్నది. అప్పటి యామె రూపమును జూచి రతిదేవీకూడ సిగ్గుచెందుచున్నది. (3-57) ఇట్టి రత్యధిక రూపముతో వనదేవతలు చెలులై తనవెంట రాగా నా పర్వతరాజకన్య అకాల వసంత శోభలతో ముసులచుగూడ మోహపెట్టుచున్న వసంత విజృంభణములతో మెయ్య స్థానాశ్రమములోనికి వచ్చుచున్నది. అప్పటి యామె సహజసౌందర్యము మన కాళిదాసకింప్రదుని కవితా సౌందర్యముచే మఱింత వన్నెకెక్కి మహితముగ నిట్లు భాసించుచున్నది.

“అవర్జితాకించిదివ స్తనభ్యాం వాసోవసానా తరుణాంకరాగం
పర్యాప్తపుష్ప స్త్రవకావనమ్రా సంచారిణీ పల్లవనీలతేవ॥”

(3-54)

“నగరరాజపుత్రి షయోధరముల శౌరవముచే నీవన్నమిత (వంగినది)యై బాలసూర్యుని రాగమువంటి రంగుకల వస్త్రమును ధరించి యా చంద్ర శేఖరుని సమీపమునకు వచ్చుచుండఁగా, నిండు పూగుత్తుల బరువుచే వంగి, చిగురుటాకులతోఁ గూడి, నడచి వచ్చుచున్న లతవలె నా రా కన్నియ, లలితసుందర సుకుమార గాత్రయై కానవచ్చెను.” ఆ హిమ గిరికన్య వచ్చుచున్నప్పు డింకను నెట్లుండె ననగా “సంయమి యగు నీశ్వరుని జూచుటతోడనే భయముచేఁ జెనుర్చిన తన చేతనుండి యప్రయత్నముగఁ జూపముచుజార్చిన మన్మథుని సన్నగిలిన సాహస మును దిరిగి గిరిజ తన సమ్మోహనరూపముతో ఎగసనద్రోయుచుఁ జెలిక త్రైయలతోఁగూడి వచ్చుచున్నది” (3-52) ఇట్లే గిరిజాకన్య రాకను, మన కవించంద్రుడు శ్లోకపంచకముతో నైదువిధములుగ విస్తయ కర విలాస విభవములచే నొయ్యారముగ వర్ణించినాఁడు చూడుడు.

* “గిరీశో గిరీశో హృదయ” (చూ. అమరములో దేవవర్ణము)

“ఈ హిమవత్సుత్రీ పొగడపూల మాలను మొలచూలుగా ధరించి వచ్చుచుండఁగా నా మేఖల, మాటిచూటికి మొలచుండి జాటుచున్నది. జాటుచున్న యా మేఖల యెట్లుండె ననఁగా మన్మథుఁడు మున్నుం దుపయోగించుకొనుటకై దాచుకొనుట కు తృప్తమస్థానమైన యీ గిరిజా నితంబస్థానమున దాచిన రెండవ నారిత్రాడువలె చున్నది. (పొగడపండ) ఇట్టి యీ కేసరదామకాంచిని గిరిజ పడేపడే పైకి బట్టుకొనుచు వచ్చుచున్నది. (చూ. 31-35)

గిరిజా కల్యాణానంతరమునఁ బునర్జీవితుడైన మన్మథుఁడు తిరిగి ఈ గిరిజా సాధనముచే (ఈ నారిత్రే) మననారిని మోహపెట్టి తన కోపముఁ దీర్చికొన్నాఁడు కదా ! కనుక మన్మథుని ద్వితీయ మార్చివలె నీ గిరిజా నితంబ స్థితమగు కేసరదామ కాంచి, విశ్వమోహన కరముగఁ గరము ప్రకాశించుట సహజము.

మఱియుఁ “బద్ధిసీజాతికిఁ చెందిన యీ గిరిరాజకన్య, వామ దేవునివైపు వచ్చుచున్నపుడు ఈమె సౌగంధికనిశ్వాసమును జవిగొన్న యొక తుమ్మెద, ఆమె నిశ్వాసము పద్మపరిమళ మనుకొని యామె యధర సమీపమునఁ దిరుగుచున్నది. అప్పుడా లోలాక్షీ భయసంభ్రమములతో ‘లోలాక్షీ’ యగుచుఁ దన చేతిలోని లీలారవిందముచే నా తుమ్మెదను నివారించుచు వచ్చుచున్నది”

(చూ. కు. సం. సర్గ 31 శ్లో. 56)

ఇట్లు సంయమిండుండగు సర్వేశ్వరునిఁగూడ మోహపెట్టఁగల్గి సంతటి సమ్మోహనరూపముతో వికారకారులగు విలాసవైభవములతో మదజనకమగుచున్న ప్రకృతి ప్రాభవముతో ప్రభావితమై యాగిరిరాజ కన్య వచ్చి, యా సంయమిండుని సమీపించి, కిసలయఖండ మిశ్రితమైన వాసంతపుష్ప ప్రకరమును దత్పాదమూలమునఁ జల్లి, తన నల్ల విఘ్నరులలో జాలువారుచున్న నవకర్ణికార పుష్పములను ఒయ్యారముగ జూర్చుచు, కర్ణాలంకారముగధరించిన చిగురుటాకుజారునట్లు తనశిరము

వంచి యా మోహనగాత్రి యా సంయమికి మ్రొక్కెను. ఈ సుముహూర్తసమయమున సుమాస్త్రుఁడు సమీపించి, తత్సమ్మోహనరూపము నుత్తమోహరణముగఁ జేసికొని నాహసముతో నా సర్వేశ్వరునిపైఁ దన సమ్మోహన బాణమును బ్రయోగించెను. ఈ సరస సన్నివేశ ద్వయ సమ్మేళన శక్తిచే నా జితేంద్రియుని ధైర్యము, చంద్రోదయ సమయమున సముద్రమువలెఁ గొంచెము చలించినది. తోడనే మహేశుఁడు పర్వతరాజకన్య యధరమువైపు సాభిలాషముగఁ జూచినాఁడు. మహేశునిలోఁ గల్గిన ఈ సరస భానోదయము శర్వాణిలో శృంగార చేష్టితముల నుద్గమింపఁజేసి, చంద్రశేఖరుని ముఖమునైపు తన్ముఖమును ద్రిప్పించినది. విరూపాక్షునిచిత్తములో వికార ముదయించినది.

ఇట్టి వికార మీశున కింతవఱకుఁ దెలియనిది అకాండ జనిత మగు నిట్టి వికారమును దనలో నడంచికొని యీశుఁడు రుద్రుఁడై వికారకారకుఁడైన యా మదనుని, భస్మానశేషునిఁజేసి యచటవీడి యంతర్ధానము పొందెను. ఇంతటితోఁ దృతీయసర్గాంత మగును.

సమ్మోహనబాణముంబోలిన పార్వతీ సమ్మోహనరూప మిటు శర్వునిచిత్తమును గొంచెము మెత్తన చేయునంతవఱకే యుపయోగించినది. కనుక వికారకారకమైన సమ్మోహన బాణముతోపాటు వికార జనకమైన పార్వతీ సమ్మోహనరూపముకూడ వమ్మెపోయినది. గిరిజ శూన్యచిత్తయై గిరిరాజ గృహముఁ జేరుకొన్నది.

(ఇది పూర్వభాగము)

భారతీయ వివాహ సంప్రదాయములోఁ గన్యాదాత, వరునిగూర్చి

“ధర్మేవ, ఆర్థేవ, కామేవ. త్వయైషా నాఽతిచరితవ్యా”

“ఈ వధువుతోఁగూడి నీవు ధర్మార్థకామములను సమదృష్టితో నేవించవలయును” అని వరున కుపదేశించును. ఆవరుఁడపుడు ‘నాఽతిచరామి’ అని కన్యాదాతకు వాగ్దానము చేయును. ఈ సూత్రార్థమునే యీక్రింద సూక్ష్మార్థ మిట్లు స్పష్టము చేయుచున్నది.

“ఓ గిరిజా ! నీ విపు డర్థకామములయం దాసక్తి విడనాడి, ఒక్క-
 “ధర్మమునే” ఇంతగా నారాధించుచుండుటచే ధర్మమే “త్రివర్గములా”
 సారము కలదని నేను (కపట వటువు) తలంచెదను.

కనుక, భారతీయ పవిత్ర ప్రణయ జీవితపుష్పమాల్యము “ధర్మ-
 చార్థరేచ కామేచ త్వయైవా నాతి చరితవ్యా” అను సూత్రముచే
 సుసంగ్రహితమై సుబద్ధమై యున్నది. దీనిచే “అర్థకామములు ధర్మాను-
 స్యూతము లైనపుడే మానవానంద మందజేసి సార్థకము లగుచున్నా.”
 వను భావమును బైసూత్రము ధ్వనింపజేయుచున్నది. ఈ గృహ్య
 సూత్రార్థమునే కాళిదాసకవీంద్రుఁ డిటు వివరింపఁదలచి, భౌతికమైన
 ప్రస్తుత గిరిజాసౌందర్యమును నిరహంకారముగను ధర్మయుతముగను
 నిర్మలముగను సంస్కరింపఁ దలచి నాయీకా నాయకులను కవి
 దాత్యాలికముగ నిట వేటుచేసినాఁడు.

“సత్యము”నకు స్థానము లేనిచోట “శివ”ము నకును స్థానము
 లభించదు. ఈ సత్యము, శివము లేనినాఁడు “సుందరము” సున్న.
 కనుక సత్యము, శివము కలసి “సుందరము” తో సమ్మేళనము చెంది
 నపుడే అట్టిది “భారతీయ సౌందర్య” ముగఁ బరిణమించును. ఇట్టి
 పరిణామ మంతయుఁ దఱస్సుచేతనే సాధ్యమగును. ఈ పరమార్థమును
 బట్టి గిరిజా రూపమును సత్య సౌందర్య సంయుతముగ సరిదిద్దఁదలచి
 మనఃవి యిటు గిరిజచే (సౌందర్యగర్వితచే) దఱస్సుచేయించుటకు
 నిశ్చయించినాఁడు. కనుక గౌరియుఁ దండ్రి యనుమతితో

“ఇయేషసాకర్తు మవంధ్యరూపతాం సమాధిమాస్థాయ తపోభిరాత్తనః |
 అపాప్యతేవాతఫ మన్యభాద్వయం తథావిధం ప్రేమపతిశ్చ తాదృశః ||”

(5-2)

“ఉమాదేవి తన మొదటి నిరుపమ సౌందర్యరూపమును దపో నియ-
 మములచే నిపుడు “అవంధ్య” రూపముగా సంస్కరింప సమకట్టినది.
 ఇట్టిమి తన రూపము “నవంధ్య” ముగ సంస్కరింపనిచో నీశ్వరుని

యద్ధాంగము నాహరించునంతటి షవిత్ర సుస్థిరప్రేమయు, అఖండసౌభాగ్యసంభాతయగు మృత్యుంజయుఁ డంతటివాఁడు షతిగాఁ బ్రాప్తించుటయు అను నీ యభ్యుదయద్వయ మీ శర్వాణి కెట్లు చేకూఱఁగలను ?”

ఇట గమనింపఁదగిన విషయ మిది. గిరిజ తపోనియమములతో “నవంధ్య” రూపమును సంపాదింప సమకట్టినదికదా ! కాఁగా నింతకుఁ బూర్వమందుఁగల యీమె యంద మంతయు - విధాతకుఁగూడ వినోదమును గల్గింపఁజాలినంత కమనీయరూప మంతయు - “వంధ్య”మైనట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. కనుకనే గిరిజ తన “వంధ్య” రూపముతో శివుని చిత్తమును జూఱఁగొనలేక తత్వక్తయై, “షతి చిత్తము చూఱఁగొనలేని యతివ యందము అందమేకాద”ని తన యప్పటి వంధ్య రూపమును దానే నిందించుకొన్నది. (5-1)

ఇప్పటి యీమె సౌందర్యములో “సత్యత” లేకపోవుటచేతనే యీమె శివుని వశీకరించుకొనలేకపోయినది. కనుక నిపు డాలోటు తీర్చుకొనుటకై యీ గిరిజ తపశ్చరణమునకుఁ గడంగవలసివచ్చినది. కాఁగా తపశ్చరణము “సత్యసౌందర్య సంపాదక”మని స్పష్టమైనది. ఇట్లనుట కింకొక నిదర్శనముకూడ లేకపోలేదు. చూడుఁడు-కు.సం.లో.

“ఏతావాతా న న్వసుమేయ శోభి కాంచీగుణ స్థాన మనిందితాయాః |

ఆరోపితం యద్గిరిశేన పశ్చా దనన్య నారీకమనీయ మంకం॥(1-37)

“జితేంద్రియుఁడైన శివుఁడు అన్యస్త్రీలకు లభ్యముకాని తన తొడపై పార్వతీదేవిని ఆమె తపశ్చరణానంతరమందే అధిష్ఠింపఁ జేసికొనినాఁడన్నచో నామె నితంబబింబము తపస్సంస్కృత సౌందర్యసంయుతమై జితేంద్రియుని చిత్తమును గూడ రంజింపఁజేయునంతటి శోభకలదనియు, తత్ప్రాంతి యూహింపఁదగినదేగాని వర్ణింపఁదరము కానిదనియు, దానిచే “తపశ్శక్తి” యెంతటి దుష్కరకార్యములనైనను సుకరముగాఁ జేయుననియు నిట స్పష్టమగుచున్నది. కనుకనే

“యద్దుష్కరం యద్దురాపం యద్దుర్గం యచ్ఛదుస్తరం ।

తత్సర్వం తపసా ప్రాప్యం తపోహి దురతిక్రమం॥”

“ఏ వస్తువు మానవునకు దుస్సాధ్యము, దుర్లభము, దుర్గమము నగుచుండునో ఆదేవస్తువు తపశక్రిచే సుసాధ్యము, సులభము, సుగమము నగుచుండును. మనకు మన మహద్బలచే నొసంగఁబడిన ‘మూలశక్తి’ ఈ తపశ్శక్తియే. ఈ ప్రత్యేక శక్తియే భారతీయుల “ప్రత్యేకతకు” ప్రధానకారణము. ఇదియ ఏరి మూలధనము భారతీయులు తత్తరాల వఱకుఁ బుష్కలముగ వాడుకొన్నను దఱుఁగని, తెలియని వారి యీ మూలధనమే “తపోధనము”. ఇదియ ఏరి కంగరక్ష. ఇదియ ఏరి యిహపర సౌఖ్యమునకు మూలము. ఇదియ ఏరి ప్రపంచప్రళస్త్యాని రహస్యము. ఈ రహస్యమును మన కాలిదాసకివీంద్రుఁడు సంపూర్ణముగఁ దెలిసిన వాఁడు కనుకనే గారీదేవిచే మహాతపస్సు నాచరింపఁజేసి * తదాచరణాంతరమున నామెను బరమపావనమూర్తిగను, తపఃప్రభావ భాసిత దివ్యసౌందర్య సమలంకృత గను, వినిర్మల తేజో విరాజితగను బరిణమింపఁ జేసిండు. కనుకనే యీ పావనగాత్రి కారణమున పర్వతరాజు సాన్వయముగఁ బవిత్రీకృతుఁ డైనాఁడు (చూ. 5-35) ఇప్పటి యీమె రూపము పదార్థము బంగారమువలెఁ బవిత్రుల ప్రభావదీప్తమై, * మనీయ కాంక్ష గ భీరమై సత్యసౌందర్యముచే స్వయం ప్రభాసమాన మగుచున్నది నామె దీర్ఘకుండే - అప్పటి యాకిందర్పదర్ప చాహుకుండే - ఇప్పు డీమెచెంతకు మాయావటువై స్వయముగ వచ్చి ప్రసంగవశమునఁ దెలిసిన నామె మాంతరంగిక విశుద్ధికి వివశుఁడై యామె సచ్చలమున కిట్లు సంతపించును.

“యద్భవ్యతే పార్వతి! పాపవృత్తయే న రూపమిత్య వ్యభిచారి తద్భవః । తథాహితే శీల ముదారదర్శనే తపస్వి నామవ్యవ

దేశతాం గతం॥” (5-36)

* “మహా తపస్సాత్మ్య ఇవక్లితాః తపాః” (చూ. కు. సం. 5 పద్య)

“సుగుణసజ్జితమైవసురూపము పాపప్రవృత్తులకుఁ గారణము కానేరదు” అనుసూక్తి, ఓ గిరిరాజహిత్రీ! నీ విషయమున నెంతయు నిజమై యున్నది. సౌందర్య శేషధియైన నీయొక్క సద్వర్తనము ప్రస్తుతమున మహర్షులకుఁ గూడ మార్గదర్శకమై కీర్తింపఁబడుచున్నది.”

మన మహాకవి పై శ్లోకార్థముచే ‘యత్రాకృతిస్తత్ర గుణాః’ అను సూక్త్యర్థమును సువ్యక్తముచేసినాఁడు ‘భార్యారూపవతీ శత్రుః’ అను సామాన్యశాస్త్ర మిట కాళిదాస కవీంద్రునియొక్క పై విశేష శాస్త్రముచే బాధితమగుచున్నది. ఇప్పటి పార్వతీరూపము తపశ్చరణా త్పూర్వమువంటిది గాక, యిప్పుడు శాంతగుణ సజ్జితమై, నిర్మల తేజ స్సంభరితమై సత్యశోభా సముల్లసితమై, యాధ్యాత్మిక తేజో విరాజ మానయై య మ్మాయావలుచిమానసమునకు సంతోషకారణ మైనది. కాఁగా సత్రవర్తనము, సచ్చీలము, మాఖ్యముగఁ దపశ్చరణము అను నివి లోకీక సౌందర్యమునకు, బంగరునకుఁ బోమళమునలె నపూర్వ శక్తిని శోభను బ్రసాదించునని ప్రస్ఫుట మైనది.

పై విధముగఁ దపశ్చరణానంతరమునఁ బార్వతీరూపము పర మేశ్వరుని నేత్ర చకోరములకుఁ జంద్రికయై, తన్మానసమున రాజ హంసమై రాణించినది. అమ్మాయావటు విచ సఫలమనోరథుఁ డయ్యెను. ఈతఁడీ తపశ్చరణముగూడ నిందులకై యుద్దిష్టము కావచ్చు నని మన ముఁకొన్నదే కదా! అనుకొన్నదే యైనది. ఇక మాయా రూప మెందులకు? చల్లకువచ్చి ముంతదాచుట యెందులకు? కనుక అమ్మాయావటువే మహేశుఁడై య మ్మగువచెంత నిలిచి యిట్లనును.

“అద్య ప్రభృ త్తవనతా.గి తవాస్మి దాసః క్రిత స్తపోభిరితి వాదిని చంద్రమౌళౌ.....”

(చూ. ఈ. సం పంచమసర్గాంతము)

“ఓ సుందరాంగీ! నేఁడు మొదలుకొని నేను నీకు దాసుఁడనైతిని. కారణ మేమనఁగా, నీవు నీ తపోధనములు పెచ్చించి నన్ను నిక్క-

ముగ నీవానినిగఁ జేసికొంటివి” అని యా చంద్రశేఖరుఁడు తన ప్రణయచంద్రికా సమ్మిశ్రితమైన, శేఖరీకృత చంద్ర చంద్రికతో నా శర్వాణియొక్క బాహ్యభ్యంతర పరితాపములను శాపి ఒక్క ఊణములో నామె యంతరంగము నానందభరితముఁ జేసెను.

ఇంతటితో గౌరీతపస్సు పరిపూర్ణముగ ఫలించినది. ఇట్లుమా మహేశ్వరు లొండొరుల తపస్సులకును ఒండొరులు ఫలరూపములుగఁ బరిణమించినారు.

శ్రీ కాళిదాసమహాకవి ధర్మమా యని యానాటి గౌరీతపస్సు ఈనాటికిని భారతీయ కన్యకారాజముపాలిటి కల్పతరువై, నూత్న వధూవరుల భవిషాభాగ్య జీవితమునకును, జీవిత సౌభాగ్యమునకును అంకురార్పణ మగుచున్నది. ఈ గౌరీతపస్సుతోపాటు మన కాళిదాస కవీశ్వరుని “సౌందర్య సమారాధనము” గూడ “సత్యం” పదభ్రాజు మానమై, గౌరీకళ్యాణ మహోత్సవముతో, లోక “శివం” కర్మమై, సర్వాంగ “సుందరం” అను సూక్తికి జక్కని నిదర్శనమై సమర్పి పించినది. కనుకనే యీ గౌరీశంకరులు “పరస్పర తపస్సంపత్ఫలాయితౌ పరస్పరు”లై “ప్రపంచ మాతాపితరు”లై ప్రపంచ మాంగళ్యమున కాదిదంపతు లైనారు. దీనితో భారతీయ ప్రణయము పవిత్రశక్తి భాసురమై జగన్నాంగళ్యమునకు మంగళతోరణ మైనది.

ఇక పై శ్లోకములో వ్యంగ్య మర్యాదచే విశేషార్థమొకటి విని పించుచున్నది. ఈ యర్థము “సౌందర్య” వర్ణనములో కాళిదాస కవి శ్వరునికిఁ గల ప్రత్యేక దృష్టిని, పరమార్థ దృష్టిని బ్రత్యక్షముగఁ బ్రకాశింపఁజేయుచు నీ కవీంద్రుఁడు “సౌందర్యమున” సర్వాంగ సుందర ముగా నారాధించి ధన్యుడై నరీతి నిట స్పష్టము సేయుచున్నది. ఇఁకా డీ కవీశ్వరుఁడు, తపఃప్రభావ భాసుర సౌందర్య భాసిత యగు శర్వాణి

రూపములో సౌందర్యాధిదేవత * యగు సాక్షా జగజ్జననీ రూపమును (కాళీ రూపమును) సందర్శించి యిట్లు తన జన్మమును ధన్యమొనర్చుకొనుచున్నాడు, దర్శించుడు.

అవనతాంగి=సౌందర్య భారేణ అవనతాన్యంగాని యస్యాః, అతః హే సౌందర్య రూపిణి †; హే కాళి! అస్మి=అహం; † తవ=కాళీ రూపాయాః తవ; దాసుః=అర్థా త్కాళి దాసోహం;” అని స్వనామధేయోచ్ఛారణ పూర్వకముగ ‡ పార్వతీరూపములో నున్న కాళీమాతకుఁ దన యారాధ్యదేవత కీ కాళిదాసు వ్యంగ్య మర్యాదచే నంజలి ఘటించి, తన నామధేయముతోఁబాటు తన జీవితమునుగూడ కాశ్యనుగ్రహపాత్రముగఁ జేసి, (యీ సౌందర్యారాధనతో సహా) ధన్యముచేసికొనినట్లిచ్చట నాకు గోచరించినది. కాళిదాసు శాకుంతల

* గిరిజ సౌందర్యాధిదేవత యనుటకు శ్రీ ఆదిశంకరుల యీ సౌందర్యలహరీ స్తుతియే చక్కని నిదర్శనము.

“హరిస్తామారాధ్య ప్రణతజన సౌభాగ్య జననీం
పురానారీధూత్వా పురరిపు మపిక్షోభ మనయత్
స్మరోపిత్వాం నత్వా రతిసయన లేహ్యేనవపుషా
మునీనామప్యంతః ప్రభవతిహి మోహాయ జగతాం||”

(5-శ్లో)

“ఓ శర్వాణీ! పూర్వము శ్రీహరి నిన్నారాధించుటచేతనే జగన్తోహినీరూపము దాల్చి మహేశునిగూడ మోహపెట్ట గలిగినాడు. ఇట్లే మన్మథుఁడు, జననీ! సౌందర్య నిధివైన నిన్ను సేవించుటచేతనే రతిసేత్రపర్వమైన తన సమ్మోహన రూపముతో మును అనుగూడ మోహపెట్టుచు, జనతయొక్క చిత్తములను బిందరవందర చేయుచున్నాడు.

♦ “త్వదీయం సౌందర్యం తుహిన గిరికన్యే తులయితుం
కపింద్రాః కల్పంతే కథమపి విరించి ప్రభృతయః...” (చూ. సౌందర్యలహరి)

† అస్మిత్యహమర్థే “అన్యయం” ఉదాహరణ:- “పాదప్రచార ఇతి-నుందరి! నాస్మిద్యాయే” ఓ సుందరాంగీ! నీ చేసినపనికి నేను చింతింపను.

‡ “తతోభివాదయే ద్వృద్ధానసావహమితి బ్రువన్” (గృహ్యసూత్రవివృతి)
దేవతలకుగూడ తమపేరు చప్పురించి నమస్కరించుట శిష్ట సంప్రదాయము.

భరతవాక్యముతోఁ గోరిన భువనస్థ రాహిత్యకాండ, వైనిగల నా భావమునంగీకరించు పనుకొందును. ఇది సహృదయ సంగ్రాహ్యము

ఇంతవఱకుఁగల నా యాశయసంతతి నాదరించుచు, వానిని వివరించి విస్ఫుటము చేయుచున్నట్లున్న శ్రీ అరవింద యోగీంద్రుల యమ్మతానూనమాన్యభావములఁగొన్నిటి నిటఁ బాఠకుల కందించుచుంటిని. పార్వతీదేవియొక్క మొదటి భౌతిక సౌందర్య సర్వస్వము శక్తిరహితమై, ఈశ్వర తీరస్కృతము కాఁగా నదే తపన స్సౌశీల్యముల సంస్కర్మముచే శక్తియుతిమై పరమేశ్వర పరిగృహీతమైన క్రమపరిణామ రీతి నీ క్రింది యోగీంద్రుల వాక్యములు వ్యక్తముచేయుచున్నవి.

పార్వతీ సౌందర్యము లోకాతీతము. దానిని కవి తన యసాధారణ శిల్పసామర్థ్యముతో నుత్తమ చిత్రకారునివలెఁ జిత్రించినాఁడు. పార్వతి యాసమయమున నొక యుత్తమ ప్రబంధనాయకయే యైనది. తా నట్టి సౌందర్యవతి నని గిరిరాజసుతకుఁ గూడఁ దెలియును. యశావన మీ యహంకారమునకుఁ గరావలంబన మొసంగినది. ఈ స్థితిలో నామె శివుని వశీకృతునిఁ గావించుకొనుటకై శుశ్రూష మొనర్చినది. ఈమెకు మన్మథుఁడు, మన్మథున కీమెయు, నిరువురకు మాధవుఁడును సాయపడి విధలు లైనారు. భౌతికశక్తి ఆత్మశక్తి నెప్పటికిని జయింపలే దను నాధ్యాత్మికరహస్య మిందు (కాళిదాసుచే) కావ్యమార్గమునఁ (కాంతా సమ్మిళితముగ) బ్రబోధింపఁ బడినది.

అహంకారము రజోగుణలక్షణము. ఈరజోగుణ మణంగినఁగాని సత్త్వోదేకమున కవకాశములేదు. సత్త్వోదేకమునఁ గాని శివ వశీకరణము సాధ్యముకాదు. ఈవిధముగా నామెకు (ముందు) సాధనసంశుద్ధి లేదు. ముందుగా శారీర సౌందర్యాహంకార మణఁగవలయును. ఆపూర్వామెయందలి రజోగుణ మణఁగును. పిమ్మటఁ దన మొనరించినచో సత్త్వముదేకించును. నైష్ఠిక సౌందర్యజ్యోతి వెలుఁగొందును. ఆపూర్వామె తనకుఁ బ్రతిగ్రహణ యోగ్యయగునని యెంచి యశావనాహంకార కారకుఁడైన మన్మథుని భస్మమొనర్చి శివుఁ డంతర్హితుఁ డయ్యెను.

మన్మథ నిర్మథనముతో పార్వతి యావనాహంతార మంతరించెను. శివుఁ డరూపహార్యుఁడనియు * అతనిని సాధించుటకుఁ దన సుందరశరీరసంపద నిరర్థకమనియు (నామె)సమర్థించుకొన్నది. దుర్లభుఁడైన శివుని సమాగమమునకు మార్గాంతరముగానక తపోదీక్ష వహించినది. ముందు సర్వసమత్వమును అలవరచుకొన్నది. వృక్ష లతాదులందు, కురంగ శాబకములందు వాత్సల్యము నెఱపినది. శీతోష్ణాది ద్వంద్వములందు సమభావము సాధించినది. ఈ విధముగా పార్వతి (ప్రకృతిరూపిణి) ప్రకృతితో నభేదమునొందినది. ఇంక పురుషునితో (శివునితో) నొందవలసియున్నది. (కనుక) నిత్యాభియుక్తురాలై యనన్యచిత్తముతో శివునిఁ బర్యవసించి యాకర్షించినది. అతని యగ్ని పరీక్షలో నెగ్గి హరునిఁ గైవసము గావించుకొన్నది. శారీరకముగాఁ గూడ నద్వైతసిద్ధి (అర్థనారీశ్వర రూపము) నంది లోకారాధ్య యైనది.

పార్వతీ సౌందర్యము ప్రణయమునందును, ప్రణయము పరిణయమందును, పరిణయము కుమార ప్రభవమునందును సార్థకత నొందెను. శివుని వశీకృతునిఁ గావించుకొనుటతో నామె ప్రేమ తనివి సనలేదు. అతని మెప్పించి శరీరార్థము నాచికొన్నఁగాని (ఆమె) కృత కృత్యత భావింపలేదు. జగత్పితకు భార్యయై జగదుద్ధారకుఁ డగు కుమారస్వామిని బ్రవాదించి జగన్మాతృ గౌరవ మందుకొన్నది. ఇందలి క్రమపరిణామము, పాత్రోన్మీలనవిధానము, భారతీయ ప్రణయ రహస్య గోపనము భావించుకొలంది భావింపఁజేయును. ఆనందించుకొలఁది నానందింపఁ జేయును.

“పరస్పర తపస్సంప త్ఫలాయిత పరస్పరౌ ।

ప్రపంచ మాతాపితరౌ ప్రాంచౌ జాయాపతీ స్తు మః॥”

* భవుడు కేవల భౌతికసౌందర్యమునకు వశుఁడుకాదు!

♦ “తేహం నిత్యాభియుక్తానాం యోగజ్ఞేమం వహామ్యహం” గీత.

శా కుం త ల శ కుం త ల

శ్రీ కాళిదాస కవీంద్రుని శకుంతలా సౌందర్య సర్వస్వమును సందర్శించుటకు ముందు మనము గిరిజా సౌందర్యముతో శకుంతలా సౌందర్యమునకుఁగల సామ్యములను దెలియుట మంచిది.

పార్వతీదేవి జన్మచేతనే పవిత్రురాలైనది. హిమవంతుఁ డీమే జన్మచే, మందాకినీ నదిచే స్వర్గమువలఁ బవిత్రుఁడై విభూషితుఁ డయ్యెను. (చూ. కు. సం. 1-28) ఇట్టి యీమే బాల్యకీర్తిగలుకూడ పవిత్ర “మందాకినీ సైకతవేదిక”లోఁగడచినవి. (చూ. కు. సం. 1-29)

ఇట్లీమే బాల్యజీవితమంతయు హేమవత దివ్య భూములలోఁ గడచినది ఇది సీమేయకావననయస్సు పవిత్రస్థాణ్వాశ్రమములోఁ దప మొనరించెడు పరమేశ్వరుని పరిచర్యతోఁగడచినది. (చూ. కు. సం. 1-60)

ఇది శకుంతలయు జన్మచే నప్సరస్సంభవ; * మహర్షి తనూజ; కనుక అప్సరశ్రీ యొక్క దివ్యసౌందర్య వైభవము, మహాముని మహాత తేజము ననునవి యీమేలొ మేళన మందినవి. ఈమే బాల్య జీవితమంతయు “కులపతి” కణ్వాన్ని తపోవనములోఁ గడచినది. ఆ వాతా వరణమంతయుఁ బ్రశాంతతతోఁ బరిపూర్ణము, పరిపూతము నైనది. నిజమున కా కణ్వాశ్రమము “శాంతినికేత” మనవలెను. ఆ తపోవన మంతయు నిత్యమును యజ్ఞయాగాదిక్రతువుల పవిత్రాహుతి గంధ ములతోఁ బరిమళించుచుండును. † ఇట్టి ప్రశాంత పవిత్ర తపోవనములోఁ బెరుగుచున్న శకుంతలకు, ఆమె చెలిమికత్తియలతో పాటు అచ్చటి ముగ్ధ మృగములు, పక్షిపక్షార్థైక జీవనముగల పాదపములు, లతలు,

* “సుయవతి సంభవం కిలమశేరపత్యం తదుజ్జితాధికతం...” (చూ. శాకుంతలం అంకం)

† ఈ మహాకవి కావ్యతపోవనము లాయా క్రతువుల యాహుతి గంధములతోఁ బరిమళించుచునే యుండును “...భిన్నో రాగఃకిసలయ రుచా మాజ్యసూమోద్ధమేన...” (చూ. శాకుంతలం అంకం) “...పునాసం పవనోద్ధూతైర్ధూమై రాహుతి గంధిభిః” (ఘనశ కావ్యం)

పక్షులు మొదలగునవి ప్రేమపాత్రములైనవి. శకుంతల వృక్షములకు ముందు జలములిడి పిమ్మటనే తానుత్రాగును. లతలకు నొప్పికలుగు నని వాని కిసలమైనను ద్రుంపదు * గిరిజయుఁ దన తపశ్శ్రవణావసరమున నచ్చటి వృక్షకములను ఘట స్తన ప్రసవణములతోఁ బెంచి వానియందుఁ బుత్రవాత్సల్యము నెఱపినది (చూ. కు. సం. 5-14) ఇట్లిరువురును దమలోదాగియున్న విశాల విశ్వప్రేమ మున్నందు విశ్వజనీనమై విరాజిల్లునట్లు బాల్యముననే తమ ప్రేమామృతమును జరాచర ప్రకృతిలో నొలికించి, జగన్నాథను మఱొకరు భరతమాత గను కాఁబోవు పవిత్రపరిణతి నిప్పుడే తమ ప్రవిమల ప్రవర్తనమునఁ బ్రకటించినారు. ♦

ఇక వీరిలో నాశ్రమవిరుద్ధమైన వికారమునకుఁ గారకులు, అటు భావజుడు, ఇటు భావజరూపుఁడు దువ్యంతుఁడు ఈ భావజల రాకయే ముగ్ధులగు పార్వతీ శకుంతల శృంగార భావ సాగరములకు నిజముగ 'రాకయే' (16 కళలతోనున్న చంద్రుఁడుకల పౌర్ణమి) మైసది. కాఁగా నిక వీరి యిప్పటి యావనోద్రిక్తతతోఁ గూడిన సరస భావనాహిని గల్లుతెంచుకొని పొంగి పొరలుచుండెను. అశాశ్వత మగు నిట్టి యావనోద్దామతనుండి యుదయించిన ప్రేమగూడ నశాశ్వతముగనే యుండును. ఇట్టి ప్రేమ భారతీయ సంస్కృతికి విగుర్ధమైనది. ఇంతియే కాక మన కాళిదాసకవి తన సౌందర్య వర్ణనమును సచ్చిదానందాత్మకమగు దివ్యప్రణయమునందే పర్యవసంపఁ జేయుచుండు నను విషయమును పార్వతీ సౌందర్యోత్తరభాగములోఁ గన్గొని యుంటిమి. కనుక నిట నవయావనాహంకార దోషదూషితమైన వీరి ప్రేమను నిరాకరింపఁ దలచినట్లు మన కవీశ్వరుఁడు, అట పార్వతికి ముక్కంటి కంటిమంటలను, ఇట శకుంతలకు అగ్నివంటి దుర్భాసుని

* (చూ. శకుంతలం 4 అంకం శ్లో. 8, 13, 14, అంకం) "అస్తిమమాపి సౌందరస్నేహ ఏతేషు తరుషు"

♦ (చూ. కు. సం॥ స్కం 5. శ్లో 14, 15.)

దుర్భర శాపమును గల్పించినాడు. అహంకార నిష్కాసన సమర్థములైన యీ సన్నివేశ (దృశ్య) ప్రయోగబలముచే వీరి యావనాహంకార కిల్బిష మంతరించినది. ఇంక వీరికి జిత్రనైర్మల్యసిద్ధి కలుగుటకై వీరిచే మనఃవి తపస్సు చేయించినాడు. దీనితో వీరి శీలాదులు పదార్థాన్ని బంగారమువలె వినిర్మలములై విశిష్ట తేజోవిరాజమానములైనవి. ఇట్టి వీరి నైర్మల్యము వీరి సౌందర్యమునకుఁ బవిత్ర శక్తి మత్స్యమును, దివ్యకాంతిమత్స్యమును బ్రసాదించినది. ఇంక వీరు తప మొనరించిన ప్రదేశములుకూడ గౌరీశంకర శిఖర దివ్యభూములు, శాశ్వతానందనిలయమైన మారీచమహర్షి దివ్యాశ్రమ స్వర్గభూములు. ఇచ్చటి దివ్యవాతావరణముకూడ వీరి జీవితములను దివ్యభావ భాసితములుగఁ జేయుటలోఁ బరమోపకారమైనది.

పై విధముగ మన కవీంద్రుఁడు తన కావ్యనాయికల సౌందర్య సమాధృతిని గ్రమముగఁ బరిణామ భాసురముగ దిద్దితీర్చి ఆ నాయికలు విశ్వప్రేమ విరాజిత విశుద్ధమానసలుగఁ బరిణతిగాంచిన పిమ్మటనే వారి నాయకులతోఁ జేర్చి 'మాతృత్వ' పదముతోను, 'జగన్మాతృత్వ' పదముతోను వారి జన్మలను ధన్యమొనర్చినాడు.

ప్రస్తుతమున, భౌతికమై యస్థిరమైన శకుంతలా సౌందర్యమును నిత్యమై, యాధ్యాత్మిక తేజస్సందీప్తముగఁ బరిణమింపఁజేసిన మన కాళిదాసకవీంద్రుని సౌందర్య పరిణామక్రమరీతి అతి నిపుణమై, సహజ సుందర సుకుమార సులలిత మనోహరము నై యున్నది. ఈ విషయ జాత మంతయు విస్పష్టమగుటకై జర్మన్ మహాకవియైన 'గెథే' మహా శయునియొక్క యొకచిన్న యాంగ్లగీతమును, శాకుంతల కథామంజరీ సౌభాగ్యవిశేషములను ఖండఖండాంతరములలో వెదఁజల్లిన దాని నిటఁ గైకొందును.

క్రొత్త పరువములో నున్న పుష్పములు క్రమ పరిణతితో ఫలము లైనట్లు, శకుంతలయొక్క భౌతిక సౌందర్యము క్రమ వికాస

ముతో నొక్కటనే అధ్యాత్మిక సౌందర్యముగఁ బరిణతిఁ జెందిన
క్రమము నీ పద్యము తెలుపును అనగా నవకుసుమములు వాని
ఫలములు ఒక్కసారిగనే ఈ నాటకమునఁ జూడనగును.

(Sakuntala Its inner meaning)

“Would'st thou the young year's blossoms
and the fruits of its decline,

And all by which the soul is charmed,
Enraptured, feasted, fed.

Would'st thou the Earth and Heaven itself
In one sole name combine ?

I name thee, O Sakuntala ! and all at
Once is said, (Goethe)

తన యాంగ్లమాతృకకు శ్రీ “గొథే” మహాకవియే భావానువాదముగ
స్వయముగ వ్రాసిన చక్కని సంస్కృతమే యీ క్రింది శ్లోకము.

“వాసంతిం కుసుమం ఫలంచ యుగపత్ గ్రీష్మస్య సర్వంచయత్
యచ్చాస్య నృనసో రసాయన మత స్సంతర్పణం మోహనం ।

ఏకీభూత మభూతిపూర్వ మథవా స్వర్లోక భూలోకయోః

ఐశ్వర్యం యది వాంఛసి ప్రియసఖే శాకుంతలం నేవ్యతాం॥”

పై “గొథే” పద్యమునకు “విశ్వకవి” శ్రీ రవీంద్రనాథ ఠాకూర్
మహాశయుని యాంగ్ల వివరణమే యీ క్రిందిది. * ఈ విరణము
పై యాంగ్ల పద్యమునకు భాష్య మనఁగియున్నది.

* ‘Goethe’ the master poet of Europe, has summed up his criticism of Sakuntala in a single quatrain ; he has not taken the poem to pieces. This seems to be a small thing like the flame of a candle, but it lights up the whole drama in an Instant, and reveals its inner nature.

In Goethe's words, Sakuntala blends together the young years blossoms and the fruits of maturity ; it combines heaven and earth in one.

We are apt to pass over this eulogy lightly as a mere poetical out burst. We are apt to consider that it only means in

Contd

effect that Goethe regarded Sakuntala as fine poetry. But it is not really so. His stanza breathes not the exaggeration or rapture but the deliberate judgment of a true critic. There is a special point in his words. Goethe says expressly that Sakuntala contains the history of a development — the development of flower into fruit, of earth into heaven, of matter into spirit.

In truth there are two unions in Sakuntala and the motif of the play is the progress from the earlier union, of the first Act, with its earthly unstable beauty and romance, to the higher union in the heavenly hermitage of eternal bliss described in the last Act.

This drama was meant not for dealing with a particular passion, not for developing a particular character, but for transmitting the whole subject from one world to another—to elevate love from the sphere of physical beauty to the eternal heaven of moral beauty.

“.....In the first Act the poet has not concealed the gross earthliness of the fall of Sakuntala; he has clearly shown, in the conduct of the hero and heroine alike, how much desire contributed to that fall. He has fully painted all the blandishments, playfulness and fluttering of the intoxicating sense of youth, the struggle between deep bashfulness and strong self expression.

This is a proof of the simplicity of Sakuntala. Dushyantas conquest of Sakuntala has been very naturally drawn. With equal ease has the poet shown the deeper purity of her character in spite of her fall—her unimpaired innate chastity. This is other proof of her simplicity.

The flower of the forest needs no servant to brush the dust off her petals. She stands bare, dust settles on her, but in spite of it, she easily retains her own beautiful cleanliness. Dust did settle on Sakuntala. But she was not even conscious of it like the simple wild deer; like the mountain spring, she stood forth pure in spite of mud.

ఇట్లే శకుంతలకు పతి నిరాకరణరూపమైన భౌతికపతనము క్రమపరిణతితో నాధ్యాత్మికోన్నతిగ సరిణామముఁ జెందినవిధమే పై రవీంద్రుని యాంగ్లవాక్యముల లోని విషయము.

“యూరఫ్” ఖండ మహాకవియైన “గ్రాథే” * శాకుంతల నాటకమును గూర్చిన తన విమర్శను ఒక్క చిన్న పద్యముతో అఖండముగ నిట్లు సంగ్రహించెను. పై పద్యము దీపకలికనలె మనకుఁ జిన్నదిగ కనుపించుచున్నను, (ఇది) శాకుంతల నాటకమునంతటను నొక్క ఊణముతోఁ బ్రకాశింపఁజేసి, దాని యంతరార్థము నొక్క సారిగఁ బ్రస్ఫుటము చేయును.

“గ్రాథే” మహాశయుఁ డనినట్లు నవయానన వికాస విలసితము లగు పుష్పములు తమ పరిణామరూపములైన ఫలములతోఁ జెందిన సరస సమ్మేళనమే “శాకుంతల నాటకము” మఱియు నీ నాటకము స్వరూపిలోకముల నొక్కచోట నతి సహజముగఁ గలుపఁగల్గిన పరంధామము.

ఈ నాటకము దివ్య కవితా సౌందర్య సందేశ సంభరితమని యె చి “గ్రాథే” ఆనంద పారవశ్యముతోఁ జేసిన కేవల తత్కవితావేశ వి అనుకొని మనము పై ప్రశంసా పద్యమును జలకనగ భావింప వచ్చును. కాన మన భావన వాస్తవికము కాదు. ఎందుకనిన, పై యాంగ్ల పద్యము “గ్రాథే” మహాకవి కేవల ఆనంద పారవశ్యముతోఁ జెప్పినదికాదు. ఇతఁ ఆ పద్యము కాళిదాస కవీంద్రుని కవితా తత్త్వ నిర్ణాయకమైన ఒకసాహిత్యవిమర్శకాగ్రేసరునియొక్క నిష్పాక్షికమైన, నిస్సంకోచమైన, న్యాయసమ్మతమగు తీర్పు.

కనుకనే “గ్రాథే” యొక్క పై సుభాషితములలోఁ బ్రత్యేకమగు నంశము (పరమార్థము లేక సత్యము) అంతర్లీనమై యున్నది. అదే మనఁగా పుష్పము ఫలముగను, భూతలము స్వర్గముగను, భౌతికము

* “గ్రాథే” ఇతడు జర్మన్ మహాకవి. నాటకకర్త, శాస్త్రవేత్త, సారస్వతి విమర్శకుడు, సర్వతోముఖ ప్రతిభికలవాడు, ప్రభుత్వోగి. ఇతడు వెలుతురు, వృక్ష, జంతుజీవనములనుగూర్చి పరిశోధన గావించెను. భావకవి. ఇతడి కాలము క్రీ. శ. 1749 నుంచి 1892. ఈయన రచనలనేకములు ఐరోపియన్ భాషలలోనికి బరివర్తనములైనవి.

ఆధ్యాత్మికముగను పరిణామము చెందుట - వీని క్రమ పరిణామ చరిత్రయే 'శాకుంతల నాటక'మని 'గొథే' తన పద్యములో నొక్కవక్కాణించినాడు.

వాస్తవమున కీ నాటకములోఁ జక్కని రెండు కలయికలు కలవు. మొదటి యంకములోని నాయికానాయకుల కలయిక భౌతికమై, అస్థిరమైన సౌందర్యముతోను, శృంగారముతోను గూడియున్నది. ఇఁకఁ జివరియంకములోని కలయిక శాశ్వతానందదాయకమగు మారీచ మహర్షి దివ్యాశ్రమములో జరుగుటచే ఆధ్యాత్మికానంద దాయకమై యున్నది ఇట్లే నాయికానాయకుల మొదటి సమావేశనము చివరి నైతిక సమ్మేళనముగా నెట్లు పరిణతమైనదో అట్టి పరిణామక్రమమును జూపుటయే యీ నాటక లక్ష్యము.

ఒక ప్రత్యేక భావప్రబోధమునకుఁ గాని లేక, ఒక ప్రత్యేక పాత్రచిత్రణమునకుఁ గాని యీ శాకుంతల నాటక (రచన) ముద్దేశింపఁబడలేదు. ఇఁక ఈ నాటక కథావిషయ మంతటిని ఒక ప్రపంచము నుండి మఱియొక ప్రపంచములోనికిఁ బరివర్తనము సేయుటకును, భౌతిక సౌందర్య పరిమితమగు ప్రేమనుండి నైతిక సౌందర్య సంయుతమై, శాశ్వతానందదాయకమైన దివ్యప్రణయస్వర్గమునకు భారతీయ దంపతుల నుద్ధరింపఁజేయుటకును ఈ నాటక ముద్దేశింపఁబడినది...

శాకుంతలమునుగూర్చి వ్రాసిన శ్రీ రవీంద్ర కవీంద్రునియొక్క పై యాశయములలోని పరమార్థమును శాకుంతలోదాహరణములతో నిఁక నిరూపించి చూపెదను. పార్వతీ సౌందర్యమునువలె శకుంతలా సౌందర్యమునుగూడ "పూర్వోత్తర" రూపముగ విభాగించి చూచిననే యిచ్చుటి విశిష్టత విశదమగును. కనుక ముందుగ శకుంతలా భౌతిక సౌందర్య వైభవము నవలోకించుదము.

ఈ నాటకములోని నాందీ ప్రారంభవాక్యమే శకుంతలా సౌందర్య సర్వస్వమునకు నాంది యగుచున్నది.

“యాసృష్టిస్సృష్టరాద్యా...” యా=ఏ శకుంతల; స్రష్టః=
=(కాళిదాసకవి) బ్రహ్మయొక్క; ఆద్యాసృష్టిః=మొదటిసృష్టియో;
అనగా “కాళిదాసకవిబ్రహ్మయొక్క సుందరవస్తు సృష్టిలో శకుంత
లయే యుత్తమోత్తమమగు మొట్టమొదటి సుందరవస్తుసృష్టి” యని
యిట ధ్వనించుచున్నది. ఈ ధ్వన్యర్థమే యిట వివరింపఁబడుచున్నది.

దుష్టంతుఁడు కన్యాశ్రమముం జేరి పాదపాంతర్హితుఁడై
యచ్చటిపడుచుల విప్రసంభాలాపములు వీనులవిందుగ వినుచుండఁగా
నాయిక,

“అనసూయే ! అదయపినద్దేన అనేన స్తనవల్కలేన

ప్రియంవదయా బలవన్నియంత్రితాస్మి శిథిలయతావదేనం.”

అని ప్రతి ఊణమునను సంవర్ధమానమగుచున్న తన యౌవనసంరం
భంబును అప్రయత్నంబుగనే యచ్చటి విశాంపతికి నామె వినిపింపఁ
జేయును.

ఇందుల కామెప్రియసఖి ప్రియంవదః— సఖి శకుంతలే !
అత్ర తావత్ప్రయోధరవిస్తారయితృక మాత్మనో యౌవన ముపాల
భస్య కిం మా ముపాలభనే ?”

ఇట్లు ముగ్ధమోహనములైన యాముదితల మోహనాలాప
ములను వీనులవిందుగ విన్న విశాంపతి యా నాయికా యౌవనవిలాస
వైభవములను జూచి చూచి తనలో “ఈ శకుంతల ధరించిన వల్క
లము (నారచీర) ఈమె శరీరమునకుఁ దగనిదే. ఇట్టి యీ వల్కలము
కూడ నీ సహజ సౌందర్య శోభితకు అలంకారశోభనే యాపాదించు
చున్నది. ఎట్లనఁగా—

“పద్మమునకుఁ జుట్టువాటియున్న నాచు, ఆ పద్మమునకు ఒక
క్రొత్తయందము నాపాదించినట్లును, చంద్రునిలోని మలినకళంకము
కూడ ఆ చంద్రునికి కాంతి లక్ష్మీనే ప్రసాదించియున్నట్లును, ఈ

శకుంతలకు అననరూపమైన యీ వల్కలముకూడ అధిక సౌందర్యమునే గల్గించుచున్నది. స్వతః మధురమైన యాకృతిగలవారు ఎంతటి తక్కువ వస్తువును ధరించినను, ఆ వస్తువు వారికి సమధికసౌందర్యమునే సమకూర్చుచుండును.” స్త్రీలు తాము అలంకారములు ధరించనప్పుడు కూడ ఎవరి యాకృతి రమణీయముగా నుండునో అట్టి “యాకృతి” “మధురాకృతి” అనఁబడును. నిరలంకారలై వృక్ష సేచనముఁ గావింపుచున్న మునికన్యకలను జూచి రాజు తనలో “అహో! మధురమౌసౌందర్యన” మృదుచు, వారి యపురూపపు టండమున కచ్చేరువండును.

ఇట్టి రూప “మాధుర్యము” నే యీ కవి, తన మాళవికాగ్ని మిత్ర నాటకములో మాళవికనుగూర్చి రాజుచే “అహో! సర్వావస్థాసు చారుతా శోభాంతరం పువ్యతి” అనిపించును. ఇట “సర్వావస్థాసు...” అనఁగా అలంకారములు లేనప్పుడును అని భావము. ఇట్లు “మాధుర్య” లక్షణములతోఁగూడిన శకుంతలా సౌందర్యము, స్వర్ణాలంకారమైన యూర్వశీ సౌందర్యమునుగూడ “త్రోసి రాజు” అనుచున్నదిట అవధరింపుడు.

“అభరణస్యాభరణ ప్రసాధనవిధేః ప్రసాధనవిశేషః ।

ఉపమానస్యాపి సఖే ప్రత్యుపమానం వపుస్తస్యాః॥”

(విక్రమోర్వశీయనాటకము 2-3)

అగ్నిమిత్రుఁడు విమాపకునకు ఊర్వశీ సౌందర్యము నిట్లు తెలుపుచున్నాడు.

“మిత్రమా ! ఊర్వశీయొక్క యుజ్జ్వలరూపము ఆభరణవస్తువులన్నిటికిని ఉత్తమాభరణము. ఇట్లే యామె రూపము అలంకరణ విశేషములకెల్ల నూతచాలంకరణము. వేయేల ? వయస్యా ! ఈ యూర్వశీయొక్క యుత్తమరూపము ఉపమానవస్తువులకే (చంద్రారవిందాదులకే) ఏకైకమైన యుత్తమోపమానము” ఇట్లు ఊర్వశీ

రూపము ఆభరణములకే యాభరణము కాంగల్గుచుండగా శకుంతలా రూపము ఆభరణములుకాని (తక్కువైన) వస్తువులనుగూడ పండగింపఁ జేయుచు, అట్లందగించుచున్న యా (తక్కువ) వస్తువుచే నిరిగి యా శకుంతలారూప మందగింపఁజేయబడుచుండుట, యిటు గమనింపఁ దగిన విశేషము. * ఈమె కాళిదాసకవిబ్రహ్మయొక్క సుందర వస్తు సృష్టిలో నాద్యమైన సుందరవస్తువుగదా ! ఇట్టి రూపసౌకుమార్యము నీ సౌందర్య తత్వవేత్త “కుసుమ మివ లోభనీయం యశానిన మంగేళు సన్నద్ధం” అని పుష్పసౌకుమార్యముతోఁ బోల్చినాఁడు. వై భావము లోని పరమార్థమును జూఱగొన్న “గొడ్డే” మహాకవి, శకుంతలను గూర్చి మొదట “Young years blossoms...” అనుట ప్రత్యక్షర సత్యము.

ఇంక నీ శకుంతలా రూపతత్వము తనకు గోచరించినరీతిని దువ్యంతుఁడు విదూషకునితో నిట్లు ముచ్చటించుచున్నాఁడు.

“చిత్రే నివేశ్య పరికల్పిత సత్వయోగా రూపోచ్ఛయేన విధినా మనసా కృతాను । శ్రీ రత్నసృష్టి రపరావ్రతిభాతి సామే ధా తుర్విభుత్వ మనుచిత్త్య వపుశ్చతస్యాః॥” (శాకుంతలే అంకః 2 శ్లో. 9)

“బ్రహ్మయొక్క శ్రీలోకసౌందర్యసృష్టిసామర్థ్యమును ఈ శకుంతలా సౌందర్యసృష్టిసామర్థ్యమును దులనాత్మకరీతిగఁ జూచుచున్న నాకు (దువ్యంతునకు) చిత్రమా ! నా చూచిన శకుంతల ఇంకొక నూతన బ్రహ్మయొక్క లోకోత్తర శ్రీరత్న సృష్టినలె భాసించుచున్నది. ఎందుకనఁగా ఆమెను సృజించిన బ్రహ్మ ఆమెరూపమును ముందుగాఁ జిత్రపులో దిద్దితీర్చి, యా చిత్రగత చిత్రణము తనకు సచ్చినపిమ్మటనే యా రూపవతికిఁ బ్రాణసంయోగము చేసియుండవలెను. లేక చంద్రుఁడు, పద్మము మున్నగు నుపమానవస్తువులందలి కేవల శాంతి

* సౌందర్యము వస్త్రాశ్రితమైనదేకాని, ఆత్మాశ్రితము, అంతఃకాశ్రితము కాదని “మొదట నా పేర్కొన్నవిషయ మీట విస్పష్టమైనది.”

ద్రవ్యమును (ఆనూతనబ్రహ్మ) ఒక్కటఁ జేర్చి, ఆ సుకుమార ద్రవ్యమును జేత ముట్టక, ఒక్క యా కాంతి ద్రవ్యసాధనముచేతనే (ఇది ఉపాదానకారణము) తన మనస్సుచే (ఇది నిమిత్తకారణము) నామెను సృజించి యుండవలెను.

పై శకుంతలా సృష్టిరీతి పురాణబ్రహ్మయొక్క సృష్టిరీతికంటె విలక్షణమైయున్నది. కనుక ఈ సృష్టి, పురాణ (ప్రాత) సృష్టికాక, మఱియొక నూతనబ్రహ్మయొక్క సృష్టియై యుండవలెను. “అని విదూషకా! నాకుఁ దోచుచున్నది.” ఇట్లు బ్రహ్మకు లభ్యముకాని యద్భుత సుందరవస్తు సృష్టి స్వాతంత్ర్యము మనకవిబ్రహ్మకు లభ్యమైన కారణముచేతనే అభిజ్ఞులు “అపారమైన కావ్య ప్రపంచమునకు కవియే ఏకైకబ్రహ్మ యగుచున్నాఁడ”నియు నీ కవిబ్రహ్మ తన కావ్య ప్రపంచమును దనకుఁ దోచినరీతిగ మార్చివేయంగలఁడనియు* నిశ్చయించినారు. పురాణబ్రహ్మ యథాపురముగ శకుంతలను పొంచ భౌతికరూపముతో సుఖదుఃఖ సమ్మిశ్రితముగ సృజించెను. కనుక బ్రహ్మసృష్టి యగు శకుంతలకు “కారణగుణ న్యాయము”చే † పొంచ భౌతికధర్మములైన దుఃఖములు తప్పవు. కాని కాళిదాసకవిబ్రహ్మచే సృష్టమైన శకుంతలకు అట్టి పొంచభౌతికము (దుఃఖము) లేదు. కనుకనే కాళిదాస శకుంతలారూపము అనశ్వరమై, కేవల కాంతిద్రవ్యమయ శరీరముతో శాకుంతల కవితాంబరమున ధ్రువతారయై వెలుంగుచునే యున్నది. మఱియు నూర్వశీ రంభాదుల దివ్యరూపము పురాణబ్రహ్మయొక్క సుందరవస్తుసృష్టికిఁ బరమావధియై యుండఁగా నిప్పటి శకుంతలా రూపసృష్టి పై రంభాదుల రూపసృష్టిని ద్రోసిరా జనుచున్నది గాన, “రంభాదులను సృజించిన బ్రహ్మకంటె నీ శకుంతలను సృజించిన

* “అపారే కావ్యసంసారే కవిరేకః ప్రజాపతిః । యథాఽన్యైరోచతే విశ్వం తద్దేదం పరివర్తతే॥

† “కారణగుణాః కార్యే సంక్రామంతి” (తర్కపరిభాష)

బ్రహ్మ మతియొక నూతన (కాళిదాసకవి) బ్రహ్మ కావలసియుండి వలెను.” అను దువ్యంతుని యూహ యుక్తియుక్తము, శాస్త్రసమ్మతముకూడ నై యున్నది. పార్వతీ రూపసృష్టికంటె నీ కవి శకుంతల రూపసృష్టిలో సంపూర్ణముగ సిద్ధహస్తుఁ డైనాఁ డనుటకు ఇట ఇతని ‘మానస’ సృష్టియే నిదర్శనము. కనుకనే ఈ కవిబ్రహ్మ “అపరాస్త్రి రత్నసృష్టి...” అని బ్రహ్మనే యతిక్రమించఁగలెను.

ఈ కవిబ్రహ్మయొక్క యీ వినూత్నసృష్టిని విలోకించియే కాబోలు శ్రీ బాణభట్టకవి తన “కాదంబరి”లో బ్రహ్మయొక్క మతంగకన్యా రూపసృష్టిని భంగ్యంతరముగా నిట్లు భావించినాఁడు.

“మన్వేచమాతంగజాతి స్పర్శదోషభయాత్ అస్పృశతా ఇయ ముత్పాదితాప్రజాపతినా అన్యథా కథ మియ మక్లిష్టతా లావణ్యస్యః నహికరతలస్పర్శకేశితానా మీదృశీ భవతి కాంతిః॥” (కాదంబరి)

అంత్యజాతియగు మాతంగజాతి కన్యను జేతముట్టినచో పాపము కల్గును” అను సంశయముతో బ్రహ్మ, ఆ మాతంగకన్యను జేత ముట్టకయే నిర్మించియుండును (చేతితోఁ జేయనిది) మనోభావనచేతనే చేయఁబడవలయునుగదా ! అని తలంచెదను (బాణకవి). చేతితోఁజేసిన వస్తువుల కింతటి సౌకుమార్యమును, నైగనిగ్యమును (నిగనిగ) కాంతి మత్వము అను నివి యెట్లు చేకూరఁగలవు ? కనుక నీ మతంగకన్య బ్రహ్మయొక్క మానస సృష్టియై యుండవలెను.” ఇట్లు బాణభట్ట “మనసా” అను కాళిదాసు ప్రయోగమును జెప్పకయే దాని భావ మును భంగ్యంతరముగాఁ బ్రకాశింపఁజేసి “కవి భావనా ప్రభావము” నిట మెఱియించినాఁడు. బాణభట్టయొక్క పై “అక్లిష్టత” కూడ కాళిదాసుయొక్క “అక్లిష్ట బాలతరుపల్లవలోభనీయం” అను దాని నుండి గృహీతము కానోపును. ప్రస్తుతమున శకుంతలా రూపము నింతగా వర్ణించియుం దనివినొందక రాజు తద్రూపవిషయకమైన రహస్యము నిట్లు విదూషకునితో ముచ్చటించుచున్నాఁడు,

“ఇదంచమేమనసివర్తతే.” (ఇదికూడ నా మనసులోనిమాట)

“అనామ్రూతంపుష్పం కిసలయ మలూనం కరరుహై
రనావిద్ధంరత్నం మధునవ మనాస్వాదితరసం
అఖండం పుణ్యానాం ఫలమివచ తద్రూప మనఘం
నజానే భోక్తారం కమిహ సముపస్థాస్యతి విధిః॥”

(అంకం 2-10)

“శకుంతలారూప మింతవఱకు నేయొక్కనిచేతను నామ్రూణింపఁ
బడని పుష్పము. ఇట్లే తద్రూపము ఏయొక్కనిచేతి గోరును దాఁకని
చిగురుటాకు 2. తద్రూపము ఇంతవఱకు రంధ్రము చేయఁబడని
రత్నము. 3. (వావిరిపుట్టురత్నము) ఇట్లే యది చవిచూడఁబడని
తేనియ. 4. అఖండపుణ్యముల ఫలము. 5. ఇట్టి నిరుపమ, నిర్దుష్ట
రూపమును అనుభవించుటకు బ్రహ్మ ఏ పుణ్యాత్ముని సృజించి
యుంచెనో? మిత్రమా! నాకు (రాజునకు) దెలియదు.”

ఇదంతయు దువ్యంతుని మనసులోని మాటయేకదా! నాయొక
యొక్క రూపపుష్పము నూతనముగ వికసించి విలసిల్లుచున్నది గాన,
ఈ నవకుసుమము నామ్రూణించు నభిలాష నాయకుని మనసులో
గూఢముగ నున్న ట్లిట సూచితమగుచున్నది. ఇట్లే యీమెరూపము,
నఖత్తుతములులేని నవకిసలయము కనుక, నిట్టి కిసాలముపై నఖత్తుత
ములు సేయు కోరిక లీతనిలో నీరికలెత్తుచున్న వనవలెను. ఈరీతినే
ఈ నవ్యరమణీయ రత్నమును ముందుగాఁ దానే స్వీకరింపవలయు నను
నాస ఈ యవసీపతికి ఆ జన్మసిద్ధమైనదే యనవలెను. “రత్నహారీతు
పార్థివః” అని అభిజ్ఞులనుచుందురుగదా! ఇదేవిధముగ క్రొంగ్రొత్త
తేనియను ముందుగాఁ జవిచూడవలెనను నాస లీ భూపతిలో దాగుడు
మూత లాడుచున్నవనియు, నింతటి పుణ్యాలపంట ఏ పుణ్యాత్మునకుఁ
దక్కునో? యని యీతని వేదన మధికమగుచున్నదనియు సీ శ్లోకమున
సూచితములగుచున్నవి. ఇట్టి శ్లోకమును భావించిన కొలఁది శృంగార

భావములు మొలకలెత్తుటే కాక యిద్దానినుండి యు
కూడ నుదయించుచున్నవి. నవవికసితమైన యీమె
తన వినూత్న సరస సౌరభములతో నాగంతుకులకు నిట ఆమెతల
సంగవలసియున్నది. ఐనను నీ పుష్పము ఇంతదనుక ఏ యొక్కనిచేతను
నాఘాణితము కాలేదు. వికసితపుష్ప మిట్లొరులచేఁ దెలియఁబడ
కుండుటకు ఇట ఏదోయొక బలవత్తరకారణ ముండియుండవలెను. అట్టి
కారణ మరయఁగా నా కవగతమైన కారణ మిది. మధుకరాంగనలకు
పూచిన సంపెంగపొలుపు అంటరానిదై భోగబాహ్య మగుచుండును.
ఇట్లే ఇట శకుంతలా రూప పుష్పములోని పొలుపుకూడ, అన్యపురుష
దృష్టి మధుకరాంగనలకు అంటరానిదై భోగబాహ్య మగుటలో
వింత యుండదు. పై నా భావమునకు మా కాళిదాసమహాకవి చూపిన
యుపపత్తిఁ జూడుడు.

“శమప్రధానేషు తపోధనేషు గూఢఁహిదాహాత్మకమ స్తి తేజః।

స్పర్శానుకూలా ఇవ సూర్యకాంతా స్తదన్య తేజోఽభి

భవాద్వమంతి॥” (శాకుం 2-7)

అన్యతేజమునుండి పరాభవము కల్గినపుడే సూర్యకాంతపుమణులు
మిడినట్లు శాంతిప్రధానులైన తాపసజనులు పరాభవప్రాప్తి సమయ
ముననే తమ శాపరూపమైన దాహశక్తిని గనఁబఱచుదురు. (శకుంతల
నెత్తునఁ జేఁజిక్కించుకొను మన్న విదూషకునితో రాజుఁడెప్పిన సమా
ధాన సందర్భములోని దిద్ది). కనుక భారతీయ సతీమతల్లుల రూపపుష్ప
ములు వారి పతులకు దక్క, పరులదృష్టి భ్రంఙాంగనలకు అంట
రానివే యగుచున్నవని యిట స్పష్టమైనది. ఇట ఇంకొక విశేష
మేమనగా పుష్పము చేతఁ దాకనంతవఱకే దాని వినూత్న వికాస
ములు నిత్యనూతనములై, వస్తునిష్ఠములై విరాజిల్లును. ఈ విశిష్ట
విషయమునే “కీటు” అను నాంగ్లేయకవి యిట్లు తెలిపినాడు. (ఒక
చిత్రములోఁ బ్రియురాలిచెంతనిలిచియున్న ప్రియుఁ డామెను దాఁకకనే

యామెవైపు వలపులఁ జూపుచు నట్లే నిలిచి యుండుట యిట సందర్భము).

“Bold lover, never, never canst thou kiss
Thovlgh winming near the goal yet, do not grvieve.
She cannot fade, though thou hast not thy bliss. For
ever wilt thou love, and she be fair.”

“ప్రియుడు ప్రేయసికి అత్యంత సన్నిహితుడై ప్రేమోద్రేకమును జూపగల్గినను, అతఁడు ప్రియురాలిని ముద్దిడలేడు. అంతమాత్రమున నతఁడు ఖిన్నుఁడుకారాదు. మర్త్యస్పర్శ లేనంతవఱకు సౌందర్యము క్షీణించదు. శృంగారానుభూతితో సౌందర్యము వస్తునిష్ఠత్వమును విడిచి, పరిచ్ఛిన్నము, భౌతికము కాగలదు. కావున (సౌందర్యవతిని ముట్టక) ఆస్థితిలోనే అతఁడున్నచో శాశ్వతముగా నామెను ప్రేమించగలఁడు. శాశ్వతముగా నామె సుందరముగా నుండగలదు.”

(చూ. శ్రీ. పో. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి సౌందర్యమీమాంస)

ఈ “కీటున్”నకుఁ బదునెన్నిదివందల వత్సరములకుఁ బూర్వకాలములో నున్న మన కాళిదాస కవీంద్రుఁడు పై యాంగ్లకవి భావమును దన శాకుంతలములో—

“....ముఖమంసవివర్తి పశ్చలాజ్యైః కథమప్యన్నమితం
న చుంబితంతు” (చూ. అంకము 8 శ్లో 26)

సహజ సౌందర్య సజ్జితయగు శకుంతలా ముఖమును కాళిదాసు నాయకునిచేఁ బైకెత్తించియు, నద్దానిని రాజుచేఁ జంబనము చేయించక తత్సౌందర్యమును వస్తు నిష్ఠముగను, శాశ్వతముగను సరక్షించి, కీటున కీ సౌందర్య తత్వవేత్త మార్గదర్శకుఁ డయ్యెను. మఱియు మన కవి యీ నూత్నసౌందర్య దృశ్యమును దన దృశ్యకావ్యచిత్రమునఁ జిత్రించి, తత్సౌందర్య కుసుమము, యుగాంతముల వఱకును వాడకుండునట్లును, ఇప్పుడు పాంచభౌతిక శకుంతల లేకున్నను నామె కన శాకుంతలములోఁ జిత్రింపఁబడి సజీవయై, నిత్యనూతనమగు దివ్య

సౌందర్యముతో దీపించుచున్నట్లును, అట్టి సౌందర్యవతిని దుష్టంతుఁడు శాశ్వతముగఁ బరచూదరముతోఁ బ్రేమించుచు నామెను జుంబించక, తత్సౌందర్యమును వస్తువిష్ణుముగనే కాపాడినట్లును, నిత్యముగఁ జిత్రించి చూపినాఁడు. ఇట్లు చిత్రగత, లేక కావ్యగత శకుంతలాది పాత్రలు సజీవవ్యక్తుల లేక రూపములకంటె నిత్యములై నిత్యానంద దాయకము లగుచున్నట్లు కీటున ఇట్లు తెలిపినాఁడు :

“Heard melodies are sweet, unheard are sweeter”

గాయకుల గానములు వినినంతవఱకె (పాడినంతవఱకె) మధురములగుచుండగా, చిత్రచిత్రితములైన గాయకుల గానదృశ్యములు చిత్ర మున్నంతవఱకును వీనులవిందుగ వినుపించుచునే యున్నట్లు మధురతరము లగుచుండును.

“కీటున” యొక్క పై భావమునకుఁగూడ మూలము భారతీయ కవుల భావమే అనుట కీ క్రింది శ్లోకమే నిదర్శనము

“ఆదిరాజ యశోబింబమాదర్శం ప్రాప్యవాఙ్మయం ।

తేషా మసన్నిధానేపి నస్వయం పశ్య నశ్యతి॥”

శ్రీరామచంద్రుఁడు మొదలగు మహారాజుల “కీర్తి” బింబము (సంస్కృత) వాఙ్మయము అను నద్వయముఁ బ్రతిఫలించి నేఁడారాజులు ఎదుట లేకున్నను, దత్కీర్తి బింబము మాత్రము తద్వాఙ్మయాదర్శములో నిత్యసన్నిహితమై ప్రకాశించుచునే యున్నది. మహాకవులచేఁ దమ కావ్యాదర్శములో వర్ణితమైన (ప్రతిఫలింపజేయుఁబడిన) ఉత్తమనాయకుల యుదారచరిత్ర మను బింబము, భౌతికవస్తు బింబమువలె దాత్కాలికముగాఁ గాక నిత్యమై యందుఁ బ్రకాశించుచునే యుండును. అని భావము.

ఇక “అనాఘాతం పుష్పం...” అను శ్లోకములోని పుష్ప, కిసలయ, రత్న, మధు, పుణ్యఫలములు క్రమముగ, సురభిశ, సుకుమార, సుదీప్త, సుమధుర, సుకీర్తమైనవై శకుంతలారూపముకంటె

సభిన్నములై యున్నవి. ఇట్టి విశిష్ట వస్తుపంచక సాన్నిధ్యముచే నాయకునిలో నాశాఽనురాగముల నినుమడింపజేసి యీ కవి యామె లాభమునకై నాయకుని బూర్తిగఁ బ్రేరేచినాఁడు. కాని శకుంతల “అఖండ పుణ్యఫలము” కలవానికే లభ్యము కాఁగలదుకదా ! దీనితో తేనిచిత్త మింకను ఆమెకై యుత్తలపడినది. అతని యాస లింకను అంబర ముంటినవి. దీనితో రాజు చిత్తములో రాజసము రగుల్పొన్నది. “రాజు రత్నహరికదా !” కనుక నిక నెట్టెనను ఈ స్త్రీగత్నమును సంపాదించుటే యాలెని ముఖ్యకర్తవ్యమై యున్నది. వెంటనే రాజు ఓదూషకుని గారణంతర కల్పనముచేఁ బంపించివేసినాఁడు. ఇట్టి రాజసమే శకుంతలనుగూడ ఆవరించి, ఆమెను పతిభ్యానైక పరాయణ గను, విషయలంపలగను దూషించేసినది. ఆమె యిప్పటి యావనోద్దామత, ఆమె శాంతచిత్తమును గల్గోలితమొనర్చి విషయవాగురలో నామెను జిక్కింపజేసినది అహా ! యావనబృంభణశక్తి యెంతటి వారినినను జీకాకు పఱచునుగదా !

“అంచితమందాక్షింబులు । సంచితదరహాసకాంతి

సౌభాగ్యంబుల్ ।

వంచితసుజ్ఞానధనా । భ్యంచితములు విషమదములు

యావనభరముల్”

ఇట్లు మన సౌందర్య తత్వవేత్త, శకుంతలయొక్క భౌతిక సౌందర్య సర్వస్వము నొక్కమృగిగ నొలికించి, ఇట్టి యస్థిర సౌందర్యతారల్యముచేఁ గల్గిన యామె భావచాంచల్యాఽహంకారాఽశాంత్యాదులను భావి దూర్వాసశాపమునకు మూలకములుగఁ జిత్రించి, యుద్దీపన విభావ భావితృలైన యీ నూత్ననాయికా నాయకులను ఒక్కసారి కలిపి చూచినాఁడు. ఈయపరిణామదశలోనున్న వీరి యీ కలయిక కేవల కాముత్వ ప్రధానమైనది. “యోహ్యేక స్తకస్స జనో జఘన్యః” అను సూక్తి ననుసరించి కేవల “కామ” పురుషార్థసేవనము మన

సీత శ్రీరామచంద్రుని గృహలక్ష్మి. ఒక్క గృహలక్ష్మియేకాదు. ఆమె నేత్రముల కమృతదీపలక్ష్మి; ఆనందలక్ష్మి; రాముని కులాభ్యుదయలక్ష్మి; భారతీయ వనితా పాతివ్రత్యకీర్తిలక్ష్మి; ఇట్టి తన యర్థాంగలక్ష్మి సంబంధములగు యెడములన్నియుఁ దనకు (రామునకు) ఆనందజనకములేగాని ఒక్క యామె విరహము మాత్ర మిప్పుడు దుర్భరమగుచున్నది ఇట్లే దుష్వంతునకు శకుంతలా విరహము కూడ దుర్భరమై యామెయందు రాజునకుఁ బూజ్యభావ మతిశయింపఁ జేయుచున్నది. ఇప్పట్లున నామె తిరిగి తనకు దర్శన మిచ్చినచో నీతని శుష్కజీవితవృక్ష మొక్క-మ్మడిగఁ జిగుళ్ళుదొడిగి కుసుమితమై స్తబకితమై ఫలించును.

కేవల భౌతిక భోగస్వప్నితోనే యొక్కడును భార్యను నిత్యముగ ప్రేమించలేడు. ఇతఁ నామెయందలి ఆధ్యాత్మిక ప్రేమముచేఁ బతి ఆమెను నిత్యముగఁ ప్రేమింపఁగల్గుచున్నాఁడు. ఇది నిజమే. ఇదివఱ కీమెయం దతనికిఁగల భౌతిక చాంచల్యప్రేమ యిప్పుడు స్థిరమై యాధ్యాత్మిక ప్రేమగను నిద్రయే విశ్వప్రేమగను బరిణమించినదిగదా! భారతీయుల యాదర్శదాంపత్యమునకు శారదామణిని ప్రణయదేవతగఁ బూజించిన రామకృష్ణపరమహంసయొక్క యాదర్శదివ్యప్రేమయే యిట ప్రబల ప్రమాణము. ఇతఁడు తనభార్యను భార్యగా ప్రేమించ లేడు. ప్రణయ దేవతగ నారాధించినాడు.

ఇట్లు మన మహాకవి పశ్చాత్తాప తపస్సన్నివేశములతో నాయికా నాయకుల కామవృత్తిని మధించి వీ రిరువురకుఁ జిత్త శుద్ధిని సమకూర్చి వీరిని బవిత్ర ప్రణయ ప్రకాశిత ప్రవిమలమూర్తు లుగ రూపొందించినాఁడు. ఇటుపైని వీరిప్రేమ వెనుకటివలె వికార పాదములను జనింపజేయునదికాక నిర్మలమై, సర్వసంఘ పరివ్యాప్తమై, భారతీయ దాంపత్య ప్రభావమును బ్రకాశింపజేయఁజాలి

చేయఁబడినది. ఇట్లెహికవిషయములతో నాముష్మికవిషయములు మిలితములై యుండుట ఈకవి కవితలోని ప్రత్యేకలక్షణము.

పైవిధముగ మనకవి, శకుంతలా భౌతిక సౌందర్యసర్వస్వముతో నాయకుని భౌతికవాంఛల రేకెత్తించి, తపోవనమున కకారణబంధువైన శకుంతలను దువ్యంతుని— అంతఃపుర స్త్రీరత్నసంయుక్తుని— ప్రేమ వాగురలో నొక్కమాటుగఁ జిక్కినట్లు చేసినాఁడు. శాత్రుమెఱుంగని శకుంతల సులభముగ రాజునకుఁ జిక్కినది. ఇపు డీమె తన తొల్లిటి శాంతిపదమునుండి పతితయైనట్లుకూడ నామెకుఁ దెలియదు. కనుకనే యిప్పటి యీమె పరిస్థితిని వర్ణించుచు రవీంద్ర కవీంద్రుఁడు “ఆరణ్యక పుష్పముపై ‘దుమ్ము’ పడినను అది, ఆ పుష్పసౌందర్యమునకుఁ బ్రతిబంధకముకాలేదు” అని నుడివినాఁడు * కనుకనే యీ పుష్పదళముల నై సర్గికిశోభ, చూలిన్యయుతమైనపుడుకూడ చెక్కుచెదరక అల్లె (యథాపూర్వముగ) నిలిచియున్నది.

నైర్మల్యముతో నిత్య ప్రకాశమానమైన యిట్టి స్వాభావిక సౌందర్యవిశేషమును దువ్యంత ముఖమున మనకవి మొదట యిట్లు పలికించినాఁడు.

“కుద్ధాంత దుర్లభ మిదంవపు రాశ్రమవాసినో యదిజనస్య ।
దూరీకృతాః కలుగుణై రుద్యానలతా వనలతాభిః”॥

(అంకము 1)

ఈ యాశ్రమవాసినలయందు నైజముగ భాసించుచున్న రూపవైభవము, అంతఃపుర స్త్రీలకుఁగూడ అలభ్యమే యైనచో, నీ తపోవన లతలు తమ స్వాభావిక సుగుణగణముచే, నుద్యానవన లతలను వెనుకకు నెట్టుచున్నవి. ఇట్టి సుగుణములచేతనే ఆశ్రమ కురంగము వలె భయసందేహము లెఱుంగని శకుంతల సులభముగనే రాజునకుఁ

* “Dust settles on the flower of the forest. But in spite of it she easily retains her own beautiful cleanliness”

జిక్కినది. శ్రీ రవీంద్ర కవీంద్రుఁ డనినట్లు “సులభముగ సంప్రాప్తమైనది సులభముగనే సురిగిపోవును.” కనుక ఇటు శకుంతలా దుష్కంతుల భౌతిక - అస్థిర - శారీరక సంసర్గమును శాశ్వతానందదాయకమగు నైతిక (మానసిక) సమ్మేళనముగా దిద్ది తీర్చవలసిన శాధ్యత యింక మన మహాకవిపై నున్నది.

శకుంతల దుష్కంతు పరిణీతయైనవిమ్మట తన ప్రేమసామాజ్యమునకు ఒక్క దుష్కంతు సార్వభౌమునే సార్వభౌమునిగఁ జేసికొన్నది. ఇప్పు డామె హృదయమున ఒక్క “దుష్కంతునకు” వినా మఱియే యొక్కరికిని - చలికత్తెలకు గాని, తుదకుఁ బ్రాణాధిక్ష్టమైన “వనజ్యోత్స్న”కుఁ గాని * చోటులేదు. సంకుచిత హృదయములలో “విశ్వప్రేమము”నకు విశిష్టస్థానము లభించదుగదా ! నాల్గుగోడలలోఁ దన యంతఃపురమునకుఁ దీసికొని వెళ్ళెదనని నమ్మించి వెళ్ళిన నాథునివద్దనుండి యెట్టివార్తయు రాదయ్యె. కనుక అనన్యమానసయై శకుంతల పతిభ్యాన ముద్రిత చిత్తయై యున్నది. ఇట్టి సమయమున సులభకోపనుఁడైన దూర్వాసమహర్షి వచ్చి, తదేకచిత్తయై యున్న యామెకు దుర్భరశాపమిచ్చి వెడలినాఁడు. ఇట్టి శాపవార్తనుగూడ నామె వినలేదయ్యె. ఈ కవి తన రఘువంశ కావ్యమానఁ జెప్పినట్లు “ప్రతిబధ్నాతిహిత్రేయః పూజ్యపూజావ్యతిక్రమః” పూజ్యులను బూజింపకుండుట తమ భావి త్రేయస్సునకుఁ బ్రతిబంధకమే యగును. కనుక నీమె దూర్వాసముని విషయమునఁ జేసిన పూజావ్యతిక్రమము, ఈమె భావి త్రేయమునకు విఘ్నముగ మాఱినది. ఇట్టి సంఘటన మిట మన కవీంద్రునిచే బుద్ధిపూర్వకముగనే కల్పించబడినది. ఇట్టి విషమసంఘటనమునే మన మహాకవి యిటు కల్పించగూడనచో, శకుంతలయొక్క పూర్వ శాంతినికేతన జీవిత గౌరవమంతయుఁ నింకొక

* “అనసూయా:- త్వయాకృతనామధేయా వనజ్యోత్స్నైతి ఏనాంవిస్మయాని శకుంతలా:- తథా యది ఆత్మానమపి విస్మరిష్యామి. (అంకము 1)

లాగునఁ బరిణమించి, శకుంతలను “భరతమాత” అను ప్రపంచ ప్రశస్తినుండి దూరము చేసియుండెడిది.

ఒకవేళ మనకవి కనుగొని యీ నాయక నాయకులను దూర్వాస శాపహతినుండి కాపాడి పండువంటి కాపురములో పెంటనే ప్రవేశపెట్టినాఁడనుకొనుఁడు. అప్పుడు శకుంతల తన పొంగారు నిండు జవ్వనములో రాజాంతఃపురమున రాజ్ఞీవీత మధివసించి, నిరాఘాటమైన తన యాజ్ఞను జలాయించుచు నామె తన భావిజీవితమును బూర్తిగ రాజసమునకే యంకితము చేసియుండెడిది. యశావనము, ధనసంపత్తి, ప్రభుత్వము, అవివేకిత్వము అను నీ దుష్టచతుష్టయములో నేయొక్కటి యున్నను అనర్థమున కది దారిసూపుచుండగా నీ నాల్గును నొక్కచో * గూడియున్నచో సచ్చట అనర్థ పరంపరలు దమంతదాము వలచివచ్చునుగదా ! ఇంతియేకాక శకుంతల, పతిగృహమున పెంటనే కాపురమునేయ సమకట్టినచో భారతీయ పవిత్ర ప్రణయ ప్రాధనములోని గుగుత్వ, మహత్త్వ, పటుత్వ సంపదలు మన కింతగాఁ దెలిసియుండెడివికావు కనుకనే మన సౌందర్యవిదగ్రణి (కాళిదాసు) క్రొంగొత్తగాఁ గాపురమునకు వచ్చిన యా సౌందర్యరాశి శకుంతలకు రాజగృహమునఁ గాని, తుదకు పతి చిత్తమునఁ గాని (శాప సాధనముచే) రవంతియైనను స్థానము దొరకనీయలేదు. ఇంక నీమెకుఁ గణ్యాశ్రమములోఁగూడ స్థానములేదు. భారతీయ వనితామతల్లులకుఁ బతిగృహమున దాస్యమైనను గౌరవప్రదమైనదే. కనుకఁ బతినిరాకృతయైన యిప్పటి శకుంతల యగతికయై “భగవతివసుధే ! దేహిమే వివగమ్మ”ని దుఃఖించుచు నంతర్ధానమందినది. (ఇది పూర్వభాగము)

ఐహికముష్మికములేగాక, సౌందర్యముకూడ శక్తిమంతమై, చరితార్థతనందులకు “తపస్సు” ప్రథమసాధనమైనట్లు మనము గిరిజా

* “యావనం ధనసంపత్తిః ప్రభుత్వ మవివేకితా ।

ఏకైకమప్యగ్రాహ్యం కిమ యత్రచతుష్టయమ్” (హిందోపదేశనూత్తి)

సౌందర్య వర్ణనాభాగమునఁ దెలిసికొనియుంటిమి. ఈ తపస్సునకుఁ బవిత్ర వాతావరణ మత్యవసరమైనది. కనుక నారికి గౌరీశంకరశిఖరము వలె నీమెకు మన కవిమహర్షికిం పురుషక్షేత్రమైన మూరీచమహర్షి యొక్క దివ్యాశ్రమము తపశ్చరణానుకూలముగఁ జేసినాఁడు అటు ఆమెచేఁ గఠినాఽతికఠినమైన తపస్సుఁ జేయించి తన్ముఖమున నామె సౌందర్యాఽహంకారకిల్బిష మంతటిని తొలగియుఁజేసి, యామె నొక వినిర్మలసౌందర్య విరాజిత విశ్వప్రేమమూర్తిగఁ బరిణమింపఁజేసి నాఁడు. అచ్చట దువ్యంతుని చిత్తములో నభిజ్ఞానాంగుళీయక దగ్ధ నముతోఁ బరితాపాఽగ్నిని బ్రజ్వరిల్లఁజేసినాఁడు. ధర్మరక్షణార్థమై ధర్మాసన మధిష్ఠించిన తాను (దువ్యంతుఁడు) ఒక పూతచరిత్రయెడఁ - ఒక యమాయికయెడఁ గావించిన దారుణకృత్యముఁ దలంచిన కొలందియు నది నానియెడందను గార్చిచ్చునలెఁ గాల్చినేయుచున్నది. తన గృహమునకు వచ్చిన తన గృహలక్ష్మిని, తన కులాఽభ్యుదయ లక్ష్మిని నీదాన నని వచ్చిన తన జీవితానందాభ్యుదయలక్ష్మిని, నిరాకరించి పొవ్వున్న తన (రాజు) యప్పటి యా మోహస్రావల్యము, ఆ యజ్ఞత, ఆ స్మృతి తిరోధానము తలంచిన కొలందియుఁ దనలో (దుత్వంతునిలో) దుఃఖితరంగము లతివేలములై పొంగి పొరలు చున్నవి. ఇట్టి పశ్చాత్తాపముచే రాజు—

“సంరోపితేప్యాత్మని ధర్మవత్త్ని త్యక్తామయానామరుల ప్రతిష్ఠా |
కల్పిష్యమాణా మహతేఫలాయ వసుంధరాకాల ఇవో వ్రదీతా॥”

(6-24)

“సకాలములో విత్తనములు చల్లుటచే గొప్ప పంటను బ్రసాదింప నున్న తన పంటపొలమును దనచేతులార విడిచిపుచ్చిన తెలివిలేని రైతువలె నేను (రాజు) యుక్తకాలములో * బీజాఽవాపనము

* పతియే భార్యగర్భమునఁ బ్రసవించును. “పతిర్భార్యాం సంప్రపశ్య గర్భాభూత్వే హజాయతే” (మనుస్మృతి)

(రేతస్సుచుంచుట) చేసిన కతన మహాఫలమును (సత్పుత్రుని) బ్రసాదించుటకు సిద్ధముగనున్న నా గృహలక్ష్మిని చేతులారంగ విడిచి పుచ్చితిని” పై యుపమానముచే ‘వసుంధరా’ శబ్దము ‘క్షేత్ర’ వాచకమై “క్షేత్రం కళతే కేదారే” అని తనభార్యనే సూచించుచున్నది. భార్యవాచకమైన యీ “వసుంధర” “మహాఫలప్రదాత్రి” ఔరా ! ఎంతటి స్వారస్యము ! ఇంతటి మంచిపంట పొలమును దన చేతులార విడిచినరైతు యెంతటి యవివేకి ? కాని ప్రబలమైన కారణాంతరముచే దన పంటపొలమునే యీ రైతు తన కాలఁ దన్నినాఁడు. తిరిగి స్మృతిగలిగి, తన యవివేకిత్వము తనకే తెలియఁగల సుసమయము ప్రాప్తమైనది. ఐననేమి ? “గతజల సేతుబంధనమే” ఇట్టి విచిత్ర సన్నివేశముగల పై యుపమానబలముచే రాజునకుఁ బ్రాప్తించవలసిన రెండు ప్రధాన ప్రయోజనము లిట (శకుంతలా త్యాగముచే) భగ్నములైనవి. “సిద్ధమన్నం ఫలంఽక్వం నారీ ప్రథమ యావనం । సువాసితంచ తాంబూలం సద్యోగృహ్ణాతిబుద్ధిమాన్” అను సూక్తిచే శకుంతలా త్యాగకారణముగ రాజునకు ఐహిక భోగరాహిత్యమే కాక, “పున్నామ్నానరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్రః” అనునట్లు పుత్రోత్పత్తికి ఆదికారణమైన యామెను విడనాడుటచే, వంశవిచ్ఛేదము అను రెండవ మహాఽనర్థముగూడఁ గలిగినది. అపుత్రకుండైన సార్థవాహవృత్తాంత కల్పనచే నీకవి, రాజును మూర్ఛాపరవశునిఁ జేసి యతడి రాజస నిరాసమునకుఁ దగినంత ప్రాయశ్చిత్తముతో రాజునకు “చిత్తశుద్ధి” చేకూర్చినాడు. భారతీయ పవిత్ర ప్రణయానుభవమున కీకఁ దచ్చిత్తము పాత్రమైనది. ఈ శుభసమయములో శకుంతల విశ్వప్రేమ విరాజిత విశుద్ధగాత్రి - ఎంత దుర్లభసత్త్వో ! ఎంతటి యారాధ్య మూర్తియో, తన (రాజు) యైహికాముష్మిక సుఖంబుల కెంతటి మూలకందమో దుష్కంతున కిప్పుడ యవగతమైనది. అట గిరిజ తపశ్చరణానంతరమున శివున కెంతటి సత్యసౌందర్య

రూపిణియైనదో, యిట దుష్యంతునకు శకుంతల ఇప్పట్టున నంత సత్య సౌందర్యరూపిణిగ భాసించుచున్నది. ఇప్పు డామెయొక్క సత్య నిత్య నిరవద్య నీరంధ్ర నిస్తుల సౌందర్యమును జిత్తరువున రాజు చిత్రింపలేకున్నాడు. “యద్యత్సాధు న చిత్రేస్యా త్క్రియతే తత్తద వ్యథా । తథాపితస్యా లావణ్యం రేఖయా కించిదన్వితం”(అంకము 6 శ్లో 13) రమ్యముకాని భాగమును దిద్దితీర్చి మనోహరముగఁ జేయుటకుఁ జిత్రము ముఖ్య సాధనము. అట్టి చిత్రములోఁగూడ నిప్పటి శకుంతలా సౌందర్య సర్వస్వములో రేఖామాత్రమే చిత్రించుటకు రాజునకు సాధ్యమగుచున్నది. * ఆహా ! మనకవి యెంతటి సౌందర్య తత్త్వవేత్తయో కదా ! ఈ దివ్య సౌందర్య వైభవము “యతోవాచో నివర్తంతే” అను నుపనిషత్సూక్తిని దలపించుచున్నది. ఇప్పు డీమె రాజయొక్క ప్రవిమల ప్రణయ స్వారాజ్యమునకు ఏకైక రాజ్ఞియైనది. ఇక రాజున కేకైకధ్యేయ మీమెయే. ఇక నీమె తనకు లభించు టెట్లు ! కనుక నీమెకై విలపనమే రాజున కింక శరణ్యము. శ్రీరామ చంద్రుఁడుకూడ నిండుచూలాలైన నీతాదేవిని లోకారాధనమునకై ♦ అరణ్యములపాలుచేసి యామె ప్రణయమును దలంచుకొని యిట్లే విలపించినాడు.

“ఇయం గేహే లక్ష్మీః ఇయ మమృతవర్తి ర్నయనయోః ।

అసావస్యాస్పర్శః వపుషి బహుశ శ్చందనరసః ।

అయం కంఠే బాహుః శిశిర మస్పృణో చ్ఛక్తికరసః ।

కి మస్యానప్రేయో యది పున రసహ్నోన విరహః॥

ఉ. రా. చ. నాటకము.

* “ఈకవిశ్వరుని శకుంతలా పాత్రచిత్రణము, చిత్తరువులో నుత్తమ జిత్రకా చులుకూడ చిత్రించలేనంతటి యద్భుత చిత్రణము కలది” అని యిట ధ్వనించుచున్నది.

♦ “స్నేహందయాంచ సౌఖ్యంచ యదివా జానకీమపి । ఆరాధనాయ లోకస్య ముంచతో నాస్తి మేవ్యథా” (ఉ. రా. చ. నాటకము.)

సీత శ్రీరామచంద్రుని గృహలక్ష్మి. ఒక్క గృహలక్ష్మియేకాదు. ఆమె నేత్రముల కమృతదీపలక్ష్మి; ఆనందలక్ష్మి; రాముని కులాభ్యుదయలక్ష్మి; భారతీయ వనితా పాతినత్యకీర్తిలక్ష్మి; ఇట్టి తన యర్థాంగలక్ష్మి సంబంధములగు యెడములన్నియుఁ దనకు (రామునకు) ఆనందజనకములేగాని ఒక్క యామె విరహము మాత్ర మిచ్చుడు దుర్భరమగుచున్నది ఇట్లే దుష్ట్యంతునకు శకుంతలా విరహము కూడ దుర్భరమై యామెయందు రాజునకుఁ బూజ్యభావ మతిశయింపఁ జేయుచున్నది. ఇష్టస్థుని నామె తిరిగి తనకు దర్శన మిచ్చినచో సీతని శుష్కజీవితవృత్తి మొక్కమృడిగఁ జిగుళ్ళుదొడిగి కుసుమితమై స్తబకితమై ఫలించును.

కేవల భౌతిక భోగవృష్టితోనే యొక్క-డును భార్యను నిత్యముగ ప్రేమించలేడు. ఇత నామెయందలి ఆధ్యాత్మిక ప్రేమముచేఁ బతి ఆమెను నిత్యముగఁ ప్రేమింపఁగల్గుచున్నాఁడు. ఇది నిజమే. ఇదివఱ కీమెయం దతనికిఁగల భౌతిక చాంచల్యప్రేమ యిచ్చుడు స్థిరమై యాధ్యాత్మిక ప్రేమగను నిద్రయే విశ్వప్రేమగను బరిణమించినదిగదా! భారతీయుల యాదర్శదాంపత్యమునకు శౌరదామణిని ప్రణయ దేవతగఁ బూజించిన రామకృష్ణపరమహంసయొక్క యాదర్శదివ్యప్రేమయే యిటు ప్రబల ప్రమాణము. ఇతఁడు తనభార్యను భార్యగా ప్రేమించ లేడు. ప్రణయ దేవతగ నారాధించినాడు.

ఇట్లు మన మహాకవి శశాత్తాప తపస్సన్నివేశములతో నాయీకా నాయకుల కామవృత్తిని మధించి వీ రిరువురకుఁ జిత్త శుద్ధిని సమకూర్చి వీరిని బవిత్ర ప్రణయ ప్రకాశిత ప్రవిమలమూర్తు లుగ రూపొందించినాఁడు. ఇటుపైని వీరిప్రేమ వెనుకటివలె వికార కషాదములను జనింపఁజేయునదికాక నిర్మలమై, సర్వసంఘ పరివ్యాప్తమై, భారతీయ దాంపత్య ప్రభావమును బ్రకాశింపఁజేయుఁజాలి

యున్నది. దుష్కర్మమును దృష్టి కిప్పుడు శకుంతల మహిమవ్యవస్థమగు నొక దివ్యప్రేమజ్యోతి, జీవనజ్యోతి, ప్రణయదేవత.

ఇప్పటికి మన కవీంద్రుని యభిలషితమంతయు ఫలించినది. కనుక నిటువైని నీ ప్రణయమూర్తులను ఒకయింటివారినిగఁ జేయ వలసియున్నది. ఇందుకనియే నాయకునకు దేవేంద్ర సహాయార్థమై నాకలోకప్రయాణము కల్పితమైనది. ఈ స్వర్లోకయాత్రతో మర్త్య త్వమునకు అమర్త్యత్వము, భౌతికమునకు ఆధ్యాత్మికత్వము ప్రాప్తమైనవి. చూచుచుండగనే భూలోక మొక్కసారిగ స్వర్గలోకముగ పరిణతమైనది. ఇంద్ర సమ్మానముచే నాయకునిలో దివ్యత్వము దీపించినది. ఇక దివ్యప్రణయలాభప్రాప్తి కావలసియున్నది. కనుకనే స్వర్గమునుండి వచ్చునపుడు మారీచమహర్షిని దర్శించు కోరిక రాజునకుఁ గలిగినది. ఈ కోరిక రాజునకుఁ బుత్రసందర్శన జనిత సమ్మోదమునకు, శకుంతలా పునస్సమాగమరూప మహాఽభ్యుదయమునకును మూలమైనది. * మహాత్ముల సందర్శనభాగ్యము మానవజీవితమునకు మహాఽభ్యుదయ సంపాదనాసమర్థమైనదికదా! ఈ దివ్యాశ్రమములో నై దేండ్ల బాలుఁ డొకఁడు తల్లి పొదుగులోనున్న సింహశిశువును బలాత్కారముగ లాగి దానితో నాడుకొనుచు దుష్కర్మమునకు గన్నుల పండువుగఁ గానుపించినాఁడు. ఈ సన్నివేశముతో రాజు చిత్తములోని భౌతికసందేహ తరంగములు ఒక్కసారిగ నుచ్చలితములైనవి. తుదకా దౌష్కర్మి దుష్కర్మమునకు ఆత్మజ్ఞానము (తాను ఆత్మస్వరూపమే అనుజ్ఞానము; లేక “ఆత్మవైపుత్రనామాసి” అని ఈ బాలుఁడు తన స్వరూపమే అను నిశ్చయజ్ఞానము) కలిగించి, వానికి మానసానందము నంతయు నొక్కసారిగఁ గలుగఁజేయును. ఆత్మజ్ఞానలాభముఁ గొన్న

* “ఈ సన్నివేశకల్పనముచే మన మహాకవి” “ధర్మప్రజాసంపత్త్యర్థగ్గ్రీయముద్వపే” అని ఆదిలో వరుఁడు చేసిన వాగ్దానమును సార్థకముచేసిన గృహ్యనూత్ర ప్రకారముగ భారతీయ దివ్య సంప్రదాయము నిటఁబోషించినాఁడు.

వానికి బ్రహ్మనందము సులభమేకదా ! ఇంక రాజు, ముక్తుఁడైహిక బంధవిముక్తుఁడై నట్లు పితృణావిముక్తితో ఋణావిముక్తిని బడయును. ఈ విముక్తితో నీ రాజునకు జీవన్ముక్తునకు మోక్షలక్ష్మీ ప్రాప్తివలె వెన్నెంటునే శకుంతలా సమాగమరూప మహాభ్యుదయము చేకూరినది. * ఇప్పటి శకుంతలా రూప మిదిగో.

“వసనే పరిధూసరేపసానా నియమజ్ఞమముఖీ ధృతైకవేణీ ।

అతినిష్కరుణస్య కుద్ధ శీలా మమ దీర్ఘం విరహవ్రతం

విభర్తి॥” (7-21)

ధూళిధూసరితములైన వస్త్రములను ధరించి, కఠిన తపోనియమములతోఁ గృశించిన ముఖముకలదై ఒకేజడను ధరించి విశుద్ధశీలయై యీమె, యతికఠినాత్ముడనైన నా విరహవ్రతము నిట్లు సాగించుచున్నది. స్త్రీలకు “విశుద్ధశీలము” సత్యసౌందర్య సంపాదకమైనట్లు “తథాహి తే శీల ముదారదర్శనే ! తపస్వి నామభ్యుపదేశతాంగతం” అని కుమారసంభవసూక్తి వ్యక్తముచేసి నట్లిచ్చటగూడ “శుద్ధ శీలా” అను విశేషణము శకుంతలా సౌందర్యములో సత్య, నిత్య, నిరవద్య, నీరంధ్ర, నిస్తుల, సౌందర్యమును దోపింపఁజేయుచునే యున్నది. ఇట్టిదియు నిత్యాకర్షణోల్లసితమైనదై, “ప్రియేషు సౌభాగ్యఫలాహి చాగుణా” అను చాగుణము లక్షితమై ప్రియుని నేత్రచకోరము

కనుక నిప్పటి శకుంతలలో నీతని

మైన - పవిత్ర తేజ స్సందీప్తమైన-

మునందు సింహశాబకములు మానవులతో

సంజిష్టములై యున్నవి. మస్మధుఁడా
న్నుచుటచేతనే యీ కవి యాతనిపై వజ్ర
మయమైన గృహమతో పవిత్ర తపోవన
మ సంబంధమును హఠాదాక్రమణమునండి
ఁ బ్రతిష్ఠిత మొనర్చినాడు,

దివ్యసౌందర్య మగపడుచున్నది. కనుక నాదర భక్తి భావములతోఁ గూడిన పవిత్ర ప్రణయభావ మీమెయెడఁ జూపుచు రాజు ఆ పతి వ్రతతో “ప్రియే క్రౌర్యమపి మే త్వయి ప్రయుక్త మనుకూలపరిణామం సంవృత్తం” “ప్రాణేశ్వరీ! నేను ముందుగ నీవిషయములోఁ జూపిన నా క్రౌర్యభావ మిపుడు అనుకూలమైన పరిణామము కలదైనది” అని పలుకును. ఇప్పటికకుంతల మనభాగ్యముచే భరతమాత యైనది. ఈమెలోని యిప్పటి “ప్రేమ” వాత్సల్యరూపమై సర్వ జీవకోటి యందును సమానమై, శాశ్వతసౌజన్యముతో శోభిల్లుచున్నది. తనను విడనాడిన పతియెడ ఈ “భరతమాత” యొక్క యిప్పటి ప్రవర్తనము “భారతీయస్త్రీలము” అనుకొనువారికి సర్వదా, సర్వథా అనుకరణీయము ఆదర్శప్రాయముకూడ నైయున్నది. ఈమె నైషికసౌందర్య మిపుడు ‘సత్య’మై లోక “శివం”కరమై నిత్యమై తేజరిల్లుచున్నది.

గొధే’ మహాశయుఁ డనినట్లు నవ వికాస విలసితములగు వాసంత పుష్పములు క్రమముగ తమపరిణామరూపములైన ఫలముల మధురిమ లతోఁజేందిన సరససమ్మేళనమువంటిదే శకుంతలా దువ్యంతుల కీ సుముహూర్తసమయమున జరిగిన నైతికసమ్మేళనము. ఈ సమ్మేళనము ఈ దివ్యభూమిలో దివ్యప్రణయస్వర్గ మైనది. ఇక వీరి యీ పవిత్ర ప్రణయము ఎప్పటికిని జలించనిది; కృశించనిది; వీడనిది. ఇక పై పవిత్రపరిణామముతోఁ భూతలముకూడ కాళిదాస కమనీయ కవితా ప్రభావ గౌరవముచే నతిసహజముగనే స్వర్గముగఁ బరిణమించినది. వాసంతపుష్పములే ఒక్కసారిగ ఒక్కచోటనే ఫలము లైనవి.

“The earth and Heaven itself in one sole ...name combine” అన్న గొధే కవీంద్రుని పద్యభావ మిట సార్థకమైనది.

ఇంతవరకుఁ గల నా భావములను వివరించుచున్నట్లున్న శ్రీ రవీంద్రకవీంద్రుని భావరత్నములఁ గొన్నిటి నిటఁ బొందుపఱచెదను.

The poet has shown here, as in Kumarasam-
bhava, that the beauty that goes hand in hand with

moral law is eternal, that the calm, controlled, and beneficent form of love is its best form, that beauty is truly charming under restraint and decays quickly when it gets wild and unfettered.

He teaches us that the love of man and woman is not beautiful, not lasting, not fruitful, so long as it is self-centred, so long as it does not beget goodness, so long as it does not diffuse itself into society over son and daughter, guests and neighbours.

The beauty that he adores is lit up by grace, modesty, and goodness, in its intensity; it is true to one forever; in its range it embraces the whole Universe; it is fulfilled by renunciation, gratified by sorrow, and rendered eternal by religion. In the midst of this beauty, the impetuous unruly love of man and woman has restrained itself and attained to a profound peace, like a wild torrent merged in the ocean of goodness. Therefore such love is higher and more wonderful than wild and untrained passion.

రవీంద్రునిపై యాంగ్లమాతృక కిది శ్రీ బా. పురుషోత్తము M. A. గారి యాంధ్రానువాదము. (చూ. కాళిదాసకవిత) “ధర్మమున కవిరుద్ధముగా పేమభావముతో నడచు సౌందర్యము శాశ్వతమైనది.... నైష్ఠికసౌందర్యమే శుభప్రదమై నిత్యాక్షర్వణోల్లసితమైనది. నియమరహితము, సంస్కృతము నగు సౌందర్యము క్షణభంగురము. కవి యిట్టి పవిత్రభావములను కుమారసంభవమునందు వలె నిందును (శాకుంతలమున) కాంతాశ్రమిణిముగా నుపదేశించెను.... దంపతుల ప్రేమ స్వార్థము తమైకచో నెట్టిసస్ఫులితముల నొసంగదనియ, వాత్సల్య

దూషమునఁ సంఘమునందుఁ బరివ్యాప్తము కానంతవఱకును దాని కెట్టి సౌందర్యముగాని, శాశ్వతత్వముగాని, చరితార్థతగాని లేదనియు నీకాళిదాసమహాకవి ముక్తకంఠమున నుద్ఘోషించెను... కాని కాళిదాసుని సౌందర్యజగత్తు జీవకళతోఁ గలకలలాడునది; సౌజన్యముతో శోభిల్లునది; సాధుత్వమును సవదరించుకొన్నది; సువిశాల విశ్వమును సురుచిర ప్రేమభావముతో నాలింగన మొనర్చుకొన్నది. కాళిదాస ప్రతిపాదిత సౌందర్యము త్యాగముచే సిద్ధించును. దుఃఖముచే నూతనత్వమును బొందును. తపస్సుచే దివ్యత్వము నాజ్ఞించును. ఇట్టి దివ్యసౌందర్యార్ణవమునందు నియమరహితములైన కామోద్రిక్తతా ప్రవాహములు అనేకములు సంగమించి (భారతీయ) ప్రణయభావసిద్ధితోఁ బరిపూర్ణతను అనుభవించును. సకలప్రపంచమును అట్టి దివ్యసౌందర్యధామముగాఁ బరివర్తింపబడవలయు ననియే శ్రీ కాళిదాసకవీంద్రుని యాశయము.”

పై రవీంద్ర కవీంద్రుని యాశయములకు మన మహాకవి శాకుంతలనాటకము పూర్తిగఁ జాత్రమైయున్నట్లు పై విషయములను బట్టి తెలిసికొంటిమి. ఇట్టి భారతీయుల పవిత్ర ప్రణయప్రాభవమును దన మహాకావ్యముల ముఖమునఁ బ్రపంచమునకుఁ జాటి, భారతజాతిని తరతరాలవఱకుఁ బటిష్ఠముగను, మహిమాన్వితముగను దిద్దితీర్చి, ప్రపంచములో మనకొక ప్రత్యేకస్థానమును బ్రసాదింపఁజేసిన కాళిదాస మహాకవికి నిజముగ మనమందఱము ఋణపడియుంటిమి. మఱియు స్వార్థసంకుచిత ప్రేమను విశ్వమానవ ప్రేమగాఁ బరిణమింపఁజేసి, భూమండలమంతయు నేకకుటుంబముగ * నాదరభావముతోఁ జూడఁ గల్గిన - ప్రకృతియంతటిలోఁ దన ప్రేమామృతము నొలికించి, స్థావర జంగమరూపప్రపంచ మంతటిని సమానగౌరవముతో, సమానప్రేమతోఁ జూడగల్గినజాతీయమహాకవి కాళిదాసమహాకవి. ఇట్టి జాతీయ

* “ఉదార చరితానాంతు పసుద్ధైవ కుటుంబకం.”

మహాకవియొక్క కావ్యసందేశములనుననే భారతజాతీయంతయు విశ్వమానవప్రేమతో విశ్వజనీనమై విశ్వమంతటిలో విశిష్టస్థానము నార్జించుకొనఁగల్గినది. కనుక మన జాతీయమహాకవి కవితను వివేచనా దృష్టితో సధ్యయనముచేసి, యాతని కావ్యములలోని “విశ్వప్రేమ”తో విశ్వమునకు - ముఖ్యముగ చైనావంటి దురహంకారపూరిత దుష్టసంఘములకు వెలుఁగుబాటను జూపుట విజ్ఞుల కర్తవ్యమై యున్నది.

“సర్వస్య సద్భావనాఽస్తు - విశ్వస్య కళ్యాణమస్తు.

కాళిదాస హృదయము

కాళిదాసు - ప్రకృతి సహజీవనము

“ప్రకృతికిన్ భాష్యప్రణేతల్ కవుల్”

మహాకవులు ప్రకృతిలోని రహస్యములను సుమధుర వాగ్గుంభనములతో వివరించి విస్ఫుర్తము నేయుచుండును. ఇట్టి మహాకవులలో కాళిదాసు * కనిష్ఠకయందు లెక్కింపఁదగినవాఁడు. ప్రస్తుతిములో నీ మహాకవి కావ్యపాత్రలకుఁ గల “ప్రకృతిసహజీవనము” ఎట్టిదో ఇంచుక కనుగొందము.

ఈశ్వరుఁడు తపస్సు చేసికొనుచుండఁగా మదనప్రేరణముచే వసంతుఁడు వచ్చి స్థాణ్వాశ్రమములో నకాలమున విజృంభించును. ఇట్టి వసంత విజృంభణమును వర్ణించుచు గాళిదాసు తన కుమార సంభవములో

“లగ్నద్విరేఘాంజన భక్తి చిత్రం,

ముఖే మధుశ్రీ స్థిలకం ప్రకాశ్య

రాగేణ బాలారుణ కోమలేన,

చూత ప్రవాళోష్ఠ మలంచకార” (కీ సర్గ 20 శ్లో.)

“వసంతశోభ యనునదే యిట నొకలక్ష్మి. ఆ శోభా ప్రారంభ మనునదే యా శోభాలక్ష్మియొక్క ముఖము. ఆ శోభలో నొకభాగ మైన తుమ్మెదల బారులే యా స్త్రీముఖమునందలి కాటుకరచనలు. తిలకమను పువ్వుమే యామెకుఁ దిలకము. బాలసూర్యుని రక్తిమయే ఆమెకు లాఘోరాగము. మామిడిచిగురే తదధరోష్ఠము. అనఁగా

* “పురాకవినాం గణనాప్రసంగే కనిష్ఠికాధిష్ఠిత కాళిదాసాః”

వసంతలక్ష్మీ, తన ముఖమునందు తుమ్మెదబారులనెడు కాటుక ధరించి, తిలకపుష్పమునెడు తిలకమును దిద్దుకొని, బాలార్కరాగ మనెడు లాఠూరాముతో మామిడి చిగురనెడు తన యధరోషమును అలంకరించుకొనెను. చూచితిరా! కాళిదాస కావ్యలక్ష్మీ ప్రకృత్యలంకణములతోఁ దన శరీరమును నలంకరించుకొని సామ్రాజ్యవలె కలకలలాడుచు నెంతగాఁ బ్రకాశించుచున్నదో! ఇటు కాళిదాస కావ్యలక్ష్మీఁ బ్రకృతిలక్ష్మితో నభేదము వర్ణితమైనది. దీనిచే మానవ శరీరమునకుఁ బ్రకృత్యలంకరణమే సహజాద్భుతాలంకరణ మనియుఁ బ్రకృతితో నైక్యముగ జీవించుటయే జీవితమునకు సహజానంద మనియు నిట ధ్వనించుచున్నది. ఇట్టి “ప్రకృతి సహజీవన” విధానమును కాళిదాసు తన కావ్యములలో సమయము దొరికినపుడెల్ల జాతివిడువలేదు.

పార్వతీశక్య వాసంతపుష్పములతో నలంకృతయై యీశుని యిరవుఁ జేరుచున్న సంవర్షములో మనకవి తన కుమారసంభవమున

“అశోకినిర్భర్తృతః పద్మరాగ మాకృష్టహేమ ద్యుతి కర్ణికారం ।

ముక్తాకిలాపీకృతసింధువారం వసంతపుష్పాభరణం వహంతీ॥”

(సర్గ ౩ శ్లో 53)

నగరాజపుత్రి మణిమయ భూషణములకుఁ బదులు వసంతకాలిక పుష్పముల నలంకరించుకొన్నది. అట్టి పుష్పములలో గొన్ని యామెకుఁ బద్మరాగమణిమయాభరణములై మించియున్నవి. ఇట్లే యామె యలంకరించుకొన్న కొండగోగుపువ్వు లామెకు సువర్ణాభరణముల న్నామె నాక్రమించుకొన్నవి. ఇట్లే యామె సింగారించుకొన్న సింధువారపుష్పములు ముక్తాకికాభరణములను బోలియున్నవి. ఇట్లామె యలంకరించుకొన్న యప్పటి యుకాల వాసంత పుష్పాభరణములు, మణ్యాభరణములై చెన్నొందుచున్నవి. కాఁగా, ఆ పువ్వుబోడి పువ్వులలోఁ బూవై తావిలోఁ దావియై యిట్లామె, ప్రకృతిజీవితముతోఁ

దనజీవితమును మేళవింపజేసి తన జీవితమును మధురమయము గావించిన ట్లిట మనకవి చూపినాడు.

ఇట్లే యీశ్వరసేవకై నగరాజపుత్రి వచ్చుచున్నప్పటి యొక్క రమణీయ వర్ణించుచు మనకవి

“ఆవర్జితా కించిదివ స్తనాభ్యాం, వాసోవసానా తరుణార్కరాగం।

పర్యాప్తపుష్ప స్తబకావనమ్రా, సంవారిణీ పల్లవినీ లతేవ॥”

(3-54)

“లేతసూర్యుని రక్తిమవంటి రాగము కల చీరెను గిరిజ ధరించి స్తన భారముచే నీపన్నమితయై వచ్చుచున్నది. ఇట్లు వచ్చుచున్న యీ గిరిజాకన్యక యెట్లుండె ననఁ గావలసినన్ని వన్నెలతో నటలుచు చాలినన్ని పూగుత్తుల బరువుతోఁ గొంచెమువంగి, చిగురుటాకుల సోయగములతో శోభాయమానమై, నడచివచ్చుచున్న లతాకుమారి వలె నున్నది.” ఇచ్చటి యుపమాలబలముచే నగరాజపుత్రి ప్రకృతి శోభారూపిణియై శరీరముదాల్చి నడచివచ్చుచున్న సాక్షాత్ప్రకృతి లక్ష్మీయో యన్న ట్లుండలేదా? “నూననజీవితము, ప్రకృతితోఁ గలిసిమెలసి ప్రకృతి ప్రేమభావముతో నున్ననాడే యట్టివారి జీవితము మధురమయమై సోయగములకు నెలవై మహితానంద నిలయమగును” అని మహాకవి యిట నిరుపమానమగు నుపమానబలముచే సూక్ష్మముగ సూచించుచున్నాడని భావించెదను. తరువాతి శ్లోకములలో సైతము ఈ గిరిజ ధరించిన వాసంత పుష్పములు ఈమె సహజసౌందర్యమును సందీపింపజేయఁగా నప్పటి యీమె సౌందర్యము రతిదేవికిఁ గూడ సిగ్గును గల్గించుచున్నదట. * ఇదంతయు గిరిజాకన్యకయొక్క ప్రకృతిసహజీవన ప్రభావ భాసితమేకదా!

ఇట్లే తపశ్చరణములోనున్న పార్వతి యంగములయందు విలాసములు కానరాకున్నవనియు నవి వీరుధము (లత) లందే వీక్షింపఁబడు

* ఇంకను చూ. సర్గ. 6 శ్లో 37 నుంచి 47; సర్గ 7- 8, 11, 13, 16, 26, 28, సర్గ. 8- 30 నుంచి 47, 74 మొ॥

చున్నవనియు భావించి మన మహాకవి యిట్లు నుడివెను. “గిరిజ తాను నియమములో నున్నంతవఱకుఁ దనకు విలాసగ్రహణము యుక్తము కాదని తపశ్చరణకాలములో దన యాంగిక విలాసములను జిన్ని లతలందును, విలాఃవీక్షితము (చూపు)లను ఆడులేళ్ల దృష్టులయందును దాచుకొన్నదివలె నుండెను.” (చూ. స్వర్గ స్తో13). దీనినిబట్టి ప్రకృతి సహజీవనమే మానవజాతికి సహజసందీప్తములైన చక్కని విలాసములను బ్రసాదించునని ప్రస్ఫుటమగుచున్నది. మరియు నీ దృశ్య మాన ప్రకృతియందు మన మహాకవికిఁగల పుత్రప్రేమను పార్వతీ ముఖమున నతఁ డిట్లు ప్రకటించినాఁడు.

“అతంద్రితా సా స్వయమేవ వృక్షకాన్

ఘటస్తనప్రసవణై ర్మృవర్ధయత్ ।

గుహోపి యేషాం వ్రధమాప్త జన్మనాం

న పుత్రవాత్సల్య మపాకరిష్యతి॥” (ప. 14)

“గిరిరాజపుత్రి తన పాలిండ్లను బోలిన నీటికడవలతోఁ దత్తపోవనము లందలి చిన్న వృక్షములకు, బయస్సులను బోలిన పయములను (నీటిని) బోసి పుత్రప్రేమతో నా వృక్షములను దన చేతులారం బెంచెను. కనుకనే కుమారస్వామి పుట్టినపిమ్మటకూడ మొదట పుత్ర ప్రేమతో బెంచిన యా వృక్షములయెడ నామెకుఁ బుత్రప్రేమ పోలేదు”. ఇట్లు స్థావరములయందేకాక జంగమములయందును (బీళ్ళు) మొ॥ ఈమెచూపిన వాత్సల్యభావ మపూర్వమైనది. (చూ. 5-15)

ఇట్లు చరాచర ప్రకృతియందు పార్వతికిఁగల ‘సహజీవనము’ మున్నందు విశ్వప్రేమగా వికసించి పరిమళించును. మరియు హిమవ ద్వర్ధనములో కాళిదాసుని ప్రకృతి వర్ణనాపాటవముకూడ మానవ జీవితమునకుఁ బ్రకృతి సహకార మెంతి యవసరమో చక్కఁగఁ దోపించుచున్నది.

ఈ హిమవంతుని షిశిబ్బతను రాయబారులై వచ్చిన సప్తర్షులచే మన మహాకవి యిట్లు పలికించును. 'ఓ రాజా! పర్యత రూపములో నున్న నీ స్వరూప కాతన్యమంతయు నీ స్థావర (పర్యత) రూపములలో సమర్పితమై యున్నది. సత్పురుషారాధకమైన నీ జంగమరూపము మాయెదుట భక్తిసమ్రమై నిలిచియున్నది. దీనిచే ప్రకృతిరూపములలో వైకృమగుట మానవుని సంపూర్ణజీవితకు బ్రతీకమని తెలియుచున్నది.

ఇట్లు ప్రకృతితో "సహజీవన" విధానమును దెలిపెడు పద్యములు కాళిదాసీయములు కోకొల్లలై కొమరు మిగులుచున్నవి. నీనిలో మచ్చున కొక శ్లోకార్థము.

"పార్వతీ పాణిగ్రహణానంతరమున ఆమెతోఁ గూడియున్న నాశ్వరుడు శరత్కాల లక్షణములతోఁ గూడియున్న లోకమువలె యుండెను." కనుక శరత్కాల లక్షణములూ లోకమునందును గన్పట్టవలెను. చూడుడు. గిరిజ యధికమైన ముఖచంద్రకాంతికలది. శరత్కాలముకూడ నిర్మలమైన చంద్రకాంతి కలియుండును. ఇట్టి చంద్రకాంతి సంబంధముచే కలువలు చక్కగ వికసించును. గిజామృఖ చంద్రకాంతి సంస్పర్గముచే నీశ్వరుని నేత్రములనెడు కలువలు సంతోషముచేఁ జక్కగ వికసించినవి. ఇక శరత్కాలములో జలములు బురదలేక నిర్మలములై యుండును. ఇట్లే యీశ్వరుని చిత్తము అనెడు జలములు గిరిజ అను శరత్కాల సంబంధముచే నిర్మలములై యున్నవి. కనుక శరత్కాలములో, లోకము తల్లక్షణలక్షితమైనట్లు గిజాశరత్సంబంధముచే నీశ్వరలోకము తల్లక్షణలక్షితమై యుండెను." (7-74)

"తయాప్రవృద్ధానన చంద్రకాంత్యాప్రపుల్లచక్షుః కుముదః కుమార్యా ప్రసన్నతచేతస్సలిలశ్శివోభూ । త్సంసృజ్యమానశ్శర దేవ లోకః" (చూ. కుం. సం. స. 74 శ్లో)

ఇట నిర్మల ప్రకృతికల శరత్కాలముతో సహజీవనము కల్గుటచేతనే యీ వినూత్న దంపతులకుఁగూడ "నేత్రవికసనచేతః

ప్రసాదాది సుమధుర శరత్కాల గుణములు కల్గి వారి జీవితము మాధుర్యమయ్యమై మహానందనియమై పరిధివిల్లినది. దీనికి సహజీవ సమే మూలమనుట మఱవరానిది కదా ?

ఇది మేఘసంక్షేపము లోని సహజీవనము వీనులవిందుగా విందము. మధ్యమార్గములో మేఘముకు రేవాసదీజలసేవన మత్యవసరమని యత్నము మేఘమునకుఁ దెలిపెను సందర్భములో

“తస్యాన్తికై ర్ననగజమ దైర్వానితం వాంతవృష్టి । ర్జంబూ కుంజప్రతిహతరయః తోయ మాదాయగచ్ఛేః । అంతస్సారంపునః । తులయితుం నానిలశ్చక్షుతీత్వాం । రిక్తస్సర్వోభవతి హి లఘుః పూర్ణతా గౌరవాయ॥”

(మేఘసంక్షేపము సర్గ 1 శ్లో 20) ఓ మేఘుడా ! నీవు వర్షించినపిమ్మట తిరిగి నీవు గురుత్వము (బరువు) పొందుటకై దారిలోని రేవాసదీజలములను ద్రావుము. ఆ జలములు వన్యపుటేనుగుల మద జలములతోఁ గలియుటచేఁ గొంచెము పెగటుచెంది యుండును. అట్టి తిక్తజలములను సేవించిన నీ న్నితః సేవాతము (గాలి) కంపింపఁ జేయ జాలదు. లోపల నారములేనివాఁడు చులకనైనవాఁడై లఘుత్వమును బొందును. కనుక పూర్ణత్వము గురుత్వమును గల్గించును” ఇట “ప్రకృతితో సహజీవనము మానవునకు మఖ్యాతి మఖ్యమ”ను విషయము త్రిభంగులుగా జెప్పబడినది. చూడుడు.

ఒకటి : మేఘుడు వర్షించినపిమ్మట చులకనై గాలిదెబ్బకెగురగొట్టబడును గాన ఇట్టి గాలిదెబ్బ లేకుండుటకై లోపట నీకుండకుండవలెను.

రెండవది : పుణ్యాజీవముడు ప్రకృతిసిద్ధములైన పవిత్ర సదీజలములను సేవించి ప్రకృతిప్రియుడై ప్రకృతి సహజీవనభాగ్యముతో ధన్య జీవి యగుచుండును.

మూఁడు : వాంతి చేసికొన్నవాఁడు (వాంతవృష్టిః) వాంతి వెళ్ళినపిమ్మట తప్పక కమాయము సేపించనలెను. (త్రిక్తైర్వాసితంతోయ మాదాయ). ఇట్టివానిని అనిలః=వాతిరోగము పీడింపడు. * (తులయితుం నక్ష్యతి) స్వతః శరీరబలములేనివాడు రోగమునకు చులకనయగును. అనఁగాఁ బిండశక్తి లేనివాఁడు సులభముగా రోగగ్రస్తుఁడగును." కనుక మానవునకుఁ బ్రకృతి సహజీవనము ఆరోగ్యభాగ్యప్రదమై వానికి సర్వాభ్యుదయ సంపాదక మగును. ఇది లేనివాఁడు సులభముగ దుఃఖభాగియై యిహపరసుఖములకు దూఁడగును. ఈ శ్లోకార్థము మన మహాకవికి గల ప్రకృతి సహజీవన ప్రియత్వమును ముక్తకంఠముగ జాలుటలేదా? ఇత "ప్రకృతితోఁ గలిసి మెలగిన వానికి ఐహికభోగానుభవము మనఃప్రమోదము నిత్యసన్నిహితము" అను విషయమును సూచించుచు మన మహాకవి యక్షునిముఖమున ని ట్లనిపించును.

“నీచై రాఖ్యం గిరి మధివసే స్తత్ర విశ్రామి హేతోః ।

త్వత్సంపర్కా త్పులకితమిన ప్రౌఢ పుష్పైః కదంబైః॥

యః పణ్యస్తీరతి పరిమళోద్గారిభి ర్నాగరాణాం ।

ఉద్దామాని ప్రథయతి శిలావేశ్మభి ర్యౌవనాని॥”

(మేఘసందేశము సర్గ. 1 శ్లో 26)

ఓ మేఘుడా ! నీవు మార్గాయాసమును నివారించుకొనుటను మార్గములో ‘నీచైః’ అను గిరిని అధిష్ఠింపుము. ఆ గిరి నీ సంపర్కవిశేషము చేత పులకాంకురములు కలదయ్యెనా ? అనునట్లు వికసించిన చక్కని కదంబ పుష్పములు కల్గియుండును. అప్పర్వతపు చటాయల యందు

* ఇందుకు బాహుడు తన వైద్యగ్రంథములో “...అఘుతిక్తాః కషాయావా యేనిసర్గాత్కఘాపహాః । కృతశుద్ధేః క్రమాత్పితపేయాదేః పథ్యభోజినః । వాతాదిభి ర్నబాధాస్యా దింద్రియైరివయోగినః ।” “ఇంద్రియ నియమముచే యోగులకు ఇంద్రియ జన్యముగు బాధలేనట్లు పథ్యముగా నున్నవానికి వాతరోగాదిబాధ కలుగదు.”

ప్రాథమిక యావనపరీపాక ప్రాభవముగల భోగశ్రీలు తమ కనుకూలురైన ప్రియలతోఁగూడి - సుఖములఁ దేలి మునుఁగుచుండగా వారు వసించిన శిలాగృహములు వాసితములై యవి యచ్చటి నాగరకులయొక్క యుద్దామమగు యావన ప్రభావములచు వ్యక్తముసేయుచుండును. అట్టి శిలాగృహములతో నొప్పించున్న నీచైః పర్వతము నో మేఘుఁడా ! సేవించి వెడలుము” ఇట యువతుల భోగభాగ్యమునకు భాజనమై, ప్రకృతిదృశ్య ప్రకాశితమైన యీ పర్వతముయొక్క సేవనము లేనివానికి ఇట్టి భాగ్యములను జూచు భాగ్య మబ్బునా ? ఇట్టి పర్వతములపై సంచరణభాగ్యము లేని యువతీయువకుల కట్టి యథేచ్ఛ భోగానుభవప్రాప్తి యెట్లు చేకూఱఁగలదు ? ఇట్టి యైహిక భోగానుభవ భాగ్యముఁ బడయఁగోరువారు ప్రకృతిదృశ్యభాజనములైన యిట్టి పర్వతప్రాంతి దేశములను, సరిత్రటపైకత భూములను, ఉపవన భూములను “విహారయాత్ర” యను మిషచే సేవించుచుండురు కదా ! కాఁగా మానుషానందప్రాప్తికి, మాధుర్యమయ జీవితయాత్రా సిద్ధికి నిట్టి ప్రకృతి సహజీవన విధానము పరమసాధన మగుచుండు నను విషయము పై గిరివర్ణనముచే సూచింపఁబడుటలేదా ?

ఇట్టిదే మఱియొక సన్నివేశము అలకాపట్టణసర్జనా సందర్భమున మన మహాకవి

“అక్ష య్యాంతర్భవననిధయః ప్రత్యహం రక్తకంఠై
రుద్గాయద్భి ర్దనపతియశః కిన్నరై ర్మత్ర సార్థం ।

వైభ్రాజాభ్యం విబుధవసితా వార ముఖ్యాసహాయాః

బద్ధాలాపా బహిరుపవనం కామినో నిర్విశంతి” (2-10)

“తమ యిండ్లలో నిధులు కల్గియున్న యలకాపట్టణస్థ కాముకజనము అప్పరశ్రీలనెడు వారశ్రీలతో సరసస్థలపములు సేయుచుండురు. మఱియు కమ్మని కంఠమాధుర్యములతో కుబేరకీర్తిని కీర్తించెడు

కిన్నర స్త్రీలతోఁగూడి (యా కాముకులు) వైభాజము * అనెడు సుద్యానవనములో సుఖభోగము లనుభవించు చుండుదు.”

ఇట కామిజనమునకు కిన్నర స్త్రీలతోడి భోగానుభవ ప్రాప్తికి తదానందానుభవసిద్ధికి ఆటపట్టయిన దీ యుద్యానవనస్థ ప్రకృతియే కదా ! ఇట్టి ప్రకృతితో కామిజనమునకు సహజీవనము తేనినాఁడు వారికిఁ కిన్నర స్త్రీలతోఁ బ్రాప్తించిన ఆనందము కళావిహీనమై యుండెడిదికదా ! ఇట్లే మిగిలిన కాళిదాసీయములు మల్లి కాపుష్పముల వలె నెచ్చటఁబట్టి చూచిన నచ్చటే ప్రకృతి సహజీవన రూప సౌరభ ములను వెదజల్లుచు, మహితభావ మకరందములతో బాతకుల కామెత (విందు) లొసంగుచుండును.

ఇంక రఘువంశ కావ్యోద్యానమును దర్శించుదము. దిలీప మహారాజు భార్యాసమేతుడై కులగురువగు వసిష్ఠుని యాశ్రమము నకుఁ బోవుచు వనములో

“సరసీ స్వరవిందానాం వీచి విక్షోభశీతలం ।

ఆమోద ముపజిఘ్రంతౌ స్వనిశ్వాసానుకారిణం॥”

(చూ. రఘు. సర్గ 1, శ్లో 43)

“దిలీపదంపతులు వనములోని సరస్సులయందలి పద్మపరిమళములను - వీచికా సంపర్కముచేఁ జల్లనై దమ నిట్టూర్పువాయువుల ననుకరించు చున్న వానిని - బీల్చుకొనుచు బయనించుచున్నారు.” ఇట నీ దంపతుల ప్రకృతి సహజీవనము, సర్వభూతములయందును ఆత్మావలోకన భాగ్యము అనునివి వీరి జీవితములకు దివ్యత్వ మొసంగఁజాలి యున్నది. బహిఃప్రకృతితో వీరి ప్రకృతి సమ్మేళన మందినది.

“హైయంగవీనమాదాయ ఘోషవృద్ధా నుపస్థితాన్ ।

నామధేయానిపృచ్ఛంతౌ వన్యానాం మార్గశాఖినాం॥” (-15)

* “విభాజము” అనెడు నేనుఁగుచే రక్షితమైన దగుటచే నీ యుద్యానమున కీ పేరు సార్థకము. (చూ. శంభురహస్యమ్.)

“ఈ దిలీపదంపతులు, అప్పుడే వెన్నకాచిన ఘృతమును అమ్మక దెచ్చుచున్న ముసలిగొల్లలను దమ మార్గములోనున్న వృక్షముల నామధేయములను ఆప్యాయముగ నడిగి తెలిసికొనుచుఁ బయనించుచున్నారు.” ఇచ్చట స్థావర జంగమరూప ప్రకృతితో నీ సార్వభౌముని సహజీవన విధానము మేళనమంది, సర్వభూతమయ్యుండైన విష్ణువు యొక్క యంత్ర సంజాతత్వమును బ్రకటించుచున్నది. ఇప్పటి శుష్క హృదయమైన కొండజుకు ఈపాటి చెట్లయొక్క యోగజ్ఞేమపృచ్ఛ మూర్ఖ పరిపాకమైన ట్లనిపించుగాక.

ప్రపంచగత వస్తువు లన్నిటిలోఁ బరమేశ్వర కళను బ్రత్యక్షీకరించుకొనఁజాలిన దిలీపమహారాజువంటి కరుణామూర్తులకు, - జీవకోటితో సమ సుఖ దుఃఖభాగ్యులైన యిట్టి పురుషోత్తములకు, జీవకోటి యొక్క యోగజ్ఞేమపృచ్ఛ నిసర్గసిద్ధమే కదా ! ఇటు దిలీపుఁడు వృక్షములలోఁ బరమేశ్వర కళను జూడఁగల్గిన మహనీయుఁడు కనుకనే తన మార్గములోని చెట్లలోఁ గూడ దత్తులను జూచి వాని యోగజ్ఞేమ మారయగల్గి వాటిలోఁ దన ప్రేమామృతము నొలికింపఁ గల్గినాఁడు. ఇట్టి ప్రకృతి ప్రణయితృమే యీ మహారాజు సంతానమైన రఘుమహారాజులోఁగూడ బ్రతిఫలించి పాదుకొన్నది. పరికింపుఁడు. గురుదక్షిణార్థియై తన సన్నిధికి వచ్చిన వరతంతు శిష్యునిగూర్చి రఘుమహారాజు కుశలప్రశ్న చేయు సందర్భమున మన మహాకవి తన రఘువంశములో

“ఆధార బంధప్రముఖైః ప్రయత్నైః

స్సంవర్ధితానాం సుతనిర్విశేషం

కచ్చిన్న వాయ్వాదిరుపస్లవోవ

శ్రమచ్చిదా మాశ్రమపాదపానాం॥” (సర్గ 5 శ్లో 6)

ఓ కౌత్సమహర్షీ ! మీ తపోవనములోని వృక్షములకు సుడిగాలి మున్నగు వానివలన నుపద్రవములు కలుటలేమకదా ! మీరా వృక్ష

ములకుఁ గుడుఘ్నలో నీకుపోయుట మొదలగు ప్రయత్నములతో వానిని బుత్రులవలెఁ బెంచితిరి. అవి సంతతము మీ శ్రమను బాపుచుండునవి. అట్టి మీ యాశ్రమ వృక్షములు కుశలమేకదా!" ఇట రఘు మహా రాజు నకు వనపాదపములయొడఁ గల నిస్సార్థప్రేమ యతనిలోఁ గల "ఎసుధైవ కటుంబక"మ్మను విశ్వప్రేమకు నిదర్శనమై ప్రకృతితో మానవజీవితమున కుండవలసిన "సహజీవన" సిద్ధాంతమును సిద్ధాంతీకరించుచున్నది.

ఇక కాళిదాసు తన శాకుంతల నాటకములో జూపిన సహజీవనమును సంగ్రహముగ సమీక్షించుదము. దుష్ప్రభుఁడు కణ్వాశ్రమములోఁ బ్రవేశించినపుడు శకుంతల చెలికత్తెలు వినోదసంభాషణము సేయుచున్న సందర్భము. చెలి శకుంతలతో *

"సఖి ! శకుంతలే ! త్వత్తోపి తాతకాశ్యవశ్య ఆశ్రమవృక్షః
ప్రియతర ఇతితర్కయామి యన్నవమాలికా పేశలాత్వ మప్యేతేషా
మాలవాల సేచనే నియుక్తా"

శకుంతలా - "సఖి ! నకేవల తాతనియోగః అస్తిమమాపి
ఖలు సోదరస్నేహపతేషు" (తండ్రి యాజ్ఞయేకాక, నాకును స్వతః

ఈ వృక్షములయొడ సోదరప్రేమ కలదు.) ఇట్లు ఈభావి భరతమాత యొక్క భావములో నిట్టి సహజ ప్రకృతి ప్రేమ, బాల్యముననే పాదుకొని పిమ్మట అదే విశ్వప్రేమగాఁ బరిణమించినది. మన భరతమాతయొక్క యీ ప్రకృతి ప్రేమను కణ్వార్చి ముఖమున మన కాళిదాసర్షి యిట్లు పలికించును.

* చెలి ఓ శకుంతలా ! తండ్రియైన కాశ్యపునకు ఈ యాశ్రమవృక్షము నీకన్న నెక్కుడు ప్రియమైనదని తలంచెదను. ఎందుకనియా? నవమాలికా పుష్పమువలన సదృశ సుకుమారగాత్రియైన నిన్ను కూడ (తాత) ఈ వృక్షసేవనము అనుకరినకార్యమందు నియోగించినాఁడు.

“పాతుం న ప్రథమం వ్యవస్యతి జలం యస్మాఽస్వపీతేషుయా
నాద త్రేప్రియమండనాపి భవతాం స్నేహేన యాపల్లవం ।

ఆద్యేవః కుసుమప్రసూతి సమయే యస్యాభవ త్యుత్సవః

నేయం యాతి శకుంతలా పతిగృహం సర్వై రనుజ్ఞాయతా॥”

(అంకము 4 శ్లో 9)

శకుంతలను అత్తవారింటికి బంపుచు కన్వీడు, శకుంతలకు సెల
వొసంగుడని ఆశ్రమ వృక్షములతో నిట్లనుచున్నాడు. తపోవనమున
శకుంతలకు బంధువులైన యాశ్రమ వృక్షములారా! మీకు ముందుగా
జలము లిడనిదే ఏ శకుంతల తాను ముందుగా జలములను ద్రావఁ
దలఁచదో, పువ్వులన్న మురిసిపోవు నే శకుంతల మీయందుగల
మైత్రిచే మీ చిగురుటాకు నైనఁ ద్రుంపలేదో, మీకు పువ్వు పుట్టఁ
గనే ఏ శకుంతల ఉత్సవము జరిపినదో, అట్టి మీ యాప్తబంధువు,
ఆ శకుంతల నేఁ డత్తవారింటికి వెళ్ళుచున్నది. మీ రామెకు సెల
వొసంగుడు.”

కాళిదాసుని ధర్మమాయని యీ భరతమాత యొక్క “విశ్వ
ప్రేమ” విశ్వవ్యాప్తమై విరాజిల్లినది. ఇట్టి ప్రేమకు మూలము ఈమె
యొక్క “ప్రకృతి జీవన”మే యని ప్రస్ఫుటమైనది కదా! మన
భారతమాత (శకుంతల) యొక్క పుత్రులలో ధన్యాత్ములైన వారి
యందే తల్లి గుణము భాసించుచుండును. ఇందులకు

“ధన్యా పితృమఘ్నీ కన్యా ధన్యో మాతృమఘః పుమాన్॥”
అను సూక్తియే నిదర్శనము

కాళిదాస హృదయము

ఋతుసంహారము - కవితాసామగ్రి

ప్రకృతివర్ణనాచణత్వము

“చరాచరప్రకృతి” కవిత్వజీవితమునకు, మానవజీవితమునకు వలె మంగళాలంకారమగుచు, తజ్జీవిత వికాసమునకు విశిష్టకారణమగుచున్నది. ఇట్టి “ప్రకృతి”ని ప్రాచ్యపాశ్చాత్య కవులెందరో ఎన్నోరీతులుగ వర్ణించినట్లు తచ్చరిత్రలు చాటుచున్నవి. కాని యీ “ప్రకృతి”కి సుందరము ఆరాధనీయము నగు నొక ప్రత్యేకస్థానమును బ్రసాదించిన మహాకవులలో కాళిదాసమహాకవి, కనిష్ఠికపై లెక్కింపఁ దగియుండెను. ఇతఁడు తన కుమార సంభవాది * కావ్యములలో “ప్రకృతి”ని తన దివ్యకవితా కళాప్రభావముతో సుసూక్ష్మముగ సమీక్షించి, మానవ జీవితములో నీ ప్రకృతిని ఒక ముఖ్యాంగముగ దిద్దితీర్చినాడు. ఇతని కావ్యములలోని “ప్రకృతి”తో మానవ ప్రకృతికి బలిష్ఠము ఘనిష్ఠము నగు ప్రత్యేక సంబంధము సమ్మిళితమై సంశోభితమగుచుండును. ఇట్టి “ప్రకృతి - ప్రణయిత్యము”నకు నీ కవియొక్క తొలికావ్య మనఁదగిన “ఋతుసంహారము”నాంది యనఁదగియున్నది ఇందలి కవితాసామగ్రి, మున్నుండు సునిశితమై చక్కని పరిణతితో వాసియు వన్నెయు గాంచినట్లు కూడ నీ తొలికావ్యము మనక విస్పష్టము సేయుచుండును.

ఈ చిన్ని కావ్యములో గ్రీష్మాది వసంతాంతములైన ఋతువు లాగును వర్ణితములైనవి. ఆయా ఋతువులలో చరాచరప్రకృతి యెట్లు

* అస్తి కల్పి ద్వ్యాగ్నిశేషః । ఆసు రాకుమారియొక్క మాటను ఆధారముగాఁ గొని “అస్తుతైరస్యాంసి...” అని కాళిదాసు కుమారసంభవముతో “లఘుత్రయి”ని ప్రసారంభించెనట్లు.

శోభించుచుండునో, జీవకోటి, తత్త దృతు ప్రభావమునుబట్టి అప్పట్టున నెట్టి విభిన్నదశలకు లోనగుచుండునో, ప్రకృతితో మానవుల కెట్టి మధుర సంబంధము కలదో ఈ విషయము లిందు దర్పణములోవలె మన యవక కాళిదాసుచే యథాతథముగఁ జూపఁబడినవి. గ్రీష్మర్తు వర్ణనముతోఁ బ్రారంభమైన యీ కావ్యాదిశ్లోకమును గాంచుడు.

“ప్రచండసూర్యః స్పృహణీయ చంద్రమాః

సదా ఒవగాహక్షత వారి సంచయః ।

దినాంతరమ్యోఽభ్యుపశాంత మన్మథో

సిదాఘకాలోఽయ ముపాగతః ప్రియే॥ (1 - 1)

గ్రీష్మకాల ప్రకృతి ఉన్నదున్నట్లు ఇటు వర్ణితమైనది. ఒక ప్రియుఁడు తన ప్రియురాలితో “ఏవం విధమైన గ్రీష్మకాలము వచ్చినది” అని తెలుపుచున్నాడు. ఇదే గ్రీష్మర్తు వర్ణనము శాకుంతల రచనము నాటికి సంపూర్ణమగు కవితాశిల్పముతో నిగ్గుదేరి, ఎంతగ ముగ్ధ మోహన మధురభావ భాసితమై పరిమళించుచున్నదో పరికింపుడు.

పై శ్లోకములోని “దినాంతరమ్యః” అను చిన్ని దశమును గొని మన కవికులగురువు శాకుంతల ప్రస్తావనలో “ఏ ఋతువును గూర్చి గానము చేయుదును?” అన్న నటీ ప్రశ్నమునకు సమాధానముగా సూత్రధారముఖమున నిట్లు పలికించును.

సూత్రధారః:- నన్విమమేవ నాఽతి చిరప్రవృత్తం ఉవభోగక్షమం
గ్రీష్మర్తు మధికృత్య గీయతాం తావత్.

సంప్రతిహి :-

“సుభగసలిలావగాహః

పాటల సంసర్గ సురభి వనవాతాః ।

ప్రచ్ఛాయసులభనిద్రాః

దివసాః ఫరిణామ రమణీయాః॥”

ఋతుసంహారములోని గ్రీష్మమునకు జలము లింకిపోగా శాకుంతలము లోని గ్రీష్మమునకు జలము లింకిపోవకుండుటగాక, ప్రాణికోణికి స్నాన లాభముచే “హాయి” నిచ్చుచున్నవి. అచ్చటి గ్రీష్మపు దెబ్బకు మన్మథుఁడు కూడ శక్తిరహితుఁడుకాగా నిచ్చటి గ్రీష్మములోని వన పవనములు పాటల కుసుమ సంసర్గముచేఁ బరిమళభరితములై, మననో ద్దీపనకరములై భాసించుచున్నవి. ఇట్టిచ్చటి గ్రీష్మ వాసరములు నాఁతిచిర ప్రవృత్తము లగుటచే నుపభోగక్షమము లగుచు, జక్కని పరిణామముచే రమణీయములై, పతితలకు సర్వేంద్రియసంతర్పణము గావించుచున్నవి.

ఇచ్చటి “పరిణామ రమణీయాః” అను పదము, “కాళిదాస కవితాకళ ఉత్తమ పరిణతితో నందరకును మనోహర మగుటకు ఈ ‘శాకుంతలము’ నిదర్శనము” అను విషయమును ధ్వనింపఁజేయు చున్నది. ఇట్లే కవీశుని కవితాప్రతిభ కుమారసంభవాదులలో మిసిమి దేరి కమనీయతఁ గాంచుటకు వలయు కవితా సామగ్రి యంతయు నీ తొలి కావ్యమునఁ బాదుకొనియున్న ట్టిచ్చటి ప్రతియొక శ్లోకము తెలుపుచున్నది. ఇందుల కొండు రెండుదాహృతులు.

“నితాంతలాఙ్ఘరస రాగరంజితైః

నితంబినీనాం చరణై స్సనూపురైః ।

పదేపదే హంసరుతానుకారిభిః

జనన్య చిత్తం క్రియతే సమన్మథం॥”(ఋతుసంహారము 1-5)

“యువతులు తమ పాదములను లత్తుకరసముచే రంజితములు గావించి నడచుచు అందియల రవళితో హంసకూజితముల ననుకరింపగా ప్రియుల మానసములు మదన పరవశము లగుచున్నవి.”

ఇట “హంస రుతానుకారిభి స్సనూపురై శ్చరణైః” అను పదముల భావము కుమారసంభవములో నెంతటి శిల్పచాతుర్యముతోఁ జిత్రితమైనదో కనుఁడు.

“సా రాజహస్తై రివ సన్నతాంగీ
గతేషు లీలాంచితవిక్రమేషు ।

వ్యసీయత ప్రత్యుపదేశలుబ్ధైః

ఆదిత్పుభి ర్నూపురశింజితాని॥ (సర్గ 1-34)

స్త్రీల యందియల రవళి హంసకూజితమువలె నున్నట్లు వర్ణించుట కవి సమయము. ప్రస్తుతమున “హంసలు, గిరిజామంజీరముల యందలి “మంజు శింజితము” అను కళను నేర్వఁదలచినవి, ఒకరినుండి ఒక కళను నేర్వఁదలచినవాడు గురువునకు ముందుగ నేదేని “దక్షిణ” నొసంగ వలెను. అట్టి దక్షిణ నొసంగలేనిచోఁ దనవద్దగల విద్యనైన గురువున కర్పించవలెను. * ఈ సంప్రదాయమును బట్టి హంసలు గిరిజనుండి

* “గురుశుశ్రూషయా విద్యా పుష్కలేన ధనేన వా ।

అథవా విద్యయా విద్యా చతుర్థో నో పలభ్యతే॥”

తన్నుంజీర రవళిని అభ్యసించఁగోరి అవి గురుదక్షిణగ ముందు ఆమెకు దమ “విలాస గమనములు” అను విద్యను నేర్పినట్లుండెను. ఇట్లు కానిచో నీ గిరిజకు ఇట్టి “హంసగమనములు ఎట్లబ్బును?” ఇట్లు భావిలో కవి ప్రతిభా భాసితములై కవితాశిల్ప చిత్రితములైన మనోహర భావములకు బీజరూపము లీ కావ్యమున పలసినన్ని వరలు చున్నవి.

ఉదా:-వసంతర్తు వర్ణన సందర్భమున ఋతుసంహారములో

“పుంస్కోకిలః చూతరసానసవేన

మత్తః ప్రియాం చుంబతి రాగహృష్టః ।

కూజద్విరేభోః స్వయం మంబుజస్థః

ప్రియం ప్రియాయాః ప్రకరోతి చాటు॥” (6-14)

“పురుషకోకిలఁడీ, చూతరసమనెడు మద్యపానముచే మత్తిలి, అను రాగముతోఁ బ్రియురాలిని ముద్దిడుకొనుచున్నది. ఇట్లే పద్మమం దున్న తుమ్మెద, తన మధురకూజితములనెడు నర్మకృతులతోఁ దన

ప్రియురాలిని యలరించుచున్నది. ఇదే వసంతర్తు వర్ణనము కుమార సంభవములో నెంత యద్భుతముగ, నెంత విశ్వమోహనముగ విలసిల్లెనో విలోకింపుడు.

“చూతాంకురాస్వాద కషాయకంఠః

పుంస్కోకిలో య న్మధురం చుకూజ ।

మనస్వినీ మానవిఘాతదక్షం

తదేవ జాతం వచనం స్మరస్య॥” (3-32)

తొలిరచనములో 6-14 వ శ్లోకములో మొదటి రెండు పాదములలోని భావము, ఇచ్చటి వసంత విజృంభణములో నాల్గుపాదములలో విడిసి, వికసించి, సర్వసమ్మోహనముగ రంజిల్లి నది. అట పుంస్కోకిలయొక్క కైపువలని ఫలము, ఒక్క తన ప్రియురాలివలన పరిమితము కాగా; నిచ్చటి వసంతములోని పుంస్కోకిలయొక్క, చూతాంకురాస్వాద కషాయ కమనీయ కంఠకూజితము, యావన్మహిళాప్రపంచమునకుఁ దన్నానవిఘాతదక్షమైన మదనుని యాజ్ఞావచనమై చిత్తచోరకముగ వినిపించుచున్నది ఇట్లు ఇట ఉద్దీపన విభావవర్ణనముచే తత్ఫల రూపమైన మన్మథవచనము శ్రవణగోచరమగుచు, తద్విభావ వర్ణనముయొక్క యాధ్యత్యము ధ్వనితమగుచున్నది. ఇక ఋతుసంహార పద్యము (6-14) లో మూడు నాల్గు చరణములలోని భావము కుమార సంభవములో నిట్లు రసగుళికగా మారినది.

“మధుద్విరేఫః కుసుమైకపాత్రే

పపౌ ప్రియాం స్వా మనువర్తమానః ।....” (3-36)

అట భ్రమరప్రియుఁడు ఒక్క తన కూజితములచేతనే ప్రియురాలిని సంతోషపెట్టుచున్నాడు. కనుక నట వారి పరస్పరప్రీతి మాటలవలన పరిమితము. కాని యిచ్చటి భ్రమరప్రియుఁడు వసంతర్తు విజృంభణముచే రసపరవశతఁ జెంది, రసానుభూతిబాధమునకై తన ప్రియు

రాలితోఁ గలిసి కుసుమైకపాత్రలో సర్వేంద్రియసంతర్పణముగ మకరందమును ఆరిగించుచున్నాడు. ఈ వర్ణనముతో రసానుభూతి లాభము ఒక్క భవమరదంపతులకే కాక, షలితృదంపతులకుఁ గూడ తద్రసానందానుభవము సులభప్రాప్య మగుచున్నది.

“.....సద్యః పర నిర్వృతయే.....”

అన్న సత్కావ్య ప్రయోజన మిట్టిఁబట్టులందే షలితృ లోకమునకుఁ బ్రాప్తమగుచున్నది.

ఇట్లు షళుషత్వోద్వల భావములనుగూడ పై విధముగ రసపర వశతఁ గావించిన యిచ్చటి వసంతవిజృంభణమునకు మహద్గుల మాన సములే మోహముఁ జెందినవి. * ఇట్టి తరుణమున మానవుల మానస ములగతి చెప్పవలెనా? ఇట్టి సర్వసమ్మోహనకర వసంతప్రకృతివర్ణనమునకు వలయు కవితాసామగ్రి యీ కవీశునకు ఋతుసంహారము లోని 6-14 శ్లోకములో పాదుకొని యున్నదనుటలో సందేహము లేదు. ఇట్టి భావములను, శయ్యారీతులను బ్రకటించు శ్లోకములు ఈ చిన్ని కావ్యములో నంతటను గనుపించుచునే యుండును.

“జ్వలతి పవనవృద్ధః పర్వతానాం దరీపుః |.... .

గ్లపయతి మృగవర్గం ప్రాంతలగ్నో దవాగ్నిః॥ (1.26)

ఈ శ్లోకములోని శైలీరీతి శాకుంతలము నాటికిఁ జక్కని పరిణతిఁ గాంచి క్రమకవితాసామగ్రితో నిట్లు సాంపెక్కినది.

“తీవ్రాఘాత పత్రిహత తిరుస్కంధలగ్నై కదంతః |

ధర్మారణ్యం ప్రవేశతి గజఃస్యందనాలోకభీతః॥” (1.31)

ఇక శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణములో ప్రసనణ పర్వతవర్ణన చేయుచు నాదిశవి వర్షర్తువునుగూర్చి

* “ప్రయత్నసంస్తంభితి విక్రియాజాం కథంచిదీశా మనసాం బధూవుః”
(కు. సం. 3-34)

“..... గిరిశృంగ మిదం రమ్యం.....

మయూరరవనాదితం । మాలతీకుందగుల్మై శృ సింధువార
కురంటకైః । కదంబార్జునసర్వైశ్చ పుష్పితై రుపకోభితం”

పై రామాయణ వర్ణనమును మనమున నిడికొని కాళిదాసు తన
తొలి కావ్యములో వర్ణిస్తున్నాలోని పర్వతములను వర్ణించుచు

“సితోత్పలాభాంబుద చుఃఖితోపలాః

సమాచితాః ప్రసవజై స్సమతతః ।

ప్రవృత్తనృత్యై శిఖిఖి స్సమాకులాః

సముత్సుకత్వం జనయంతి భూధరాః॥” (ఋతుసం. 2-16)

“కదంబసర్జార్జున కేతకీవనం

వికంపయం స్తత్కుసుమాధివాసితః ।

సమీకరాంభోధరసంగశీతలః

సమీరణః కం న కరోతి సోత్సుకం॥” (ఋతుసం. 2-17)

“మాలాః కదంబ నవకేసర కేతకీభిః

ఆయోజితాః శిరసి బిభ్రతియోషితోఽద్య.....”

(ఋతుసం. 2-20)

ఇట్లు రామాయణ వర్ణనమునకు శైలిలోను, * భావములోను దుల్య
ములగు రచనము లీ చిన్ని కావ్యములో నింక నెన్నో యున్నవి.
(చూ. ఋతుసం. 2 సర్గలో 23, 24 శ్లో) శరత్కాలములో నదిని
వర్ణించు పట్టున వాల్మీకిమహర్షి కిష్కింధా కాండమున (27 సర్గ)

“వాసీరై స్తిమితై శ్చైవ వకుళైః కేతకై ర్ధవైః ।

వసనాఽభరణోపేతా ప్రమదే వా భృలంకృతా ।.....

* శైలిలో రామాయణం కిష్కింధాకాండ 28 సర్గ శ్లో 21. ఇదే శైలి ఋతు
సంహారములో సర్గ 4 శ్లో 8, 9 లలోఁ గలదు.

పులినై రతిరమ్యై శ్చ హంససారససేవితైః :

ప్రహసంతీవ భాత్యేషా నారీ సర్వవిభూషితా ।

రమణీయా నదీ సౌమ్య మునిసంఘై ర్నిషేవితా॥”

తన కవితకు మార్గదర్శకమైన పై రామాయణ కవితయందుగల భక్త్యా
దరముల చేతనే కాళిదాసు తన యీ ప్రకృతివర్ణన కావ్యములో,
శరత్కాలమును వర్ణించుచు

“కాశాంశుకా వికచపద్మమనోజ్ఞవక్త్రా

సోన్మాద హంసరవనూపురనాదరమ్యా ।

ఆపక్వశాలిరుచిరా తనుగాత్రయష్టిః

ప్రాప్తా శర న్నవవధూ ివ రూపరమ్యా॥” (3-1)

“చంచన్మనోజ్ఞ శఫరీ రశనా కలాపాః

పర్యాప్త సంస్థిత సితాండజపంక్తిహారాః ।

వద్యో విశాలపులినాంత నితంబ బింబాః

మందం ప్రయాంతి సమదాః ప్రమదా ఇవాఽద్య॥” (3-3)

“చక్కని రూపముతో నొక నూత్న యువతివలె శరత్కాలము వచ్చి
నది.” కనుక నిందలి విశేషణములన్నియు శరద్యువతులకు సరిపోవును
చూడుడు. “శరల్లక్ష్మీ, రెల్లుపువ్వులనెడు చక్కని తెలుపుచీరెను
ధరించినది. వికసించిన పద్మములనెడు మనోహరమైన ముఖము కలది.
మదించిన హంసలయొక్క కూజితములనెడు అందెలరవళితో రమణీయ
మైనది. ముగ్ధబారిన శాలిధాన్యసంపదతోఁ జూడముచ్చట గొల్పునది.
ఇట్టి శరదృతువు రమణీయరూప రమ్యయగు రమణివలెనేతెంచి
నది.” (3-1) ఈ శరత్కాలములో నదులు (వరదలు తగ్గుటచే)
మత్తలైన స్త్రీలవలె మందగతులతో వయ్యారముగ నడచు
చున్నవి. ఇందలి విశేషణములు కూడ వాహినీ పనితలకుఁ దుల్య
ములు. నదులు కూడ తమ కటిభాగమున, స్త్రీలవలె మెఱసెడు

మత్స్యము లనెడి మొలనూలు కలవి. ఇవి తమ తటములందు బారులు కట్టియున్న తెల్లని పక్షులనెడి ముత్యాలహారములు కలవి. విశాలము లగు నిసుకతిన్నెలనెడు పెద్ద పిరుందులు కలవి. కనుక నిట్టి నదులు కూడ వర్ణిత స్త్రీలవలె మందముగ నడచుట సహజమే కదా !

ఈ నదీవర్ణనమునకు రామాయములోని నదీవర్ణనమందలి

“వసనాభరణోపేతా ప్రమదేవా భ్యలంకృతా.....”

మున్నగు వాక్యములు మూలములని భావించవచ్చును. పై “వసన” శబ్దార్థము ఋతుసంహారములో, నిదేశందర్శమున “కాశాం శుకా” అను వాక్యములోఁ గలదు. (చూ. 3-1) ఇక ఋతుసంహారములో నీ యాద్య శ్లోకభావము, కవితాప్రతిభతోఁ బ్రకాశించుచు కుమార సంభవములో నెంతటి ప్రోడయై రాణించుచున్నదో తిలకించుడు.

“తయా ప్రవృద్ధాననచంద్రకాంత్యా

ప్రపుల్లచక్షుఃకుముదః కుమార్యాః ।

ప్రసన్నచేతస్సలిల శ్శివోఽభూత్

సంస్పృజ్యమాన శ్శరదేవలోకః॥ (కు. సం. 7-74)

పరమేశ్వరుఁడు మధుపర్కములను ధరించిన పిమ్మట పార్వతీదేవియున్న పెండ్లిపీటమీదఁ గూర్చుండును. ఇట్లు పార్వతీదేవితోఁగూడిన పరమేశ్వరుఁడెట్లుండెనో యీ శ్లోకమున మన మహాకవి చూపినాడు. కనుల పండువుగఁ గాంచుడు. “ఇప్పటి యీశ్వరుఁడు గిరిజతోఁగూడి, శరత్కాల లక్షణములతోఁగూడిన లోకమువలె నుండె” నని పై శ్లోక భావము. గిరిజకూడ శరత్కాలమువలె నధికమైన ముఖ చంద్రకాంతి కలది. ఈ చంద్రకాంతి సంబంధముచే నీశ్వరనేత్ర కువలయుములు వికసించినవి. ఇక శరత్కారములో జలములు * తేరుకొనును.

* శరత్కాలములో అగస్త్యోదయముకాగానే యుదకములు తేరుకొనునని కాళిదాస మాక్తి “ప్రససాదోదనూదంభః కుంభయోనే ర్మృహశాజసః”

(చూ. రఘువంశము 4-21)

ఇట్లే శరత్కాలమువంటి గిరిజయొక్క. సంసర్గముచే నీశ్వరుని మానస జలములు ప్రసన్నములయ్యెను. ఈ విధముగా శరత్కాల సంపర్కముచే లోకము, శరల్లక్షణములు కలిగియున్నట్లు శరలక్షణముల గిరిజయొక్క సంపర్కముచే ఈశ్వరుడను లోకము శరల్లక్షణములు కలిగియుండెను. ఔరా ! ఎంతటి స్వారస్యముతో కూడిన దీ భావసంపద ! గిరిజ ప్రకృతి స్వరూపిణి. కనుక శరత్కాల ప్రకృతి, ఈ ప్రకృతిరూపిణికంటె వేరుకాదు. ఈ పరమార్థము ప్రకటించుటకే కాళిదాసు గిరిజను శరత్కాలముతో రూపించినాడు. ఇట్లే పరమేశ్వరుడు విశ్వేశ్వరుడు; విశ్వభర్త; లోకేశ్వరుడు. కనుక పరమేశ్వరుడు లోకస్వరూపుడు. కాన “ఈశ్వరలోకము” అని యీ కవీశుడు ఈశుని రూపించినాడు.

“కాలో హి జగదీశ్వరః”

అను సూక్తినిబట్టి ఈశ్వరుడే కాలపురుషుడు. ఇట్టి కాలము కాలలక్షణములతోఁ గూడి సంపూర్ణత్వమును బడసినది. దీనితో ప్రకృతి పురుషులు ఏకమైనారు. ఇటుపైని జరుగవలసినది సృష్టి. ఇట్టి కమనీయసృష్టికి, అదికవి నాల్గికిమహర్షి పిమ్మట, ఈ మహర్షి యడుగు జాడలలో గమించిన కాళిదాసే వలంతి. ఇట్టి ప్రకృతి దేవతారాధనముతో కవికి నాముష్మికసిద్ధి కూడ చేకూరుచున్నది. ఐహికముగా మానవజీవితము ప్రకృతిజీవితముతో నైక్యముచెందినపుడే మానవ జీవితమునకు సంపూర్ణత్వము సిద్ధించునని “కాళిదాస హృదయము.” ఈ యుదాహరణము చూడుడు.

“ప్రభిన్నవై దూర్యనిభై స్తృణాంకురైః

సమాచితా ప్రోత్థితకందలీదళైః ।

విభాతి శుక్లేతరరత్నభూషితా

వరాంగనేవ క్షితి రింద్రగోపకైః॥” (ఋతుసం. 2-5)

“వర్షాకాలములోని భూమి, బాలతృణాంకూరములతో నలంకృతయై, వైడూర్యాది వివిధ రత్నములతో నలంకృతయైన వేశ్యాకాంతవలె నుండెను” అనఁగా వివిధ కాంతులతో నొక్కొక్కతః నొక్కొక్కతీరుగా విరాజిల్లుచుండెను. ఇట్ల తెలియఁదగిన విశేషము లివి. “వైడూర్య” శబ్దమునకు “వైడూర్య” అని రూపాంతరము కలదు. అనఁగా విదూర దేశమునందుఁ బుట్టిన రత్నము వైడూర్యము. ఇదే వైడూర్యము. “విదూర దేశమునందుఁ బుట్టిన రత్నము” అని శబ్ద రత్నాకరము” తెలుపుచున్నది. పై తొలి కావ్యశ్లోకములో “ప్రభిన్న వైడూర్య నిభైః....” అని “ప్రభిన్న” విశేషణము ప్రయుక్తమైనది. దీనికి “మొలచిన” అను సర్థము చెప్పవచ్చును. ఈ విషయమే కుమారసంభవములో నెంతచక్కఁగ చిత్రితమైనదో! చిత్రించుడు.

“తయా దుహిత్రా సుతరాం సవిత్రి

స్ఫురత్ప్రభామండలయా చకాశే ।

విదూరభూమి ర్నవమేఘశబ్దా ।

దుద్భిన్నయా రత్నశలాకయేవ॥” (కు. సం. సర్గ 1 శ్లో 24)

“పుటిగదిలో కాంతిమండలముతో దీపించెడు పుత్రికతోఁ గూడిన మేనక, క్రొత్తదైన మేఘధ్వనిచే భూమినుండి పుట్టుకొనివచ్చిన రత్నపుమొలకచేఁ బ్రకాశించెడు విదూరపర్వతప్రాంత భూమివలెఁ బ్రకాశించెను” ఈ వైడూర్యోత్పత్తికి నిదర్శన మిట్లున్నది.

“అవిదూరే విదూరస్య గిరే రుత్తుంగరోధనః ।

కాకతాలీయ సీమాంతే మణీనా మాకరోభవేత్॥” (బుద్ధోక్తి)

ఇట్లు తొలికావ్యములోని కేవల “ప్రభిన్న” శబ్దము మలికావ్యములో నింత నిగ్గుదేరి కావ్యకళతో కమనీయముగఁ బ్రకాశించినది. అట్ల భూమాతయొక్క కేవల బాహ్యరూపమే కవికిఁ గోచరమైనది. అదే

భావమిట అమూల్యముగఁ బరిణమించినది. విదూరభూమి, నైడూర్య మణిపుట్టినపుడే విశిష్టరీతితో విరాజిల్లును. అప్పుడే ఆ భూమికి 'జననీ' పదము సార్థకమగును. ఆపుడమి కపుడే "రతనాలబాజ్జ" అను ప్రపంచ ప్రశస్తి ఫలవంతమగును. ఈ భూమివలె మేనకయు నీ పుత్రికారత్నము యొక్క యుదయముచే "సవిత్రీ" శబ్దభాజనయై విలక్షణశోభతో విరాజిల్లెను. ఇంక ప్రకృతిరూపములైన సర్వావధులయొక్క యుత్పత్తి కిని తల్లియగు భూమాత, ఈ యుపమానముచే ప్రపంచ జనులకు సంసేవ్య అగును. ఇట్లే ప్రకృతిరూపిణియగు పార్వతికి తల్లియగు మేనక కూడ అంతటి ప్రపంచాదరమునకుఁ బాత్రయగుచున్నదని యిచ్చటి యుపమానము ధ్వనింపఁజేయుచున్నది.

ఇట్లే తొలికావ్యము శైలిలోను, భావపరిణతియందును "ఇది కాళిదాసుయొక్క తొలికావ్యము" అను విషయమును బ్రకటించుచుండెను. "ఈ కావ్య మీ కవిది కాదు" అనుకొనువారి కీ తొలికృతిలో ప్రతియొక శ్లోకము "ఈ కావ్య మీతనిదే" యని చక్కగ సాక్ష్య మిచ్చుచుండెను.

సామాన్యదృష్టికి నీరసముగాఁ దోచు సామాన్య విషయములు సైతము కవితాకళచే చెలువముతో సాంపెక్కి, చవులు గొల్పుచుండును. ఇదే కవితాతత్వము ; ఇదే కవితయందలి తీయందనము. ఇట్టి తీయందనమును మిటారించు మెత్తందనమే కవితాకళ కొక యందము. గడ్డిపంటలు సైతము కవితామణి దర్పణమునఁ బ్రతిబింబించి వింత రుచు లొలికించుచు లోకహితబోధనములో ప్రపంచమునకే ప్రతినిధులుగఁ బ్రకాశించును. ఇట్టి పట్టులందే కావ్యము కాంతాసమ్మితమై యుత్తమోపదేశముతో లోకకల్యాణకారక మగును. కాళిదాసకావ్యములన్నియు నిట్టివే యనుట ఇట ముఖ్యవిషయము.

ఇంక ఋతుసంహారములోని ఋతువర్ణనలందు గల కొన్ని శ్లోకముల భావమును జూపి యీ విషయమునుండి విరమించెదను.

గ్రీష్మర్తు వర్ణనము (ప్రథమసర్గ)

ఓప్రియా! ఇదిగో గ్రీష్మకాలము వచ్చినది. ఈ కాలము ప్రచండ సూర్యుడు, కోరదగినచంద్రుడు గలది. ఈ కాలమున అందఱును సర్వదా స్నానములు చేయుటచే నంతటను దఱిగిన జలములు కలది. ఇప్పటి ప్రకృతి, సంధ్యాకాలములందు రమ్యమైనది. శాంతించిన మన్మథుడు కలది. (1-1)

“ఓప్రియా! * ఈ గ్రీష్మర్తువులో మండుటెండల కాకచేఁ దపింపఁబడిన భూమినుండి దుమారములతోఁ గూడిన సుడిగాలులు మండలాకారముగ లేచి వ్యాపించుచున్నవి. ఇట్టి భూమి, ప్రియా విరహసంతప్త హృదయులగు పథికులకుఁ జూచుటకునైన శక్యము కాకున్నది. (1-10)

గ్రీష్మర్తువులోని మృగములు - జుతువులు

“ఈ గ్రీష్మకాలములో వనములలోని లేళ్ళు మండుటెండలచేఁ దపింపఁబడి, అధికమైన దాహముచే నెండిన దాడలుకలవై, తమకు కొలదిమారములో నగపడుచున్న నల్లని కొండనుజూచి “అదియే నీరు” అనుకొని యింకొక వనములోనికి బరుగిడుచున్నవి.” (1-11)

“విలాసవతులు మోహజనకములగు తమ విలాసలచేతను, చిర్రగవులచేతను, కొంటెచూపులచేతను విరాళిగొన్న పథికజనుల హృదయములందు, చంద్రాలంకృతలైన సంధ్యాకాంతులవలె మన్మథోద్దీపనమును గల్గించుచుండిరి.” (1-12)

“ఈ కాలములో సూర్యకిరణములచేఁ దపింపఁబడినసర్పము, మార్గమందు కాలినదుమ్ముచే మిక్కిలి కాలుచున్న పొట్టకలదై, నంచిన

* ఈ కావ్యములో ఈ సంబోధనమంతటను అనువర్తించుకొనఁ దగినది.

తలయు, వక్రగమనము కలదై మాటిమాటికి నొగర్చుచు నెట్లో వెళ్ళి, నెమిలిపించుము క్రిందికి జేరుకొనుచున్నది.” (1-13)

“సింహము, గొప్పదాహముచే క్షీణించిన పరాక్రమముకలదై, యెక్కువగ నొగర్చుచు, దూరముగచాపిన నోరుకలదై నాలుక నాడించుచు, జాలు కంపింపజేయుచు, దన సమీపముననున్న నేనుండులను సైతము చంపనుంకించుటలేదు.” (1-14)

“ఇట్టి శ్రీష్టమునకుఁ జాలని వనుండులు గాఢపుడెబ్బకు లోనై, విపాసతో నీటిని వెదకుచు ప్రక్కనున్న సింహములకుఁ గూడ నివి భయపడుటలేదు.” (1-15)

“నిష్పాపంటి సూర్యకిరణములచే వాడిన బాహ్యంభ్యంతరములు కల నెమిళ్ళు, తమ పించములలో తలలు దాచికొనియున్న సర్పములను సైతము చంప నుంకించుటలేదు.” (1-16)

“వరాహగణము ఇప్పటి యెండకు క్రాగి ఎండిన సరస్సులను దమ పెద్దముట్టలతో త్రవ్వచుండగా, “నవి భూమిమీద నుండజాలక పాతాళమునకు బోవుటకో” యనునట్లు నాని యా త్రవ్వక మగపడుచుండెను.” (1-17)

“మండుటెండలకు ఉడికిన సరస్సులలోని బురదనీటినుండి కప్పలు ఎగిరివచ్చి, దప్పిగొన్న సర్పముయొక్క పడగగొడుగు నీడకు వచ్చియున్నవి.” (1-18)

“మహిషము లీశ్రీష్టముచే విపాసాపీడితములై చాపిన తమ నోటినుండి తెల్లని చురగలను గ్రక్కచు, నెట్టివి నాలుకలను చాపి, నీటికై తలలెత్తుకొని, కొండగుహలనుండి పైకి వచ్చుచున్నవి.” (1-21)

“ఆకులన్నియు రాలిన చెట్లపై పక్షిగణము నిద్రించుచున్నది. కపికులము పొడిరిండ్లకుఁ జేరుకున్నది. చమరీమృగములు నీటికై నలువైపుఁకుఁ దిరుగుచున్నవి. కరభమృగతతి తమ వక్రత మాని నూతినుండి నీటిని అందకొనుచున్నది.” (1-23)

దావాగ్నివర్ణనము

“వికసించిన కుసుమపువ్వు * వలెను చిందూరము వలెను అధికారుణ కాంతికల దావాగ్ని, ప్రబలమైన వనపవనవేగముచే వేగముకలదై, ప్రక్కనున్న వృక్షాలతాదుల నాలింగనము చేసికొనుట యందు తొందరకలదై అన్నివైపులనున్న భూములను తగులఁబెట్టుచున్నది.” (1-24)

“వనములో నొకచోట పుట్టిన యగ్ని పర్వతగుహలనుండి వీచిన గాలికి ప్రవృద్ధమై మండుచున్నది. ఇట్టి దావాగ్ని, ఎండిన వెదురుపొదలను జేరి ఘోషధ్వనుల గావించుచు వెన్వంటనే యెండిన గడ్డిబీడులను జేరి తగులఁబెట్టుచు, నా ప్రాంతములందున్న మృగముల నన్నిటిని నశింపఁ జేయుచున్నది.” (1-25)

“ఈ దావాగ్ని బూరుగుచెట్ల వనముఁజేరి పెరిగి పెద్దదై అచ్చటి వృక్షముల తొర్రలలో జేరి మండుచు, బంగరుకాంతికలదై ప్రకాశించుచున్నది. † ఇంకను నిది గాలికి వ్యాపించి ఎండుకొమ్మలనుండి పాకుచు వనమంతయుఁ దిరుగుచున్నది.” (1-26)

“ఇట్టిదావాగ్నిచే తపింపబడిన గజ, గవయ, సింహాది మృగములు తమ పూర్వపు వైరమును విడిచి, మిత్రులవలె నొండొరులు గలిసినవై, కాలిన భూములను విడిచి నదీప్రాంతము జేరుచున్నవి.” (1-27)

వర్షర్తువర్ణనము

“ఓ ప్రియురాలా! కామిజనులకుఁ బ్రియమైన వర్షాకాలము రాజలక్షణములతో కూడివచ్చినది. అదెట్లందువా! రాజువలె నిదియు నల్లని మేఘములనెడు మదించిన యేనుగులు కలది. మెఱుఘులనెడు

* చూ. “నామలింగాను కాననము” అను ఆమరకోశము.

† తొర్రలోమండు మంట తెల్లగా నుండును. ఇది కాళిదాసుయొక్క ప్రకృతి ఘోషిలనకు పరమ ప్రమాణము.

జండాలును, ఉసుమా లను భేరిధ్వనులును ప్రత్యేకమైన శోభయుఁ గలది. కనుక నీ వర్షాకాలము వచ్చుచున్న రాజువలె నున్నది.” (2-1)

“మేఘములచేత ఆకాశ మన్నివైపులను ఆవృతమై యుండెను. ఆ మేఘములు కొన్నిచోట్ల నల్లకల్వరేకుల కాంతిని పోలియున్నవి. కొన్నిచోట్ల కాటుకరంగును, మరికొన్నిచోట్ల గర్భిణీ స్త్రీల స్తనాఽగ్రముల కాంతిని కల్గియున్నవి.” (2-2)

“మేఘములు, మెఱుపు లను నారిత్రాడుకల యింద్రధనుస్సుల నుండి, వర్షధార లనెడు బాణవర్ష ముచే పథికుల మానసములను క్షేత పఱచుచున్నవి.” (2-4)

“ఈ వర్షాకాలములో భూమి, వైడూర్య మణులను బోలిన పచ్చగడ్డి మొలకలచేతను, అరటియాకుల కాంతులచేతను, ఆరుద్ర పుర్వులచేతను నంతటను వ్యాప్తమై, అన్నిరకముల రత్నములచేతను నలంకృతయైన వేశ్యా స్త్రీలవలె ప్రకాశించుచుండెను.” (2-5)

“ఈ కాలములో నెమిలిగుంపులు మనోహర మేఘధ్వనుల కాశించుచు సంభ్రమములతో తమ పింఛములను విప్పి నృత్యములు సల్పుచున్నవి.” * (2-6)

“ఇప్పటి ననులు, బురదనీటి ప్రవాహ వేగముచేత తమ నాశ్రయించిన తీరస్థ వృక్షములను గూలద్రోయుచు, జాతిమాత్ర విలాసలతో కూడిన దుష్టస్త్రీలవలె తొందరగా సముద్రుని గూర్చి పయనించు చున్నవి.” (2-7)

“వింధ్య వనభూములు, చిగర్చిన చెట్లచేతను, తేళ్ళ నోటి నుండి జారు ఇంద్రనీలముల కాంతికల లేత పచ్చగడ్డి పరకలచేతను నలంకృతములై, చూపరుల చిత్రమును చూరగొనుచున్నవి.” (2-8)

“ఈ సమయాన అభిసారికా స్త్రీలు, మేఘములచే సంధికార బంధురములైన రాత్రులందును మెఱుపుల కాంతిచే చూపబడిన

* మయూర వర్ణమున్న మన కిదికి ఎక్కువ మక్కువ కలదు,

మార్గములు కలవారై, అనురాగముతో బ్రయులఁగూర్చి వెళ్ళుచుండిరి.” (2-10) *

“ప్రవాసమఁగొన్న షతులు కల స్త్రీలు సర్వాలంకారములను విడిచి, నిరాశలై యుండిరి.” (2-12)

“అడవియేనుఁగులు క్రొత్త మేఘధ్వనులచే మదించి గర్చించుచున్నవి. కల్వలవంటి వీని కపోలప్రదేశములందలి జలములకై తుమ్మెదలు మూగుచున్నవి.”

“ఈ కాలములో పర్వతపుచరియలు నల్లని మేఘములచే నావృతములై ప్రవాహములతోఁ గూడియుండి చూపరులకు బొత్తు క్యము నుదయింపఁజేయుచున్నవి.” (2-16)

ఇప్పటి గాలులు “కదంబసర్జ, అజ్జన పుష్పములయొక్కయు, మొగలిపువ్వులయొక్కయు వనములమీదినుండి వీచుచు, మేఘజల బిందుసంగశీతలములై యుండెను. ఇట్టి పవనములు ఎవరికి “హాయి”ని కల్పింపవు ?” (2-17)

“ఇక్కలమున మెఱుపుఁ దీగలచేతను ఇంద్రధనుస్సుచేతను నలంకృతములై, నీటిబరువుచే కొంచెము వంగిన మేఘములును, మణి మేఖలా కాంతుజ్వలలైన స్త్రీలును సమముగ ప్రవాసాగతులైన జనుల మానసములను నొక్కుమట్టిగ హరించుచుండిరి.” (2-19)

“కస్తూరి కలిపిన మంచిగంధమును దమమేనికిఁ బూసికొని, పూలమాలలతోఁ బరిమళించు కేశభరముకల యువతులు, సాయం సమయమున మేఘధ్వనిని వినినవెంటనే వారి మామలుండు నివాసము వీడి తమ శయనాగారములను జేరుకొనుచుండిరి.” (2-20)

“వింధ్యపర్వతము, నవమేఘములకు ఆశ్రయమిచ్చినది. కనుక నీ యాశ్రయదాతకు ఆ మేఘములు, గ్రీష్మాంతపాఁగి జ్వాలలచేఁ గల్గిన సంతాపమును దమ వర్షోదకముచేఁ జల్లార్చి షత్రువకృతిగా

* “దుర్ధి నేష్యభిసారికాః” అని పై క్లోకభావమే కుమారసంభవమున వర్ణితము.

వింధ్యను సంతోషపెట్టుచున్నట్లున్నవి.” (2-27) *

శ ర ద్వ ర్ణ న ము

“ఈ శరత్కాలములో వికసించిన తెల్లపూలచే భూభాగము తెల్లఁగఁదేబరిల్లుచున్నది. ఇట్లే శరచ్చంద్రునిచే రాత్రులు, హంసలచేత జలములు, కలువలచేత సరస్సులు, పుష్పభారనమితములైన యేడాకుల యరటిచెట్లచే వనాంతములు, మాలతీపుష్పములచే ఉపవనములు తెల్లఁగఁ జేయఁబడినవి.” (3-2)

“శరత్కాలమేఘములు వీరాభావముచే గాలి కిటునలు దిరుగుచు వెండి, సంత, తామరతూండ్లవలెఁ దెల్లఁగ నుండగా, చామరములచే వీచబడుచున్న తాజువలె నుండెను.” (2-4)

“ఈ శరత్కాలములో రజనీకాంత, నక్షత్రసముదాయమనెడు నక్షత్రహరిమును ధరించి, మేఘుఁఁబచ్చాదనలేని చంద్రుఁడను చక్కని ముఖముకలదై, వెన్నెల యను సన్నని తెల్లచీరెను సింగారించుకొని ప్రతిదినము జాలవలె వృద్ధి నొందుచున్నది.” (3-7)

ఇచ్చట ప్రకృతిజీవనముతో మానవదైవందిన జీవితమును మేళవించి, యేతన్నుఖమున నిద్దానిని మహితవికాసవంతముగ దిద్ది తీర్చుటలో నిట్టి వర్ణనలు కాళిదాసకవికిఁ బరమోపకారకములై యీ కవీంద్రుని, ప్రకృత్యారాధకునిగాఁ బ్రకాశింపఁ జేసినవి. మఱియు

“ఇక్ష్వాళమున నదులయందలి తరంగపంక్తులు కారండవపక్షుల ముఖములచే రెండుగా చేయఁబడినవి. నదులతీరప్రదేశములు కాదంబ, సారసపక్షిపంక్తులచే సమృద్ధములై యున్నవి. ఇంకను పద్మపరాగము లచే నెఱ్ఱవారియున్న యిట్టి నదు లంతటను హంసలకూజితములచే జనులకుఁ బ్రీతిపాతము లగుచున్నవి.” (3-8)

* “వింధ్యాద్రి” మనకవి నాకర్షించినది. కనుక నిద్దాని వర్ణన, ఈ కవి కావ్యములలోఁ దఱచుగా స్థానము కల్పించుకొన్నది. ఈ వర్ణనలలోని కల్పనలు బీజ భూతములై చుష్కంఠుఁడ కనించి విరాజిల్లినవి.

“ఇక్ష్వాళమున మధురవృత్త్యగీతములను మానిన మయూరములను మన్మథుఁడు విడిచి, మధురగీతములతో మదించిన హంసలను ఆశ్రయించెను. కదంబ, కుటజ, అర్జున, సర్జసిపవృక్షములను విడిచి పుష్పశోభ, ఏడాకులయరటి నాశ్రయించినది.” (3-13)

* “ఈ సమయమున భూప్రదేశములు ధాన్యసంపదతో నావృతములై యందగించుచుండెను. బలిసిన గోకులముచేఁ బ్రకాశించుచుండెను. సారసపక్షిసంయుతమైన హంసనాదములచేఁ బ్రతినాదితము లగుచుండెను. ఇట్టి భూప్రదేశములు జనులకు ఉల్లాసము నుదయింపఁజేయుచుండెను.” (3-16)

“ఈ శరత్కాలములోని హంసలచే స్త్రీలయొక్క సుకుమార సులలితగమనములు జితములై నవి. ఇట్లే యిప్పటి ఏకసితపద్మములచే స్త్రీముఖచంద్రకాంతియు, నల్లకలువలచే స్త్రీల విలాస విరాజిత విలోకనములును, చిన్ని తరంగములచే స్త్రీల కనుజొమల విలాసములును జయింపబడినవి ”

శరల్లక్ష్మిని, మదవతియగు కామినిగా మనకవి చిత్రించిన సందర్భములో

“ఈ శరత్కాలలక్ష్మి, వికసితకమలము లనెడు ♦ చక్కని ముఖముకలది. వికసించిన నల్లకల్వపూ లనెడు నిడుదకన్నులు కలది. క్రొంగొత్తగ వికసించిన తెల్లుపూ లనెడు తెల్లని చీరెను ధరించినది. వికసితసితకుముదములనెడు చక్కని కాంతి కలది. కనుక కామినివలె నున్న యీ శరత్కామిని బాతకులకుఁ బ్రియపాత్రమగుఁగాక”. దీనితో నీ శరద్వర్ణన ముగియును.

* ఈ పద్యశైలిని బోలిన శైలి యీ కవి కావ్యాంతరములలో వికసించి విరాజిల్లినది. ఈ శైలికి రామాయణము మూలము.

♦ “వెయ్యి టేకులు కలది “కమలము”. చూ. ఆమరము.
“సవాస్త్రపత్రంకమలిం శతపత్రం కుశేశయం”.

హేమంతవర్ణనము

“ఈ హేమంతము, పైకిలేచిన కోటాకులతో, వంగిన వెన్నులతో వరలుచున్న వరిచేలుకలది. వికసించిన లుద్దుగచెట్లును, ముగ్ధిన ధాన్యము, లుప్తమైన పద్మశోభయు, వ్యాపించు మంచును గల హేమంతకాలము ప్రియూ ! వచ్చినది.” (4-1)

“ఈ ఋతువులోఁ గొన్ని భూభాగములు, అధికమైన ధాన్య సంపదతో వ్యాప్తములై యున్నవి. మఱికొన్ని భూభాగములు ఆడలేళ్ళ గుంపులతో నలంకృతములై యున్నవి. ఇంకొక కొన్ని భూభాగములు మనోహరములగు క్రౌంచ ♦ పక్షుల ధ్వనులతోఁ బ్రతిధ్వనితములై యున్నవి. ఇట్టి వివిధ భూభాగములు చూపరుల చిత్తములను జూరగొనుచున్నవి. (4-8)

ఈ భావముకల మూలశ్లోకము వినుఁడు.

“ప్రభూతశాలిప్రసవై శ్చితాని

మృగాంగనాయూధవిభూషితాని ।

మనోహరక్రౌంచనినాదితాని

సీమాంతరాణ్యత్సృకయంతి చేతః॥” (4-8)

ఇదేశైలి రఘువంశ మహాకావ్యములో నిట్లు వికసించినది.

“సపల్వలోత్తీరవరాహయాధా

న్యాయాసవృక్షోన్ముఖబర్హిణాని ।

యయౌ మృగాధ్యాసితశాద్వలాని

శ్యామాయమానాని వనాని పశ్యన్॥” (2-17)

పై రఘువంశశైలికి రామాయణశైలి మూలము.

చూ. కిష్కింధాకాండ 28 సర్గ 21 శ్లో.

“వర్షోదకాఽప్యాయితశాద్వలాని
ప్రవృత్తనృతోత్సవబర్హిణాని ।
వనాని నిర్వృష్టవలాహకాని....॥”

“ఇక ఈ హేమంతకాలములో సరస్సులు, వికసితసీతోత్పలముల
చేతను, మదించిన హంసలచేతను, చల్లని ప్రశాంతజలములచేతను
నలంకృతములై జనులచిత్తములగు హరించుచున్నవి.” (4-9)

ప్రధానముగా నీ చలికాలమున నింతులు బహుభంగుల నలం
కృతలై భోగానుభవలాలసచిత్త లగుచున్న రీతిని మనకవి మనోహర
భావములం బ్రదర్శించి యీక్రింది ప్రాస్తావిక శ్లోకమును స్మరింపఁ
జేసినాడు.

* “హసంతీం వా ♦ హసంతీం వా † హసంతీం వామలోచనాం ।
హేమంతే యే న సేవంతే తే నరా దైవవంశితాః॥”

శి శి ర ర్తు వ ర్ణ న ము

“ఈకాలమునఁ గిట్టికీలుమూసిన గదులును, అగ్నియు, సూర్య
కిరణములును, యువతులును, దుప్పట్లును సేవ్యవస్తువు లగుచున్నవి.
(5-1)

ఇట్టిశిశిరముకూడ స్త్రీల యుపభోగలాలసత్వ వర్ణనముతో
ముగియును.

ఋతురాజము - వసంతఋతువు

ఈ తొలికావ్యమున నీ ఋతురాజము తుదిని వర్ణితిమైనది. కాని
యీ ఋతువు మిగిలిన ఋతువులకేకాక, అఖిల చరాచరప్రకృతికిని
ఆనందదాయకమై, “ఋతురాజము” అను నన్వర్ధనామము నందు
కొన్నది. ఈ మొదటికావ్యములోని యీ వసంతవర్ణనమందలి భావాం

* హసంతీ = నుంపటి; ♦ హసంతీ = వెచ్చనిదుప్పటి; † హసంతీ = నవ్వుచున్న.
దీనిభావమే శిశిరర్తువర్ణనమున నీకవి తెలిపినాడు. చూ. ఋతుసం.

కురములే యీ కవీశ్వరుని “కుమారసంభవ” కావ్యములోని వసంత వర్ణనములో కుసుమించి, స్తబకించి, ఫలించినవి. కనుక యిందలి శైలియు, భావములును మున్నుంచు వికసించి ఎల్లు విశ్వసమోహన కరములై విరాజిల్లినవో యిట ఇంచుక వివరించెదను.

“ఓప్రియురాలా! వసంతుండు అను యోధుండు, వికసించిన మామిడిగున్నయొక్క చిగురుటాకు లనెడి వాడిబాణములను, తుమ్మెదల బారు లనెడు చక్కని వింటిత్రాటిని గ్రహించి సురతానకులైన యువతీయువకుల హృదయములను ఇకను రేకెత్తించి రేపుటకు * వచ్చినాడు.” (చూ. ఋతుసం. సర్గ 6-శ్లో 1)

పై శ్లోక భావము కుమారసంభవములో నెంతటి నైశిత్యము పొంది విశ్వసమోహనకరమై విరాజిల్లినదో విలోకించుడు.

“సద్యః ప్రవాలోద్గమచారుపత్రే
నీతే సమాప్తిం నవచూతబాణే
నివేశయామాస మధు ర్ద్విరేఫాన్

నామాక్షరాణీవ మనోభవస్య॥” (మధువిభృంభణం)

“నూత్నచూతము” అనెడు మన్మథబాణము, చిగురుటాకులు అనెడు తెక్కులకూర్పుతోఁ దయారుకాగా వసంతసఖుండు, ఆ మదనబాణముపై మన్మథుని నామాక్షరములు వ్రాసినట్లు తుమ్మెదలను బ్రవేశపెట్టెను.”

మనకవి స్థాణ్వశ్రమములో నకాలములోఁ బ్రవేశపెట్టిన “ఆమని”యొక్క అద్భుతప్రభావమిది. ఇది యొక యపూర్వచిత్రణము.

“చూతము” మన్మథుని బాణమనుటకు నిదర్శనము —

* కామాసక్తి; భోగానుభవములచే, నాజ్యహోమముచే నగ్నివలె నధికమగును గాని కాంతించదు. చూ. గీత.

“స జాతు కామః కామానా ముపభోగేన కామ్యతి ।

హలిషా కృష్ణకర్త్యేవ భూయషీనా లభివర్ధతే॥”

“అరవింద, మశోకంచ, చూతంచ, నవమల్లికా ।

నీలోత్పలంచ పంచై తే పంచబాణస్య సాయకాః॥”

(అమరము)

లక్ష్మమును తొందరగాఁ జేరి యట గ్రుచ్చుకొనుటకు బాణమునకు, తొక్కలు ముఖ్యము. మన్మథుని సంబంధమైన బాణము ఏయొక్కని విషయములోను వ్యర్థముకాకుండుటకై “మన్మథ” నామాఽక్షర నిక్షేపణ మిట పరమప్రయోజనకారి యగును. ఇట్టిట చిగురుటాకులు, తుమ్మెదలు అను నివి యువకదంపతుల మనస్సును గిలిగింతలుపెట్టి మోహపెట్టుటలో వాడియగు సప్తమన్మథబాణముగా పరిణమించుట, కాళిదాసునిభావము పదునెక్కి పరిణతమై ప్రతిభాభాసమానమగుట చేతనే యని స్పష్టమైనది. మేరుపర్వతమందున్న సామాన్యవస్తువు కూడ బంగారమువలె భాసించునుకదా? ఇట్లే యింకను

“పుష్పించిన వృక్షములు, జలజయుతములగు జలములు, కామాఽసక్తలైన కాంతలు, పరిమళభరితములగు పవనములు, చక్కని సాయుగసమయములు, రమణీయములై వరలుచున్న వాసరములు మొదలగునివన్నియు నోప్రియా! జీవలోకమునకు ఈ వసంతమునఁ బ్రయోగకరము లగుచున్నవి.” (6-2)

“ఇక్కలమున మదనుడు, పుష్పాఽసవసానాఽలసలగు స్త్రీల చంచలనేత్రములయందు జాంచల్యరూపుడై యుండెను ఇట్లే పూఁబోడుల బుగ్గలయందు పాండురవర్ణత్వరూపుడుగను, వారి చనుకట్లయందు కాశిన్యరూపుడుగను, నడుములయందు నమ్రత్వ రూపుడుగను, వారి పిఱుదులయందు పీవరత్వరూపుడుగను, ఇట్లనంగుడు అంగనల యంగములయందు వివిధరూపములలో గాననగు చుండెను.” (6-10)

“ఎఱ్ఱటి చిగురుటాకుల జొంపములచేఁ గొంచెము వంగిన తియ్యమామిడిచెట్లు పూచి, గాలికిఁ గదల్చుచున్న తమ కొమ్మల

సోయగములతో కొమ్మల చిత్తములలోఁ గోరిక లీరికలెత్తించుచున్నవి.” (6-15)

“చెట్ల మొదటినుండియుఁ జిగిర్చి, పవడఁపుకాతిగల పుష్ప సముదాయముతో నందగించు అశోకవృక్షములు, యువతుల చిత్తములను సశోకములుగఁ జేయుచున్నవి.” (6-16)

“మోదుగవృక్షములు జ్వలించు నగ్నివలె నున్న యెఱ్ఱటి పూలతో గాలికిఁ గదలుచు, పూగుత్తుల బరువుచే వంగియుండెను. ఇట్టి మోదుగవృక్షములచే నావృతమగు వనభూమి, ఎఱ్ఱనిచీరె ధరించి యీ వసంతములో వేంచేసిన క్రోత్తకోడలివలె నుండెను.” * (6-19)

“మత్తిలిన పుంస్కోకిలముల మధురకూజితములచేతను, మత్తు గొన్న తుమ్మెదల కలరవముచేతను, త్రపావినయ భావభరితలైన కులస్త్రీల చిత్తములు క్షణములో మోహపరవశమ్ము లగుచున్నవి.” (6-21)

“విలాసవతుల హాసములవలెఁ దెల్లనివైన మల్లికాపుష్పములతోను పవనములు, ఉద్దీపనకరములై యుజ్వలముగ భాసించుచుండెను. ఇట్టి యుపవనములు మోహరహితములగు మునుల మానసములనే మోహపెట్టుచుండగా రాగయుక్తములైన యువకుల మానసములను ముందుగనే పరవశము చేయుచున్నవి.” (6-23)

ఇదేభావము కుమారసంభవములో “అకాలములోగల్గిన ఆ మధువిజృంభణమునకు వికారయుతములైన తమచిత్తములను నిలబెట్టుకొనుటకు మునులు చాల ప్రయాసపడి తుద కెట్లో నిలబెట్టుకొనిరి” అని మారినది. ఇక ఈ వసంతవర్ణనములోని శ్లోకభావములు, శైలి అను నివి యీ కవీశ్వరుని కుమారసంభవములో వికసించి, విశ్వస్తుత్యమైన విధమును విలోకించుదము.

* ఈ భావము ఉద్దీపనవిభావవర్ణనమునకు ఎంతయుఁ బోషకమైనది. ఇచ్చటి రాగవర్ణనము అనురాగసంభాషణమునకు దోహదకారియగును,

“తామ్రప్రవాలస్తబకౌవనమ్రూః
చూతద్రుమాః పుష్పితచారుశాఖాః ।
కుర్వంతి కామం పవనౌవధూతాః
పర్యుత్సుకం మానసమంగనానాం॥” (6 సర్గ. 15 శ్లో)

ఇట “చిగురుజొంపములు కల మావిమోకలు, తమ పుష్పితశాఖలతో
స్త్రీల చిత్తములను వేడుకకలవిగఁ జేయుచున్నవి” అను సీభావము,
ఈ శ్లోకశైలియు నీ కుమారసంభవ శ్లోకములో నెట్లు ప్రతిఫలించి,
ప్రకాశించినదో పరికింపుడు.

“పర్యాప్తపుష్పస్తబకస్తనాభ్యః
స్ఫురత్ప్రవాళోష్ఠ మనోహరాభ్యః
లతావధూభ్యః తరవోఽప్యవాపుః
విసమ్రశాఖా భుజబంధనాః॥” (3-39)

“చక్కగ వికసించిన పుష్పగుచ్ఛములనెడు పాలిండ్లచేతను, ఎఱ్ఱటి
చిగుళ్ళు అనెడు ఓష్ఠములచేతను మనోహరలైన లతాకాంతలకు,
వసంతవేళయందు తరువులు వంగిన తమ శాఖాబాహువులతో
ఆలింగనము లొసంగినవి.”

తొలికావ్యగతభావములో ఆ మమృక్షములు స్త్రీల చిత్తము
లను బహ్యుత్సుకములుగ జేయునంతవఱకే సమర్థములైనవి. కాని
యిట నాయికానాయక భావ మున్నను అస్పష్టమై ఆస్వాద్యము
కాకున్నది. ఈ యస్పష్టభావము, కుమారసంభవ రచనా సమయము
నకుఁ బరిణతమై, పదునెక్కి, కవిప్రతిభా ప్రభాసితమై, అనురాగ
రంజిత హృదయులైన నాయికా నాయకుల కౌగిలింతలతో ఆస్వా
ద్యమై, పరితల చిత్తములయందు ఆనందరసమును * ఊర్పించు
చున్నది. ఈ వాసంతిక ప్రకృతిదృశ్య యవనికపై మనకవీంద్రుఁడు
ఘాపిన యీ భావచిత్రణమునకు, ఈ యద్భుత సన్నివేశమునకుఁ

బశుపత్యైదుల మానసములే పరుగులుతీయుచున్నవి. ఇంతకు ఇక్కడ నున్నవి ప్రత్యహము మనము చూచుచున్న శాల్మ, లతలు, అను సామాన్య వస్తువులు మాత్రమే. ఇట పూగుత్తులు కవి భావనా మహిమచే పాలిండ్లుగా మారినవి. ఇట్లే పల్లవములు ఓష్ఠములుగా మారినవి. స్త్రీత్వమునకు వలయు చిహ్నములు చేకూరినవి. వెంటనే లతలు లలనలుగా మారినవి. నాయకుని కౌగిళ్ళలోఁ బరవశతఁ జెంది యిట్లు నాయకుని చిత్తము చూరగొన్న యలిరుఁబోఁడి యందము “చారుత్వ” లక్షణ లక్షితమైయున్నట్లు మనకవీశుని సూక్తి యిట్లు సువ్యక్తము సేయుచున్నది.

“.....ప్రియేషు సౌభాగ్యఫలాహి చారుతా॥”

(కుమారసం. 5-1)

పై యాదర్శ దాంపత్య ధర్మమంతటిని కాంతాసమ్మితముగా కేవల స్థావరములైన తరువులద్వారా చరాచర ప్రపంచమునకుఁ జాటిన “కాళిదాస హృదయము” ఎంతటి విశ్వకల్యాణభావనతో; ఎంతటి కవితాప్రతిభతోఁ బ్రకాశించునదో కదా! ఇంక ఒండురెండు చారుతములు.

“అదీప్తవహ్నిసదృశైః మరుతావధూతైః

సర్వత్ర కింశుకవనైః కుసుమావనమైః ।

సద్యో వసంతసమయే హి సమాచితేయం

రక్తాంకుకా నవవధూ రివ భాతి భూమిః॥ (6-19)

ఎట్టిటి పుష్పములుగల మోదుగవృక్షములతో వ్యాప్తమగు వన భూమి, ఎట్టిటిచీరెతోవచ్చిన కొత్తకోడలివలె కొమరు మిగులు చుండెను. ఇదేభావము కు. సం. లో. నెంత మోహనముగఁ జిత్రిత మైనదో చిత్తగించుడు.

* “ఆనందజనకత్వమేవ కావ్యస్య ప్రయోజనం” (అలంకారశాస్త్రం)

“బాలేందువక్ర కాణ్యవికాసభావాత్

బభుః పలాశా న్యతితోహితాని ।

సద్యో వసంతేన సమాగతానాం

నఖక్షతానీవ వనస్థలీనాం॥” (3-29)

ఈ వాసంతమున, విరియని మోదుగమొగ్గలు, మిక్కిలి యెఱ్ఱనివై, చంద్రరేఖవలె వంపుదిరిగి వసంతునితోఁ గలిసిన వనస్థయిల నఖక్షత ములవలె బ్రకాశించినవి.”

ఇట “వసంతకాలమురాగా మోదుగలు మొగ్గఁదొడిగినవి” అనునదే ఇట ముఖ్యవిషయము. ఇది సామాన్యవిషయమే. ఇదే సామాన్యవిషయము యీ కవీంద్రుని కవి ప్రతిభా మణిదర్శణమునఁ బ్రతిఫలించి, తన్నుణి కాంతిరంజితమై, యపూర్వ కాంతులతో నలరారినది. చూడుఁడు.

“వసంత” శబ్దము పుంలింగము. “వనస్థలీ” శబ్దము స్త్రీలింగము. హఠాత్తుగవచ్చి “వసంతుఁడు” “వనస్థలీ”తోఁ గలిసినాఁడు. ఆ వనస్థలీపై యెఱ్ఱటి, వంపుకల మోదుగమొగ్గలు లేచినవి. ఇవి, నాయకుని సంగమకాలమందుఁ గల్గిన నఖక్షతములు కాక మఱేమియగును ? భళీ ! కవీంద్రా ! నీ కల్పనా ప్రభావముచే నీరసవస్తువుపైతము నిగనిగని కాంతులు గలిగి, జీవకళతో నుట్టిపడుచు, ప్రపంచమున, కదేదియో మహోపదేశముఁ గావించు చుండును.

“.....యథా స్మైరోచతే విశ్వం తథేదం పరివర్తతే”

“కవిబ్రహ్మ, తన కవితాప్రపంచమును దనయిచ్చవచ్చినట్లు మార్చగలఁడు” అనుసూక్తి కవీంద్రా ! నీపట్ల యక్షరశః అన్వర్థమగునయ్యా ! సద్యః అనుభూత యగు నాయుకయందే నఖక్షతములు కనిపించుచు చూపరులగువారి భావములలో నెన్నియో తీయని తలంపులను రేకెత్తించుచుండును. ఇట్టి నాయుకవలెఁ ప్రస్తుతమున, వసంత సంగ

సంజాత కింశుక ముకుళ ముగ్ధగాయత్రియగు వనస్థలియుఁ జూపరుల చిత్తములలో రసానుభూతిని గల్గించి వారిని ఆనందపరవశులఁ జేయుచున్నది. ఇట్టి మధురమధుర భావపరిణతికి మూలము ఋతుసంహార కావ్యరచన మనుట ఋతము.

ఇక కుమారసంభవమందలి వసంతవిజృంభణ సందర్భములోని కొన్ని స్లోక భావములను జూపి, యీ విషయమునుండి విరమించెదను.

“ఈ యకాల వసంతలక్ష్మి, ‘మూగిన తుమ్మెదలు’ అనెడు కాటుకరచనలుగల తిలకపుష్పమనెడి తిలకమును “వసంతారంభమును” అనెడు తన ముఖమునందు దిద్దుకొని, శాలచంద్రునియొక్క యరుణ కాంతియనెడు లాఠూరసముతో ‘మామిడిచిగుళ్ళు’ అనెడు తన యధ రోష్ణమును అలంకరించుకొన్నది. (31-30)

“మామిడి చిగుళ్ళలోని కషాయరసాఽస్వాదనచేఁ గషాయ మయ కంఠస్వరముకల పురుషకోవెలల కలకూజితములు, మానవతుల మానమును భంజిచుటకైన మన్మథుని యాజ్ఞావచనముగా నున్నవి.” (31-32)

“మన్మథుఁడు, సంమోహనాఽస్త్ర సంయుతుఁడై, రతీసమేతుఁడై స్థాణ్వాఽశ్రమమునకు వేంచేసినవెంటనే, యచ్చటఁగల పశుపక్షి మిథునములు రసవివశములై తమ శృంగారభావములను గ్రీయలలోఁ జూపసాగినవి.”

“భ్రమరనాయకుఁడు దన ప్రియురాలితోఁగూడి “పుష్పము అనెడు నేకపాత్రలో మకరందమును ఆస్వాదించెను. * “ఇట్లే కృష్ణా సారము + తనకొమ్ములతోఁ దనమృగిని స్పర్శసుఖ నిమిలితాక్షి యగునట్లు గోకెను.” (31-36)

* పురస్కంధానమునకుముందు దంపతుల మేకపాత్రాఽశనము, వారి భాషాకృతులను, రసైక్యమునకు “రససహానుభూతి”కిని ముఖ్యమైనది.

+ నల్లయిజ్జి.

“అడయేనుగు తనప్రియునకుఁ బ్రేమము మీఱ, పద్మరేణు సుగంధిత
మగు తన గంఢూపజలమును * ఒసంగెను. చక్రవాకపక్షి, తను
సఖముకొఱికిన తామరదూడును ఇచ్చి, తన ప్రియురాలిని గౌర
వించెను.” (31-37)

“కింపురుషుఁడు, తనప్రియురాలు గానముసేయుతఱిని శ్రమజల
బిందువులచే నామె ముఖమునందలి మకరికాది పత్రరేఖలు కొంచెము
చెరుగగా, మధ్యపానముచే చలన్నేత్రి యగుచున్న అట్టి తన ప్రియా
ముఖమును అతడు రసపరవశుడై గానమధ్యమునందే చుబించెను.”
(31-38)

పై విధముగా “కింపురుషులు, మానవులు, పశుపక్ష్యాదులు
తుదకు లతాపాదపములుకూడ నీ కవీంద్రుని నసంతవర్ణనా ప్రాభవము
నకు ముగ్ధతఁజెంది ♦ రసపరవశత్వముతో శృంగారభావములయం
దోలలాడినవి” అనినపుడు ఈ కవీంద్రుని వర్ణనామహిమ ఊహించ
వలసినదేకదా !

“కాళిదాసు” ప్రకృతికవి అనుట కీ నిదర్శనములు చాలవా ?

* ఘృక్కిలిఁబట్టిన నీరు.

♦ “వృక్షాదులుకూడ సుఖదుఃఖాదులు కలవి” అనుటకు నిదర్శనము.

“అంతస్సంజ్ఞాభవం త్యేతే సుఖదుఃఖ సమన్వితాః” (మా. మనుస్మృతి)

కాళిదాస హృదయము

కాళిదాసు . హిమాలయప్రకృతి

కాళిదాసకవీంద్రుని కవిత మొట్టమొదట “ఋతుసంహార” రూపమైన “ప్రకృతివర్ణనము”తో ప్రారంభమైనది. ఈ వర్ణన కుమార సంభవాది మహాకావ్యములలో క్రమపరిణతిఁ జేంది, చక్కని సౌకుమార్యమును సంతరించుకొన్నది. “ప్రకృతి”తో “పురుషునికి” విడదీయరాని చక్కని, చిక్కని సంబంధవిశేషము ఈ కవీశుని కవితలో అడుగడ్డునకుఁ గానుపించుచునే యుండును. ఈ విశిష్టవిషయమును శకుంతలా తపోవన జీవితవర్ణనము విస్పష్టము సేయఁగలను.

ప్రస్తుతములో కుమారసంభవకావ్యాదిలోని హిమవద్వర్ణనము సర్వావసరవస్తుసంపత్సమృద్ధితో నైహికముగను, ఆధ్యాత్మికముగను, శక్తిమంతమై, సౌందర్యసంభరితమై శోభిల్లుచున్నది. ఈ కవీంద్రుని దృష్టి సామాణములలోఁగూడ “పరమాత్మతత్వము”ను జూడగల్గినట్లు కుమారసంభవ కావ్యాదిలోని ఆద్యశ్లోకములో “దేవతాత్మా” అను విశేషణ మొక్కటే విశదము చేయఁగల్గియున్నది. ఈ శ్లోకములోని “పృథివ్యా ఇవ మానదండః” అన్న ఉపమానము సర్వసర్వసహా దేవియొక్క సర్వవస్తుసంపద్వైభవనిస్తృతి నంతటిని ఒకేక్షణములో దాని పొడవుతోసహా కొలిచి దాని ఇయత్రాపరిమాణ మంతటిని నాల్గక్షరములలో (మానదండః) సంగ్రహించి మన కన్నులయెదుటఁ బెట్టుచున్నది. ఈ యుపమాన మిట కాళిదాసుయొక్క యుపమాన వ్యాప్తినికూడ కొలుచునట్లున్నది.

ఇట్టి కవీశుని ప్రకృతివర్ణన స్వతస్సిద్ధముగనే దివ్యభావ (దేవతాత్మా) సంసర్గముచే శక్తివంత మగుటచేత, భౌతికముగాకూడ శక్తిమంతమై యపూర్వశోభతో నలరారుచున్నది. ఈ నా భావమును ఈ కావ్యాదిశ్లోకములే సమర్థించుచున్నవి. చూడుడు. రెండవ శ్లోకములో హిమాలయము “వత్స”గా వర్ణితమగుట లోని విశేష మేమనగా ఈ నగమందలి “సంజీవిని” మొకలగు నోషధులు, వివిధ

రత్నములు మున్నగు నమూల్య వస్తుసంపద యంతయుఁ గలిసి యీ కవిచే “గోక్షీరములు”గ వర్ణితమైనది. ఇట్టి క్షీరములు లోకానుభవ యోగ్యములు కావలె నన్నచో “వత్స” * (హిమనగము) అత్యవ సరము ‘వత్స’ తేకున్నచో గోవు సులభముగ పా లివ్వదుకదా !

ఇట్లే నాల్గవ శ్లోకములో హిమనగ శిఖరములు సిందూరాది ధాతుసంస్కర్తముచే నెఱుగ నున్నవి. ఇట్టి శిఖరములవద్ద తిరుగుచున్న మేఘఖండములమధ్య ఈ యెఱుపు సంక్రమించి, సంధ్యేతరకాలము లలోగూడ, సంధ్యాఽరుణకాంతులను జిమ్ముచున్నది. ఇట్టి సిందూ రాఽరుణము, అచ్చటి అప్పరస్త్రీలకు విలాసాఽలంకారములను సంపా దించుచున్నది.

అనగా సంధ్యాకాలమున మనకు ఈ భూమిపై కొన్నినిమేష ములే కనుపించుచున్న, సంధ్యారుణకాంతి కమనీయప్రశాంతపవిత్ర సంధ్యాప్రకృతి, ఈ హైమవతశిఖరములందు నిత్యమై అచ్చటి యప్పర స్త్రీలతోఁబాటు మనకును నిత్యానందసంధాయక మగుచున్నది. ఇట్టి “అకాలసంధ్యాప్రకృతి” మన కవీంద్రుని యుపమానబలముచే * తత్కావ్యగతి హిమనగర శిఖరములపై కాలత్రయమందును మా ర్చేమియులేక అట్లేనిలిచి, మన మానసక్షేత్రములనుగూడ నిత్యముగా సంధ్యారుణకాంతులతో రంజింపఁజేయుచున్నది. ఔరా ! శిలామయ మైన కేవల నగరశిఖముల కింతటి శోభను సంక్రమింపఁజేసి, అప్పర స్త్రీలకుగూడ భోగ్యభూములుగా వీటిని దిద్దితీర్చిన మన కవీంద్రుని ప్రకృతివర్ణనాప్రాభవ మింతింత యన దరమా !

ఇట్లే 5, 9 శ్లోకములలో గిరిరాజు, గజాంతైశ్వర్యసమృద్ధికలవాఁ డనియు, మృగరాజుల కాటపట్టనియు, శాంతక్రూర మహామృగములకు ఆశయస్థానమనియు వర్ణించి మనకవి, ఈ నగరాజయొక్క యైశ్వర్య మును రాజరాజత్వమును, అన్నిజీవులయెడలను దుల్యభావమును, దవ

* “యం సర్వశైలాః పరికల్ప్యవత్సం...” (చూ. కు. సం. 1-2)

♦ “...అకాలసంధ్యా వివ ధాతువత్సం...” (చూ. కు. సం. 1-4)

శాంతోదారపవిత్రభావములను జక్కగ ధ్వనింపజేసినాడు. సర్వజీవులకు జీవప్రదమైన “సంజీవిని” యను నోవధిరాజ మిప్పగ్యతముపైఁ బరిఢవిల్లుచుండుట, ఈ నగరాజయొక్క ప్రత్యేకత యనవలెను. ఇక 7, 8 శ్లోకములలోని వర్ణనా ప్రభావముచేసి నగరాజము, దివ్యాంగనలయొక్క యానంద విలాసవిలసితవిహారములకుఁ దగిన దివ్యప్రకృతితో దీపించుచున్నది.

ఈ నగమునఁ గల దరీగృహములలో రాత్రులందు భార్యా మాత్రసహాయులై యున్న వనేచరులకు నచ్చటి తృణజ్యోతిస్సులు చమురుఖర్చులేని దీపములుగా నుపయోగించుట, ఈ నగరాజయొక్క “పరోపకృతి”కి నిదర్శనము. ఇట్లే యింకొకచోట గల దరీగృహములలోని కింపురుషులు తమవనితలకు వస్త్రాపహారము సేయఁగా, లజ్జాపరవశలగు నా కింపురుషాంగనలకు దైవికముగావచ్చిన మేఘుఖండములు తద్వారముల కడ్డువచ్చి, తెరలక్రింద వారి కుపయుక్తములగుచున్నవి. కాళిదాసుయొక్క యీవర్ణనముచే హిమవంతునియదారగంభీరభావ భరిత పరోపకారప్రకృతి ప్రకటిత మగుచున్నది. ఇక 12 వ శ్లోకములోని ప్రకృతి, ప్రబోధకరము. ఎట్లనఁగా ఈ నగరములోని చీకటి గుహలు నిత్యాంధకారబంధురములై భయంకరము లగుచుండును. ఇచ్చటి చీకట్లదొంతరలన్నియుఁ గలిసి, యొక్క డ్రపురుషుఁ డయ్యెను.

ఈ పురుషునకు సూర్యుడు శత్రువు. కనుక పగటిభాగమున ఈ తమఃపురుషునకు సూర్యుడు కాలూనుటకుగూడ చోటు దొరకనిచ్చుటలేదు.

“తమస్తపతి ఘర్మాఽశౌ కథమావిర్భవిష్యతి॥”

ఇక ఈ తమఃపురుషుని, దనవానినిగాఁ జేరఁదీసి రక్షించువా రెవరు ఆలోచించగా నీతనికి శీతనగములోని గుహలు జ్ఞాపకమువచ్చినవి. ఇవి పగటిభాగమునఁగూడ సూర్యరశ్మి చొరఁబారక, సర్వకాలములందును మహాంధకారబంధురములై యుండును. ఇవి యిట్లెందుకున్నవందురా? సూర్యునకు భయపడి వచ్చి శరణుజొచ్చిన యంధకారపురుషునకు ఈ

హిమవంతుడు ఆశ్రయమిచ్చి, గుహారూపమైన తనకడుపులోఁబెట్టికొని వానిని నిత్యముగా కాపాడినాడు. కనుక, నేటికిని హిమవంతములోని లోయలు నిత్యాంధకార బంధురములై యుండును. “ఉచ్చైశ్చిర స్కులు (పెద్దతలవారు) తన పర భేదములేక, మంచివారినివలె క్షుద్ర పురుషులనుగూడ తనకడుపులోఁబెట్టి కాపాడుదురు కదా! * భల్లీ! కటికిచీకటి లోయలనుండి మనమహాకవి, యెంతటి యుజ్వలభావము నుదయింపఁ జేసినాడు! కేవల పాపాణములనుండి యెంతటి ప్రబోధ కర విషయమును బ్రాదుర్భవింపఁజేసినాడు! కేవల మహాశిలాసంఘాతమునుండి ఎంతటి దయార్ద్రభావమును ఊరింపఁజేసినాడు! మన కవీశ్వరునిచేతిలోబడిన కర్కశప్రకృతి కూడ దయార్ద్రమై, మహా దారభావముతో బరిమళించి ప్రకాశించినది. ఇంతటి యుదారస్వభావము, శరణాగతరక్షణము, ఇట్టి యార్తతాణ పరాయణత్వము అను నీ సుగుణసందోహమును ఒక్క చీకటిలోయలనుండే ఉద్భవింపఁజేసిన “కాళిదాస హృదయము”ను ఏమని కొనియాడఁగలము! మన భారతీయులందఱును పై సుగుణసందోహమంతటిని ఈ హిమనగప్రకృతి నుండియే నేర్చియుండవచ్చును. ఈ “శరణాగతరక్షణవిద్య” మన దేశమున రాతిగుట్టలలోఁగూడ నెలకొనునట్లీ విద్యను బాపాణములకుఁగూడ నేర్పినగురువు మన కవికులగురువే” అన్నచో, నే సహృదయుడు “కాద”నఁగలఁడు? ఈవిద్య యిప్పటికిని మనలో జర్జించి యున్నదనుటకు, పాకీయులయెడ మన భారతీయుల భవ్యప్రవర్తనమే తార్కాణము. ఈవిషయమునే దెలుపుచు కాళిదాసు మహాత్ములకు శత్రువుల దుండగీడుతనమే దుర్భరము కాని, వారి జీవితముకాదు—

“ప్రణిపాత ప్రతీకార స్పృంఠంభో హి మహాత్మనాం”

అని ఉత్తమ భారతీయ ప్రభువుల యుజ్వలశీలములను దెలిపినాడు. శ్రీరామచంద్రుని పరిపాలనమునుండియు నీ “శరణాగతరక్షణవిద్య”

* “.....క్షుద్రేపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వ ముచ్చైశ్చిరసాం సతీమ్||”

(కు. సం. సర్గ 1 శ్లో. 12)

అవిచ్ఛిన్నముగ మన భావవాహినిలో నంతర్వాహినియై యలరారు చునే యున్నది మనకుగల ప్రపంచ ప్రకృతికి ఇదియ కారణము.

ఇట్లు మనకవీంద్రుని ప్రకృతివర్ణనా పాటవము, పాపాణమయ ప్రకృతిలోఁగూడ నింతటి యద్భుతోదార పవిత్రచరిత్రను ఉదయింపజేసి, యేతన్నుఖమునఁ బ్రపంచమునకు

“పరోపకారః పుణ్యాయ పాపాయ పరపీడనమ్”

అను మహోపదేశమును అందించినది.

“ఉదార చరితానాంతు వసుధైవ కుటుంబకమ్”

అను నార్యోక్తి యీ కాళిదాస నగరాజునకు అక్షరశః అన్వయించినది కదా ! కాగా మన కాళిదాస కవితామృతము “వసుధైవ కుటుంబక” భావమును బ్రపంచమునకే యుపదేశించి, తన్నుఖమున లోకమును బ్రబోధించినది. ఇట్లు, ఉత్తమోదార పవిత్రశీలములను లోకమునఁ బ్రతిష్ఠింపజేసిన ప్రతిష్ఠ, కాళిదాస కవిత్యములో నొక్కొక్క విశేషణమునకుఁగూడఁ దక్కినది. దీనితో పాపాణముకూడ పవిత్ర భవ్య భావముతో పరిధవిల్లి పరిమళించినది.

ఇక 13 వ శ్లోకములో “హిమనగముపైఁ దిరుగుచున్న చమరీ మృగములు, తమ తెల్లని తోకకుచ్చులను ఇటునటు నాడించుచు నగరాజుయొక్క ‘రాజ’ శబ్దమును సార్థకము సేయుచున్నవి.” ఈ నగరాజు “దేవతాత్మ” కనుక నిట దివ్యోపచారములు (ఛత్రచామర ఆందోళికాదులు) అవసరమే కదా ! మన కాళిదాస కావ్యగత మృగముల కున్నంత జ్ఞానము చైతన్యుల కున్నయెడల వారు ఈ నగరాజుపై నింతటి యసభ్యప్రర్తనము చూపకుండేడివారు. “ఉత్తమపురుష సేవాభాగ్యములచేతనే యిట మృగములకుఁగూడ నింతటి గౌరవ ముచ్చినది. పూజ్యులను పూజింపనివారికి శ్రేయోవిఘాతము కల్గునని కాళిదాసు తనసూక్తిమార్తాకములలో బేర్కొనిననాడు.

“ప్రతిబద్ధాతిహిత్రేయః పూజ్యపూజా వ్యతిక్రమః”

ఇంక నగరాజయొక్క సర్వాధిక సమున్నతత్వమునుగూర్చి మనకవి—

శ్లో॥ సప్తర్షి హస్తాఽపచితావశేషా
ణ్యధోవివస్వాన్ పరివర్తమానః ।

పద్మావియస్యాగ్రసరోరుహాణి

ప్రబోధయత్యార్థ్యముఖై ర్మయూఖై ॥:

(చూ. కు. సం. 1-17)

ఈ పర్వతోపరిభాగములపై గల పద్మసరస్సులలోని పద్మములను గొన్నిటిని దేవతార్చనకై యచ్చటి సప్తర్షిగణము కోయగా మిగిలి యున్న పద్మములను సూర్యుడు (ఆ సప్తర్షి మండలముకంటె దాను క్రింద దిరుగుచుండుటచే) తన యూర్ధ్వకిరణములతో వికసింపజేయుచున్నాడు. ఈ సప్తర్షి మండలము ధ్రువమండలముకన్న నెత్తుగ నున్నట్లు జ్యోతిశ్శాస్త్రము తెలుపును. ఇట్టి వర్ణనచే నీ నగశిఖరములు మేఘ, చంద్ర, సూర్య, ధ్రువమండలములనుదాటి, వీటికంటె నున్నతములై యున్నవని దెలియుచున్నదికదా ! ఇట్టి యాన్నత్యముచే నీ శిఖరములు సర్వదేశముల వారికేకాక సర్వ పవిత్రమండలములకును సాక్షిభూతములై యున్నవి. కాగా ఉత్తమోత్తమశీలసంపన్నులలో నీ నగరానుండియు బ్రపంచ జోక్కడే ప్రపంచములోకెల్ల పెద్దవా” డనియు, యుగాంతరముల ప్రజల ప్రవృత్తులను దిలకించుచున్న అందరియొక్క మంచిపెడ్డలను బాగుగ దెలిసినవాడనియు, గాన ప్రపంచచరిత్రలోని సత్యాసత్యములకు ఈ రాజోక్కడే సత్యమైన “సాక్షి” అనియు నిట్లెన్నియో భావసౌరభములను మన కవీశుడు తన యీ ప్రకృతివర్ణనచే బ్రకటించుచున్నాడు. కనుక నీ కవీశుని భావశిఖరములందలి ప్రశాంత ప్రకృష్టపవిత్రప్రకృతి, ప్రపంచమునకే ప్రకృతిపాతము. ఈ పాతము ప్రబోధకరమై అందఱకు “గనువిష్ణు” గావించుచుండుననుట సర్వాంగీణమైన సత్యవిషయము. కాగా నీ నగరాజప్రకృతి సర్వదేశీయులకు సర్వకాలములందును, సర్వావస్థలయందును సంసేవ్యమనుట సర్వాంగీకృతమైన విషయము.

ఇత యజ్ఞనిర్వహణమునకు ముఖ్యసాధనమైన “సోమ లతాదు” లకు ఇష్పర్వతరాజము నిలయ మగుటచేతను, సర్వధరిత్రిని మోయుటకు దగిన సారము కలదగుటచేతను బ్రహ్మ యీ నగరమునకు, యజ్ఞభాగ కల్పనాపూర్వకముగ “పర్వతరాజత్వము” ను గల్పించెను.

(చూ. కు. సం. స. 1-17)

ఇందులకు బ్రమాణముకూడ లేకపోలేదు.

“యజ్ఞాంగార్థం మయాస్పృష్టో హిమవా నచలేశ్వరః”

(విష్ణుపురాణము)

మఱియు నీ నగరాజప్రశస్తి యజుర్వేదములో 5వ కాండమునఁ గలదు.
(చూ. కృష్ణ యజుర్వేదము 5 వ కాండ)

పై వచనమునుబట్టి యీ నగరాజము, లోకకల్యాణమున కెట్లు ముఖ్యసాధన మగుచున్నదో తిలకింపుడు. పవిత్రయజ్ఞక్రియకు యథా విధిగ శిష్టు లాచరించుటచే మేఘోదయ మగును. ఈ మేఘునినుండి వర్షములు కురియును. ఈ వర్షములచేత సస్యములు సంపూర్ణముగ ఫలించును. ఈ సస్యసమృద్ధివలన దేశములలో సుభిక్ష మేర్పడును. దేశ లోక కల్యాణమున కింతకంటె వలసిన దేమున్నది? ఈ విషయ జాతమునే యీ క్రింది సూక్తి

“యజ్ఞా ద్భవతి పర్జన్యః పర్జన్యా దన్నసంభవః ।

ఆన్నా ద్భవంతి భూతాని....తస్మా దన్నం తతః ప్రజాః॥”

పై విధముగా నీ పర్వతరాజము సర్వలోక సౌభాగ్యమునకు, సర్వ దేశాభ్యుదయమునకు నాంది యగుచున్నది. ఇంకను ఈ నగరాజ భాగీరథీ నిర్ఘరశీకరములచే సిక్తగాఢ్రుడట. * ఈ చల్లదనముతో బాటు ఈ పర్వతరాజచిత్తము పవిత్రభావసిక్తమైనది. కనుక ఈ హిమాలయ ప్రకృతి చరాచర ప్రకృతికే తల్లివంటిదై యున్నది. ఇట్టి పవిత్ర, ప్రశాంత, సుందరప్రకృతిని పుణ్యాత్ములే సేవించి తరించగల్గు చున్నారు.

కాళిదాస హృదయము

సూక్తిమౌక్తికములు

సర్వసంఘములందును నైతికజీవితమును వృద్ధిపఱచుచు, సర్వదా లోకవృత్తమును సరిదిద్దుటకు మహాకవుల సూక్తులే సమర్థములైనవి. ఏ సంఘమువారు నైతికముగ జీవించెదరో ఆదేశీయులే ఉత్తమ సంస్కృతి కలవారని చెప్పవలెను. ఇక “నాగరికత” అనుబేరిట భౌతికముగా నెంతముందరకు సాగితి మనుకొన్నను అట్టివారు నిజము నకు మెనుకబడియున్నారనియే చెప్పవలెను. కనుక నైతికముగ తమ మనుగడను సాధించినవారే నిజముగ ముందడుగు వేసినవారని చెప్ప వలసియున్నది. కనుక మానవసంఘముయొక్క నాగరికతకు, మహిత కీర్తికిని, తత్సుఖజీవనమునకును మూలసూత్రము లనఁదగిన నీతము సర్వసంఘములవారికి నవశ్యానుసరణీయము లగుట సత్యవిషయము. ప్రస్తుతమున బహుశఃప్రయోజనప్రదములైన కాళిదాసీయ సూక్తులు కొన్ని * ఇట నుల్లేఖించి, సంగ్రహముగ వానిభావములను దెలుపుదును. ఇవి మనకు లోకస్వభావమును బహుముఖములఁ జూపజాలి యున్నవి.

ముందుగ సూక్తులకు సంబంధించిన సందర్భములను దెలిపి, పిమ్మట సూక్తులను, తద్భావములను బొందుపఱచెదను. మొదట కుమారసంభవమునుండి—

సందర్భము :— “గిరిరాజుఁ లేన తనయకుఁ బెండ్లిఁడు వచ్చినను గిరీశుఁడే తగినవరుఁడని యెంచి ఈశ్వరునిదప్ప అతడు వేరొక్క వరుని వెదకకుండెను” అను సందర్భములో నీ క్రిందిది కాళిదాసీయ

* ఈ సూక్తులు ఆర్థాంతర న్యాసాలంకార రూపములోనుండి, మానవాళికి మహితనీతులను, లోకవృత్తమును, సాంఘిక సంస్కృతిని బోధించును.

సూక్తి సందర్భమున కీ సూక్తి సమర్థన రూపమైన కారణవాక్యము.

“ఋతేక్ష్మశానోర్నహి మంత్రపూత మర్హంతి తేజాన్య
పరాణి హవ్యం” (కు. సం. సర్గ 1 శ్లో 51)

భావము — “మంత్రపూతమైన యాజ్ఞాది హవిస్సును
గ్రహించుటకు ఎవిత్రమైన యగ్ని కాక ఇతర తేజము లేవియును దగవు.”
ఇట్లే యికముందును ముందుగ సందర్భము, పిమ్మట సూక్తి, భావము
లుండును.

సందర్భము :— “గిరిరాజు తనను కోరనట్టి యీశ్వరునిగూర్చి
తన తనూజ నిచ్చెదనని తెలుపుటకు వెళ్ళలేదు” అన్న సందర్భములో

“అభ్యర్థనాభంగభయేనసాధు రాధ్యస్థ్యమిష్టేవ్యవలంబితేర్థే”

(కు. సం. 1-52)

“ఒకరి నొకవిషయములోఁ గోరినచో వారు కాదందురేమో యను
భయముచే సజ్జనులు ఇతరులను కోరక తమ కిష్టవిషయములలోఁగూడ
నుపేక్షాభావము వహించెదరు.

సందర్భము :— “ఈశ్వరుఁడు తనతపమునకు విఘ్నకారకమగు
పార్వతీ పరిచర్య నంగీకరించెను” అన్న సందర్భములో

“వికారహేతో సతివిక్రియంతే యేషాం నచేతాన్సి త ఏవధీరాః॥”

(1-59)

తమచిత్తములు వికారములు జెందుటకుఁ దగినంత కారణసామగ్రి
యున్నను నెవరిచిత్తములు వికారముఁ జెందవో వారే “ధీరులు”.

సందర్భము :— దేవతలు బ్రహ్మతో “తారకాసురుని మే
మెన్నిరీతుల సేవించుచున్నను ఆ రక్కసి ముల్లోకములను బీడించుచునే
యున్నాడు” అన్న సందర్భములో

“శామ్యేత్రప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః॥” (2.40)

దుర్జనుఁడు ప్రత్యపకారముచేతనే లొంగును గాని ఉపకారముచేత

శాంతింపడు. ఇందుల కనుగుణముగా చాణక్యనీతి “శతే శార్యం సమాచరేత్”.

సందర్భము :— “బ్రహ్మస్తవానంతరమున బ్రహ్మ దేవతలకు సమాధానముగా “నానుండి వరములు పొందిన తారకుడు తిరిగి నాచేతనే నాశనము పొందరాదు” అన్న సందర్భములో

“విషవృక్షోపి సంవర్ధ్య స్వయంచేత్తు మసాంప్రతిం” (2-55)
తనచేతిలోఁ బెంచినది విషవృక్షమైనను పెంచినవాడే ఆ (విష) వృక్షమును నశింపజేయరాదు.

సందర్భము :— “సభలోని దేవతలందరిని విడిచి యింద్రుని నేత్రసహస్రము ఒక్కసారి మన్మథునిపై వ్రాలెను” అన్న సందర్భములో
“ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం ప్రాయశ్చలం గౌరవ మాశ్రితేషు॥” (3-1)

ప్రభువుల గౌరవము, ఏదోయొక, ప్రయోజనము నపేక్షించియుండుట చేత ఆశ్రితుల విషయములో నది తరచుగా చంచలముగనే యుండును.

సందర్భము :— “స్థాణ్వైశ్రమములో నకాలమున వసంతర్తువు విజృంభించగా నొకచో నన్నరస్త్రీల గానమాధుర్వమును వినుచున్నను మహేశ్వరుడు ఆత్మానుసంధానపరుఁ డయ్యెను” అన్న సందర్భములో

“ఆత్మేశ్వరాణాం నహిజాతు విఘ్నా స్సమాధిభేద ప్రభవో భవంతి॥” (3-40)

“ఆత్మసంయమనము కలవారి తపస్సులను విఘ్నములు ఒకప్పుడును పాడుచేయుజాలవు.”

సందర్భము :— “తనకు మెక్కిన నగజనుగూర్చి పలికిన మహేశ్వరుని మాట భావిలో నిజమే యైనది” అన్న సందర్భములో

“నహిశ్వరవ్యాహృతియః కదాచి త్పుష్ణంతి లోకే నివరీత మర్థం॥” (3-36)

“లోకములో మహాపురుషులన్నమాటలు ఒకప్పుడును విపరీతార్థము నీయవు.”

సందర్భము :— శివనేత్రాగ్నిలో భస్మమగునట్లు మదనునకు శాపమిచ్చిన బ్రహ్మ, ధర్మనామక ప్రజాపతిచే యాచితుడై “పార్వతీ పరిణయముచేఁ బ్రముదితుడైన యీశ్వరునిచేతనే తిరిగి మదనుఁడు బ్రతికించబడును” అని యా నలువ (వెంటనే) శాపావసానమునుగూడ ప్రసాదించెను.”

“అశనే రమృతస్య చో భయోర్వశిన శ్చాంబుధరాశ్చయో నయః॥” (4.43)

“జితేంద్రియులును మేఘములును అశనికి (పిడుగు) అమృతమునకును గూడ జన్మస్థానములు.”

జితేంద్రియుల పక్షమున “అశని” “అమృత” శబ్దములు క్రమముగా శోపము (పిడుగువంటిది) అనుగ్రహము (అమృతమువంటిది) అను నర్థము లిచ్చును. ఇక మేఘముల పక్షములో (అశని, అమృత) శబ్దములు “వైద్యుతాగ్ని” “ఉదకము” అను నర్థము లిచ్చును. అనగా మేఘములు తమలోన వైద్యుతాగ్నిని ధరించినను చల్లని అమృతము నిచ్చుచున్నట్లు జితేంద్రియులు పిడుగువంటి శాపము నిచ్చుచున్నను వెన్వంటనే అమృతమువంటి శాపవిమోచన రూపమగు ననుగ్రహము గూడ కలవారని భావము.

సందర్భము :— “గిరిజాకుమారి యథావిధిగ తపమునాచరించు సమయమున మహర్షు లామెను దర్శింపవచ్చిరి” అన్న సందర్భములో

“నభర్మవృద్ధేషు వయ స్సమీక్ష్యతే” (5-16)

కేవల ధర్మాచరణముచేతనే వృద్ధభావము వహించినవారి విషయములో వారి వయస్సు ముఖ్యముగఁ జూడఁబడదు. కనుకనే మనువు తన ధర్మశాస్త్రములో “తల నెరిసినంత మాత్రముచేతనే మానవుడు వృద్ధుఁడు కాడనియు, యువకుడైనను ఉత్తమవిద్య నేర్చినవాడే

“వృద్ధుఁడు” అని దేవత లందురనియుఁ జెప్పినాడు * ఈ విషయమునే ఇంకొకసూక్తి “ఉత్తమగుణము లెచ్చటనున్నను గౌరవనీయములే యనియు, ఈ విషయమున జాతి కాని వయస్సు కాని ముఖ్యము కాదనియు” నుడువుచున్నది. †

సందర్భము :—మాయావటువు గిరిజతో “నీచేత సత్కృతుఁడ నైన నన్ను నీ వన్యునిగాఁ దలంపకుము” అన్న సందర్భములో

“యతస్సతాంసన్నతగాత్రిసంగతం మనీషిభి స్సాప్తపదీన ముచ్యతే॥” (5-39)

“సప్తపదము లుచ్చరించునంతటి సమయములోనే సత్పురుష సాంగ త్యము సమకూరును” అని విద్వద్వచనము.

సందర్భము :— మాయావటువు గిరిజతో “నీవు ఏ ప్రయో జనముఁగోరి తపమాచరించు చున్నను అది నీయింటఁ గలదు గాన నీ ప్రస్తుత తప మనవసరము. ఒక వేళ వరునిగోరియా? నీవు రత్నమువంటి దానవు” అన్న సందర్భములో

“నరత్నమన్విష్యతి మృగ్యతేహి తత్॥” (5-45)

రత్నము ఇతరులచే వెదకఁబడును గాని రత్నము ఇతరులనుగూర్చి వెదకదు.

సందర్భము :— ఇరకను ఈశ్వరనింద సేయుచున్న మాయా వటువునకు విసివి తుద కతనితో గిరిజ “నే వలచిన వరుఁ డెట్టివాఁ డైనఁ గానిమ్ము. కాని యితడియందే నాకు భావము కలదు. అన్న సందర్భములో

“నకామవృత్తి ర్వచనీయ మీక్షతే॥” (5-82)

* “సతేన వృద్ధోభవతి యేవాస్య పలితం శిరః ।

యోవైయువాఽశృణీయానః తిందేవాస్థవిరంవిదుః॥” (మను ధర్మశాస్త్రము)

† “గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు నచ లింగ నచ వయః॥”

“స్వేచ్ఛావ్యాపారముకలవారు మంచిచెడ్డల నాలోచింపరు. అనఁగా లోకాపవాదకు వీరు భయపడ రని భావము.

సందర్భము :—మాయావటు వింకను నీశ్వరనిండకు గడంగగా గిరిజ “ఆ యసత్ప్రలాపిని గెంటు”డని చెలులతో నన్న సందర్భములో

“నకేవలం యో మహతోపభాషితే శృణోతితస్మా దపి
య స్స పాపభాత్॥” (5-83)

“మహాత్ములను నిందించువారేకాక, ఆ నిందితు వినువారుకూడ పాపాత్ములగుదురు.” ఇట్లే

“క్షేకః ఫలేనహి పునర్నవతాం విధత్తే” (చూ. 5-86)

సందర్భము :—రాయభారము నెఱపుటకై వచ్చిన మునులతో సమముగ నరుంధతీజేషినిగూడ మహేశ్వరుఁడు గౌరవించెనన్న సందర్భములో

“స్త్రీపుమానిత్య నాస్త్రిషా వృత్తం హి మహితం సతాం॥”

(6-12)

స్త్రీపురుషభేదమునుబట్టిగాక మహాత్ముల వృత్తమునుబట్టియే యెవరైనను పూజింపఁబడుదురు. అనఁగా సద్గుణము లెవరి నాశ్రయించునో వారే పూజ్యులు.

సందర్భము :—“ఈశ్వరుఁ డరుంధతిని జూచినంతనే తనకును ధర్మపత్ని ముఖ్యమని వైవాహికకృత్యవిషయమున సాదరుఁడయ్యెను” అన్న సందర్భములో

“క్రియాణాం ఖలు దర్మాణాం సత్ప్రత్యక్షీ మూలకారణం॥”

(6-13)

యజ్ఞాది ధర్మక్రియాచరణమునకు (కులస్త్రీలైన) ధర్మపత్నులే ముఖ్య కారణము. “ధర్మపత్నీసమేతోహ” మ్మనుకొన్నందుల కిదియే సత్ఫలము. ఇట్లే ఉత్తముల యాదరములగుర్చి

“ప్రాయః ప్రత్యయమాద తే స్వగుణే షూ త్తమాదరః॥”

(చూ. కు. సం. (6-20)

ఉత్తమపురుషుల యాదరమును జూరగొనఁగల్గిననాడే మానవునకుఁ దన గుణములయందు నమ్మకము జనించును.

సందర్భము :— ఈశ్వరుఁడు తన వివాహ నిశ్చయమునకై సప్తర్షులను బంపు సందర్భములో

“విక్రియాయైనకల్పంతే సంబంధా స్పదనుష్ఠితాః” (6-29)

సత్పురుషులచే సంధానము చేయఁబడిన వివావాది సంబంధములు ఒకప్పుడును భేదభావములను జనింపఁజేయఁజాలవు.

సందర్భము :— రామబాదులై వచ్చిన సప్తర్షులను గూర్చి నగరాజు “మీ రాకచే నా గృహము పావనమైన” దని చెప్పెడు సందర్భములో

“యదధ్యానిత మర్హద్భి స్తద్ధిత్తిర్థం ప్రచక్షతే॥” (6-56)

సత్పురుషులచే నధిష్ఠింపఁబడిన ప్రదేశము “తీర్థము” అని కీర్తింపఁ బడును. అనగా సత్పురుషులు త్రొక్కిన ప్రదేశము పుణ్యక్షేత్రము వంటి దగును.

సందర్భము :— నీ తనయ నీశున కిమ్మని, నగరాజుతో సప్తర్షులన్న సందర్భములో

“అశోచ్యాహి పితుః కన్యా సద్భర్తృ ప్రతిపాదితాః” (6-79)

ఉత్తమవరున కిచ్చి పెండ్లిచేసిన కన్యకునుగూర్చి తండ్రికి విచారింపఁ బనిలేదు.

సందర్భము :— “గిరిరాజు, తనతనయ నీశున కిచ్చుటకుఁ గృత నిశ్చయఁ దై నను బత్నిముఖమువైపు చూచెను” అన్నసందర్భములో

“ప్రాయేణ గృహిణీనేత్రాః కన్యార్ద్రేషు కుటింబినః॥” (6-85)

కన్యావివాహాదివిషయములలో గృహస్తులు తరచుగా తమభార్యలే నేత్రములుగా గలవారు. అనగా నిట్టి కార్యనిశ్చయవిషయములలో స్త్రీలదే ప్రధానపాత్రయనుట.

సందర్భము :— “తనయ వివాహానిశ్చయ విషయములో మేనకకూడ హిమవంతుని యాశయమునే సంగీకరించెను” అన్న సందర్భములో

“భవం త్యవ్యభిచారిణ్యో పత్యురిష్టే పతివ్రతాః॥” (6-86)
పతివ్రతలు పతి కిష్టవిషయములో నడ్డుతగలరు.

సందర్భము :— “గిరిజ అలంకరించుకొని అద్దములోఁ తన సాగసు నీక్షించి తువ్వయై పతిరాకకై వేచియుండె” నన్న సందర్భములో

“స్త్రీణాం ప్రియాలోకఫలో హి వేషః॥ * (7-22)
తమప్రియులకుఁ గనువిందుగావించగల్గిన స్త్రీల యలంకరణమే సఫల మైనది.

సందర్భము :— “చంద్రుఁడు తన యుదయవేళ తనకుఁ దాత్కాలికముగ గల్గిన రాగమును విడిచి, పరిశుద్ధ మండలము కలవా డయ్యెనని గిరీశుఁడు గిరిజతో నన్న సందర్భములో

“విక్రియానఖలు కాలదోషజా నిర్మలప్రకృతిషు స్థిరోదయా॥”

(8-65)

కాలదోషమువలనఁ బుట్టిన తాత్కాలిక వికారము స్వతః నిర్మల ప్రకృతికలవారియందుఁ జాలకాలము నిలఁబడదు.

సందర్భము :— “పార్వతీపరిణయానంతరమున మన్మథునకు శాపావసానము గాన ఈ యుక్తకాలములో దేవతలు వచ్చి ఈశ్వరుని మదనుని బ్రతికించమని గోరిరి” అన్న సందర్భములో

“కాలప్రయుక్తాఖలు కార్యవిద్భి ర్విజ్ఞావనా భర్తృషు సిద్ధిమేతి”

(7-93)

సకాలములోఁ దమ ప్రభువులకు విన్నవించుకొనిన కార్యజ్ఞుల విన్న (వెంటనే) సిద్ధించును. అనగా ఒకపని సిద్ధించుటకు ఆపని ఫలించు పరిణామకాలము నెఱింగి తగిన సహాయములో కార్యజ్ఞులు తమ

* “ప్రియేషు సాభాగ్యఫలాహి చాదుతా” (చూ. కు. సం 5-1)

ప్రభువుల కాపనిని విన్నవించుకొన్నచో ఆపని తప్పక సఫలమగును.

ఇక రఘువంశ కావ్యమునుండి కొన్ని సూక్తులు.

సందర్భము :— “దిలీపుని సంతాన ప్రతిబంధమునకు గారణము అతడు నందినీధేనువు నెడల చూపిన యవిధేయతయే” యని వసిష్ఠమహర్షి చెప్పెడు సందర్భములో

“ప్రతిబద్ధాతిహి శ్రేయః పూజ్య పూజా వ్యతిక్రమః॥”

(రఘువంశం 1-79)

పూజింపఁదగినవారిని బూజింపకుండుట ఆ పూజింపనివారి శ్రేయస్సునకు ప్రతిబంధక మగును.

సందర్భము :— “నందినీధేనువు దిలీపుని పరీక్షించు సమయమున ‘తనను భక్షించమని’న రాజుతో నందిని చెప్పెడు సందర్భములో

“అల్పస్య హేతో ర్భవహాతు మిచ్చ నివార మూఢః

ప్రతిభాసి మే త్వం॥” (2-47)

చిన్న విషయమునకై యమూల్య వస్తువును విడనాడఁదలచిన నీవు, కార్యాకార్య విచక్షణలేని మూఢునివలె నుంటివి అనగా అల్పమునకై యనల్పవస్తువును బోగొట్టుకొనువాడు వట్టి మూఢుడు.

సందర్భము :— “రఘుమహారాజు జన్మించినంతనే లోకమంతయుఁ ప్రశాంతమై శుభమును సూచించెను” అన్న సందర్భములో

“భవోహి లోకాభ్యుదయాయ తాదృశాం॥” (3-14)

లోకాభ్యుదయమునకై పుట్టినవారి పుట్టుక లోకాభ్యుదయ సూచకమే యగునుకదా! అనగా రఘుమహారాజువంటి మహాపురుషుల జన్మసమయము, భావిలోక కళ్యాణమును సూచించు చుండును.

సందర్భము :— “రఘుకుమారునకుఁ జేసిన గురువుల బోధనము వెంటనే ఫలవంతమయ్యెను” అన్న సందర్భములో

“క్రియాహివస్తుపహితా ప్రసీదతి” (3-29)

“ఉత్తమాధికారియగు బాలునికిఁ జేసిన గురూపదేశము వెంటనే ఫలించును.”

సందర్భము :— “తనకు శత్రుపక్షములోనివాడైన రఘురాజు యొక్క పరాక్రమమున కింద్రుడు సంతసించెను” అన్న సందర్భములో

పదం హి సర్వత్ర గుణైర్నిధీయతే” (3-32)

సద్గుణములు శత్రుపక్షమువారి నాశ్రయించినను, శత్రు మిత్రభేదము లేక అందరిని అవి సమముగ సంతోష పెట్టును.

సందర్భము :— “రఘు జైత్రయాత్రలోఁ గొందఱు మిత్రులు రఘువును శరణువేడుటచే వారు సుఖముగ నుండిరి” అన్న సందర్భములో

“ప్రణిపాత ప్రతీకార స్సంరంభో హి మహాత్మనాం”

మహాత్ముల కోపము పరుల ప్రణామమే హద్దుగ కలది. అనగా పరుల (శత్రువుల) గర్వమే మహాత్ములకు కోపకారణము కాని పరుల జీవనము కాదు. ఈ సూక్తికి భారతీయులు చక్కని నిదర్శనము.

సందర్భము :— “రఘుమహారాజు, శత్రువులనుండి గైకొన్న ధనమంతటిని విశ్వజిద్యాగములో సర్వస్వదక్షిణగా వెచ్చించెను” అన్న సందర్భములో

“అదానం హి విసర్గాయ సతాం వారిముచామివ” (4-86)

మేఘము, లావిరిహాసములో సంపాదించిన జలమంతయుఁ ప్రజలకే వినియోగించినట్లు, సత్పురుషులు తమ సంపాదన మంతయుఁ పరోపయోగమునకే వినియోగించెదరు.

సందర్భము :— “దిలీపుడు పరిపాలకుఁడై యుండగా నూకండటకును గుళలమే కలుగుచుండు”నని కౌత్సమహర్షి రాజుతోనన్న సందర్భములో

“సూర్యేతపత్యా వరణాయ దృష్టేః కల్పేత లోకస్య కథం
తమిస్రా” (రఘువంశము 5-13)

“సూర్యుడు ప్రకాశించు చున్నంతవఱకు చీకటి, లోకులదృష్టిని ఆవరింపజాలదు.”

సందర్భము:— “సర్వస్వదక్షిణచే పేదతనము వహించియున్న రఘువుయొక్క నిర్ధనత్వముకూడ శ్లాఘ్యతరము” అన్నసందర్భములో

“పర్యాయపీతస్య సురైర్హిమాంశోః కలాక్షయ శ్లాఘ్య
తరోహి వృద్ధేః॥ (5-16)

కృష్ణపక్షమున దేవతలు చంద్రకళలను పానముచేయుటచే చంద్రునకుఁ గల్గిన తత్కలాక్షయము, తత్కలాక్షయవృద్ధికంటె నెక్కుడుగఁ గొనియాడఁదగినది. పరోపకారముచే గల్గిన నిట్టి కృశత్వము కలవారందఱును మిగుల శోభించు చుందురని భర్తృహరి తన సుభాషిత ప్రతిశఠిలో

“మణిశ్యాణోల్లేఢః సమర విజయిహేతివశితో
కలాశేష శ్చంద్ర స్ఫురత మృదితా బాల వనితా ।
తనిమ్నాశోభంతే గళితవిభవాశ్చార్చిషు నరాః॥”

తనుక ఉదారస్వభావు లిట్టి కృశత్వమునే కోరుచుండును.

సందర్భము :— “అజమహారాజయొక్క బాణహతివలనఁ దన తొంటిరూపము పొందిన గంధర్వ రాజకుమారుడు, అజనితో మతంగమహర్షియొక్క కోపానంతర కాలిక శాంత ప్రకృతిని దెలుపు సందర్భములో

“ఉష్ణత్వమగ్న్యైతపసంప్రయోగాత్ తైత్త్యం హి యత్నా
ప్రకృతి ర్జలస్య॥” (5-54)

అగ్ని, ఆతపము అను వీనిసంబంధమువలననే, నీటికిఁ దాత్కాలికమైన ఉష్ణత్వగుణ మబ్బునుగాని, స్వతః జనించిన జల ప్రకృతి తైత్త్యగుణము.

సందర్భము :— “స్వయంవరములో ఇందుమతి తన మనో హరుని జేరినపిమ్మట అటనుండి మరియొకనివద్దకు వెళ్ళలేదు” అను సందర్భములో

“నహి ప్రపుల్లం సహకారమేత్య వృక్షేంతరం కాంక్షతి
షట్పదాళిః॥” (6-63) రఘువంశము)

చక్కఁగ పూచి వికసించియున్న తియ్యమామిడిని జేరిన తుమ్మెద పంక్తి, అటనుండి యింకొక చెట్టును జేర నుంకించదు. పై భావమునే యీ కవి, కుమారసంభవములో హిమవంతుడు గిరిజాకుమారియందు ఆదరముకలవా డయ్యె నను సందర్భములో

“అనంతపుష్పస్య మధోర్హి చూతే ద్విరేఫమాలా సవిశేషసంగా”
(కు. సం. 1 సర్గ 27 శ్లో)

ఇక రఘువంశములో మిగిలిన 13 సర్గలలో నిట్లే సూక్తిహాక్తికము లీ కావ్యలక్ష్మికి సుందరాభరణములై చెన్నొందుచుండును.

ఇక మేఘసందేశమునుండి కొన్ని సూక్తులు.

సందర్భము :— మానవులచేఁ బంపఁదగిన సందేశమును ఒక మేఘునిచేఁ బంపుట, లోకవిరుద్ధమని యెంచక యే యక్షుడు మేఘుని యాచించెను” అను సందర్భమున

“కామార్తా హి ప్రకృతి కృపణా శ్చేతనాఽచేతనేషు”

(చూ మేఘసందేశం 1-5)

“మదనశాధితులైనవారు చేతనాఽచేతన జ్ఞానవిషయములో ప్రకృతి చేతనే దీనులు”. ఇట అచేతనులైన మేఘుని యాచించుటచే యక్షుని యుక్తాఽయుక్త వివేక రాహిత్యము స్పష్టమగును.

సందర్భము :— యక్షుడు మేఘునితో “మహాకులమునఁ బుట్టిన నీయొక్క ఘనతను దెలిసి, బంధువులు కల నేను, నిన్నర్థించు చుంటిని” అన్న సందర్భములో

“యాద్వా మోఘా వరమధిగుణే నాధమే లబ్ధికామా” (1-6)
అధిక గుణవంతుని యాచించిన యాచన వ్యర్థమైనను మంచిదేకాని,
అధమున యాచించిన యాచన ఫలమైనను శ్రేష్ఠముకాదు. అనగా
ఉత్తములనే యాచించవలెను గాని యధములను యాచించవలదు.
ఇట్లే, సద్భావ సహకృతమైన యుపకారము మహాత్ములయెడ నచిరమున
ఫలద మగును.

“సద్భావార్ద్రః ఫలతి నచిరే ణోపకారో మహత్సు” (1-18)

సందర్భము :— వర్షించినపిమ్మట సర్వదాజలమును గ్రహించి
పయనించమని యక్షుడు మేఘునితో జెప్పిన సందర్భములో

“రిక్తస్పర్వో భవతీహి లఘుః పూర్ణ తా గౌరవాయ” (1-20)

“లోపట సరుకులేని ప్రతివాడును చులకనగును. కనుక పూర్ణత్వము
గౌరవప్రదము” ఇట వివిధములైన యర్థములు చెప్పవచ్చును.
ఉదా:- నిర్ధనకు చులకనగును. అర్ధికముగ పూర్ణత్వము గౌరవ
ప్రదము. బలములేనివాడు చులకనగ నుండును. కనుక బలము కలిగి
నచో బరువుగ నుండును. లోపట బరువులేనివాడు చులకనై పైకెగుర
గొట్టబడును. కనుక లోపట బరువుకల్గి యుండవలెను. కాని యిట
ధ్వనవ్యర్థము మనోహరముగ దోచును. ఆరోగ్యము చెడినవానికి వసు
నములద్వారా శోధనచేయుటచే కడుపులో రిక్తత, కాళీ యేర్పడును.
పిమ్మట శ్లేష్మశోషణమునకు కషాయ సేవనము చేయుటచే లఘుత్వము
ఏర్పడి పూర్ణత్వ (బల)ము కలుటచే వాతప్రకోపము కలుగదు.

సందర్భము :— మార్గములో దవాగ్ని వ్యాపించినచోట ఆగి
శమింపజేసి వెళ్ళమని యక్షుడు మేఘునితో జెప్పిన సందర్భములో

“అపన్నాఽర్తి ప్రళమన ఫలా స్సృపదో హ్యుత్తమానాం”

(1-57)

ఉత్తములసంపదలు ఆహ్నుల యార్తిని బోగొట్టుటకే యుద్దేశింపఁ
బడినవి.

సందర్భము :— యక్షుడు మేఘునితో “నా పత్నియొక్క పరిస్థితినిజూచి నీవును కన్నీరు విడిచెదవు” అన్న సందర్భములో

“ప్రాయ స్సర్వోభవతి కరుణా వృత్తి రార్ద్రాంతరాత్మా” (2-32)

మెత్తని హృదయముకల ప్రతివాడును ఇతరుల కష్టములఁజూచి దయార్ద్రా హృదయు డగునుగదా ! ప్రస్తుతమున మేఘుని హృదయము ద్రవ స్వరూపమైనది. నీటిమయము. అనగా ఘనుడు “ఆర్ద్రాంతరాత్మా” ఆర్ద్రాంతరాత్మ కలవాడెల్ల, కరుణావృత్తి కలవాడే యగును. మేఘుడు నీటిని విడువకయుండునా ?

సందర్భము :— “నా సందేశమును ఆప్యాయముగ నాపత్ని వినఁగలదు” అని యక్షుడు మేఘునితో నన్న సందర్భములో

“.....సీమంతినీనాం । కాంతోదంత సుహృదుపనతః

సంగమా త్కించి దూనః॥” (2-39)

స్త్రీలకు స్నేహితునిద్వారా అందిన తమ మనోకాంతుని క్షేమవార్త, తన కాంతునితో గల్గిన సంగమముకంటె కొంచెమే తక్కువ.

సందర్భము :— “యక్షుడు మేఘుని ముఖమున కాంతకుఁ తన సందేశమును వినుపించు సందర్భమున “ఓ కల్యాణీ ! మనము తిరిగి కలిసికొన్నపు డనేకరీతుల సుఖించగలము” అను నాశతో నుంటిని. నీవు నిశ్చేయుండుము. శాపావసానకాలము దగ్గరకు వచ్చినది” అన్న సందర్భములో

“నీచై ర్గచ్ఛ త్యుపరిచదశా చక్రనేమి క్రమేణ” (2-49)

ప్రతి మానవునియొక్క జీవితదశయు చక్రపుటంచురీతిని గ్రిందకును బైకిని దిరుగుచునే యుండును. జీవితములో మానవుల కొకమారు సుఖమువచ్చిన, మరుసారి కష్టము వచ్చుచుండును.

సందర్భము :— “యక్షుని సందేశమును మేఘుడు యక్ష

పత్నితో జెప్పగా నామె ఆ సందేశముతో స్వస్థచిత్తురాలయ్యెను”
అను సందర్భములో

“కేషాం నస్యా దభిమతఫలా ప్రార్థ నాహ్యుత్తమానాం”

ఉత్తముల నుద్దేశించి చేసిన ప్రతి మానవుని ప్రార్థనయు నభిమత
ఫలము నిచ్చును. ఇంకను నిట్టి సూక్తులు, ఇతని నాటకములలోగలవు.

“ప్రాయస్వం మహిమానం క్షోభా త్ప్రతిపద్యతేహి జనః”

(చూ. శాకుంతల నాటకం 6 అంకం)

మై రీతిగా కాళిదాసకవి తత్తత్సందర్భములలోఁ జెప్పిన సూక్తులు
మనకు లోకస్వభావమును దెలుపుటలో నుత్తమోత్తమ సాధనము
లుగుచున్నవి. కనుక లోకజ్ఞానము సంపాదించుకొనిన ప్రతివ్యక్తియు నీ
కవీంద్రుని కమనీయ మహనీయ సూక్తిమాక్తికములను కంఠహార
మొనర్చుకొన్నచోఁ దమజీవితమునే యలంకరించుకొనినట్లుగును.
కనుక నితని ప్రతియొకసూక్తిని బ్రతివాడును దప్పక తత్పరతతో
గంఠస్థ మొనర్చుట ముఖ్య కర్తవ్యమై యున్నది.

కాళిదాస హృదయము

శ్రీ కాళిదాసు -- ధర్మశాస్త్రవిజ్ఞానము

“ధర్మో విశ్వస్య జగతః ప్రతిష్ఠా” *

విశ్వకల్యాణమునకు “ధర్మము” మూలమగుచున్నది. ధర్మము సత్తీర్తి సంధాయకము. విశ్వములోని విశిష్టకీర్తి విశ్వకల్యాణ కారకము. కాఁగా ధర్మము పరంపరా సంబంధమును బట్టి ప్రపంచ సంస్థితికి మూలకారణ మగుచున్నది. దీని వ్యుత్పత్త్యర్థముకూడఁ బై విషయమునే విశదీకరించుచున్నది. విలోకింపుఁడు.

“ద్రియత ఇతి ధర్మః”

“ధర్మ” శక్తిచేతనే యీ చరాచర ప్రపంచము ధరింపఁబడుచున్నది.

“ధారణా ధర్మ ఇత్యాహుః”

అను సూక్తి కూడఁ బై విషయమునే సుస్పష్టము చేయుచున్నది.

పై విధముగా ప్రపంచ మాంగల్యమునకు మహితకారణములైన యీ ‘ధర్మములు’ శ్రీ కాళిదాస కావ్యములందు సందర్భాచు సారముగాఁ బొదుగఁబడి యున్నవి. శ్రీ కోలచల మల్లినాథసూరి తన సంజీవినీ వ్యాఖ్యలోఁ బై ధర్మములకుఁ జక్కని ప్రమాణవచనములను శ్రుతి స్మృతి పురాణాదులనుండి యుద్ధరించి చూపి, యనేక ధర్మసూక్తములను బాఠకలోకమునకు సుపరిచితము సేసినాఁడు. ఈ వ్యాఖ్యయే లేనిచో కాళిదాస కవితామాధురి యిప్పటికిని మఱుఁగు పడి యుండెడిదేమో. †

* తైత్తిరీయోపనిషత్సూక్తి.

† “భారతీ కాళిదాసస్య కువ్యాఖ్యావిషమూర్ఛితా ।

ఏషా సంజీవినీటీకా తా మద్యోజ్జీవయిష్యతి॥” (మల్లినాథసూరి)

చూ. రఘువంశ వ్యాఖ్యానంభము.

శ్రీ కాళిదాసకవి తన కుమారసంభవములోఁ బార్వతీజననము నకు ముందుగ “మైనాక” వర్ణనమును జేసినాఁడు ‘భ్రాతృమతియైన కన్యకయే వివాహమునకు యోగ్యమైనది’ అను భారతీయ ధర్మమును పాఠకులకుఁ దెలుపుటకే పై వర్ణన ముద్దేశింపఁబడినది. ఈ ధర్మమునకుఁ బ్రమాణమును జూపుచు మన మల్లినాథసూరి తన సంజీవినీవాఖ్యలో

“పితా నజ్ఞాయతే యస్యాః భ్రాతా యది న విద్యదే ।

నోపయచ్ఛేత్తు తాం కన్యాం ధర్మలోపభయా త్పుధీః॥”

“ఏ కన్యకకు తండ్రి ఫలానా అని తెలియకుండునో, ఏ కన్యకకు సహోదరుఁడు లేడో, అట్టికన్యకను బుద్ధిమంతుఁడు వివాహమాడరాదు” ఇది ధర్మానుశాసనము. ఈ ధర్మవిషయముచే కృష్ణయజుర్వేదమంత్ర పన్నములోని యొక మంత్ర మిట్లు విస్పష్టము సేయుచున్నది.”

“అభ్రాతృష్ఠ్నిం వరుణాఽపతిష్ఠ్నిం బృహస్పతే.”

వరుఁడు తనవివాహవేళ, నూతన వస్తువును వినూత్నముగ విలోకించు నపుడు వరుణదేవుని సంబోధించి ‘ఈమెకు సోదరసంపద సుస్థిరమగుఁ గాక’ యని ముందుగాఁ గోరును. కాఁగా మన కాళిదాసు సూచించిన యీశ్రుత్యర్థమును స్పష్టికరించెడి స్మృతినిజూపి మన సూరి పై ధర్మమును బాఠకులమనస్సులలోఁ బాదుకొల్పినాఁడు. ఈ స్మృతిప్రమాణమునే సూరి చూపకున్నచో కాళిదాసుయొక్క భావ మగమ్యుగోచరమై యీపాటికంతరించి యుండెడిదేమో ? ఎవరికెఱుక ?

ఇట్టి విశిష్ట ధర్మవిషయములు కాళిదాసకృతులలో లెక్కకు మిక్కిలిగ నున్నవనుటలో నీక్రింది యుదాహృతులే నిదర్శనములు కాఁగలవు. ఈకవి, పార్వతీదేవిచే పంచాగ్నిమధ్య తపమును జేయించు సందర్భమునఁ జెప్పిన శ్లోకభావ మిది.

“పార్వతీదేవి, తనకు నాల్గువైపులను అగ్ని ప్రజ్వరిల్లుచుండఁగా గ్రీష్మకాల మధ్యందినసమయమునఁ గన్నులు మిటుమిట్లు గొల్పుచున్న

సూర్యుని తడేకధ్యానముతోఁ జూచుచుఁ దపము సేయసాగెను.' (చూ. కు. సం. సర్గ 5. శ్లో 20). ఈ శ్లోకములో '...చతుర్థాం జ్వలతాం హవిర్భుజాం...' అని నాల్గు అగ్నులే పేర్కొనఁబడినవి. ఈనాల్గు అగ్నుల మధ్యను నిలిచిచేయు తపము పంచాగ్నితపము కాఁగలదా? అను సందేహము జనించును. కాని 'సూర్యుఁడుకూడ నొకయగ్నియే' అను విషయమును

‘అగ్ని స్సవితౌ సపత్రై వాఽగ్నిః’

అను శ్రౌతవచనము స్పష్టముచేయుచున్నది. ఈ శ్రౌతవచనార్థమునే పై విధముగా మన మహాకవి పంచాగ్నిమధ్య తపస్సందర్భమున మనకుఁ దెలిపినాఁడు. ఇంతియేకాక యిట నింకొక విశేషముకూడఁ గలదు. ‘గ్రీష్మకాలములో పంచాగ్నిమధ్యతపమునే చేయవలయును. వర్షాకాలములోఁ దపస్సుచేయువారు కేవలభూమిమీఁదనే పరుండవలెను.’ అను ధర్మవిశేషమునకుఁ బ్రమాణవచనముగాఁ దన సంజీవినిలో

‘గ్రీష్మే పంచాగ్ని మధ్యస్థో వర్షాసు*స్థండిలే శయః’

అను వచనమును సూరి జూపినాఁడు. సూరిచూపిన యీధర్మనిదర్శనమును బట్టియే మన కాళిదాసు పార్వతియొక్క వర్షాకాలతపమును వర్ణించుచు

“శిలాశయాంతామనికేతవాసినీం నిరంతరా స్వంతరవాత వృష్టిషు । వ్యలోకయన్మన్మిషితై స్తటిన్మయైః మహాతపస్సాక్ష్య ఇవస్థితాః క్షపాః॥” (5-25)

“గిరిజ వర్షాకాలపు రాత్రులందు విపరీతమైన గాలి, వానయు వేధించుచుండఁగా వట్టితాలపైఁ బరుండి శతోరముగాఁ దన తపమును సాగించుచున్నది. ఇట్టి యీమె శతోరతపమును దమ కన్నులారఁ గాంచుచున్నట్లు నాఁటిరాత్రులు, తమ మెఱుఘదృష్టులతో సాక్షులై

చూచుచున్నవి." ఇట మొదటిపాదమునకుఁ బ్రమాణము "వర్షాసు స్థండిలేశయః" అని చూపబడినది. ఇంక ద్వితీయపాదార్థమునకుఁ బ్రమాణమును జూపుచు సూరిమహాశయుఁడు మానవులకువలె రాత్రులకుఁగూడ నీక్షణశక్తియున్నదని

“ఆదిత్య చంద్రా వనిలో ౭వలశ్చ ద్యౌ ర్భూమి రాపో హృదయం యమశ్చ । అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభేచ సంధ్యే సరస్వ జానాతి సమస్తవృత్తం॥”

ప్రతిమానవుని ప్రవర్తనమును సర్వకాలసర్వావస్థలయందును గనిపెట్టుచుఁ బదునాల్గుమందిసాక్షులు సర్వదా చూచుచుండురు. వారెవరనఁగా సూర్యచంద్రులు 2, అగ్ని 3, వాయువు 4, ఆకాశము 5, భూమి 6, జలము 7, హృదయము 8, యముఁడు 9, రాత్రి 10, పగలు 11, రెండుసంధ్యలు 12, ధర్మము 14 ఈ పదునాల్గుమంది సాక్షులును అందఱియూశయములను గనిపెట్టుచుండును. ప్రస్తుతమునఁ బై పదునాల్గింటిలో నొకటియగు ‘రాత్రి’ గిరిజయొక్క మహాతపమునకు సాక్షియైయున్నది. ఈ విశిష్టవిషయమును మన మహాకవి యిట సందర్భానుసారముగ మనకు బోధించి, పాపభావపంకిలములగు కొందఱి చిత్తములకుఁ బ్రకాశమార్గమును జూపివాఁడు ఇంతమది సాక్షులమధ్య బ్రతుకుచున్న మానవుఁడు ఎవరికిఁ దెలియకుండుననుకొనుచు మోసపుఁ బన్నుగడలతోఁ దనవారిని మోసగించుచుఁ దన్ను ధన్యమ్మన్నునిగా నెంచి జీవించుట ఎంతటి మూర్ఖతాప్రభావమో కదా ! ఎంతటి యపహాస్యకరకృత్యమో కదా ! న్యాయాధికారి సన్నిధిలో నొకనిని హింసించి యాహింసాకృత్యమును నొరు లెఱుంగకుండఁ జేసితి నని బుజములెగురవేసికొన్నవాని కృత్యమువంటిదే, పైకృత్యముకదా ! దీనికి నిష్కృతి ! అనుభవము. ఇట్లే యీకవి, పువ్యమాసరాత్రులలోఁ బార్వతీదేవిచే జలములలో నిలిచి తపస్సుచేయుచుండుటకుఁ బ్రమాణము, మనుస్మృతివచనము.

“అప్పువానస్తు హేమంతే క్రమశో వర్ధయే త్తపః”

‘హేమంత రుద్రులలో నీళ్ళలోనుండి తపస్సుచేయువారి తపము క్రమాభివృద్ధి జెందును.’

ఇట్లే మాయావటువు పార్వతితోఁ బ్రసంగించు సందర్భమున (5-38) ‘ఓ భామినీ! నీవు పురుషార్థత్రయములో ద్వితీయ తృతీయ పురుషార్థములను వీడి మొదటిదగు ‘ధర్మ’మునే సేవించుచుండుటచేఁ బురుషార్థములలోకెల్ల “ధర్మమే” శ్రేష్ఠతమ మని భావించెదను.’ అని మన కవీశ్వరుఁడు ఈశ్వరపాత్రచే నిట్లు పలికించుటలో నితని యొక్క యీక్రింది యుపనిషద్ధర్మవిజ్ఞానమే మూల మనుకొందును.

“ధర్మో విశ్వస్య జగతః ప్రతిష్ఠా । లోకే ధర్మిష్ఠం ప్రజా ఉపసర్పంతి । ధర్మేణ పాప మవనుదతి । ధర్మే సర్వం ప్రతిష్ఠితం తస్మాత్ ధర్మం పరమం వదంతి॥” (చూ. తైత్తిరీయోపనిషత్తు.)

ఇట్లే మాయావటువు మాటిమాటికిని బరమేశ్వరనింద సేయుచున్నప్పుడు పార్వతి తన చెలికత్తెతో,

“ఓ చెలీ! ఈ వటు వింకను నీశ్వరినిందకుఁ బూనుకొనుచున్నాఁడు. కనుక నీవు వీని నిటనుండి గెంటివేయుము. కారణమేమనగా ఈశ్వరనింద సేయువాని కొక్కనికేకాదు పాపము. ఆనిందను వినువారికిఁగూడ పాప మంటుకొనును” ‘మహాపురుషులకుఁ జెందిన నిందను వినువారుకూడఁ బాపాత్ములగుదురు.’ * దీనికిఁ బ్రమాణముగా సూరి,

“గురోః ప్రాప్తః పరీవాదో న శ్రోతవ్యః కదాచన ।

కర్ణౌ తత్ర పిధాతవ్యౌ గంతవ్యంవా తతోఽన్యతః॥”

“గురుజనులకుఁ జెందిన నిందను శిష్యులు వినరాదు. చెవులనైన మూసికొనవలెను. లేక మఱియొకచోటికైనఁ బోవలెను. ఎఱ్ఱైనను

శ్రేయస్కామికి గురునిందాశ్రవణము పాపజనకము. గాన దాని నెట్లయిన వినకుండ నుండవలెను." ఔరా! మన మహాకవిచే తన కావ్యరత్న పేటికలో నెన్నిరకముల ధర్మరత్నములు భద్రపఱుపఁబడినవో! ఇవన్నియు నధికారులగు పాఠకోత్తములకొఱకే యుద్దిష్టములై యున్నవికదా! శ్రీ "మల్లినాథసూరి"యను తాళముచేవి మనకుఁ బ్రాప్తించనిచో నీ కావ్యరత్న పేటికలోని యమూల్యరత్నములు మనకింతసులభముగ లభించియుండెడివి కావేమో?

ఇట్లే యీశ్వరాదేశముపై రాయబారులుగా వచ్చిన సప్తదులకు - ఈశ్వరునికై గిరిజ నడుగవచ్చినవారికి - * సమాధానముగా హిమవంతుఁడు తన కన్యకనుగూర్చి యిట్లు పలుకును.

"అమ్మా! ఓ గారీ! ఇటురమ్ము. ఇదిగో సప్తదులు రాయబారులై యీశ్వరునికిఁ బత్నిగా నిన్నడుగ వచ్చినారు. కనుక నేనందుల కంగీకరించి నిన్ను ఆ తపస్వికై 'భిక్ష'గా నొసంగదలచితిని. వచ్చినవారు నాకుఁ నున్నీశ్వరులు. వరుఁడు విశ్వభర్త. నా గృహస్థ జీవితము ధన్యమైనది." చూ. (6-88) ఇట గిరిరాజు తన తనయును ఈశ్వరుని కియ్యకొనుటను కాళిదాసు 'భిక్ష' అని పేర్కొనుటలోఁ గల ప్రమాణమునుగూర్చి మన సూరిమహాశయుఁడు ఈ క్రింది స్మృతివాక్యముఁ జూపినాఁడు.

"రత్నాది స్తంబపర్యంతం సర్వం భిక్షోతపస్వినః"

"తపస్వికిఁ జేసెడు ప్రతిదానము అనగా రత్నము మొదలు చిన్న మొక్కవఱకుఁ గల వస్తువులలో నేవస్తునైనను 'భిక్ష' క్రిందనే పరిగ

* "సుహృదస్సమవేశాన్ మంత్రవజ్రోపరాన్ ప్రహిణయత్ | (వృ) మవర్థం కన్యాంవృణీధ్వం" ఇతివరాన్ ప్రేషయతి॥ చూ. ఆపస్తంబ గృహ్యసూత్రము. ఈ సంప్రదాయమునుబట్టి "నేటి కట్నములు నాఁడు లేవు," అని చెప్పవచ్చును.

♦ చూ. శబ్దరత్నాకరములో 'స్తంబము'

ఁగింపఁబడును". కనుక మన మహాకవి, పై ధర్మమునుబట్టి యీ తపస్వికిఁజేయు కన్యాదాన విషయమునుగూడ 'భిక్ష' అని వాకొని నాడు. ఈ విషయమును మనము మన సూరిసత్తముని వలననే తెలిసికొనగలిగితిమి కదా ! పై శ్లోకార్థమునుబట్టి పూర్వకాలమునుండియు వరుఁడు కన్యావరణకై తన స్నేహితులను గన్యాదాతవద్దకు "మదర్థం కన్యాం వృణోధ్యం" అని చెప్పిపంపుటయు వారి యభ్యర్థనమున కనుకూలముగా దాత "వృణోధ్యం తస్మై దాస్యామి" అని తనయంగీకారమును దెలుపుట, అను మన సనాతన సంప్రదాయ మిట మన మహాకవిచేఁ జక్కఁగఁ జూపఁబడినది. ఈ యాచారముచే నాఁటి జనసంఘము నేటి "వరశుల్కు" బాధనుండి ఎంతగ రక్షింపఁబడినదోకదా ! ఆపస్తంబ మహర్షి మున్నగు సూత్రకర్తలు లోకకల్యాణమునుగోరియే కదా తమసూత్రములలో నిట్టి లోకహితకర సంప్రదాయములను జేర్చినారు. లోకశ్రేయస్సు, సంఘసౌభాగ్యము, తద్ద్వారమున లోక కల్యాణము అను వీనియందు మనమహర్షుల కెంతయాసక్తియో ! ఎంత చక్కని మక్కువో ! ఇట్లే మనమహాకవి, ఈశ్వరపరిణయ మహాత్మనానంతరమున ఈశ్వరునిచే మామగారికి నమస్కరింపఁజేయును. ఈ సందర్భములో మన సూరిమహాకవి ప్రమాణమును జూపుచు నెవరెవరు నమస్కరింపఁదగినవారో మన కిట్లు తెలియఁజేసినాఁడు.

“ఋత్విక్పితృవ్యశ్వశుర మాతులానాం యవీయసాం ।

ప్రవయాః ప్రథమం కుర్యాత్ప్రత్యుత్థాయాభివాదనః॥”

‘ముందుగాలేచి నమస్కరింపఁదగినవారు ఎవరనఁగా ఋత్విజులు, పిన తండ్రులు, పెత్తండ్రులు, మామగారు, మేనమామలు. శ్రేయోభిలాషి యగువాఁడు లేచి వీరికి నమస్కరించవలెను.’

“....లోకసంగ్రహమేవాపి సంపశ్యన్ కర్తు మర్హసి ।

యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠః తత్తదే వేదరోజనః॥”

అను గీతావాక్యమునుబట్టి, యెట్టి ప్రభువులైనను ముందుతరముల వారికిని, అప్పటివారికిని మార్గదర్శకముగా స్వస్వ ధర్మము నాచరించవలెను" అను ధర్మరహస్యమును దెలుపుటకే మనకాళిదాసు మహేశ్వరునిచే మామగారైన హిమవంతునికి వందనము చేయించినాడు. ఇట్టి భారతీయ దివ్య సాంప్రదాయములు ఒక్క భారతదేశమునకేకాక ప్రపంచమునకే శ్రేయోదాయకము లగుటలో సందేహము లేదు. చూ. కు. సం. (సర్గ. 7 శ్లో. 54) ఇట్లే "ఈశ్వరుడు పునస్సంధానాగారమునఁ బ్రవేశించినాడు" అను సందర్భమున మన కాళిదాసు 'భూమిపైఁ బక్క కల కేళీగృహమును బ్రవేశించినాడు'ని తెలిపినాడు.

"....క్షీతివిరచితశయ్యం కౌతుకాగార మాగాత్॥"

చూ. (కు. సం. సర్గ. 7 శ్లో 94)

ఈ యాచారమునకుఁ బ్రమాణమును జూపుచు మన మల్లినాథయజ్ఞ ఆశ్వలాయసూత్రము నుద్ధరించినాడు. (7-94)

"అత ఊర్ధ్వం అక్షరలవణాశినౌ, అధశ్శాయినౌ, బ్రహ్మచారిణౌ స్యాతం"

ఈ విషయమునే ఆపస్తంబ సూత్రకారుడు కూడ

"త్రీరాత్ర ముభయో రధశ్మయ్యా బ్రహ్మచర్యం క్షరలవణ వర్జనంచ"

అని సూత్రించినాడు. అనఁగా వివాహానంతరమున మూడు రాత్రులవఱకు ఆ నూత్నదంపతులు ఉప్పు, కారములేని సాత్త్వికాహారముఁ దినుచు, గ్రీందంబగుంకి బ్రహ్మచర్యము సలుపవలెను. ఈ సూత్రార్థమునే, ఆరోగ్యశాస్త్ర మనఁదగిన కామశాస్త్రమిట్లు విస్తృతముగా వివరించుచున్నది.

"అధపరియణరాత్రౌ ప్రక్రమేన్నైవకించితే తిస్యషు చరజనీషు స్తబ్ధభావా ధునోతి । త్రిదిన మిహ న భింబ్యా ద్బ్రహ్మచర్యం నచాస్యా హృదయమనసుచుభ్య స్వేచ్ఛయా నర్మ కుర్యాత్॥"

ఇప్పటి కొంతమంది వరులు ఈ శ్లోకార్థమును దెలియఁదగి యుండిరి. “విహాహమునాఁటిరాత్రి వరుఁడు తన వధువుతో ప్రారంభోత్సవమునకుఁ బ్రయత్నించరాదు. కారణ మేమనఁగా నూతన వధువు వివాహాది త్రిరాత్రపర్వంతము భావచలనములేక స్తబ్ధఁడైన భావముతో నుండును. గనుక నీ త్రిరాత్రములలో వరుఁడు బ్రహ్మచర్య వ్రతదీక్షితుఁడు కావలెను. ఇచ్చట నింకొక విశేషముకలను. కృష్ణయజుర్వేదీయ మంత్రపన్నములలో నొక మంత్రార్థమునుబట్టి స్త్రీకి మొదటివరుఁడు సోముఁడనియుఁ దరువాతివాఁడు గంధర్వుఁడనియు మూడవవాఁడు అగ్ని యనియు నాల్గవవాఁడు మనుష్యుఁడనియుఁ గలదు. * కనుక సోముఁడు గంధర్వునకు, గంధర్వుఁ డగ్నికి, అగ్ని మానవునకుఁ గన్యక నీయవలెను. కనుక నాల్గవవాఁడైన మానవ వరునికి నాల్గవరోజుననే ఆ నూత్నవధువుపై అధికార మేర్పడును. కనుక నీ భారతీయసాంప్రదాయమునుబట్టి వివాహములో నాల్గవరోజు చేయఁదగిన శేషహోమపునస్సంధానమంత్రములను పురోహితులు కేవలవాచికముగా నాల్గవనాఁ డేరువు పెట్టుచుండుట నేఁటికిని భారత దేశమున సంప్రదాయమై యున్నది. దీనినే

“శేషగ్ం సమావేశనేజపేత్”

అని ఆపస్తంబుఁడు సూత్రించినాఁడు. పై సూత్రములలోని పరమార్థమును బాగుగ గుర్తెరింగిన మన మహాకవి “క్షీతివిరచితశయ్యంకౌతుకాగారమాగాత్” అని వర్ణించి సూరిమహాశయుని ముఖమున మనకుఁ బై విశిష్టధర్మవిషయములను విస్పష్టముచేసినాఁడు. భారతీయ భవ్యసంప్రదాయరత్నములకుఁ గాళిదాసకావ్యములు రత్నపేటికలనుట సమంజసమేకదా ! ఇట్లే వివాహసమయములో వధూవరులను ఉచూమహేశ్వరు లావహింతురు. †

* “సోమః ప్రథమా వివిధే గంధర్వో వివిధ ఉత్తరః ।

తృతీయో అగ్ని ష్టే పతి స్తురీయ స్తే మనుష్యజాః...” (మంత్రపన్నము)

† చూ. కు. సం. సర్గ 7. శ్లో 78. ఇది కాశ్యపమృత విషయము.

“వివాహసమయే గౌరీకేతే కథావరా వసుప్రవిశేతా మితి.” ఆగమః॥

7-78 వ్యాఖ్య.

ఇట్లే మునులు సంధ్యాసమయమున అర్ఘ్య ప్రదానము విడిచిరను సందర్భమున మన మహాకవి యిట్లనుచున్నాడు.

‘అర్ఘ్యప్రదానసమయములో శాస్త్రజ్ఞులైన మునులు తమ కాలిమడమలు నేలకుఁ దగులకుండఁ బైకెత్తి పవిత్రోదకములుకల దోసిశ్శతో నర్ఘ్యప్రదానము లిచ్చుచు నక్షత్రోదయమువఱకు గాయత్రిని దమలో జపించుచున్నారు.’ దీని మూల మిట్లున్నది.

‘పార్వి ముక్తవసుధా స్తపస్వినః పావనాంబురచితాంజలి క్రియాః । బ్రహ్మ గూఢ మభిసంధ్య మాదృతాః శుద్ధయే విధివిదో గృణం త్యమీ॥’ చూ. (కు. సం. సర్గ 8. శ్లో 47)

ఇట మునులు తమ కాలిమడమల నెత్తి యర్ఘ్య ప్రక్షేపణ మొనర్చుటకుఁ బ్రమాణముగా శ్రీ సూరి శ్రౌతి చూపిన స్మృతి వాక్య మిట్లున్నది.

“గోశృంగమాత్ర ముద్ధృత్య ముక్తపార్విః క్షిపే జలం”

ఇచో పద్యతృతీయపాదమునకుఁ బ్రమాణమిచ్చుచు సూరి

“జప స్నానీత గాయత్రిం ప్రత్య గతారకోదయాత్”

అని చూపినాడు. “విధివిదః” అను విశేషణముచే “జ్ఞాత్వాకర్మాణి కుర్వీత” అను విధివిబట్టి మనముచేయు ప్రతికర్మము నర్థజ్ఞానము, ఆదరముతోను జేయవలయుననియు, “శుద్ధయే” అను పదముచే నట్టి యర్థవత్క్రియాచరణమే మానవుని చిత్తశుద్ధికిఁ గారణమై మోక్షప్రద మగుననియు, నిటఁ బాఠకోత్తములకుఁ దెలుపుచు నిట్టి కర్మాచరణ ముతో చిత్తశుద్ధిని, మోక్షమును, పొందవలెనని కాలిదాసుకవి పాఠకు లకు బోధపెంచుచున్నాడు.

ఇట్లే యీశ్వరుడు తాను సంధ్యాకాలములోనే సంధ్యవాహ్ను టకుఁగల కారణమును దన ప్రాణేశ్వరికిఁ దెలుపుచుండర్భమున మ మహాకవి యీశ్వరముఖమున “ఓ కోమలాంగీ! పూర్వము బ్రహ

‘అగ్నిష్వాత్’ మున్నగు పితృదేవతలను సృజించిన పిమ్మట తాను విసృతించిన శరీరమే సంధ్యారూపమై, ద్విజులచే సాయంప్రాతస్సమయములయందు సేవింపఁబడుచున్నది. ఓ మానినీ! (అలోచనలేనిదానా! అని సంబోధన కర్థము) ఇట్లే సంధ్య, సాక్షాత్ బ్రహ్మస్వరూపమేయై యుండుటచే నిట్టి సంధ్యయందు నా కింతటి గౌరవము కలదు” చూ. కు. సం. (8-52). ఈ విశిష్టధర్మవిషయమునకుఁ గల ప్రమాణమును మన సూరివిద్వన్ముఖి భవిష్యత్పురాణమునుండి ఇట్లు ఉద్ధరించినాఁడు.

“పితామహః పితౄన్ సృష్ట్యా మూర్తిం తా ముత్పన్నం హ ।

సా ప్రాత స్సాయ మాగత్య సంధ్యారూపేణ సేవ్యతే ।

ఏతాం సంధ్యం యతాత్మానో యే తు దీర్ఘ ముపాసతే ।

దీర్ఘాయుషో భవిష్యంతి నీరుజః పాండునందన॥”

పై భావమే మనకవిచే సమముగాఁ జూపఁబడినది.

ఇట్టి ధర్మసూక్ష్మము లీ కుమారసంభవమున నింకను గలవు. * ఇక నీ కవి రఘువంశకావ్యములోఁ జూపిన ధర్మవిషయములను గొన్ని విలోకించుదము.

దిలీపమహారాజు భార్యసమేతుడై వసిష్ఠాశ్రమముఁజేరి యట వసిష్ఠుని సందర్శించు సందర్భమున “స్వాహా దేవితే అగ్నివతే, అరుంధతీ దేవితే ఆరాధింపఁబడుచున్న వసిష్ఠమహర్షిని, దిలీపుఁ డాతని యనుష్ఠానానంతరకాలమందు సందర్శించెను” అని చెప్పినాఁడు. (చూ. రఘువంశకావ్యము సర్గ 1. శ్లో. 56) ఇట వసిష్ఠుని అనుష్ఠానానంతరమందే రాజా మునిని సందర్శించుటకుఁ గల కారణమును జూపుచు సూరి, తన సంజీవినిలో —

* “మానవులు ముందుగా ఎడమకంటికి కాటుక పెట్టుకొనవలెను. చూ. కు. సం. సర్గ 7-శ్లో. 59. ఇందులకు వేదప్రామాణ్యము “సవ్యగ్ం హి పూర్వం మనుష్యా ఆంజలే” మొదలగునవి.

“సమిత్పుష్పకుశాఽగ్న్యంబు మృదన్నాక్షర పాణికః ।

జపం హోమం చ కుర్వాణో నాభివాద్యో ద్విజో భవేత్॥”

“బ్రాహ్మణుడు సమిధలనుగాని పుష్పముమొదలైన వానినిగాని చేతఁబట్టి హోమముసేయుచున్నప్పుడును లేక జపముసేయుచున్నప్పుడును వచ్చిన యతిథి లాతని ననుస్కరింపవలదు.” అని యనుష్ఠాన మధ్యములో అభివాదన నిషేధము జెప్పఁబడినది. ఈ నిషేధము తెలిసినవాఁడు గనుకనే కాళిదాసు, తదనుష్ఠానానంతరమందే రాజు మునిని దర్శించినాఁడని పై ధర్మనివయమును విశదపఱచినాఁడు. ఇట్లే వసిష్ఠుడు దిలీపునిగూర్చి కుశలప్రశ్నచేయు సందర్భములో

“ప్రపచ్ఛ కుశలం రాజ్యే రాజ్యాశ్రమమునిం మునిః॥”

అని (1-58) “కుశలము” నడిగెను బ్రాహ్మణుని “కుశలము” అడుగవలెను. ఇట్లే శత్రుయుని, “అనామయమా” అని యడుగవలెను. ఈ నియమమునుబట్టి యిట శత్రుయఁడైన దిలీపుని “అనామయమా” అని ముని యడుగవలసియుండఁగా బ్రాహ్మణు నడుగఁదగినట్లు రాజును “కుశలమే” అని యడిగినాఁడు. కారణము ‘రాజ్యాశ్రమమునిం’ అను విశేషణము. ఇట్టి యర్హత, ఈ రాజునకు దగియున్నదని మహాకవి యిటు మనకు సూచించినాఁడు.

తనయింటికి వచ్చినచారిలో నేయేవర్ణములవారి నేయేరీతిగాఁ గుశలప్రశ్నము గావించవలెనో? అను ప్రశ్నకు సమాధానముగా సూరి, మనుస్మృతినుండి యీ సమాధానముం జూపినాఁడు.

“బ్రాహ్మణం కుశలం వృచ్ఛేత్ శత్రుబంధు మనామయం ।

వైశ్యం క్షేమం సమాగమ్ శూద్ర మారోగ్యమేవచ॥”

ఇట్లే దిలీపరాజేంద్రుడు వసిష్ఠమహర్షి వద్దకేగి తన సంతానాభివమునకుఁ గారణ మడుగఁగా, వసిష్ఠమహర్షి ‘రాజా’ నీవు పూర్వ మొకసారి దేవేంద్రుని సేవించి తిరిగి భూలోకమునకు వచ్చు సమయమున మార్గమధ్యమునఁ గామధేనువు, కల్పవృక్షచ్ఛాయ నాశ్రయించి

యున్నది.' (1-75). 'ప్రదక్షిణముచేసి నమస్కరింపదగిన యా కామధేనువును నీ వుపేక్షించితివి. కారణమేమనగా ఋతుస్నాతయైయున్న నీ భార్యను కలిసికొననిచో "ధర్మహాని కల్గును" అను నాలోచనలో నున్న నీ వా ధేనువును జూడలేదు" (1-76). "నన్ని ట్లవమానపడితివి గాన నా సంతానమును నేనింపనిదే నీకు సంతానము కలుగకుండుగాక" యని యా కామధేనువు నిన్ను శపించెను. (1-77). * ఇందు డెబ్బదియాఱవ శ్లోకములో మన కవి మన కెన్నెన్నో ధర్మసూక్ష్మములను దెలిపినాడు. ఆ సూక్ష్మములను సూరి మనచేతికి అనటిపం డొలిచియిచ్చిన ట్లిచ్చినాడు. చూడుఁడు. "ఋతుస్నాతయైన భార్యను దప్పక కలిసికొనవలెను" అనుటకుఁ బ్రమాణముగా మనుస్మృతినుండి సూరిమహాశయుఁడు,

"ఋతుకాలాఽభిగమీస్యాత్ స్వవారనిరత స్సవా॥"

అని చూపినాడు.

ఇట్లు ఋతుకాలములో భార్యను గలిసికొనని భర్తకుఁ గలుగు దోషమెట్టిదో తెలుపుచు పరాశరస్మృతినుండి సూరిసుజనుడు చూపిన నిదర్శనము

"ఋతుస్నాతాం తు యో భార్యాం స్వస్థస్స న్నాఽదిగచ్ఛతి ।

బాలగోఘ్నాపరాధేన యుజ్యతే నాఽత్ర సుశయః॥"

'ఋతుస్నాతయైయున్న భార్యను స్వస్థచిత్తుడై కలిసికొనని భర్త బాలహత్యాజనితపాపముతోఁ దుల్యమయిన పాపముచేసినవాడగును.

ఇచ్చటి 'ఋతు' కాలమునుగూర్చి 'కాలామృతము' అను జ్యోతిశ్శాస్త్రగ్రంథములో † నిట్లు తెలుపబడినవి.

* ఈ శ్లోకము "ప్రక్షిప్తము" అయినట్లు 'ఉద్యాన' పత్రికలో గలదు. చూ. జనవరి 66 సంచిక 108 పేజీ.

† ఈ గ్రంథము వావిళ్ళవారిచేఁ బ్రకటితము. టీకాకారుఁడు 'వేంకటయజ్వ' అని యున్నది. 'ఉత్తరకాలామృతము' అను జ్యోతిశ్శాస్త్రగ్రంథము కాళిదాసకృత మని దాని ముఖపత్రముపైఁ గలదు. దీని కది పూర్వమైనచో నీ 'కాలామృతము'కూడ కాళిదాసకృత మనవచ్చునుగాదా.

“స్త్రీణా మార్తవదర్శనాదిదినత స్సృష్టోడశకర్తు త్తపాః ।

పుత్రార్థీ వరయే త్సమాసు సుముఖీం తాస్వేవ కుద్ధాం కృశాం॥”

... ..

... .. (చూ. కాలామృతము ప్రథమబిందువు)

ఈ ఋతురాత్రులలో నేని సంగమార్హములు? ఈ పక్ష కుత్తరముగా

“ఋతు స్వాస్థ్యావికా స్త్రీణాం రాత్రయ స్తోడశ స్మృతాః ।

తాసా మాద్యా శ్చత్రప్రస్తు నింద్యా ఏకాదశీచ యా ।

త్రయోదశీ చ శేషాస్తు ప్రశస్తా దశరాత్రయః॥” (మనువు)

“రజోదర్శనము మొదలు పగునారు రాత్రులు స్త్రీలకు ఋతురాత్రులు. అందు మొదటి నాల్గురాత్రులు, ఏకాదశీ త్రయోదశులు కాక మిగిలిన సమదివసరాత్రులు భర్తకు సంగమార్హములు. గాన ప్రస్తుతములోఁ బైని బేర్కొనిన దశరాత్రులలో దిలీపుఁడు స్వర్గమునుండి తిరిగివచ్చునది ఒకరోజై యుండవలెను.

“దిలీపుఁడు భార్యాసహితముగ వసిష్ఠాశ్రమములో మొదటి రాత్రిని నియమముతోఁ గడపెను.” అను సందర్భములో మన కవి కులగురువు చెప్పిన శ్లోకార్థ మిది. ‘దిలీపుఁడు నియమవతియగు భార్య సహాయముగలవాఁడై గురునిర్దిష్టమైన పర్ణశాలలో దర్భలచాపపైఁ బరుండి, వసిష్ఠునిశిష్యుల యధ్యయనముచే సూచించబడిన తుదిభాగముకల రాత్రిని గడపెను.’

“..... తచ్చిష్టాఽధ్యయననివేదితాఽవసానాం ।

సంవిష్టః కుశళయనే చికాం చినాయ॥” రఘు (1-95)

ఈ యపరరాత్రియందలి యధ్యయన సంప్రదాయమునకుఁ బ్రమాణమును జూపుచు సంజీవినిలో సూరి, గౌతమధర్మసూత్రగ్రంథమునుండి

“న చా ప్యపరరాత్రాదౌ బ్రహ్మోఽధీత్య పున స్స్వపేత్”

తెల్ల వాఱుజామున లేచి (మూఁడవయామములో) వేదశతనముచేసిన వాఁడు మిగిలిన రాత్రిభాగములోఁ దిరిగి నిద్రించకండుట ధర్మము.

గాన, దిలీపుడును శిష్యుల వేదపఠనముచే మేల్కొంచి తిరిగి పరుండక
యవశిష్టరాత్రిని గడవెనట. ఇట్లే యీ దిలీపనరేంద్రుడు తనభార్య
గర్భవతియైనపిమ్మట ఆమెకు 'పుంసవనము' మొదలగు సంస్కారములు
జరిపించెను.

“....యథాక్రమం పుంసవనాదికాః క్రియాః.... సద్భుశీర్యదత్తసః”
(రిఘు. సర్గ శ్లో. 10)

పోడశకర్మల వరుస యిట్టిది.

“గర్భాధానం పుంసవనం సీమంతో జాతకర్మచ॥” ... అను
వరుసనుబట్టి మన మహాకవి యిట పుంసవనము పిమ్మట “సీమంతము”
నే గ్రహించినాడు. ఈ ‘పుంసవనము’ స్త్రీలకు 2, 3 మాసములలోఁ
జేయఁదగినట్లు ‘ద్వితీయే తృతీయేవా మాసి పుంసవనం’ అను స్మృతి
వాక్యము ప్రకారము మగును ఈ పుంసవనము పురుషసంతతి కలుగునట.
జంద్రుఁడు కూడియున్నప్పుడు చేసినచో పురుషసంతతి కలుగునట.
ఈ సంస్కారనామములోనే యీ విషయము విలీనమై యున్నది.
“పుమాన్ సూయతే అనేన కర్మణా ఇతి పుంసువనం”* దీనికి బిమ్మట
‘అనవలోభనం’ అను సంస్కారాంతరము నాల్గవమాసమున గర్భిణీ
స్త్రీకి జరుపఁదగియున్నట్లు ‘చతుర్థేనవలోభనం’ అను “ఆశ్వలాయన
సూత్ర”కారుని వాక్యము వ్యక్తము సేయుచున్నది. ఇంక “షష్ఠే
అప్తమేవా సీమంతోన్నయనం” అను యాజ్ఞవల్క్యమహర్షి వాక్య
మునుబట్టి ‘సీమంతము’-6, 8 మాసములలోఁ గర్తవ్యము. ఈ స్మృతి
విహితధర్మము లన్నిటిని బాగుగాఁ దెలిసిన మన కవీశ్వరుఁడు సంద
ర్భానుసారముగ వానిని మనకుపదేశించుట ద్వారమున ధర్మరక్షణతో
లోకరక్షణముచేసి, లోకకల్యాణ కారకుఁడైనాడు. “ధర్మోర్ధ్వక్షతి -
రక్షితః” అని కదా సూక్తి. పై సంస్కారముల వరుసలో ‘సీమంతము’

* “పుంసువనము” అని యుండఁదగును. శబ్దరత్నాకరములో “పుంసవనము”
అని యున్నది. ఇది చింత్యము.

తరువాతిది 'జాతకర్మ'. * దీనినిగూర్చి మనమహాకవి "దిలీపునకుఁ"
'బుత్తుఁడు కలిగెను. అను సందర్భమున

"....మఱి రాకరోద్భవః ప్రయుక్త సంస్కార ఇవాఽదికం బభౌ"

(31-18)

అని నుడివెను. ఇట నీ కవి "సంస్కార" పదముతో జాతకర్మ సంస్కారమువలన శిశువునకు, కష్టతాది సంస్కారము వలన మణికివలె క్రొంగొత్తకత్తులు, ప్రకాశమును కలుగునని సూచించినాఁడు. ఆ శ్లోకభావమిది. "దిలీపునకుఁ బుత్తుఁడుదయించినంతనే అతనికి జాతకర్మ సంస్కారము చేయబడెను. ఈ సంస్కారముచే శిశువు, కష్టతాది సంస్కారముచే మణివలె నధికముగఁ బ్రకాశించెను. (రఘు. సర్గ 31. శ్లో 18) ఈ సంస్కారము, శిశువులకు బొడ్డుకోయక పూర్వమే చేయఁదగియున్నట్లు

"ప్రాజ్ఞాభిక్రంతనా త్పుంసో జాతకర్మ విధీయతే"

అను మనుస్మృతి వాక్యమువలన వ్యక్తమగుచున్నది. మరియు నీ సంస్కారముచే శిశువునకు జన్మకాలమందు సంక్రమించిన బాలారిప్తాది దోషము లుపశమిల్లి, ఆయురారోగ్యైశ్వర్యములు గల్గునని జాతకర్మఫలశ్రుతి యిట్లు తెలుపుచున్నది.

"జాతస్యైరిష్టనాశాయ సేరోగత్నాయ సర్వదా ।

దీర్ఘాయుష్యాయ చాన్యత్ర సర్వసంపత్సమ్బద్ధయే ।

జన్మ న్యకుభయోగానాం వినాశాయ విశేషతః॥

(బార్హస్పత్య సంహిత)

ఈ విషయము మన యచుభవములోఁగూడ ప్రత్యక్షమైనదే, పరికింపుఁడు. అభ్యంగనాది సంస్కారవిరహితమైన శరీరము మాలిన్యయుతమై క్రమముగ అనారోగ్యభూయిష్టమై రోగాణువులచే వ్యాపింపఁ

* 'జాతమాత్రేసతి కర్తవ్యం కర్మజాతకర్మ'. ఈ సంస్కారములోని విశేషములు, ఎన్నెమ్మకథలతో దీసికొని సంబంధము మొదలగునవి, నా రచితమైన 'ఉపనయనమంత్రార్థ దర్పణము'లో దర్పణములోవలెఁ జూపఁబడినవి.

బడి స్వాధీనమునుండి శిథిలమైనట్లు, జాతకర్తాది సంస్కారవిరహితమైన వాని బుద్ధివృత్తులు, మనస్సు బాలాప్రాదిగ్రహములచే బీడితములై వికలములై పటుత్వముదప్పి స్వాస్థ్యనిరహితములై ఎండలేని ప్రదేశములోఁ బెరిగిన మొక్కలవలె వెట్టితలలువేసి రూపతీయుండును. దీనినిబట్టి ద్విజులకు జాతకర్తాది సంస్కారములు, మణులకుఁ గవణాది సంస్కారములవలె స్వతంత్రప్రకాశములై నిజప్రాభవములను వెలువరించునని యిటు మన కాళిదాసు “ప్రయుక్త సంస్థార ఇవాధికం బభా” అను సందర్భమును బురస్కరించుకొని చక్కఁగ సూచించినాఁడు. ఇంక “చౌల” సంస్థారమును, ఉపనయన సంస్థారమునఁ గూడ రఘుకుమారునికి మనమహాకవి జరిపించినాఁడు. చౌలము అనఁగా పుట్టు పెండ్లుకలు తీయించుట. ఇది ద్విజులకు మూఁడవయేట చేయఁదగినట్లు

“జన్మనోధి తృతీయేవర్షే చౌలం పునర్వస్వాః”

అను ఆపస్తంబసూత్రము సూత్రించినది. మొదటి సంవత్సరములోఁ గూడఁ జేయవచ్చునని మనువుమతము.

“చూడాకార్యా ద్విజాతీనాం సర్వేషామేవధర్మతః ।

ప్రథమేర్షే తృతీయేవా కర్తవ్యా శ్రుతిచోదనాత్॥”

ఇట్లే ఉపనయన సంస్కారమునకుఁగూడ ద్విజులకు గర్భవష్టము మొదలు గర్భాష్టమమువఱకు యుక్తకాలమైనట్లు

“గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణ ముపనయీత ।

* గర్భైకాదశేషు రాజన్యం, గర్భద్వాదశేషు వైశ్యం॥”

అని ఆపస్తంబసూత్రము సూత్రించుచున్నది. శ్మత్రీయవైశ్యులకు వరుసగా గర్భైకాదశ (11) సంవత్సరము, గర్భద్వాదశవత్సరము

* శిశువు మాతృగర్భములోనున్న తొమ్మిదిమాసములు కలిపి లెక్కించఁగా, అనఁగా 7 సంవత్సరముల 3 మాసములకు బానిసికి గర్భాష్టమవత్సరము మొదలగును. ఇట్లే గర్భవష్టాదులుగూడ లెక్కించవలెను.

ఉపనయనమునకు యుక్తకాలము. ఇంక కామ్యసంవత్సరములలో నుపనయనము చేయుటనుగూర్చి మనువు

“పంచమే బ్రహ్మవర్చసకామం, అష్టమ మాయుష్కామం, దశమే అన్నాద్యకామం, ఏకాదశ ఇంద్రియకామం, ద్వాదశే పశు కామ మితి”. “అషోడశా ద్భ్రాహ్మణస్య అపతితా సావిత్రి”

అని పదునాడేళ్ళవఱకు ఉపనయనకాలమును బాడిగించి, మన మహర్షులు మనకు జాలినంత యవకాశమును గల్పించినను మన కుమారులకు అంత్యావధిలోనైనను మనము ఈ ముఖ్యసంస్కారమును జేయమికిఁ గారణము, “కిరీటస్థానము నాక్రమించిన (తలకెక్కిన) మన ఉపేక్షాభావమే మూలము” అనవలెనుగదా. అదనుపదునులేక నాటిని విత్తనమువలె సకాలములోఁ జేయని సంస్కారము వ్యర్థమే యగునుగదా!

ఇట్లే ఉపనయనానంతరమున రిఘుకుమారుడు తండ్రినుండి అశ్రువిద్యను నేర్చునపుడు నల్లయిట్టి చర్మమును ఉపవీతముగ ధరించి సమంత్రకముగా అశ్రువిద్య నభ్యసించుచున్నాఁడని మన మహాకవి

“త్వచం స మేధ్యాం పరిథాయ రౌరవీం *

అశిక్షి తాఽస్త్రం గురురేవ మంత్రవిత్” (రఘు శి-శి1)

బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యులు క్రమముగ విద్యాభ్యాసకాలమందు ధరించవలసిన చర్మయజ్ఞోపవీతము లివి యని మల్లినాథసూరి మన కెఱుకపఱచినాఁడు.

కార్షరౌరవచాస్తాని చర్మాణి బ్రహ్మచారిణః ।

వసేర న్నానుపూర్వ్యేణ శాణక్షౌమాదికానిచ॥ (మనుస్మృతి)
ఈ చర్మయజ్ఞోపవీతధారణము వటువులకు దీర్ఘాయుర్దాయకరమని మఱియొక విశేషవాక్య మిట్లు నుడువుచున్నది.

“అజినో త్తరీయోపి దీర్ఘాయుర్భవతి”

* రుద్రహాకృష్ణసారః । (యాదవ నిఘంటువు.)

ఇంకను ఇట్టి ధర్మవిశేషము లీ కాలిదాసకృతులం దెన్నియేని కలవు. రఘువంశము 31-32లో గోదానవ్రతమునుగూర్చియు 31-70లో వానప్రస్థ ధర్మమునుగూర్చియు 4-5 శ్లోకములో యుద్ధయాత్రకు బైలుదేలుటకు ముందు చేయఁదగిన కృత్యవిశేషములనుగూర్చియు ధర్మవిశేషములు కలవు. *

పైవిధముగా కాలిదాసు తన కావ్యములలో సూత్రప్రాయముగాఁజెప్పిన వివిధ ధర్మవిశేషములను మన మల్లినాథసూరి ప్రసిద్ధ గ్రంథస్థప్రమాణములతో వివరించి తన “సంజీవిని”ని భారతీయుల నైతికజీవితమునకు నిజముగ “సంజీవిని” గనే యొనర్చినాఁడు. మానవుఁడు తన జీవితరక్షణకొఱకు ధర్మగర్హణచేయుట అగత్యమై యున్నట్లు “ధర్మో రక్షతి రక్షితః” అను సూక్తి సువ్యక్తముచేసినదికదా! ఇట్టి ధర్మములన్నియుఁ బ్రత్యేకముగా నారోగ్యసూత్రమితిములై మానవునకు అవశ్యాపఁపఁబడెడివియునుగనుచున్నవి. ఇట్టి ధర్మమును రక్షించలేని మానవుఁడు తనను దాను రక్షించుకొనలేని దీనస్థితిలో నున్నాఁడనియే చెప్పవలెను.

“యతోధర్మస్తతోజయః”

అను సూక్తివిజ్ఞప్తి ధర్మములేనిచోట నెట్టిజయము కలుగదని స్పష్టమగుచున్నది. కనుక మానవునకు సర్వాభ్యుదయసంధాయకమైనది ధర్మమేయనియు, నిట్టి స్వధర్మాచరణముతో మానవాళి, ఇహపరసౌఖ్యములను బడసి ముక్తిపొందుట యుక్తమనియుఁ గాలిదాసకావ్యలక్ష్మి కాంతా సమ్మితముగ లోకమునకు బోధించి, విశ్వకళ్యాణదీక్షతో దీపించుచున్నదని నివేదించుచున్నాను.

* చూ. రఘువంశకావ్యం 31 శ్లో 20, 25, 26; “ప్రేతిసుగూర్చి బంధువులు కన్నీరు కాపురారు.” ఇందులకు యజ్ఞవల్క్యముని “శ్రేష్ఠాశ్రమ బాంధవైర్యుక్తం శ్రేతో భుంక్తే యతోఽవశః అతోనోదితవ్యం హిక్రియాః” కార్యాః స్వకక్షితః చూ. రఘువంశకావ్యం. సర్గ 31 శ్లో 31 వ్యాఖ్యలో.

కాళిదాస హృదయము

శ్రీ కాళిదాస మహాకవి - శ్రౌతవిజ్ఞానము *

శ్రీ కాళిదాస మహాకవియొక్క కావ్యతపోవనములు పుణ్య తపోవనములవలె దర్శనార్హమైనవిగాను పవిత్రతాఽజ్యహమముల వర్ణనములచే నావృతములై పురోడాశాజ్యద్యాహుతుల యామోదములచే తదాశ్రమోన్నతులైన పాతకాతిథుల యంతరంగముల నలరింపఁ జేయుచు, వారిని బవిత్రీకరింపఁజేయుచుండును. * కనుక నొక్కసారి మన మా మహాకవి కావ్యతపోవనములోఁ బ్రవేశించి, యచటి శ్రౌతక్రియల నవలోకించుటచే మన మనశ్శరీరములను మహిళాఽమోదభరితములఁ గావించుకొనుచు నట, ముఖ్యములైన కొన్ని శ్రౌతసంప్రదాయ దివ్యసౌరభముల నా ఘాటించెము.

ఈ మహాకవి సమయము దొరికినపు డెల్లఁ దన శ్రౌతసాండిత్యిని ఒక చిన్నవిశేషణముచేతనో, లేక యొక యుపమానముచేతనో తెలుపుచునే యుండును.

దిలీప మహారాజు సుదక్షిణాదేవితోఁ గూడి, తన కులగురుండైన వసిష్ఠమహర్షి యాశ్రమముఁ జేరుసమయమునకుఁ అత్తపోవన మారాజేంద్రున కిట్లగపడుచున్నది.

“వనాంతరా దుపావృత్తై స్సమిత్కుశఫలాహరైః ।

పూర్యమాణ మదృశ్యాగ్నిప్రత్యుద్భూతై స్తపస్విభిః॥

(రఘువంశము సర్గ. 1 శ్లో. 49)

* సర్వకాస్త్రవిజ్ఞానమును ఈ మహాకవికిఁ గలదు. జ్యోతిశాస్త్రవిజ్ఞానం. చూ. రఘువంశం 8-13, ఆశ్వమేధకాస్త్రవిజ్ఞానం. 4-25, ధనుర్వేదవిజ్ఞానం 5-52, ఆశ్వకాస్త్ర. కు. సం. 6 89. సంగీతం 1-28 చము. సర్గ 1 89. వృక్షకాస్త్రవిజ్ఞానం దోహదక్రియలు చూ. మేఘను. సర్గ 1, సామద్రుకం. కు. సం. 5-24 మొదలైనవి.

* “అభ్యుత్థితాగ్నిపిశునై రతిథీ సాక్రమోన్ముఖాన్ ।

పునానం నవనోద్ధూతై ర్ధూమై రాహుతిగంధిభిః॥

(రఘువంశము. శ్లో 53 సర్గ 1)

“వసిష్ఠాశ్రమములోని మునులు ఇంకొక వనములోనికి వెళ్ళి, తిరిగి తమ గృహములను జేరునపుడు వారు, వారి యజ్ఞపురుషునకు సమిధలను, దర్భలను, ఫలములను దెచ్చుచున్నారు. ఇట్టి యజమానులకు వారి యగ్నులు, అదృశ్యరూపములో నెదురుగ వచ్చుచున్నవి. ఇట్టి మునులచే నా వసిష్ఠాశ్రమము నిండియున్నది.”

ఇట “అదృశ్యాఽగ్నిప్రత్యుద్వ్యతైః...” అను నొక విశేషణ ప్రయోగముచే మన కాళిదాస్ని ఇట నొక యద్భుత శ్రౌతసంప్రదాయమును దెలుపనెంచినాడు. తిలకింపుడు. “అహితాగ్నులు ప్రవాసమునుండి తిరిగి తమ యగ్నుల సన్నిధిఁ జేరునపుడు సమిధలను దేవలెను.” అను సంప్రదాయసందర్భములో

“సమిధః కృత్వా ప్రత్యేతి”

అను శ్రౌతసూత్రమునకు నద్దాని వ్యాఖ్యలో నిట్లున్నది.

“యథాహవా ఇతం* పితరం ప్రోషివాసం పుత్రాః ప్రత్యాదామతి. ఏవగ్ం హవావా ఏతమగ్నయః ప్రత్యాదామతి సశకలాన్ దారూణి వాహరన్నేతి యథైవ తత్పుత్రేభ్య అహరన్నేతి తాదృక్ కదితి విజ్ఞాయతే॥”

(చూ. ఆపస్తంబ శ్రౌతసూత్రము. 6వ ప్రశ్న 7వ పటలము 4-13-1400.)

“గ్రామాంతరమునుండి తండ్రి యింటికి వచ్చినపుడు అతని పుత్రులు, తమకుఁ దన తండ్రిభక్త్యములను దెచ్చియుండుననునాసతో తండ్రి కెదురుగ పర్వెత్తి వచ్చెదరు. ఈవిధముగనే ప్రవాసమునుండి తిరిగివచ్చిన మునులకు, పుత్రస్థానీయములైన వారి యగ్నులు, తమకు భక్త్యస్థానీయములైన సమిధలను దెచ్చియుండురని యదృశ్యరూపములో నెదురువచ్చుచుండును. కనుక ప్రవాసాగతులైన యాహితాగ్నులు తమ యగ్నులకొఱకు సమిధలను దేవలెను.” మన

* ఇతం = తిరిగివచ్చిన

శ్రావణము, పై శ్రావణసూత్రములోని సముజ్జ్వల సంప్రదాయమును బాగుగ నెరింగినవాడు కనుకనే, ప్రవాసాగతులైన వసిష్ఠాశ్రమ మునులచేత “సమిత్కుశ ఫలాహరైః” అని సమిధలనే మొట్టమొదట చేతఁబట్టించి, తన శ్రావణాహిత్యవైభవముఁ జాటినాఁడు. శ్రీ మల్లినాథ సూరి, సర్గ 1 శ్లో 49 వ్యాఖ్యలో పై శ్రావణవిషయమును

“ప్రోష్య ఆగచ్ఛతా మాహితాగ్నినా
మగ్నిప్రత్యుద్యానంశ్రుతిప్రసిద్ధ మేవ”

అని ప్రవాసాగతులైన మునులకు వారి యగ్నులు ఎదురేగుట శ్రుతి * ప్రసిద్ధమైనదే యని తెలిపినాఁడు. శ్రీ కాళిదాస కవీంద్రుని భవ్యభావరత్నముల కాంతులను బ్రపంచమున కగఁబడచిన పున్నెమీసూరిసుజనునిదే కదా ! ♦

ఇట, పై శ్రావణసంప్రదాయము కొంత వివరముగఁ దెలియదగినది.

ఆహితాగ్ని, తన యింటనుండి మఱియొక గ్రామమునకు వెళ్ళునపుడు తన అగ్నిసన్నిధిఁజేరి అతఁడు ప్రవాసోపస్థానమంత్రములను బఠింపవలెను. † వెళ్ళునపుడు యజమానఁడు తన ఊరి పోలిమేరఁజూచునప్పుడు సమిధలను దేవలెను. వచ్చునపుడు కూడ ఊరి పోలిమేరనుండి యగ్నిగృహముఁ జేరి, సమిధల నగ్నియందుంచి, ఆగతోపస్థాన

* శ్రుతివిహితమైనదే శ్రావణకంత్రము.

♦ “భారతీ కాళిదాసగ్య కువ్యాఖ్యా విచమ్పూతా ।

ఏషా సంజీవినీటీకా తా మద్యో జ్ఞేయవ్యతి”॥

† శ్రవాసమునకు వెళ్ళుచున్న ఆహితాగ్నులు ప్రవాసోపస్థానమంత్రములను అగ్నిసన్నిధిలోఁ బఠింపవలెను. అందలి “మమ నామ ప్రథమః.....” అను మంత్రార్థమునుబట్టి, అగ్ని ఆహితాగ్నియొక్క పేరును, ఆహితాగ్ని అగ్ని పేరును ధరించెదరు. దీనిచే అగ్నిశరణముతో ఆహితాగ్ని యాన్నట్లగును. యజమానపత్ని అగ్నిని భద్రపఱుపవలెను.

(మా. శ్రావణసూత్రము. 1వ ప్రశ్న. 24 ఖ. డిక 7వ సూత్రము.)

మంత్రములను జరింపనిదే మతెవ్వరితోడను మాట్లాడరాదు. ఇట్లు ప్రవాసమునుండి వచ్చిన యజమానులకుఁ బూర్వోక్తరీతిని అగులు అదృశ్యరూపములో నెదురు వచ్చును. ఇట్లగు లెదురువచ్చుచున్న కారణముచేతనే యజమానులు తదావస్థానీయములైన సమిధలను దేవతెనని శ్రౌతసూత్రము నిర్దేశించినది. ఇట్టి శ్రౌతసూత్రాగ్రములను బరిపూర్ణముగఁ దెలిసియున్నవాఁడు కనకనే మన మహాకవి "... సమిక్షశః ఫలాహరైః..." అనియు "... అదృశ్యాగ్నిప్రత్యుద్యాతైః..." అనియు నొక్కొక్క విశేషణముచేతనే పై శ్రౌతసంప్రదాయ రహస్యములను జక్కగ సూచింపఁగల్గినాఁడు. ఇట్టివే మఱికొన్ని విశిష్టవిషయముల నిట స్థాలీఘలాకన్యాయముగ గన్గొండము. ఈకవి 'ఆహితాగ్ని' శబ్దార్థమును గూర్చి దిలీప మహారాజుచే

".....గురో రపీదం ధన మాహితా గ్నేర్నశ్య త్పురస్తాదను పేక్షణీయం॥"

(చూ. రఘువంశము. సర్గ 2 శ్లో 44.)

అని పరికించినాడు.

ఇట "ఆహితాగ్ని" శబ్దార్థము తెలియుటకై తత్పూర్వవిషయము కొంత తెలియఁదగియున్నది.

"ఆహితాగ్ని" యగుటకుముందు "ఆధానము" చేయవలెను. ఈ "ఆధానము"లో అగులు స్థాపించుచోట ముందుగా జమ్మి మోదుగ రావి వైకంకతము మొదలగు చెట్లయొక్క సప్తశాఖల నుంచెదరు. ఈశాఖలు అగ్నికిఁ బ్రయస్తానములై యున్నట్లు శ్రుతి ప్రమాణము లిట్లగఁబడుచున్నవి.

శమి :— శమీ గర్భా దగ్నిం మంథతి ।

ఏషావా అగ్నేర్నజ్జియా తనూః॥

(తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణము 1-2-65.)

జమ్మి, యజ్ఞసంబంధమును నగ్నికి, యజ్ఞాంగములలో ముఖ్యమైన శరీరస్థానీయము ఈ శ్రుత్యర్థమునే మన కాళిదాసకవిసోమయాజితన శాకుంతల నాటకమున, “శకుంతల గర్భము ధరించినదని ఆకాశవాణి కణ్వరికి డెలుపు సందర్భమున—

“దుష్కృతేనాఽహితం తేజో దధానా భూతయే భువః ।

అవేహి తనయాం బ్రహ్మ స్సగ్నిగర్భాం శమీ మివ॥

ఇవి ఆకాశవాణి భాషితములు. “ఓ బ్రహ్మర్షీ! దుష్కృత నిషిక్తమైన తేజమును లోకకల్యాణార్థమై ధరించిన నీపుత్రికను, అగ్నిని గర్భమున ధరించిన జమ్మివంటి దానినిగాఁ దెలిసికొనుము.” ఇటు ఒక విశేషము కలదు. జమ్మిచెట్టులో మొలిచిన రావిచెట్టుకట్టచుండియే అగ్నిని మథించెదరు. ఇందుకు కృష్ణయజుర్వేదమంత్రము లివి.

“.....అశ్వత్థా ద్ధవ్యవాహాద్దిశాతాం ।

అగ్నేస్తనూం యజ్ఞియాం సంభరామి ।

శాంతయోవిగం శమీగర్భం ।

అగ్నయే ప్రజనయితవే ।

యో అశ్వత్థశ్శమీగర్భః.....॥”

రావిలో అగ్ని యున్నదనుటకు శ్రుతిప్రమాణము లివి.

“అశ్వో రూపం కృత్వా సాశ్వత్తే సంవత్సర

మతిష్ఠత్ తదశ్వత్థ స్యాశ్వత్థత్వం.....॥”

తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణము (1-22).

అగ్ని అశ్వరూపముతో నొకసంవత్సరకాలము అశ్వత్థవృక్షములో నుండెను. కనుక రావికి “అశ్వత్థ” నామము (అశ్వరూపేణ తిష్ఠతి) సార్థకమైనది. కాఁగా తైత్తిరీయములోని “... అగ్నిగర్భాం శమీం...” అనునప్పుడు “అశ్వత్థము గర్భమందు కల శమి” అనినచో సరిపడును.

“... అగ్ని గర్భాం...” అనుటచేత శకుంతలా గర్భమందున్నవాడు పురుషుఁ డనియు, అతఁడు అగ్నివంటి పవిత్ర చరిత్రుఁ డనియు, “భూతయే భువః” అనుదానినిబట్టి భూమండలమున కంతకు నీ మహాపురుషుఁడు ఐశ్వర్యకారకుఁ డనియు నిట్లెన్నియో ప్రయోజనము లిట సిద్ధించుచున్నవి.

“అగ్నిగర్భాం శమీం...” అనుటచే “శమి” వంటిది శకుంతల మైనచో నామె గర్భమందలి దువ్యంతుని రేతస్సు అగ్నివంటిదే కదా! ఇందుకుఁ గూడ శ్రుతి యిట్లున్నది.

“....సరేతా అగ్ని రాధేయ ఇత్యాహుః॥”

“....సరేతసమే వాగ్ని మాధత్తే....॥”

(తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణము). ఈ కవీశుని భరతోత్పత్తి ప్రకారమును భావించినచో భారతజాతికి మూలకందమైన మన భరతునియొక్క ఆజన్మవిశుద్ధత, పవిత్రత భారతజాతిలోఁ గూడ ప్రతిబింబితమై యుండకపోదని తెలియఁగలదు.

ఇట్లు అగ్నికి శమియు, అశ్వత్థమును, బియ్యమైనట్లే మోదుగ కూడ గాయత్రీ స్వరూపమగుటచేఁ బవిత్రస్థానీయమైనట్లు

“గాయత్రో వై పర్ణః....”

అను కృష్ణయజుర్వేదవాక్యము తెలుపుచున్నది. ఈ “పలాశము”నకు “పర్ణము” * అను నామాంతరము కలుటకు ఒక చిన్నకథను ఈ శ్రుతివాక్య మిట్లు తెలుపుచున్నది. దాని భావ మిది.

“స్వర్ణములో “సోమలత” అనునది కలదు. అద్దానిని గాయత్రీ దేవి స్వర్ణమునుండి కొనివచ్చుచుండెను. ఆ సమయమున ఆ లతయొక్క పత్రము తెగి క్రిందఁబడెను. ఆ పర్ణము పలాశ మయినది. ♦” ఇట్టి

* “సోయం పర్ణస్సోమపర్ణాద్భిజాతః...” (పరాయితము)

♦ “తృతీయస్యా మితో విది సోమ ఆసీత్ తం గాయత్ర్యా హరత్ తస్య పర్ణ మచ్చిద్యత తత్పర్ణోఽభవత్ తత్పర్ణస్య పర్ణత్వం॥”

(మా. కృష్ణయజుర్బ్రాహ్మణము)

పవిత్రపలాశదారువుతోఁ జేసిన యాహుతి సాధనములు * ఇష్టులలో నుపయోగించిన యజమానునకు బాపశబ్దశ్రవణము తలస్థింపదని కూడ శ్రుతి † యిట్లు తేటతెల్లము సేయుచున్నది.

“....యస్య పర్ణమయీ జుహూ ర్భవతి న పాపగ్న్ శ్లోకగ్ం క్రుణోతి॥” (బ్రాహ్మణము).

పై విధముగ అగ్నికి బ్రియస్థానములైన శమ్యాది సప్తశాఖలపై అగ్నిని ఆహితము (శ్రౌతతంత్రరీతిచే నగ్నిని ఉంచుట) చేయుట చేతనే, ఆ పురుషుడు “ఆహితాగ్ని” అనిపించుకొనును. ఈ ఆహితాగ్ని ధర్మేష్టిలో సాయందోహము, ప్రాతర్దోహము అనబడు హోమములను ఆవుపాలు ఆవుపెరుగు కలిపిన ద్రవ్యముతో (దీనినే “సాన్నాయ్యము” అందురు.) చేయవలెను. ఈవిధముగా గో పయస్సు ఆహితాగ్నికి ఇష్టులలో నతి ముఖ్యమైన ద్రవ్యము గాన ఇట్టి ముఖ్య ద్రవ్యమునకు మూలాధారమైన ‘నందినీధేనువును’ గూర్చి ‡ ప్రస్తుతమున గోసేవాసంసక్తుడైన దిలీపమహారాజుచే మన శ్రౌతకవి

“.... గురో రపీదంధన మాహితాగ్నే ర్మశ్య త్పురస్తాదను పేక్షణీయం”

అనిపించుట కాళిదాసుని శ్రౌతపాండితికి నిదర్శము కాకమానునా! పై శ్లోకపాదములోని యేకైక విశేషణమే పైని పేర్కొనిన శ్రౌతరహస్యముల నిన్నిటిని క్రోడీకరింపజాలియుండుట ఇట్ల గమనార్హము. ఇక త్రేతాగ్నుల స్వరూప స్వభావాదులను గూర్చి కాళిదాస కవీంద్రుడు శాకుంతలములో జూపిన రీతి అద్భుతమైనది.

* హోమసాధనముల పేర్లు కొన్ని “జుహు” 1 “ఉపభృత్తు” 2 “ధృవ” 3.

† యజ్ఞయాగాదుల నిర్వహణము చిత్రకుద్ధికరమై మోక్షమునకు మార్గదర్శకమగును.

‡ “తాం దేవతాపిత్రతిథిక్రియాథా మన్యగ్యయా మధ్యమలోకపాలః”

(మా. రఘువంశము. సర్గ 2 శ్లో. 16)

కణ్వార్షి శకుంతలను అత్తవారింటికిఁ బంపుటకు ముందు ఆమెను, దన త్రేతాగ్ని గృహములోఁ ద్రేతాగ్నులసన్నిధిని ఆశీర్వదించు సందర్భమున, మన కాళిదాసర్షి, కణ్వార్షి ముఖమున ఋక్చందస్సుతో శకుంతల నిట్లాశీర్వదించును.

“అమీ వేదిం పరితః క్లుప్తధిష్ఠ్యాః సమిద్వంతః ప్రాంత సంస్తీర్ణదర్భాః । అవఘ్నంతో దురితం హవ్యగంధైః వైతానా స్త్వాం వహృయః పాపయంతు॥”

(చూ. శాకుంతల నాటకము 4 అంకము 9 శ్లో.)

వై శ్లోకములోని “వేది” “ప్రాంతసంస్తీర్ణదర్భలు” “ధిష్ఠి” “హవ్యగంధములు” “వైతానాగ్నులు” వీనిని గుఱించి యిట ముఖ్యముగఁ దెలియదగియున్నది. ఇందలి “వైతానాగ్నులు” అన్నదానికి యజ్ఞసంబంధములైన యగ్నులు అని యర్థమున్నను ప్రకరణమును బట్టి “శ్రేతాగ్నులు” అని యర్థము. వీనిని “త్రేతాగ్నులు” అందురు. ఇట్టి త్రేతాగ్నుల యాకృతి యిట్లుండును. *

ఇందు 1, 2, 3 అంకెలు గల స్థానములలో త్రేతాగ్నులుండును. ఈ స్థానములను “అగ్న్యాయతనములు” అందురు. 1 స్థానములో అగ్ని నిత్యముగా (విచ్చిన్నముకాకుండ) నుండవలెను. ఇక్కడ నుండియే 2, 3 స్థానములలోనికి అగ్నిని తీసికొనివెళ్ళి యుండెదరు. 1, 2, 3 ల నామక్రమమును గూర్చి ♦ ఈ క్రింది యగ్నిస్తవము ఇట్లున్నది.

(1) “నమస్తే గార్హపత్యాయ (2) నమస్తే దక్షిణాగ్నయే (3) నమ ఆహవనీయాయ (4) మహావేద్యై - నమోనమః. కాండద్వయోపపాద్యాయ కర్మబ్రహ్మస్వరూపిణే స్వర్గాపవర్గరూపాయ యజ్ఞేశాయ నమోనమః”

* మోక్షము.

♦ త్రేతాగ్నుల స్థానములేదే. (1) గార్హపత్యము (2) దక్షిణాగ్ని (3) ఆహవనీయము (4) వేది.

మూఁడువదియగు “అహవనీయ” స్థానములో పురోహితాశాది
హవిస్సులను హోమము చేయుటచే ఈ శివదే, దేవతలకు హవిస్సుల
నందించునది. కనుకనే ఈ స్థానమును గూర్చి శ్రుతి యిట్లు తెలుపు
చున్నది.

“అహవనీయ, స్సామసువర్గోలోకః”

ఈ స్థానముకూడ అగ్నియొక్క శరీరస్థానీయ మగుటచేతనే వై స్తుతి
శ్లోకములో అగ్ని, “స్వర్గాపవర్గ రూపాయ” అని స్వర్గప్రాప్తికి
మోక్షప్రాప్తికి గారకుఁ డైనట్లు వర్ణింపఁబడుటలో నెంతేని సత్యము
కలదు.

ఇట్లు త్రేతాగ్నులు “వేది”కి మూఁడువైపులను నియమిత
స్థానములలో నుండును. ఈ “వేది” యాకారమును బాతకుల కంద
టకును బ్రత్యక్షీకరింపఁనెంచి యీ శ్రౌతకవి తన కుమారసంభవ
కావ్యములో పార్వతీదేవియొక్క సన్నని నడుమును ‘వేది’తోఁ బోల్చి
యిట్లుచూపినాడు.

“మధ్యేన సా వేదిలగ్నమధ్యా....” (1-39)

స్త్రీల నడుము వేదియొక్క యాకారమును చాల్చియుండును. ఇట్టి
“వేది”కి ప్రాగ్దక్షిణ ప్రతీచీ భాగములలో (శివైపులను) అగ్ను
లుండుట ప్రత్యక్షమే. ఈ విషయమునే ఋక్చందస్సులో “వేదిం
పరితః క్లుప్తధిష్ఠ్యాః” అని సూచించినాడు. అనఁగా వైతానాగ్నులు
(కర్త) వేది కంఠటఁ గల్పితస్థానములు కలవని యర్థము. * ఇంక
అగ్నిలో సమంత్రకముగ పలాశాది సమిధల నుంచెదరు. ఈవిషయమే
యిట “సమిద్వంతః” అని చూపఁబడినది. ఇంక అగ్నులకు చుట్టును
దర్భలను పఱచెదరు. ఈ విషయమే “ప్రాంతసంస్తీర్ణ దర్భాః” అని

* వేది కంఠట అగ్ను లుండుటనుగూర్చి యాకవి “సాయంతనే నవన కర్మణి
సంప్రవృత్తే వేదిం హుతాశనవతీం పరితః ప్రకీర్ణాః” అని నుడివినాడు.

(మా. కాశ్యపాది వాటకము.)

యిటు పేర్కొనఁబడినది. వేదిలో నంతట దర్భలు పడిచి వాని మీఁదనే 'జహు' మున్నగు అహుతి సాధనము లుంచెదరు. ఇక హోమము చేసిన పురోడాశాది ద్రవ్యములు అర్ధహుతములైన సమయమున మంచి పరిమళముల నవి విరజిమ్ముచుండును. ఈ హవ్యగంధముల నాఘ్రాణించువారు పాపరహితు లగుదురు. ఇటు ఈ విషయము "అపఘ్నంతో దురితం హవ్యగంధైః" అని కవిచే జెప్పఁబడినది. ఇట్టి శ్రౌతాగ్నులు "ఓ శకుంతలా ! నిన్ను బలి తీకరించు గాక * " అని కాళిదాసర్షియొక్క ఋక్సంహితీస్సు. ఈ యాశిషము ఇటు ఈ కవియొక్క యచ్యుత శ్రౌతవిజ్ఞానమును విస్పష్టము చేయుటలేదా ! ఇట్లే మఱికొన్ని విశేషములు. దిలీప మహారాజునకు "సుదక్షిణ" అను భార్య కలదు. అను కథాకథన సందర్భమున నీకవి

“పత్నీ సుదక్షిణే త్యాసీ దధ్వరస్యేవ దక్షిణా”

అని యుపమించెను. (చూ. రఘువంశము 1-31) ఇటు యజ్ఞపురుషునకు 'దక్షిణ' అను భార్యవలె దిలీపునకు సుదక్షిణ అను పత్ని కలదు. ఈ యుపమానము మనకు

“యజ్ఞో గంధర్వస్తస్య దక్షిణా పురసః....” (3-4-19)

అను కృష్ణయజుర్వేద సంహితలోని వాక్యార్థమును బ్రకాశింపజేయుచున్నది. అనఁగా యజ్ఞపురుషుఁడు అనఁబడెను గంధర్వనకు దక్షిణ అను నపురస కలదు. దీనిచేత దక్షిణలేనియజ్ఞము “అర్ధాంగిలేని భర్త” వంటిదని వ్యక్తమగుచున్నది. కనుకనే దక్షిణలేని యజ్ఞము మృతప్రాయమని, 'మృతో యజ్ఞస్త్య దక్షిణః' అను సూక్తి బయలుపడెననిది. ఇట్టి పూర్తిదక్షిణను స్వీకరించిన పిమ్మటనే ఋత్విజులు యజ్ఞతంత్ర నిర్వహణలో సమర్థు లగుదురను విషయము నీశ్రుతియిట్లు తెలుపుచున్నది.

* పహ్నయః పావయంతు “పావయంతు” అనికూడ పాఠాంతరము కలదు.

‘తే దక్షం తే దక్షిణం ప్రతిగృహ్య’

(చూ. కృష్ణయజుర్వేదము)

ఇట్లీయపమానము నుపయోగించుటలో నీకవియొక్క శ్రుత్యర్థ విజ్ఞాన వైభవము విస్పష్టము. ఇంకను నిట్టి శ్రౌతసంప్రదాయకుసుమదివ్య సౌరభములు, ఈ శ్రౌతకవి కావ్యోద్యానము నెట్లు పరిమళింపజేయుచున్నవో సంగ్రహముగఁ గన్పొందము.

దిలీపమహారాజు తన కులగురువునొద్దకేగి తన సంతానరాహిత్యమునుగూర్చి చెప్పెడి సందర్భములో

‘అసహ్యప్రీడం భగవన్ నృణమంత్య మవేహీమే’

అనును. (చూ. రఘు. 1-71)

ఇట “సంతానము లేకపోవుట” అనుటకుబదుకు ‘ఋణం అత్యం’ అని మనకవి ప్రయోగించినాడు. “అంత్యఋణము” అనగా పితౄణము. ఇది సత్సంతానలాభముచేతనే తీటును. మానవుఁడు పుట్టుకతోడనే మూడు ఋణములతోఁగూడి పుట్టును. (1) ఋషిఋణము (2) దేవఋణము (3) పితౄఋణము. అనఁగా అంత్యఋణము. మనకవి శ్లోకములో నన్న ఋణ మిదియే. ఈఋణత్రయము తీటిపోవురీతి యెట్లనఁగా, శాస్త్రోక్తముగ ద్విజుఁడు బ్రహ్మచర్యవ్రతము నాచరించినచో ఋషిఋణము తీటిపోవును. ద్విజుఁడు యజ్ఞయాగాదులను నిర్వర్తించి దేవతలను దృప్తినొందింపవలెను. అప్పుడే దేవఋణము తీటును. చివరిదగు పితౄణము తీటుటకు గృహస్థుఁడు తన ధర్మపత్ని యందు సత్సంతానమును బడయవలెను. సత్సంతానావృత్తియే పితౄణవిముక్తికి ముఖ్యసాధనము. పై విశిష్టవిషయకదంబము నంతటిని యీక్రింది యజుర్వేద వాక్యములు విస్పష్టము సేయుచున్నవి. వినుఁడు.

“జాయమానోవై బ్రాహ్మణః త్రిభిర్ రుణవా జాయతే బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితౄభ్య ఏష వా అన్యథో యః పుత్రీ యశ్వా బ్రహ్మవారివాసీ....”

(కృష్ణయజుర్వేదము)

పై శ్రుత్యర్థమును బాగుగ నెఱుంగని కవి 'ఋణమంత్యం' అని అనఁగలడా? ఈవిషయమునే యీకవి యింకొకచోట మంగళాంతముగ నిట్లు చమత్కరించినాడు. ఆ శ్లోకభావ మిది. దిలీపునకు నందినీధేనుసపర్యాకారణముచే పుత్రుఁ డుదయించినాడు. పుత్రోత్సవ సమయమున రాజు కారాగారబద్ధులను విడుదల చేయవలెను. కాని రఘుకులసంజాతుడైన యీ ధర్మప్రభువుయొక్క రాజ్యము రామరాజ్య మగుటచే గారాగారము లన్నియు కాళీగానే యుండిపోయినవి. కనుక ఏయొకబందీయు నట గనఁబడలేదు. అలోచింపగా రా జింతవఱకు తానే పితృణరూపమైన బంధములో బందీయై యున్నాఁడు. ఏయొక బందీనైన నీయత్సవసమయమున విడుదల జేయవలెనుగదా! కనుక నపుడు తానే పితృణ బంధమునుండి విడుదల యయ్యెను. అనఁగా సత్పుత్రోదయము, అంత్యఋణరూపమైన పితృణమునుండి తండ్రిని విముక్తునిఁ జేయునని భావము. ఈ భవ్యభావభాసురమైన శ్లోక మిది.

“న సంయత స్తస్య బభూవ రక్షీతు ర్విసర్జయే ద్యం సుత జన్మహర్షితః । ఋణాభిదానా త్వయమేవ కేవలం తదా పితృణాం ముముచే న బంధనాత్” (రఘువంశము శి సర్గ 20 శ్లోకము).

ఇచ్చట పుత్రోదయానంతర కర్తవ్యకృత్యములనుగూర్చి కొంత తెలిసికొనుట మంచిది. పుత్రుఁడు కలిగినవెంటనే తండ్రి కట్టుబట్టు తోనే స్నానము చేయవలెను.

‘పుత్రే జాతే పితౄ స్నానం సచేలంతు విధీయతే’

దీనినే సచేలస్నాన మందురు. ఈ స్నానసమయమునఁ బై కిఁజెదరిన జలబిందువులు పితృదేవతాప్రీతికరము లని పెద్దల నానుడి కలదు. స్నానానంతరము శిశువునకు బొడ్డు కొయ్యకపూర్వమే * తండ్రి

* బొడ్డుకొసిన పిమ్మటనే జాతాశ్చమము (పురుడు) ప్రారంభమగును.

“...యావన్నచ్చిద్యతే నాశం తావన్నాపోతి నూతకం” కనుక బొడ్డు కొయ్యనంతవఱకు నూతకము రాదు.

పురిటిగది గుమ్మమునొద్ద అగ్నినుంచి అందు తవుడు, ఆనాలు కలిపిన ద్రవ్యముతో హోమములు చేయవలెను. దీనినే 'ఫలీకరణ హోమములు' అందురు. ఈ హోమములు చేయుటచే పుట్టిన బిడ్డకు బాలారిష్టాది జన్మకాలికదోషములు నశించును.

ఈ విషయమే జాతకర్మ సంస్కారఫలశ్రుతి శ్లోకములో

“జాతస్యాఽరిష్టనాశాయ నిరోగ్యతాయ సర్వదా దీర్ఘాయ ష్టాయ చాఽన్యత్ర సర్వసంపత్సమృద్ధయే జన్మన్య కుభయోగానాం వినాశాయ విశేషతః”

పుట్టినవెంటనే చేయఁదగిన సంస్కారము 'జాతకర్మ' అనఁబడును. * ఈ సంస్కారము చేయుటచేత శిశువులకు బుట్టినప్పుడున్న అరిష్టాదిదోషనాశము కలుగును. మరియు శిశువులకు ఎల్లప్పుడును ఆరోగ్యముకొఱకు, దీర్ఘాయుర్దాయము, తజ్జన్మకాలికములగు అశుభయోగము లడలగుట మున్నగు సుత్తమలాభములకొఱకు ఇది చేయఁదగివది. సూతకదినములలో 'ఎన్నెమ్మ' అనఁబడు రాక్షసపీడ ఈ జాతకర్మసంస్కార నిర్వహణముచేతనే శిశువునకు శమిల్లును. ఈ విషయమంతయు నారచితమైన, (పంసృతభాషలో 45 పం||లో) 'ఉపనయన' మంత్రార్థదర్పణము' అను, జాతకర్మాది మేధాజననాంత సంస్కారగత మంత్రతాత్పర్య వివరణరూపమగుపోతములో వ్రాయఁబడినది.) (అముద్రితము.) ఇట్లు జాతకర్మ సంస్కారానంతరము పుత్రముఖదర్శనముతో, తండ్రియొక్క పితృణ విముక్తికి సాక్ష్యము సమకూరినట్లగును. యిట్లే మఱికొన్ని శ్రావణ విశేషములు.

కణ్వర్షి, శకుంతలాప్రతికూలదైవశమనార్థమై సోమతీర్థమునకు వెళ్ళి, తిరిగి వచ్చి యాశ్రమముఁ జేరిననాటి రాత్రి యది. రాత్రియెంత మిగిలియున్నదో చూచి రమ్మని కణ్వుడు శిష్యునిఁ బంపఁగా నతఁడు వచ్చి యాకసమువైపు చూచుసరికి ప్రతీచీ భాగమునఁ

* జాతమాత్రే సతి కర్తవ్యం కర్మ జాతకర్మ

చంద్రుఁడ స్తమించుచుండఁగా ప్రాగ్విశయం, దదేసమయమున సూర్యోదయ మగుచున్నది. * ఇట్లొకేసమయమున సూర్యచంద్రుల యుదయాస్తమయములు సంభవించుట కారాత్రి, పౌర్ణమినాటి రాత్రియై యుండఁదగును. ఆహితాగ్ని పున్నమినాటికిని అమవసనాటికిని పౌర్ణమాసేష్టి దర్శేష్టి చేసికొనుటకై తనయింటికి తప్పక రావలసి యున్నది. కణ్వశిష్యుఁడు తెల్లవాఱుటను జూచి

“యావదుపస్థితాం హోమవేళాం గురవే నివేదయామి”

అనుచు సూర్యోదయానంతరకాల కర్తవ్యమైన పౌర్ణమాసేష్టికిఁ దగిన సమయము సంప్రాప్తమైనట్లు కణ్వరికిఁ దెలుప నేగెదనని వెళ్ళును.

ఈ సందర్భములో కణ్వశిష్య వచనమునకుఁ బ్రమాణమిది.

“ప్రాగుదయా దమావాప్యాయాః తంత్రం ప్రక్రమయతి”

“ధర్మేష్టి సూర్యోదయమునకు ముందుగనే ప్రారంభింపవలెను” అను శ్రౌతసంప్రదాయమునుబట్టి పౌర్ణమాసేష్టి, సూర్యోదయానంతరకాలి కమే యగును కదా! ఈ శ్రౌత రహస్యమును, బాగుగఁ దెలిసిన వాఁడు కనుకనే మన శ్రౌతవిజ్ఞాన చణుఁడు కణ్వశిష్యముఖమున హోమవేళ సమీపించిన విషయమును గురువులకు నివేదించుటకుఁ శిష్యుని బంపించినాఁడు.

ఇక ఒండు రెండు విషయములు వినిపించి విరమించెదను.

“ఇత్థం ద్విజేన ద్విజరాజకాంతి రావేదితో వేదవిదాం వరేణ।

ఏనోనివృత్తేంద్రియవృత్తి రేనం జగద భూయో జగదేకనాథః॥”

(చూ. రఘువంశము 5-23.)

“కౌత్సుఁడు రఘుమహారాజుతో నేదియో పలుకఁగా దిరిగి మహారాజు వాని కిట్లనెను” అనియే యిందలి ప్రస్తుతకథాంశము. ఇట రాజునకు “ద్విజరాజకాంతిః” అని యొక విశేషణమును మనకవి

* “యాత్యే కతోఽస్తశిఖరం పతి రోపధీనా మవిష్కృతోఽరుణభ్రురస్సర ఏతోర్భూ...—” (చూ. కాకుంఠల నాటకము 4 అంకం 1 శ్లో.)

ప్రయోగించినాడు. 'చంద్రుని కాంతివంటి కాంతికలవాడు' అని యద్దాని యర్థము.

“తస్మా త్స్వేమరాజానో బ్రాహ్మణాః సోమో ఽస్మాకం బ్రాహ్మణానాఽగ్ం రాజా”

అను శ్రుత్యర్థము పై విశేషణముచేఁ బ్రకటితమైనది. మఱియు మానవుల మనోనైర్మల్యము, బుద్ధిప్రసాదము, మాతృచింత అనునివి బలవత్తరముగ నుండవలె నన్నచో వారికి చంద్రగ్రహముయొక్క బలము ముఖ్యము. ఈ విషయమే గ్రహముల కారకత్వమును వర్ణించెడు మహూర్తదీపికలో

“మనోబుద్ధిః ప్రసాదం చ మాతృచింతా చ చంద్రమాః”

అని కలదు. విప్రులకు మనోబుద్ధుల నైర్మల్యము ముఖ్యాతిముఖ్యము. కనుక బ్రాహ్మణులకు చంద్రుఁడు రాజు అని మన మహాకవి సందర్భముచేసికొని చెప్పిన “ద్విజ రాజ కా తిః” అను విశేషణములో నెంతేని శ్రుత్యర్థజ్యోతిర్విజ్ఞానము లిమిడియున్నవి. ఇట్టిదే “ఏనో నివృత్తేంద్రియ వృత్తిః” అను నింకొక విశేషణ మిందు కలదు. ఇందును నెంతేని శ్రౌతసంప్రదాయ రహస్యములు గర్భి౯౯తములై యున్నవి. పాపవ్యాపారరహితమైన ఇంద్రియవ్యాపారము కలవాఁడు అని పై విశేషణమున కర్థము.

“మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః”

అను సూక్తినిబట్టి * పంచమహాయజ్ఞములు నిర్వర్తించినవాఁడు బ్రహ్మజ్ఞానమునకుఁ దగిన యింద్రియవ్యాపారము కలవాఁ డగుచున్నాఁడు. కనుకనే మన శ్రౌతకవి రఘుమహారాజుచే విశ్వజిద్యాగము † స్వయముగాఁ జేయించినాఁడు. కనుక పై శ్లోకములోని “ఏనో నివృత్తేంద్రియ వృత్తిః” అను విశేషణము శ్రుతిస్మృత్యర్థసమ్మతమై యీ కవియొక్క

* పంచమహాయజ్ఞములు. 1. దేవయజ్ఞము 2. పితృయజ్ఞము 3. భూతయజ్ఞము

4. మనుష్యయజ్ఞము 5. బ్రహ్మయజ్ఞము.

† రఘువంశ కావ్యము 5వ సర్గ. 1వ శ్లోకము.

శ్రౌతపాండితినిఁ జక్కఁగఁ జూటుచున్నది. దీనిచే “సత్కర్తాచరణము మానవుని చిత్తశుద్ధికిని, తన్మూలకముగ వాని విముక్తికిని సాధన మగుచున్నది.” అను సుత్కృష్టవిషయ మిచ్చట మనకవిచే నుపదిష్ట మగుచున్నది. కనుకనే భర్తృహరిమహాకవి తన సుభాషిత త్రిశతబో “మానవుఁడు స్వస్వవిహితకర్మను ఆచరించుటచే సులభముగఁ దన గంతవ్యమును జేరఁగలఁడనియు, నిట్టి కర్మ నాచరింపక యుపాయాంత తముచేఁ దన గంతవ్యమును పొందఁగోరువాఁడు తెలికపిండికూర వండుటకై వైడూర్యమయపాత్రను సంపాదించి, మంచిగంధపు చెక్కలతో నాకూర వండునంతటి మూర్ఖుఁ డనియుఁ దెలిపినాఁడు. *

ఇట్లే ఈశ్వరుఁడు సప్తమును రావించి వారెని, తనకు పార్వతీ పరిణయ సందర్భములో రాయబారము నడుపుడని యర్థించుసందర్భములో మన కవీశ్వరుని ముఖమున —

“అత ఆహర్తు మిచ్చామి పార్వతీ మాత్మజన్మనే ।

ఉత్పత్తయే హవిరోక్తుః యజమాన ఇవాఽరణి॥”

(చూ. కు. సం. సర్గ. 6 శ్లో 28)

“యజమానుఁడు యజ్ఞాగ్నిని పుట్టించుటకై “అరణి”ని సంపాదించినట్లు మహర్షులారా! నేను కుమారోత్పత్తికై పార్వతీదేవిని పరిగ్రహింపఁదలచితిని. ” ఇచ్చట “అరణి” “యజమాని” అను పదములు ఒక్క యజ్వముఖమునుండియే వెల్వడఁదగియున్నవనుటలో సందేహములేదు. “యజమాన ఇవారణం” అను వైయుపమానముచే గిరిజ పవిత్రతేజస్సు నుద్భవింపఁజేయు “అరణి” వంటిదనియు నామె కుద్భవింపఁబోవువాఁడు అరణ్యద్భవమైన అగ్నివంటివాఁ డనియు నీ యగ్నికి సోమయాజి, “సోమయాజీచే త్యప్తమార్తయః” అను సూక్తి ననుసరించి యిట సోమయాజిరూపుడు సాక్షాదీశ్వరుఁడే యనియు, నీ యీశ్వరోద్భవమైన తేజస్సు (అగ్ని) లోఁ దారకాసురుఁ డింధన

* “స్థాల్యాం వైడూర్యమయ్యాం పచతి తిలఖలం చాందనైరింధనాఘైః ।.....

ప్రాప్యేమాం కర్మధూమం న భ జతి మనుజోయస్తపో మందభాగ్యః ॥”

(చూ. సుభాషిత త్రిశతి)

ప్రాయుఁడు కాగలఁ డనియుఁ గనుక దేవతలకే జయము చేకూరఁగల డనియు నిట్టి యుపమాన బలముచే నెన్నియేని విషయము లిట సిద్ధములై, నాటకీకరణ పద్ధతిచే ముందుగనే మనకవిచే సూచింపఁ బడుచున్నవి.

పై విధముగా మన కాళిదాసమహాకవి, పై దిశకర్మాచరణము మానవులకు పాఠభంజకమై చిత్తశుద్ధిద్వారా ఆముష్మికానందదాయక మగుచుండు నని సూచించినాఁడు. కర్మభూమియైన మన భారత భూమిలోఁ బుట్టిన ప్రతిమనుజుఁడును స్వస్వవిహితకర్మాచరణముచేతనే సులభముగ జీవిత సాఫల్యము నందఁగలిగి, యిహపరములలో సౌఖ్యమును పొందఁగల్గు రీతిని మనకవిఁ జూపినాఁడు.

ఇట్టి శ్రౌతక్రియ మానవజాతి కంతటికిని సర్వాభ్యుదయము లను గల్గించఁజాలి యుండుటచేతనే యీ క్రియలు భారతీయులకు బ్రాణతుల్యములును బ్రాణాధికములు పై భరతదేశమంతటను వ్యాప్తిఁ జెందగల్గినవి. భారతజాతిలో నేదేని యదృశతశక్తి యున్నదన్నచో నట్టిది భారతీయుల శ్రౌతక్రియానిర్వహణమువలననే అని యనవలసియున్నది. భారతీయుల మూలధనము లనఁదగిన యీ పుణ్య శ్రౌతక్రియలకును, భారతీయసంస్కృతీసర్వస్వమునకును భారతీయ ధర్మసంరక్షణమునకును రత్నపేటిక లనఁదగిన మన కాళిదాస కవీంద్రుని కావ్యములు ప్రతి భారతీయునికిని దప్పక సాదరముగ నధ్యయనము చేయఁదగియున్నవి. మహాకవియొక్క మహాకావ్యములను ఆ యా ప్రత్యేకదృక్పథములతో నధ్యయనముచేసినచో భారతీయులు తమ ధర్మమును నిర్వర్తించిన వారై, శ్రీ కాళిదాస కవీంద్రుని ఋణమునుండి కొంత విముక్తులు కాగల్గుదురు. కర్మ, బ్రహ్మస్వరూపము గాన, నిష్కామకర్మాచరణము మోక్షప్రదమనియు, కామ్యముగఁ జేసినచో నట్టి దైహికాభ్యుదయ సంపాదకమనియు, నీ శ్రౌతక్రియాచరణము మొత్తముపై మానవులకు నిహపరసాధకమనియు, జనతకు దెలిపి, విశ్వక్రేయమునకుఁ దన కావ్యముల నీ కవీంద్రుడు మంగళతారణముల గావించి భారతీయమహాకవియై విశ్వప్రేమకుఁ బాత్రుఁ డైనాఁడు.

కాళిదాస హృదయము

శ్రీ కాళిదాస శివభక్తితత్వము - తత్వజ్ఞానవైభవము

కాళిదాస మహాకవి తన రఘువంశ మహాకావ్య ప్రారంభము లోను, స్వనాటకత్రయ ప్రారంభములోను, జేసిన “శివస్తుతి”ని బట్టి కొందఱీ కవిని శివభక్తుఁ డనుకొందురు. ఇతఁడు తన కావ్య నాటకాది స్తుతి శ్లోకములలో “వందే” “నమః” “అవతు” ఇత్యాది శబ్దములఁ బ్రయోగించుచు, నేదియో మహత్తర లక్ష్యసిద్ధికై భగవదుత్కృష్ట తను, స్వీయాపకృష్టతను బహుభక్తిపరతం బ్రకటించిన కర్మయోగి. ఈ కవిబ్రహ్మ క్రమపరిణతితో “అత్మజ్ఞాన సంపన్నుఁ”డైన రీతినిగూడ నీతని కావ్యస్థాదాహరణములు దెలుపఁగలవు. * ఎఱైనను ఈ కవీశ్వరుఁడు తన శాకుంతల నాటక రచనము నాటికిఁ దనకు జన్మరాహిత్యము, దుష్ట్యంతుని ద్వారా కాంక్షించ గల్గినంతటి మానసిక పరిణతిని సంపాదించి, తత్వవిచ్ఛిరోమణి యైనట్లు ఇతని శాకుంతల భరత వాక్యము, కొన్ని శాకుంతలవాక్యములు † వ్యక్తము సేయఁగలవు.

ఈ కవీశ్వరుని “శివభక్తి తత్వము”ను ఈ క్రింది సురేశ్వరాచార్యులవారి వార్తికము తెలుపఁగలదు.

“.....అపరిపక్వవాసనారూపకర్మాశ్రయ
మాయావచ్ఛిన్నం బ్రహ్మయావత్పరిపాకం
నిశ్చలతరంగ సముద్రవ త్తిష్ఠతి తచ్చివః.”

జీవులయొక్క యపరిపక్వ కర్మలు పరిపాకదశకు వచ్చువఱకు, ఆ జీవులు వాసనారూప కర్మలతోఁ గూడి “మాయ” లో నుండును. ఇట్టి

* ధ్వన్యర్థజ్ఞానముతో చూ. రఘువంశము. సర్గ. 5 శ్లో 24, 25.

కు. సం. సర్గ. 1 శ్లో 48. సర్గ 2 శ్లో 51. సర్గ 3 శ్లో 50 మొదలైనవి.

† చూ. శాకుంతలం అంకం 1. శ్లో 18. లోని ధ్వన్యర్థము. చూ. తత్వజ్ఞానవైభవభాగము

మాయా విశిష్టమైన బ్రహ్మస్వరూపము నిశ్చలమై యుండును. నిర్వికారమైన యీ బ్రహ్మస్వరూపమే “శివుడు” అనబడును.

ఇట్టి యేకైక “శివతత్వము” సృష్టికాలములో ఆది దంపతులుగ విభక్తమగును. ఈ పురాణదంపతులే కాళిదాసుచే రఘువంశ మహాకావ్యాదిలో స్తుతింపబడిన పార్వతీ పరమేశ్వరులు. వీరే ప్రకృతి పురుషులు. వీరి సమ్మేళనమే ప్రపంచసృష్టికి మూలమగుచున్నది. కనుకనే వీరు జగత్తునకుఁ దలిదండ్రు లైనారు. ఈ విషయమును కవి రఘువంశ కావ్యాది శివస్తుతిలో వ్యక్తముచేసినాఁడు. వీరి కలయిక అర్థనారీశ్వర రూప మయ్యు నిందెంతో తత్వ మున్నది.

ఇట్లు ఏకతత్వము భిన్నరూపములఁ జెందుటను యజురారణ్యక మిట్లు తెలుపుచున్నది. “తదాత్మానగ్ం స్వయ మకురుత” ఆ పర బ్రహ్మము సృష్టి కనుకూలమగునట్లు సర్వజగ దధిష్ఠానమై తన్ను స్వయముగా ప్రకృతి పురుషుల రూపముగ విభక్తము చేసికొనెను. ఈ విషయమునే మన కవీశ్వరుఁడు తన కుమారసంభవకావ్యములో దేవతలచేత బ్రహ్మను స్తుతింపఁజేయు సందర్భమున జెప్పినాఁడు.

“స్త్రీ పుంసా వాత్మభాగోతే భిన్నమూర్తే స్సిస్సృక్షయా,

ప్రసూతిభాజ స్సర్గస్య తావేవ పితరో స్మృతౌ.

(చూ. కు. సం. సర్గ 2)

ఓ బ్రహ్మా! ఈ చరాచరసృష్టి సేయు నిచ్చతో నీ యొక్క, యొక్క రూపమునే నీవు స్త్రీ పుం రూపములుగ విభజించుకొంటివి. కనుక స్త్రీ పురుషు లిరువురును నీ యేకైక రూపముయొక్క రెండు భాగములే కావున నీ సృష్టి కంతకు వారే పితరులు.”

పరబ్రహ్మయొక్క మొదటి “యద్వితీయత్వమే” భారతీయల యద్వైత తత్వమునకు మూలమై, వారి సర్వ వేదాంత శాస్త్రములకు సారమై యున్నది.

“వేదాంతసిద్ధాంత నిర్దుక్తి రేషా బ్రహ్మైవ జీవ స్సకలం జగచ్చ”
(ఆచార్య శ్రీ శంకర భగవత్పాదులు)

“ఏక మేవాద్వితీయం బ్రహ్మ । నేహ నా నాస్తి కించన”
(ఉపనిష త్సూక్తి)

“అత్మావా ఇద మేక ఏ వాగ్ర అసీత్ । నాన్యత్కించన మిషత్॥”
(ఉపనిష త్సూక్తి)

“ఏకం సద్విప్రా బహుధా వదంతి.....” ..

ఇట్లు సర్వవేదాంతశాస్త్ర సమ్మతమైన ఆత్మైకత్వ సిద్ధాంతమునే మన మహాకవి తన కుమారసంభవములో బ్రహ్మస్తుతి సందర్భముననే—

“నమ స్త్రిమూర్తయే తుభ్యం ప్రాక్ సృష్టేః కేవలాత్మనే ।

గుణత్రయవిభాగాయ పశ్చాద్భేద ముపేయుషే” (2-4)

అనియు —

“ప్రకయస్థితిస్థానా మేకః కారణతాం గతః” (2-6)

అనియు నొక్క వక్కాణించినాడు.

ఇక ప్రకృతి పురుషుల విషయములో మన కవీశ్వరుడు తన కుమారసంభవములో—

“త్వా మామనంతి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రవ ర్తినీం ।

తద్దర్శిన ముదాసీనం త్వామేవ పురుషం విదుః॥” (2-13)

ఓ పురుషుడా! తత్త్వవేత్తలు నిన్ను భోగాపవర్గ రూపమైన పురుషార్థమును బ్రవర్తింపజేసెడు “ప్రకృతి”గా జెప్పుచున్నారు. ఇట్లా ప్రకృతిని సాక్షిగాఁ జూచుచున్న నిన్ను కూటస్థపురుషునిగాఁ దత్త్వజ్ఞులు దెలిసికొనిరి”

ఇట “పురుషుడు” అనగా

“పురి హృదయ కుహరే శయనాత్ పురుషః”

సర్వజీవుల హృదయకుహారములందు శయనించి, సర్వాంతర్యామియై యుండువాడు, కనుకనే యీ పురుషునిగూర్చి పురుషసూక్తము—

“పురుష ఏవేదగ్ం సర్వం. యద్భూతం యచ్ఛ భవ్యం”

అని కీర్తించినది. ఇట్లు పురుషశబ్ద వాచ్యుడైన ఈశ్వరుని యీ సర్వ వ్యాపకత్వ విషయమే—

“ఈశ్వర స్సర్వ భూతానాం హృద్ధేశేర్జున తిష్ఠతి”

అనియు—

“సర్వస్య చాహం హృది సన్ని విష్టః—”

అనియు గీతలో శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే దెలుపబడినది.

పై విషయమంతయు తత్వవిచ్ఛిరోమణియైన మన మహాకవి తన కుమారసంభవములో బ్రహ్మస్తుతి సందర్భముననే దెలిపినాడు.

“త్వం పితౄణా మపి పితా దేవానా మపి దేవతా ।

పతతోఽపి పరశ్చాసి విధాతా వేదసా మపి॥”

(చూ. కు. సం. సర్గ 2 శ్లో. 14)

“ఓ బ్రహ్మ! నీవు అగ్నిష్వాత్మాది పితృదేవతలకుఁ గూడ తర్పణీయుఁ డవు. ఇట్లే నీవు దేవత లండఱకును ఆదిదేవుఁడవు. ఓ పరాత్పరా! తెలియఁదగిన వస్తువులలో నేది తుది వస్తువుగా నిశ్చితమైనదో అట్టి చరమవస్తువునకుఁ గూడ నీవు ఆవలివాఁడవు. అనఁగాఁ బరాత్పరుఁ డవు. దక్షబ్రహ్మకుఁగూడ నీవు బ్రహ్మవు” ఇట్లు మన కవిచే ‘బ్రహ్మ’ పరాత్పరుఁడుగా భాసితుఁడైనాడు. పరబ్రహ్మ రూపుడైన లేక పరమ శివాత్మకుఁడైన యీ ‘బ్రహ్మ’ పరాత్పరత్వమును మఱియొకసూక్తి ఇట్లు సువ్యక్తముచేయుచున్నది.

“ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థాః అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః ।

మనసశ్చ పరా బుద్ధిః బుద్ధే రాత్మా మహాన్ పరః ।

మహతః పర మవ్యక్త మవ్యక్తా త్పురుషః పరః

పురుషో న్న పరం కించిత్ సాకాష్టా సా పరాగతిః॥”

(కఠోపనిషత్.

ఇంతటితో 'బ్రహ్మ'కు పరాత్పరత్వము సిద్ధించినది. ఇక జగత్సృష్టి స్థితి లయములలో నీతనిదే సర్వాధిపత్య మను విషయమిది క్రింది శ్లోకములో మన మహాకవి విస్పష్టము చేసినాడు.

“ద్రవ స్సంఘాతకఠినః స్థూల సూక్ష్మో లఘు ర్గురుః ।

వ్యక్తో వ్యక్తోతరశ్చాసి ప్రాకామ్యం తే విభూషిషు॥”

(కు. సం. 2-11)

“ఓ పరబ్రహ్మ! నదీ సముద్రాది ద్రవపదార్థసముదాయ మంతయు నీ పరిణామరూపమే. ఇట్లు పర్వతాది కఠినపదార్థజాతమును, ఘటాది స్థూలపదార్థజాతమును, ఇంద్రియగోచరము కాని పరమాణ్వాది సూక్ష్మపదార్థజాతమును ఓ పరబ్రహ్మ! నీ పరిణామరూపమే. ఇట్లే జిల్లేడుమాది వంటి లఘుపదార్థమును, మేరుపర్వతము వంటి గురు పదార్థమును నీవే; కార్యకారణములు కూడ నీవే. ఇట్లు అణిమాద్యప్ర సిద్ధులలో నీ యిష్టమే ప్రాముఖ్యము వహించును. కాఁగా పరబ్రహ్మ రూపము ఎన్ని భిన్న వస్తువులుగా మార్పుచెందినను, తన యిష్టమే ముఖ్యమగుటచే మూలరూపము చెడకుండుట యిట వ్యక్తమైనది. ఈ శ్లోకములోని “స్థూల సూక్ష్మద్రవాది” పదార్థముల కీ క్రింది యుపనిషద్ధర్మమే మూలము.

“అణో రణీయా నృహతో మహీయా నాత్మా గుహాయా నిహితో
ఽన్య జంతోః—అతశ్చ విశ్వా ఓషధయో రసాశ్చ యేనైష
భూత స్త్విష్ట త్యంతరాత్మా॥ (చూ. తైత్తిరీయోపనిషత్తు)

ఇట్లు ఉపనిషద్ధర్మసమ్మతమైన మన కాళిదాస కవీంద్రుని బ్రహ్మస్తవమును బట్టి బ్రహ్మకు లేక శివునకు పరాత్పరత్వమును, సర్వాధిపత్యమును, సర్వాధ్యక్షత్వమును, సర్వ శక్తిమత్త్వమును, అద్యంతరాహిత్యము నను నవి సిద్ధించినవి.

ఇక నీ దృశ్యమాన ప్రపంచములో నగపడు వస్తుజాత మంత యు విశ్వేశ్వరుని విశిష్టస్వరూపమే యని యీ క్రింది శ్లోకములో —

“త్వమేవ హవ్యం హోతా చ భోజ్యం భోక్తా చ శాశ్వతః,
వేద్యం చ వేదితా చాసి ద్యాతా ధ్యేయం చ య త్పరం॥”
(చూ. కు. సం. 2-15)

ఓ దేవదేవా ! భోజ్యపదార్థమును, భోక్తయు నీరూపమే. ఇట్లే తెలియదగిన వస్తువును, తెలిసికొనువాడవును నీవే.

ఇట్లు త్రిమూర్తులలో నొక్కడైన ‘బ్రహ్మ’ను సాక్షాత్పర బ్రహ్మరూపుడైన పరమశివునిగఁ జిత్తించిన మన కవి ఆ పరమశివ తత్త్వమునే తనకావ్య మందిరములో సుప్రతిష్ఠితముచేసి మనసార-నోరారఁ దత్తత్త్వమును ఆరాధించి అభినుతించినాఁ డనుటకు నీ కవీశ్వరుని కావ్యములలో నింకను నెన్నియేని యుదాహరణములు గోకొల్లలు.

“సృష్టి స్థితి లయముల కొక్కరుడే బ్రహ్మ కారణ మగుట”ను దన ‘రఘువంశము’లో విష్ణుస్తవ సందర్భమును బురస్కరించుకొని యీ కవి

“నమో విశ్వసృజే పూర్వం విశ్వం తదను బిభ్రతే
అథ విశ్వస్య సంహర్త్రే తుభ్యం త్రీధా స్థితాత్మనే”

అని ఒక్కరుడే అవస్థాత్రయ విశిష్టుడై ప్రళయస్థితి సర్గములకు మూల కారణ మగుచున్నట్లు తెలిపినాడు. పై శ్లోకార్థము, ఈక్రింది తైత్తిరీయోపనిష దంతర్గతమైన “భృగువల్లి” లోని యీ వాక్యార్థములో నెట్లు ప్రతిఫలించుచున్నదో పరిశీలింపుడు.

“యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి ।

య త్ప్రయం త్యభిసంవిశంతి త ద్విజిజ్ఞాసస్వ త ద్భ్రష్టేతి॥”

ఇక యీ చరాచర ప్రకృతి యంతయును, ‘అష్టమూర్తి’ స్వరూపుడైన ఈశ్వరునిలోఁ బ్రతిబింబించుచున్న రీతి నీతఁడు తన శాకుంతల నాటకములోని నాందిలో జూపినాడు.

“యా సృష్టిః స్రష్టు రాద్యా.....ప్రత్యజ్ఞేభిః
ప్రపన్న స్తనుభి ర్వతు వ స్తాభి రష్టాభి రీశః”

ఋచభూతములు, సూర్య చంద్రులు, సోమయాజి అను నెన్నిది మూర్తులు మన కీ ప్రపంచములో బ్రత్యక్ష దృష్టము లగుచున్నవి. ఈ మూర్త్యష్టకములోఁ బ్రపంచమంతయు నిమిడి యున్నది. కాఁగా ప్రపంచ స్వరూపుఁడు పాతకులను బ్రోచుఁగాత మని కవి యాశయము. మన యీ కవికి నాఱువందల సంవత్సరములకుఁ బిమ్మట నున్న శ్రీ శంకరభగవత్పాదులవారు కూడ కాళిదాసుని పై భావమునే తమ దక్షిణామూర్త్యష్టకములో జూపినారు.

“భూ రంభా స్యనిలో నలోం బర మహర్షాదో హిమాంకుః పుమాన్
ఇత్యాభాతి చరాచరాత్మక మిదం యస్యైవ మూర్త్యష్టకం ।
నాన్య త్కించన విద్యతే విమృశతాం యస్మా త్పరస్మా ద్విభో ।
తస్మై శ్రీ గురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ దక్షిణామూర్తయే॥”

అని విశ్వరూపుని విశ్వరూపములను విశదీకరించినారు. కనుక విశ్వేశ్వరుఁడు విశ్వరూపుఁడే యగుట తథ్యము కదా! అనఁగా ఈ బ్రహ్మాండ మంతయును బరమశివుని లేక పరబ్రహ్మస్వరూపుని మహాశరీరమే యగుచున్నదని మన కాళిదాస కవీంద్రుని కమనీయసూక్త్యర్థములచే స్పష్టమైనది.

ఇట్లు బ్రహ్మాండము నంతటిని బరమేశ్వర స్వరూపముగ భాసింపజేసి, తన ఆత్మజ్ఞానజ్యోతిలోఁ బాతకుల చిత్తములలో నాత్మజ్ఞాన జ్యోతిని వెలిగించిన మన కాళిదాస కవీంద్రుని కావ్య సాహిత్యమే ఉత్తమోత్తమమైన సాహిత్య మనఁదగియున్నది. ఈ సందర్భమున మన శ్రీ ‘రాష్ట్రపతి’ శ్రీ రాధాకృష్ణ మహోదయుల వాక్యముల నిట నుల్లేఖించెదను. 24 జూన్ 62 దైన క ఆంధ్రప్రభలో శ్రీ రాధాకృష్ణ మహోదయులు “ఆత్మజ్యోతిని వెలిగింపఁగల్గినదే ఉత్తమసాహిత్యము”

అను విషయమునుగూర్చి “కళారూపము రచయిత స్వీయ జీవితానుభవముతో కూడుకొని యుండును... విజ్ఞాన శాస్త్రీయ ఫలితములను మతాక రూపములో సంపూర్ణము చేయవచ్చును. ఆటంబాంబును అమెరికాయే ప్రథమముగఁ బ్రయోగించుట కేవలము కాక తాళీయము. ఆ పనిని ఆ దేశము చేయకపోయినచో బ్రిటన్ గాని, రష్యాగాని చివరకు జపానైనను జేసియుండెడిది. కొలంబస్ పుట్టకపోయినచో మతాకరు అమెరికా దేశమును గనుఁగొని యుండెడివారు. వాస్కోడి గామా మన దేశమునకు సముద్రమార్గమును నిశ్చయింపనిచో నితరులెవరో ఆ కార్యమొనరించి యుండెడివారు. కాని కాళిదాస మహాకవి పుట్టియుండనిచో ‘అభిజ్ఞాన శాకుంతలము’ ఉండెడిది కాదు. సాహిత్య గ్రంథములను కళాఖండములు, రచయిత మేధాసంపత్తి తోడను, వ్యక్తి ప్రతిభతోడను, ఆకృతి ధరించును. కావున అట్టి కళాస్వరూపములు మతాకరిచే యథావత్తుగ పూరితము లగుట అసాధ్యము. విజ్ఞాన శాస్త్రములోఁ బ్రావీణ్యము గడించుటకు అనేక శిక్షణాలయము లుండవచ్చును. కాని, కవులను ప్రవక్తలను దయారుచేయు శిక్షణాలయములను మనము కనుఁగొననేరము—

“సాహిత్యము జీవిత విమర్శనము కాదు. జీవిత పరివర్తనమును నిశ్చయించునది. వినోదము కలిగించుట కంటెను, నీతిబోధ మొనర్చుటకంటెను, ‘ఆత్మజ్యోతిని వెలిగించుటయే’ సాహిత్యముయొక్క పరమ ప్రయోజనము.”

మన రాష్ట్రపతి మహోదయులయొక్క వై సూక్తులకు, మన కాళిదాస మహాకవి కవిత నూటికి నూరుపాళ్లును దగియున్నట్లు, ఇతని కావ్యోదాహరణములు ప్రత్యక్ష ప్రమాణము లనుట ప్రత్యక్షరసత్యము.

ఇట్లు మన కవీశ్వరి ‘శివస్తుతి’ని బట్టి విశ్వమును విశ్వేశ్వరుని విశిష్టరూపముగ విలీకింపఁగల్గిన విజ్ఞపాతకునకు ‘విశ్వ పేమ’ స్వయముగనే యుదయించుచున్నదిగదా ! కాఁగా, ఇట్టి ధన్యాత్మలయొక్క

విశ్వప్రేమవిలసితవిమలవిశిష్టజీవితములు విశ్వకళ్యాణమునకుఁ బచ్చని తోరణము లగుచుండు ననుట నిర్వివాదాంశమే యగును.

ఈ కవి తన మాళవికాగ్నిమిత్రములోని నాందిలో—

“....అష్టాభిర్యస్య కృత్స్నం జగదపి తనుభిర్భిభ్రతో నాభిమానః
సన్మార్గాలోకనాయ వ్యవనయతు స వ స్తామసీం వృత్తి మీశః॥”

ఇట “ఈశ్వరుఁ డప్రతనువుఁతోఁ బ్రపంచరూపుఁ డయ్యు నిరహంకా
రుఁడు. మోక్షమార్గ సందర్శనమునకై యట్టి యీశ్వరుఁడు మీ
తామసవృత్తిని దరలింపఁజేయుగాక” యని కవి కాంక్షించినాఁడు.
కనుకనే ముముక్షుజనము తమ తమస్సునుండి వెలుఁగునాటకు దారి
చూపుమని యిట్లు

“అసతో మా సద్గమయ తమసో మా జ్యోతి ర్గమయ
మృత్యో ర్మామృతం గమయ”

అని తమతామసవృత్తినివృత్తి కొఱకుఁ బరమేశ్వరుని ప్రార్థించు
చుండురు. ఇది మన కవి యనిన “—సన్మార్గాలోకనాయ—” అను
పదమునకు మూలము కావచ్చును. ఇంక విక్రమోర్వశీయ నాటకాదిని—

“వేదాంతేషు య మాహు రేకపురుషం వ్యాప్య స్థితం రోదసీ ।

యస్మి స్మీశ్వర ఇ త్య నన్యవిషయ శ్చబ్దో యథార్థాక్షరః ।

అంత ర్యశ్చ ముముక్షుభి ర్నియమితః ప్రాణాది భిర్మృగ్యతే ।

స స్థాణు శ్చిరభ క్తియోగసుభో నిశ్రేయసాయామస్తు నః॥”

ఇందలి ‘పురుషుని’ సర్వ వ్యాపకత్వము, ఏకత్వము, ఈశ్వర శబ్దార్థ
మును మొదట వివృతమైనవి. ఇట ‘ఈశ్వర’ అన్న శబ్దము ఒక్కనికే
చెండుననుటచే ‘తద్భివః’ అను పరమశివతత్త్వము సూచితము. కాఁగా
ఈ శివుఁడే సర్వదేవతా స్వరూపుడైన ఏకపురుషుడని * కాళిదా

* “ఏకపురుష” పదము “ఏకమేవాన్నితీయం బ్రహ్మ” అను ఉపనిషత్సూక్తికి
స్ఫోరకము.

సుని 'శివభక్తి'లోని సర్వదేవతాత్మకత్వము సూచితము. మూడవ పాదములో యోగమార్గముచే నీశుడు ముముక్షుజనులచే దమలో పెదకలుగునట్లు. ఈ కవీశ్వరుడు ఈశ్వరునిచే దపస్సుచేయించున దనినగూడ నిట్లే "ఆత్మ"ను గూర్చి

"మనో నవద్వారనిషద్ధృత్తి హృది వ్యవస్థాప్య సమాధివశ్యం ।
య మక్షరం క్షేత్రపదో ఽదుస్త మాత్మాన మాత్మ న్యవలోకయంతం॥"
(చూ. కు. సం. సర్గ 31-50)

"ఈశ్వరుడు సమాధిస్థితుడై, నవద్వారములను బంధించుటచే నిర్వాహారమై, సమాధిచే వశంగతమైన తన మనస్సును దన * హృదయాధిష్ఠానమందు నిలిపి క్షేత్రజ్ఞులైన పురుషు లెవనిని నాశరహితునిగాఁ దెలిసికొనిలో అట్టి పరమాత్మను ఈశ్వరుడు తనలోఁ జూచుచున్నాడు." ఈ శ్లోకములో "ఆత్మాన మాత్మ న్యవలోకయంతం" అని ఆత్మస్వరూపుడైన తాను దనలోఁ దనరూపమునే చూచుచున్నాడని కాళిదాసుని కమనీయ కల్పన. ఈ విషయమునే యీ కవి రాయబారులైన సప్తధులచే నిట్లు పలికించుచు.

"యోగినో యం విచిన్వంతి క్షేత్రాభ్యంతరవర్తినం ।

అనావృత్తిభయం యస్య పద మాహు ర్మనీషిణః॥"

(చూ. కు. సం. 6-77)

ఇట్టిశ్వరుడు యోగమార్గముచేతనే గాక భక్తియోగముచేతనుగూడఁ దెలియఁదగినవాడట. త్యాగరాజాదిభక్తులు తమస్థిరభక్తి చేతనే ముక్తులైన విషయము విజ్ఞువిదితమే. కనుకనే శంకరభగవత్పాదులు 'భక్తి'ని గూర్చి తమ 'వివేకచూడామణి'యను వేదాంతగ్రంథములో

* యతో నిర్మాత విషయః యస్మిం శ్రేష్ఠేన ప్రతీయతే ।

హృదయం త ద్విజానీయా స్మనః స్థితికారకమ్॥ (వసిష్ఠుడు). విషయమలభ్యుక్తుకు లీనతకు, మనసుయొక్క నిల్కడకు కారణమైనది "హృదయము".

“మోక్షసాధనసామగ్ర్యాం భక్తి రేవ గరీయసీ ।

భక్తేస్తుయా పరాకాష్ఠా నైవ జ్ఞానం ప్రకీర్తితం ।

వైరాగ్యస్య తు సీమా సా జ్ఞానే త దుభయం యతః॥”

“మోక్షమును సులభముగ సాధించుటకుఁ దగిన యుత్తమ సాధన సామగ్రిలో ‘భక్తి’యే గొప్పది. ఈ ‘భక్తి’ యొక్క చరమసీమయే “జ్ఞానము” అనఁబడును. వైరాగ్యము యొక్క చరమసీమ కూడ జ్ఞానమే. కనుక జ్ఞానవైరాగ్యములకుఁ గూడలియైన భక్తి, పరమేశ్వరుని సులభముగఁ దెలిసికొనుటలోను మోక్షముఁ బడయుటలోను నుత్తమసాధనమనుట సత్యము. ఇట్లు మన మహాకవి జ్ఞానయోగ, భక్తిసాధనములచే గ్రమముగ ఆత్మ సాక్షాత్కారభాగ్యముఁ బడసిక జీవన్ముక్తుఁడు కనుకనే తన శాకుంతల నాటకాంతమున “పునర్జన్మ రాహిత్యమునే తన ధ్యేయముగాఁ సూచించినాఁడు, మఱియుఁ ద్రిమూర్తులలో నొక్కొక్కనినే సర్వదేవతా స్వరూపునిగను సృష్ట్యాది సర్వకార్యకరణదక్షునిగను, సర్వశక్తియుక్తునిగను, వర్ణించి, ఆ త్రిమూర్తులలోఁ బౌర్యాపర్యమనునది లేదని కు. సం.లో నిట్లు దెలిపినాఁడు.

“ఏకైవమూర్తి ర్భిభదే త్రిధా సా సామాన్య మేషాం ప్రథమావరత్వం ।
విష్ణో ర్హర స్తస్య హరిః కదాచి ద్వేధా స్తయో స్తా వపి ధాతు రాద్యౌ॥”

చూ. కు. సం. (7-44). ఒకేమూర్తి ముమ్మూర్తులుగ మాతినదిగాన నీ త్రిమూర్తులలో జ్యేష్ఠ కనిష్ఠ భేదము లేదు. ఒకప్పుడు విష్ణుపుకంటె నీశ్వరుఁ డాద్యుడైనచో మఱొకపుడు హరునికంటె నారియే ఆద్యుఁడు. ఇట్లే యింకొకప్పుడు వీరిద్దరకు బ్రహ్మ ఆద్యుఁడు. కనుక వీరిలో ప్రథమావరత్వము సర్వసామాన్యమే. ఈ విషయమునే మన కవి యీశ్వరుని గూర్చి సప్తర్షులచే నిట్లు పలికించినాఁడు. “ఓ మహేశా ! నీ యీ దృశ్యమానరూపము త్రిమూర్తులలో ఏ మూర్తికిఁ జెందినది” (చూ. కు. సం. 6-23) అని ప్రశ్నించి—

“చూ ప్రశ్నమునకు సమాధాన మతి గుహ్యతమమైనది గాన, అద్దాని నట్లుంచి ముమ్ము తలంచిన పనిని దెలుపు”మని సప్తమ లీశ్వరుని సర్థించెదరు. (చూ. భు. సం. 6-24).

పై రీతిగ మన మహాకవి త్రిమూర్తులయందును భేదరహితమైన సమదృష్టి కలవాఁడు కనుకనే తన రఘువంశములో విష్ణుస్తుతి సందర్భమున విష్ణువును బ్రహ్మవాచకములైన ‘చతుర్ముఖ’ “పరమేష్ఠి” శబ్దములతో సూచించినాఁడు.

“ఇతి ప్రసాదయామానుః తే సురా స్త మధోక్షజం ।

భూతార్థవ్యాహృతి స్సా హి న స్తుతిః పరమేష్ఠినః”

“...త్వత్సర్వం చతుర్ముఖాత్”. ఇట్లు బ్రహ్మాదిదేవత లందఱును ఒకే యొక మూలతత్వమునకుఁ జెందిన విభిన్నరూపములనియు, నొక్కతత్వమును సేవించినచో నందఱు సేవింపఁబడినట్లే యగుననియు, యుపదేశించినాఁడు. మఱియు బై విషయమును వివరించుచు నీ యద్వైతకవి విష్ణుస్తవముననే

“రసాంతరా జ్యేకరసం యథా దివ్యం పయో ఒక్నుతే ।

దేశే దేశే గుణే ష్యేవ మవస్థాః త్వ మవిక్రియః॥” *

(చూ. రఘువంశము 10 సర్గ.)

“ఓ దేవదేవా! స్వతః మధురమగు వర్షోదకము చవిటి ప్రదేశములలోఁ బడి ఉప్పగ మాటినట్లే స్వతః ఏ వికారములును లేని నీవు సత్త్వాది భిన్నగుణముల నాశ్రయించి బ్రహ్మాది విభిన్ననామములతోఁ బిలువఁ బడుచుందువు. నిజమునకు వికారములు లేని నీ మూలతత్వముఘాత మొక్కటియే.” ఇట్లు పరమేశ్వరుని నిజరూపము లేక తత్త్వము దెలిసినవారు ‘భిన్నతను నమ్మక’ భేదభావరహితమైన యైక్యభావముతో నేకతత్త్వము నుపాసించి తరించెద రనియు, నజ్ఞులు చవిటి నేలలోని నీటిరుచినిబట్టి ఉప్పవయే నీటిగుణముని భ్రమించునట్లు భిన్న

* “అవిక్రియః” అనగానే విట పరిణామసిద్ధాంతము స్వీకృతము.

తనే నిజమని నమ్మి నిజగుణమును దెలియలేనివారు తమ చంచల భావములతోఁ గట్టములపా లగుదురనియు మన యద్వైత కవి యిట సూచించినాఁడు. భగవద్గీతలోఁ బై శ్లోకభావమే,

“యే ప్యన్యదేవతాభక్తా యజంతే శ్రద్ధయా ౭న్వితాః ।

తేఽపి మామేవ కౌంతేయ యజంత త్యవిధిపూర్వకమ్॥”

‘భిన్న దేవతా భక్తులు తమ తమ దేవతలను భక్తిశ్రద్ధలతో సేవించి నచో వారి ఆ భిన్న దేవతార్చన లన్నియు నో యర్జునా ! నాకే యెందును. వారి భిన్నత్వము మిగులును. కనుక ఏకేశ్వరోపాసన మానవుల భావైక్యమునకు సాధనమగును.’ ఈ గీతారహస్యమును మన భారతీయాద్వైతకవి తన కావ్యముఖమున నెట్లు చాటినాఁడో చిత్ర గింపుఁడు.

“బహుభాష్యాగమైర్భిన్నాః పంథాన సిద్ధిహేతవః ।

త్వయ్యేవనిపతంత్యోమా జాన్తావీయా ఇవార్ణవే॥”

(రఘువంశము)

“పురుషార్థ సిద్ధికి సాధకములైన మార్గములు తత్తదాగమసిద్ధాంతముల ననుసరించి భిన్నములుగ నున్నను అవన్నియు నో దేవాదిదేవా ! గంగాదిభిన్ననదులన్నియు భిన్నమార్గములఁ బ్రవహించినను, తుద కొక్కసముద్రములోనికే వెళ్ళి కలిసి, అవి యఖండమహోదధియైన ట్లాభిన్నమత మార్గములన్నియు నీలోనికే వచ్చి చేరి నీలో నంతర్భ వించుచున్నవి.” అనఁగా భిన్నమత సిద్ధాంతముల నన్నిటిని మన యద్వైత మహోదధి తనలో లీన మొనర్చుకొని వానికి తన యైక్య రూపము నొసంగఁజాలిన దని కవిభావము.

మన భారతీయమతములో మోక్షప్రాప్తికి సాధనములుగా నింకను మంత్రతంత్రాదులు కూడ మన వేదములయందును, దర్శన ములయందును, ఆగమములయందును భిన్నభిన్నరీతులుగఁ జూపఁ బడినవి. పై విభిన్నమార్గము లన్నియు స్థూలదృష్టికి నమన్వయము

కుదరమిచేఁ బరస్పర వివాదాశ్రయములై పరస్పర విరుద్ధముగఁ జూడకట్టుచున్నవి. ఐనను ఈ విభిన్నమార్గము లన్నియు ఒక్క పరమేశ్వరప్రాప్తికే దారిచూపుచున్నవి. కనుక నానావిధములైన సాధనములు నామరూపాదులచేత మాత్రమే భిన్నములుగ గనబట్టుచుండుననియు, వీని పరమలక్ష్యముమాత్ర మొక్కటియే యనియు మన కాళిదాసమహాకవి తనతాత్త్వికదృష్టితో మనకుఁ బ్రస్ఫుటముచేసి పరతత్వజ్ఞాన ప్రాప్తికి వెలుఁగుబాటను జూపినాఁడు.

ఈ కవీశ్వరుని పై యుపదేశములను బట్టి సర్వమత సామరస్యము, మానవసంఘము లన్నిటిలో నిజమగు సమైక్యభావన, అనునివి సుసాధ్యము లగుచున్నవి.

నేటి ప్రపంచమును బటిష్ఠము చేయుటకు ముఖ్యసాధన మీ సమైక్యభావనయేకదా ! ఇది కేవల వాగాడంబరముచేతనే సిద్ధించునది కాదు. ఇది క్రియాత్మకముగా నాచరణములోనికి రావలె నన్నచో మన కాళిదాసుని ఈ యుపదేశమే మూలము. ఇదియే తత్సాధనకు సుశరమైనమార్గము. ఈమార్గము ఉపనిషత్సమ్మతమైన సత్యవిషయ మనుట కీ క్రింది యుపనిషత్సూక్తియే ప్రమాణము.

“అంతః ప్రవిష్ట శ్మాస్తా జనానాగ్ం సర్వాత్మా ।

సర్వాః ప్రజా యత్రైకం భవంతి॥”

(చూ. తైత్తిరీయోపనిషత్)

“సర్వాంతర్యామియైన యొకేపరమాత్మ అందఱి హృదయ కుహరములలో శయనించి సర్వజనశాసకుఁ డగుచు అందఱి బుద్ధివృత్తులను తత్తద్భూతలనుబట్టి సద్విషయములందుఁ బ్రేరేపించును. సన్మార్గాలలోకనసిద్ధికై అందఱును, ఆ పరమాత్మ స్వరూపుని పమముగ నారాధించినచో, సన్మార్గాధన యందఱిని నొకే లక్ష్యప్రాప్తికిఁ బ్రేరేపించి యందఱిలో సమైక్యభావన సముద్దీపింపఁజేయును. అప్పుడే

మానవసంఘ మంతయు జాతి మత దురహంకారములు విడనాడి, ఒకే యొక లక్ష్యసిద్ధికి బాటుపడుచు నొకరి నొకరు కలహించుకొనుటను మఱచిపోదురు. ఈ విధముగా మానవసంఘములలో సత్యమైన సమైక్య భావన, సత్యమైన దేశసేవ, సత్యమైన దేశప్రేమ, దీనితో సత్యమైన విశ్వప్రేమ అనునవి క్రమముగ నుదయించును. దీనికంతకు జనతలో భిన్నభావన ముందు సమయవలెను. దీనితో వారి తామస ప్రవృత్తి తరలిపోవును. వెంటనే యిట్టి వారికి శ్రీ కాళిదాసు నుడివినట్లు సన్తాన సందర్శనాభ్యుదయము సమకూరును. ఈ విధముగా దేశకల్యాణము లోకకల్యాణము స్వయముగ జేకూరుచున్నవి.

ఇంతవఱకుజరిగిన చర్చనుబట్టి తేలిన పరమార్థ సంగ్రహ మిది. “సర్వవ్యాపియై యున్న పరమేశ్వరుఁ డొక్కరుఁడే. స్వతః వీనికి నెట్టి వికారములు కాని యెట్టి భేదముకాని లేదు. ఇట్టి యేకైకతత్త్వము విశ్వకళ్యాణకామనతో సత్త్వాది త్రిగుణముల నాశ్రయించి సృష్ట్యాద్యనుకూలముగ నామరూపము లనేకములు దాల్చి ప్రపంచరూపమును దాల్చును. ఇట్లు మాటినను ఈతని మూలతత్త్వము చెడదు. కనుక కేవలనామరూపములచే బరమేశ్వరున కేర్పడిన భిన్నతను లేక వివిధ రూపములను బురస్కరించుకొని కొందఱు భేదభావములకు లోనగు చుందురు. ఇట్లు లోనగుట పరమేశ్వరుని నిజరూపమును దెలియమి చేతనే సంభవించును. కనుక నిట్టి యజ్ఞతతో కొందఱు భేదభావము లతోఁ దమ లక్ష్యమును మఱచి కష్టములకు లోనగుచుందురు. కనుక ‘భిన్నభావన’ మానవులకు కష్టములకే కారణమగుచుండును. కష్టకారక మగు నిట్టి భేదభావములను జనులు పోద్రొకి, సత్త్వవృత్తితో నిరహంకారులు కావలెను. ఇదే అద్వైతమతము.” ఇదే గాంధీ మహాత్ముని

“ఈశ్వరఅల్లా తేరే నామ్”

అను సందేశము.

కనుక జనులందఱు తమతమ కులదైవతములను సర్వదేవతాత్మకముగ భావించి ఆరాధింపవలెను. ఇట్టి ఆరాధనలన్నియు నొకే షరమేశ్వరునికి జెందును. అతఁడు అప్పు డందఱిని సమభావన కలవారిగ ననుగ్రహించును. ఇట్టి సమభావనకల మానవునిలో “భూతదయ కలిగి” “విశ్వప్రేమ”యు దేశసేవాభావము నుదయించును. దీనితో

“మానవసేవయే మాధవసేవ”

అను దివ్యభావము “వస్తుధైర్య కుటుంబక” భావము ఉదయించును. ఇట్టి భావముకలవారు “మహాత్ములు” అనిపించుకొని కృతకృత్యులై చరితార్థజన్ములగుదురు.

ఇట్లు మనకవి, కాంతాసమ్మితముగ విశ్వశ్రేయస్సంపాదకమగు కావ్యసందేశము నొసంగి, విశ్వసంతృప్తినీయుండగుచున్నాడు.

ఈ మహాకవి కవితయందు “తత్వజ్ఞానము” వ్యంగ్యమర్యాదచే నెట్లు ప్రకాశించుచున్నదో నిక సంగ్రహముగఁ జూపి యీ విషయమును ముగించెదను.

కాళిదాస తత్వజ్ఞాన వైభవము

కాళిదాసకవీంద్రుని కవితావాహినిలో నైహికవిషయములతోఁ బాటు అముష్మిక విషయ విజ్ఞానవాహినికూడ సంతర్వాహినియై ప్రవహించిన విధమును ఈక్రింది కావ్యోదాహరణములు మనకు స్పష్టము సేయఁగలవు. ఈ కవి, కుమారసంభవములోని గౌరీముఖవర్ణనా సందర్భములో

“ఉమాముఖం తు ప్రతిపద్య లోలా ద్విసంక్రయాం ప్రీతి మవాప లక్ష్మీం” (చూ. కు. సం. 1-43)

* “విశ్వశ్రేయః కావ్యం” శ్రీ నన్నయభట్టారకుని “ఆంధ్రకబ్జ చింతామణి” అధ్యాయము.

“కాంతిలక్ష్మీ, చంద్రారవిందములలో నున్నపుడు పొందలేని ప్రీతిని, ఉమాముఖము నాశ్రయించినపు డొక్కసారిగ పొందిన దని దీని ముఖ్యార్థము. ఇట వ్యంగ్యరీతిచే వచ్చు సర్థాంతర మిది. “సంస్కృత కవితాలక్ష్మీ ఉమాముఖలక్ష్మీవంటి కాళిదాసుని కావ్యలక్ష్మీనిపొంది, ఐహికాఽ ముష్మికరూపమైన ద్వివిధప్రీతి నొక్కసారిగ పొందినది.” అనగా నీకవి కావ్యాలలో నుత్తమాధికారులకు ఐహిక విషయానందముతోపాటు ఆముష్మికానందముకూడ వెన్వెంటనే కలుచున్న దని వ్యంగ్యార్థములోని పరమార్థము. ఇట్లే ఇతని రఘువంశ కావ్యములో—

“గుర్వర్థ మర్థీ శ్రుతపారదృశ్వా రఘో స్సకాశా దనవావ్య కామం గతో వదన్యాంతర మిత్యయం మే మాభూ త్పరీవాదనవావతారః॥

(5-24)

గురుదక్షిణార్థమై తనవద్దకు వచ్చిన వరతంతుశిష్యునితో రఘుమహారాజు ఇట్లునును. “రఘువునుండి యొక యర్థి తన కాంక్షితము నందలేక మఱియొక చాతకడకు వెడలినాఁడను నపవాదము నాకు లేకుండుగాక” యన్నమాటలే పై శ్లోకములోని ముఖ్యార్థము. ఇక వ్యంగ్యార్థములో “వేదాంతవేత్త యగు విద్యార్థి మోక్షపురుషార్థమును గోరివచ్చి ఆశోరికను రఘువంశకావ్యమునుండి పొందలేక మఱియొక గ్రంథము చదువుట కతడు వెడలినాఁడను నపవాదము కాళిదాసునైన నాకు లేకుండుగాక” అని కవి, పాఠకుని ప్రబోధించినట్లు భవించుచున్నది. అనగా తత్త్వవేత్తకు వలయు మోక్షజ్ఞాన సామగ్రికూడ యీ రఘువంశమునందు, (ఇది ఉపలక్షణము గాన) ఇతని కావ్యములం దున్నదనియు, నజ్ఞతతో కొందరు లేదనుట ఈ కవికి అపచారము చేయుటవంటి దనియు, గాన ఉత్తమాధికారి యగు పాఠకుడు, తన మోక్షవిషయక జ్ఞానమును విజ్ఞదృష్టితో సావధాన చిత్తతతో విలోకించిన తన కాంక్షితము నిందుండి బడయుట, కాళి

దాసునకు సంతోషకారణ మనియు భావము. ఈ వ్యంగ్యార్థభావమునే యింకను వివరించుచున్న ట్లీ కవి, తరువాతి శ్లోకములో—

‘స త్వం ప్రళప్తే మహితే మదీయే
వసన్ చతుర్థోఽగ్ని రివా గ్న్యగారే ।
ద్విత్రాణ్యహా న్యర్హసి సోఢు మర్హన్!
యావద్భుతే సాధయతుం త్వదర్థం॥’

(5-25)

ముఖ్యార్థములో రాజు వరతంతుశిష్యునితో నిల్లనును, “ఓ మానసీయా! నీవు నా త్రేతాగ్ని గృహములో నాల్గవయగ్నివలె రెండు మూడు రోజు లున్నచో నీ కాంక్షితార్థమును సాధించి యిచ్చెదను.” ఇక వ్యంగ్యార్థములో కవి యుత్తమపాఠకునితో నుడివినట్లు భావింపునది. “ఓ పాఠకోత్తమా! త్రేతాగ్నిగృహమువలెఁ బవిత్రమైన నా కావ్యమందెర * ములో నాల్గవయగ్నివలెఁ బవిత్రభావభాసురుఁడవై ననీవు సావధానచిత్తుఁడవై పరమార్థచింతతో నిరీక్షించియున్నచో నీ కాంక్షితార్థమైన మోక్షపురుషార్థమును సాధించి నీకందించెదను.” ఆత్మజ్ఞానోపబిధికి తత్సాదకుఁడు తద్విషయకమైన మననము, ధ్యానము, నిధి, ధ్యానము అను వానితో “ఆత్మ” పర్యాయపదము చేయవలెనని బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో నిట్లు చెప్పబడినది.

“అత్తావారే! ద్రష్టవ్య శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిధిధ్యాసితవ్యః॥” ఇది యాజ్ఞవల్క్య మైత్రేయికి ‘ఆత్మ’ను బోధించుచున్న సందర్భము లోనిది. ఇట్లు నిరంతర నిరీక్షతోఁ జూచిన పాఠకునికి కాలిదాసకావ్యములలో చతుర్థపురుషార్థసిద్ధి తప్పక చేకూరునని కవి యిటు ధ్వనింపఁ జేసినాడు. మోక్షసాధనమైన యిట్టి తత్త్వజ్ఞానము ఈ కవీశ్వరుని “కర్మబంధచ్ఛిదం ధర్మం భవస్వేవ ముముక్షవః”

(చూ. కు. సం. స. 2)

* ఇతని కావ్యములు త్రేతాగ్నులవలె మూడు దృశ్యకావ్యములును మూడే.

మున్నగు సూక్తులవలన సువ్యక్తమగుచునే యున్నది.

ఈ “యాత్మజ్ఞానము” మానవునకు, వాని యహంకారాదులంతరించినఁగాని యులవడదు. ఈ యహంకారవార్ధి తరించవలె నన్న, మానవునిలో సాత్త్వికశక్తి సముజ్జృంభింపవలెను. ఈ సాత్త్విక భావోదయమునకు మానవుని తామసికవృత్తి తరలిపోవలెను. ఇట్లు సాత్త్విక గుణసంయుతుఁడైనపుడే మానవుఁడు తత్త్వజ్ఞానమును సంపాదింపఁగల్గుచున్నాఁడు. ఈ విశిష్ట విషయ కదంబమును ఇతని శాకుంతల నాటక కథాభాగము వ్యంగ్యరీతిచే నిట్లు ప్రకాశింపఁజేయుచున్నది

దుష్యంతుఁడు కణ్వాశ్రమమునకుఁ జెందిన వెంపుడులేడిని వెంటాడుటతో నీ నాటక కథ ప్రారంభ మగుచున్నది. ఇచ్చట ఈ క్రింది నాటక కథావిషయములు ముఖ్యములై విశిష్టార్థ ప్రతిపాదకములగుచున్నవి. పరిశీలింపుఁడు.

- (1) రాజు, పరుగిడుచున్న లేడిని బట్టి హింసించుటకై రథాశ్వములను వేగముగఁ ద్రోలుమని సారథిని బ్రేరేపించును.
- (2) రథాశ్వవేగవర్ధనముతో రాజు నింద్రియాశ్వవేగము కూడ హెచ్చి, ఆ వేగము రాజులోని హింసాప్రవృత్తిని ప్రవృద్ధముగఁ జేయును.
- (3) రథవేగమునకుభీతిలి ప్రాణత్యాగమతియైనలేడి యతిగయముగఁ బరుగిడుచు రాజును గహనములోని కాకర్నించుకొనిపోవును.
- (4) తపోవన ద్వారమువఱకు నాకర్నితుఁడైనరాజును జూచి యచ్చటి మునులు వాని నా హింసనుండి నివారించెదరు.
- (5) రాజు వారి ప్రబోధ కారణముచేఁ దన ధనస్సుతోపాటు తన హింసాప్రవృత్తినిగూడ విడనాడి సత్త్వప్రవృత్తిని సమాశ్రయించును.
- (6) రాజుయొక్క సత్త్వ సమాశ్రయమునకు సంతరించిన మునులు రాజు నాశీర్వదించెదరు.
- (7) రాజు తపస్విప్రార్థనముచేఁ గణ్వాశ్రమములోనికి వెళ్లును.

(8) అట రాజునకు శకుంతలాదర్శనభాగ్యము, పరమానందప్రాప్తి భాగ్యము చేకూరును.

పై విషయాప్తకముతోఁ గూడిన కథాంశములను విమలచిత్రముతో విలోకించినచో నీ క్రిందిరీతిని పరమార్థము ధ్వనింపఁగలదు.

మానవుఁడు తన యింద్రియములనెఁడు అశ్వములను కోరికలనెఁడు మృగములమీఁదకు విచ్చలవిడిగ విడిచి విహరించుచున్నంత వఱకు నట్టివాని నా మృగములు దుష్వంతుని మృగమువలె విషయారణ్యములోనికి ఆకర్షించుననియు, అట్లాక్షితుఁడైనవానికి అహంకార పూర్వకమైన హింసా ప్రవృత్తియే ప్రవృద్ధ మగుచుండు ననియు, నిట్టి హింసాపరాయణుఁడు కొంతకాలమునకుఁ దన పూర్వపుణ్య వశమున, నే మహానుభావునిచే నైనఁ బ్రబోధ్యమానుఁడై తన యకృత్యములకుఁ బరితపించి పరిశుద్ధచిత్తుఁడు కాగలిగినచో, వెన్వెంటనే వానికి సర్వగుణసంయుక్తుఁడగు దుష్వంతునకు శకుంతలవలె బ్రహ్మానందప్రాప్తి లభించు ననియుఁ బై విషయాప్తకము వ్యంగ్యరీతిని సూచించుచున్నది. పై ధ్వన్యర్థమంతయు కాళిదాసదుష్వంతుని భావచరిత్రలోఁ బ్రతిఫలించిన విధము శాకుంతలచాతకులకు విదితచర మైనదే. ఇందు, రాజు అహంకారముతో శకుంతలను బ్రత్యాఖ్యానించి, యభిజ్ఞానజ్ఞానానంతరమునఁ బశ్చాత్తాప ప్రక్షాళిత పాపపంకిలుఁడై విశుద్ధచిత్తుఁడగుట విలోకింపఁదగిన విశిష్ట విషయము. ఈ పశ్చాత్తాపముతో రాజున కంతకుముందుగల యహంకార మణిగిపోయినది. పుటతప్తజాంబూనదమునకు నైర్మల్యమువలె వాని చిత్తమునకు నైర్మల్యముదయించి 'చిత్తశుద్ధి' చేకూరినది. ఈ సందర్భములో నితని చిత్తశుద్ధినిగూర్చి మరీచ మహర్షి శకుంతలతో—

“వత్సే ! చరితార్థాసి !

“శాపా దసి ప్రతిహతా స్మృతిరోధయాక్షే ।

భర్తర్యపేతతమసి ప్రభుతా తవైవ ।

చాయా న మూర్ఛతి మలోపహతప్రసాదే ।

శుద్ధేతు దర్పణతలే సులభావకాశా” (7 అంకం)

అద్దము వినిర్మలముగా నున్నప్పుడు అం దగ్రస్థితవస్తుచ్ఛాయ ప్రతి
ఫలించునట్లు, మానవుని వినిర్మలచిత్తమున పరమాత్మ వస్తుచ్ఛాయ
ప్రతిబింబించు నని యిందలి వ్యంగ్యార్థము. మన మహాకవి, దువ్యం
తుని విశుద్ధచిత్తతతోపాటు దన ‘విశుద్ధత’ను దన ‘విముక్తత’ను
గూడ సూచించినాడు. విముక్తుడగు వాని కింక నిహమునఁ గావలసిన
దేముండును? తన కమనీయతమకవితాప్రతిభతో మర్త్యలోకము,
నమర్త్యలోకాధికముగ నమరఁజేసి యీ కవి పూర్ణమనోరథుఁ
డైనాడు. కాన నైహికముగా నీ కవి కింక వలయున దేదయు లేదు.
శకుంతలా పునః ప్రాప్తితో దువ్యంతుండుకూడ నిట్లే యైహికముగ
నవాప్త సర్వమనోరథుఁ డైనాడు. కనుకనే యీ కవి దువ్యంత
ముఖమునఁ దన కింక “పునర్జన్మ రాహిత్యమే” చరమలక్ష్యమని
సూచించినాడు. ఈ తాత్త్విక శిరోమణి యొక్క భావ మింతగఁ
బలిణత మగుటకుఁ దగినంత పుష్కల పూత సామగ్రి యీ కవిశ్వకుని
నాటకాది నుండియుఁ బక్కగ సందృష్టమగుచునే యున్నదనుటకు ఈ
క్రింది యుదాహరణములు చాలును. తపోవన పాదపములకు ఘట
ముతో జలము లిడుచున్న శకుంతలను జూచి మొదట రాజు తనలో
నిట్లునుకొనెను.

“ఇదం కిలా ౭వ్యాజమనోహరం వ పు ।

స్తవః క్షమం సాధయతుం య ఇచ్ఛతి ।

ద్రువం వ నీలోత్పలవత్రధారయా ।

సమిల్లతాం ఛేత్తు మృషి ర్వ్యవస్యతి॥” (అంకం 1 శ్లో. 18)

“నిసర్గసుందరసుకుమారమైన శకుంతలయొక్క సుందరరూపమును
గిష్టకార్య సహనతమముగఁ జేయఁదలంచిన కణ్వర్షి సుకుమారమగు
నల్లకలువపూరేకుటఁచుతో కఠినమైన సమిల్లతను ఛేదించుటకుఁ

బ్రయత్నించుచున్నాఁడు.” ఇది ముఖ్యార్థము. ఇంక నిందలి ధ్వన్యర్థమిది. ఋషితుల్యుడైన కాళిదాసు * శృంగారప్రధానమైన తన సుకుమార శాకుంతల కథాభాగము అను సుకుమారసాధనముచే, కృచ్ఛచాంద్రాయణాది నియమసాధ్యమై, కఠినాతికఠినమైన మోక్ష పురుషార్థ సాధనము అను మహాకార్యమును సాధించుటకుఁ బూనుకొనినాఁడు.” శృంగార ప్రధానమగు కథాంశముతోఁ దత్త్వజ్ఞాన సాధ్యమైన మోక్షవస్తువును సాధించుట మహాకార్యసాధనమే కదా!

దీనితో నీ తత్త్వవేత్త, తత్త్వజ్ఞానపరిపూర్ణుఁ డనియు, బహుత్త్వజ్ఞానపంపన్నుఁ డనియు నవగతమైనది. నిజమున కీ శాకుంతల నాటక కథారూపము కేవల “జ్ఞాన” జ్ఞేయమైన దను విషయమిది క్రింది శ్లోకార్థముచే వ్యక్తమగుచున్నది.

“అనాఘ్రూతం పుష్పం కిసలయ మలూనుం కరరుహైః

అనావిద్యై రత్నం మధు నవ మనాస్వాదితరసం

అఖండం పుణ్యానాం ఫలమివ చ తద్రూప మనఘం

న జానే భోక్తారం క మిహ సముపస్థాస్యతి విడిః॥”

ఇందలి ముఖ్యార్థము “సౌందర్య సమారాధనా” సందర్భమున విదితము. ఇంక నిందలి వ్యంగ్యార్థము— ఇందు రేఖాంకితమైన వస్తు పంచకము జ్ఞానేంద్రియ గ్రాహ్యమైనది. ఇట్టి పంచకముతో నభిష్మమైన శకుంతలారూపము, అనగా శాకుంతల కథారూప తత్త్వము, కూడ ‘జ్ఞాన’గోచర మైనదేయని యిందు ధ్వనించుచున్నది. ఇంతటి యీ కథారూపవైభవమును దత్త్వతః తెలిసికొని యానందింపఁ గల యే తత్త్వజ్ఞానిని— (ఏ యుత్తమాధికారిని—) బ్రహ్మస్పృశింశ్చో? యని కవి భావన యన్నట్లు భావించునది. ఇట్లే యింకొకచోట మువ్వొంతుఁడు విదూషకునితో—

“సవే ! అనవాప్తచక్షుః ఫలోఽసి

యేన ద్రష్టవ్యానాం పరం న దృష్టమ్॥ (అంకం 2)

“మాధవ్యా! శకుంతల ఉత్తమ వస్తువు లన్నిటిలో ఉత్తమ వస్తువుగా అనగా ఉత్తమోత్తమ సుందర వస్తువుగాఁ జూడఁదగినది. అట్టి సుందరతమవస్తువును నీవు చూడలేకపోతివి గాన నీవు నేత్రము లున్నందుకుఁ దగిన ఫల మందలేదు.” ఇది ముఖ్యార్థము. ఇందలి వ్యంగ్యార్థ మెట్టిదనఁగా “పరమాత్మవస్తువు ప్రపంచములోఁగల వస్తువులన్నిటిలో ఉత్తమ వస్తువుగాఁ దెలియఁదగినది. అట్టి యుత్తమ వస్తువును చూడలేనివాఁడు (తెలియనివాడు) కనులున్నను అంధ ప్రాయుఁ డగును.

“యద్భజ్జాత్వా నేహభూయోఽన్యద్భజ్జాతవ్య మవశిష్యతే॥”

“ఏ యుత్తమవస్తువును దెలిసికొనిన పిమ్మట ఈ ప్రపంచమున నీక దెలిసికొనవలసిన వస్తువనునది యుండదో? అట్టి పరమాత్మ వస్తువును — సాధనావిశేషములఁ దెలియనివాఁడు అంధప్రాయుఁడే. కనుకనే

“చక్షుష్మత్తాతు శాస్త్రేణ”

అని అభిజ్ఞులనినారు.

ఇక “తత్త్వజ్ఞానవైభవ” భాగములో నింతవఱకుఁ గల పరమార్థ సంగ్రహ మరయుదము. మానవుఁడు తొక్కిక ప్రపంచములోఁ దన తొక్కిక కృత్యములను నెరవేర్చుకొనుచున్నను దన పరమలక్ష్యమును మఱువరాదు. ఆతఁడు కేవల రాజసవృత్తితో నహంకారాదుల కధీనుఁడై యున్నంతవఱకు వానియింద్రియనేగము వానిని హింసా ప్రవృత్తిప్రవణుని జేయును. కాన నహంకారాదుల నణగఁద్రొక్కుటకు మానవుఁడు దాఁజేసిన యకృత్యములకుఁ బదేపదే పశ్చాత్తాప సంతపుఁడు కావలెను. పశ్చాత్తాపతొలితపాపపంకిలుఁ డైనవాఁడు సత్త్వసంయుక్తుఁ డగును. అప్పుడే మానవుఁడు దురహంకారదూరుఁడై శమితాహంకారుఁడై విశుద్ధుఁడు కాఁగల్గును. ఇట్లు చిత్తశుద్ధి

చేకూరిన వానికి వాని వినిర్మల చిత్తములో, వినిర్మలదర్పణములో వస్తుచ్ఛాయవలె బరమాత్మ వస్తుచ్ఛాయ ప్రతిబింబించును. దీనితో నిట్టి వానికి నైహిక వాంఛారాహిత్యము, మోక్షపురుషార్థసిద్ధియుఁ జేకూరును. ఇట్టి జీవన్ముక్తునికి బ్రహ్మానందానుభవ ప్రాప్తి సులభమే యగును.

కనుక నో పాతకులారా ! దురభిమానాదులతోఁ దమ సాటి వారిని, దమసాటి మితములను నేవగించుకొనుట కేవల భ్రమ మూలము, దుఃఖమూలము నగుననియు, నిట్టి దురభిమానము వీడి సత్త్వవృత్తితో మహాత్ముల యుపదేశములను మన్నించి యాచరించు వారు దుష్టంతునివలె నభ్యుదయపథము నందుకొనగలరనియు నహంకారావిష్టులై యున్నంతవఱకు భ్రమప్రమాదాయాస కష్ట నష్టాదులకు లోనగుచుందురనియుఁ గాన మొదటినుండియు సత్త్వలాభమునకు యత్నించుచు, తమ తమ వృత్తులతో సుఖజీవనులై తుదకు “చిత్త శుద్ధి” వడసి పరమాత్మజ్ఞాన ప్రాప్తితోఁ జరితార్థజన్ములగుటయే మానవజన్మకు ఫల మనియు మన కాళిదాస కవీంద్రుని కమనీయ కావ్యలక్ష్మీ ప్రబోధించుచున్నది. ఇది యధికార తారతమ్యమును బట్టి ముఖ్యార్థముచే మనల నైహికానందయుతులుగను, వ్యంగ్యముగ నాముష్మికానందయుతులుగను జేసి, యిటు సర్వజనమనోరంజకముగ దన సరస సుందర సుమధుర సుకుమార సూక్తులచే ప్రమోదకరముగఁ లోకము నిట్లు ప్రబోధించుచున్నది. కనుకనే యాలంకారికు లిట్టి మహాకవుల కావ్యలక్ష్మిని వేదపురాణాధికముగ నిట్లు కీర్తించినారు.

“య ద్వేదా త్ప్రభుసమ్మితా దధిగతం శబ్దప్రధానా చ్చిరం
య చ్చార్థప్రవణా త్పురాణవచనా దిష్టం సుహృత్సమ్మితాత్ ।
కాంతాసమ్మితయా యయా సరసతా మోపాద్య కావ్యశ్రియా
కర్తవ్యే కుతుకీ బుధో విరచిత స్తస్యై స్పృహం కుర్మహే ॥